

LATVIJAS ĀRLIETU SIMTGADE. I SĒJUMS: IDEJAS UN PERSONĪBAS

Redaktori:

Diāna Potjomkina,

Andris Sprūds,

Valters Ščerbinskis

LATVIJAS ĀRLIETU SIMTGADE

I SĒJUMS:
IDEJAS UN
PERSONĪBAS

LATVIJAS ĀRLIETU SIMTGADE

I SĒJUMS:
IDEJAS UN
PERSONĪBAS

LATVIJAS ĀRLIETU SIMTGĀDE I SĒJUMS: IDEJAS UN PERSONĪBAS

Latvijas valsts simtgade ir lielisks iemesls atskatīties uz valsts paveikto – ar lepnumu par daudzajiem sasniegumiem un paškritisku skatu uz to, kas vēl jāpadara. Šī ārlietām veltītā projekta pirmais sējums aplūko galvenos idejiskos strāvojumus Latvijas ārpolitikā un nozīmīgākās personības, kas ir tos attīstījušas. Latvijas un ārvalstu ekspertu komanda aplūko svarīgākās tendences Latvijas ārlietās Starpkaru periodā un mūsdienās, kā arī pievēršas ārpolitiskajai domāšanai trimdas un Atmodas periodā.

Autori: Aldis Austers, Edijs Bošs, Raimonds Cerūzis, Mārtiņš Daugulis,
Martins Hausdens, Ivars Ījabs, Didzis Kļaviņš, Andis Kudors, Džordans T. Kuks,
Andrejs Plakans, Diāna Potjomkina, Gunda Reire, Andris Sprūds,
Valters Ščerbinskis, Jānis Taurēns

Redaktori: Diāna Potjomkina, Andris Sprūds, Valters Ščerbinskis
Zinātniskie recenzenti: Ainārs Lerhis, Toms Rostoks

Projektu atbalsta Latvijas Republikas Ārlietu ministrija
un Latvijas Republikas Saeima

Projekts tapis sadarbībā ar Nacionālo informācijas aģentūru LETA

Par rakstu saturu atbild to autori.

Autoru viedoklis nav uzskatāms par Latvijas Ārpolitikas institūta,
projekta atbalstītāju un partneru, citu pārvaldes iestāžu vai struktūru viedokli.

Vāka dizains: Līga Rozentāle
Makets: Oskars Stalidzāns
Tulkojumi no angļu valodas: Alise Krapāne
Latviešu valodas redaktore: Līga Bērziņa

Saturs

DIĀNA POTJOMKINA, ANDRIS SPRŪDS, VALTERS ŠČERBINSKIS

Ievads 7

1. STARPKARU PERIODA ĀRPOLITISKIE STRĀVOJUMI

JĀNIS TAURĒNS

Rietumu virziens Latvijas ārpolitikā Starpkaru periodā..... 23

RAIMONDS CERŪZIS

Austrumu virziens Latvijas ārpolitikā Starpkaru periodā..... 37

VALTERS ŠČERBINSKIS

Baltijas un Ziemeļvalstu virziens Latvijas ārpolitikā
Starpkaru periodā 54

MARTINS HAUSDENS

Ārpolitika un Latvijas vācbaltieši..... 70

DŽORDANS T. KUKS

Made in America: Kārlis Ulmanis
un proamerikānisma izveide Latvijā, 1918–1940 86

2. TRIMDAS UN ATMODAS LAIKA ĀRPOLITISKIE STRĀVOJUMI

ANDREJS PLAKANS

Rietumu latviešu trimdas “ārlietu” idejas un darbs..... 105

EDIJS BOŠS

Ārpolitikas konceptualizācija Atmodas periodā 124

3. MŪSDIENU ĀRPOLITISKIE STRĀVOJUMI

GUNDA REIRE

Latvija un eiroatlantiskā identitāte..... 145

ANDIS KUDORS	
Austrumu virziens Latvijas ārpolitikā.....	171
DIDZIS KĻAVIŅŠ	
Baltijas jūras reģiona strāvojums Latvijas ārlietās.....	191
ALDIS AUSTERS	
Ekonomiskais pragmatisms Latvijā – business pāri visam	215
MĀRTIŅŠ DAUGULIS	
Normatīvie strāvojumi Latvijā – ceļā uz vienotu izpratni.....	242
IVARS ĪJABS	
Simtgades pieredze un perspektīvas: secinājumu vietā	263
Ieteicamie avoti (izlase).....	280
Par autoriem	285

Ievads

DIĀNA POTJOMKINA, ANDRIS SPRŪDS,
VALTERS ŠČERBINSKIS

Latvijas simtgade ir lielisks iemesls atskatīties uz valsts paveikto – ar lepnumu par daudzajiem sasniegumiem un paškritisku skatu uz to, kas vēl jāpadara. Tieši tāds ir šis ārlietām veltītās publikācijas mērķis. Šis sējums par nozīmīgākajām idejām un personībām Latvijas ārlietās, kā arī plānotie divi sējumi par svarīgākajiem simtgades notikumiem (2017) un par mūsdienu ārpolitiku (2018) stiprinās zināšanas un izpratni par Latviju starptautiskajā vidē, iezīmējot plašākas tendences un parādot kopsakarības starp dažādiem posmiem Latvijas ārpolitiskās domāšanas veidošanā un attīstībā.

Valsts ārpolitiku nosaka vairāki faktori: atsevišķas personības, sabiedrībā dominējošās idejas, starptautiskā vide. Lai iegūtu pilnīgu kopainu, ir jāaplūko visi trīs elementi, taču arī tad, ja vēlamies uzmanību pievērst tikai vienam no tiem, pārējie ir jāpatur prātā. Tieši šādu pieeju mēs izvēlamies, lai aplūkotu spilgtākās idejas un personības Latvijas ārlietu simts gados. Mēs identificējam un izvērtējam galvenos **idejiskos strāvojumus** jeb tendences Latvijas ārpolitiskajā domāšanā – idejas par Latvijas vietu un lomu pasaulē un praktisko ārpolitisko orientāciju, kas no tām loģiski izriet, – kā arī nozīmīgākās **personības**, kas rosināja un uzturēja domāšanu šajos virzienos. Līdz šim dažādās idejas Latvijas ārpolitikas pamatā nav guvušas pietiekamu uzmanību, lielākoties tās reducējot uz izvēli starp Rietumiem un Austrumiem. Arī personības lielākoties apskatītas vēstures grāmatu un biogrāfisko vārdnīcu formātā (mēs īpaši iesakām biogrāfisko vārdnīcu “Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991”¹). **Šis darbs, kas integrē pārskatu par Latvijas ārlietu ideju attīstību un plašu izvērtējumu par ārpolitikas idejisko strāvojumu nozīmīgākajām personībām, ir pirmais šāda veida pētījums Latvijā.**

Šajā sējumā īpašu uzmanību veltām tieši idejām – ne vienmēr viegli tveramām, bet vienlaikus arī ilglaicīgām politikas veidotājām un noteicējām. Idejas politikā vienlaicīgi ir gan ierobežojums, gan iespēja. Tās veido neredzamas robežas, kuras ir grūti pārkāpt, bet tās arī iedrošina domāšanu un rīcību noteiktā virzienā. Lai cik ietekmīgi būtu politikas veidotāji, viņi darbojas nevis savrup, bet gan plašākā idejiskā un politiskā kontekstā – arī, ja mēs runājam par tik slēgtu politikas nozari kā ārlietas. Idejas ir spēks, kas virza praktisko ārpolitiku. Pat ja praksē konkrētā ideja tajā brīdī nav īstenojama, tā var turpināt mājot cilvēku prātos un uzplaukt tad, kad augsne kļūst tai labvēlīga. Tādēļ par vienu no uzdevumiem šai grāmatai noteicām identificēt galvenos strāvumus jeb idejiskos virzienus, jeb tendences Latvijas ārpolitikā, kas ir bijuši klātesoši un laikā noturīgi, lai radītu ietvaru politikas veidotājiem.

Tai pat laikā nedrīkst aizmirst par cilvēkiem – ideju radītājiem un īstenojotājiem. Visas idejas, tāpat arī idejiskos strāvumus Latvijas ārlietās rada un uztur personības; lai varētu runāt par ietekmīgu tendenci, ir vajadzīgi līdzgaitnieki un, vēlams, plašākas sabiedrības atbalsts – ja ne konkrētajai tēzei, tad vismaz plašākam virzienam. Tai pat laikā populārākie un drosmīgākie ārpolitikas veidotāji un domātāji līdz zināmai robežai var ietekmēt sabiedrības viedokli un mainīt valsts ārpolitisko kursu. Šeit mēs varam runāt arī par ārpolitikas un iekšpolitikas mijiedarbību. Ārpolitika ir iekšpolitikas turpinājums. To mēs varam ieraudzīt arī Latvijas gadījumā, un to ļoti izteiksmīgi norāda arī šajā krājumā ievietotie raksti. Jāpiebilst, ka Latvijas ārpolitikas veidošanu ietekmēja ne tikai pašmāju personības. Starptautiskais konteksts ir svarīgs. Lai saglabātu fokusu, tam šajā sējumā ir pievērsta pastarpināta uzmanība, tomēr no rakstiem redzams, kā Latvijas ārpolitisko domāšanu ietekmēja norises pasaulē un atsevišķas ārvalstu personības.

Ko un kā pētām

Kad ambiciozs mērķis – dot pienesumu Latvijas ārpolitikas pētniecībai, saistot kopā idejas un personības – ir uzstādīts, kā uzsākt tā īstenošanu? Šajā sējumā fokusējamies ne tik daudz uz notikumu un materiālo faktoru lomu, cik uz **idejām un personībām**. Starptautisko attiecību zinātnē šādu pieeju

atbalsta sociālie konstruktīvisi – teorētiķi, kas fokusējas uz ideju noteicošo lomu politikā. Arī politikas vēsturē tradicionāli nozīmīga loma pētījumos tiek ierādīta personībām un ar tām saistītajai ideju attīstības vēsturei. Vienus un tos pašus apstākļus dažādu ideju piekritēji var interpretēt dažādi, un dažādu politikas veidotāju un sabiedrības grupu viedokļi par Latvijas lomu starptautiskā vidē atšķiras, reizēm radikāli. Ja vēlamies pētīt idejas, to izpausmes bieži varam rast praktiskajā rīcībā, piemēram, vizītēs un jaunajās aliansēs. Latvijas ārpolitikas pētniecība līdz šim vairāk ir fokusējusies tieši uz svarīgāko notikumu un to ietekmējošo faktoru analīzi, ne tik daudz uz idejām. Tomēr ne visas idejas gūst ietekmi, un dažas no tām ilgus gadus var pastāvēt latenti, līdz rodas labāka izdevība. Izjūtot spiedienu vai cita veida ierobežojumus, idejas var turēties otrajā plānā vai ienākt “pa citām durvīm.” Tāpēc mums ir jāskatās uz idejām, it īpaši uz noturīgākajām, lai varam pilnībā izprast pašreiz notiekošo un arī potenciālu pārmaiņām nākotnē.

Dažādām grupām valsts iekšienē var atšķirties izpratne par valsti, tās nacionālajām interesēm, attiecībām ar citām valstīm un tās lomu pasaulē; šīs dažādās idejas iedalās vairāk vai mazāk noturīgos strāvojumos. **Mūs interesē, kāds ir Latvijas galveno ārpolitisko strāvojumu saturs, vai un kā tas mainījies laika gaitā, kādi apakšvirzieni pastāv katra konkrētā strāvojuma iekšienē un kas dažādiem strāvojumiem ir kopīgs.** Tā, piemēram, teju visus Latvijas ārpolitikas noteicējus vieno uzsvars uz suverenitāti un valsts neatkarību, lai arī atšķiras viedokļi par konkrētiem ārpolitiskiem soļiem, kas šo virsmērķi veicinātu; tāpat pastāv dažādi uzskati par to, kā labāk garantēt nacionālo drošību un labklājību. Rietumnieciskajam un reģionālajam strāvojumam ir daudz kopīga; mūsdienās nostiprinājies arī radniecīgs normatīvais virziens. Un otrādi, arī viena strāvojuma ietvaros (piemēram, Austrumu vai Baltijas) var pastāvēt lielākas vai mazākas atšķirības, piemēram, par attiecībām ar specifisku partneri vai par labākiem līdzekļiem izvirzīto mērķu sasniegšanai.² Būtībā strāvojumu nošķiršana ir diezgan subjektīva nodarbe – mēs varam izdalīt lielāku vai mazāku to skaitu atkarībā no vēlamā abstrakcijas līmeņa; nākamajā sadaļā runāsim par to, kā izvēlēti pētāmie strāvojumi šajā konkrētajā gadījumā. Katrā ziņā šis pētījums runā par **ideju vēsturi** vairāk nekā par praktiskās politikas vēsturi (lai gan mēs pievēršamies arī lēmumiem un notikumiem, kas veicināja šeit minēto ideju rašanos un noturīgumu).

Lai ārpolitisko ideju vēstures izvērtējums būtu pilnvērtīgs, tam ir jāsniedzas tālāk par politiķiem, diplomātiem un amatpersonām. Daudzi Latvijas diplomāti ir snieguši izcilu ieguldījumu valsts ārpolitikas stiprināšanā, panākot teju neiespējamo smagās sarunās, bet salīdzinoši nedaudzi no viņiem, ierobežoto pilnvaru dēļ, ir varējuši mainīt *domāšanu* par ārpolitiku valsts mērogā. Arī politiskie amati palīdz to turētājiem inicēt un virzīt jaunas idejas, bet nenosaka, cik veiksmīgs būs šis process. Turklāt demokrātiskā valstī amatpersonām nav pilnīga monopola pār ārpolitiku; reizēm pilsoniskā sabiedrība var būt nozīmīgāks kādas idejas aizstāvis nekā valsts augstākās amatpersonas. **Tādēļ svarīgi, ka šajā sējumā iekļautās personības uzskatītas par nozīmīgākām, tieši pateicoties viņu spējai ienest jaunas vēsmas un virzīt esošās idejas, ne tik daudz viņu amatiem, darbaspējam un sniegumam sarunās. Mēs aicinājām autorus sabiedriskajiem darbiniekiem, uzņēmējiem, žurnālistiem un ekspertiem pievērst tikpat lielu uzmanību kā politiķiem un diplomātiem, kas tieši lemj par ārpolitiku un īsteno to.** Šai pieejai ir savas stiprās puses, pret to var arī izvīzīt iebildumus, bet, kā jau minēts, Latvijas ārlietu nozīmīgākajiem darbiniekiem – ja nozīmi vērtē kā rezultativitāti oficiālās ārpolitikas veidošanā un īstenošanā – jau veltīts pietiekams citu pētījumu skaits.

Runājot par personībām un idejiskiem strāvojumiem, ir jāizdara vēl viena svarīga atruna. Kā iepriekš minēts, idejām nav jābūt savstarpēji izslēdzošām, un pat no ārpuses šķietami ļoti atšķirīgiem strāvojumiem var būt kopīgas iezīmes. Nereti dažādi virzieni ārpolitikā ir viens otru papildinoši, tie konkretizē un loģiski sader kopā viens ar otru. **Viena un tā pati persona var vienlaicīgi virzīt vairākas idejas, arī nenonākot pretrunā pati ar sevi, un tādējādi piederēt vienlaicīgi vairākiem strāvojumiem** – šeit īpaši varam izcelt neatkarīgās Latvijas pirmo ārlietu ministru, savulaik arī Ministru prezidentu Zigfrīdu Annu Meierovicu, kurš gan aktīvi virzīja Latvijas sadarbību ar Baltijas valstīm, gan arī aktīvi strādāja ar Rietumvalstīm un panāca valsts uzņemšanu Tautu Savienībā. Latvijas vēsturē ir arī politiķi un domātāji, kas, piemēram, rietumniecisko vai austrumniecisko orientāciju savienoja ar ekonomisko pragmatismu vai svārstījās starp Rietumu un Austrumu virzieniem (strāvojumus detalizētāk aplūkojam nākamajā sadaļā).

Katrs no autoriem aplūko konkrētu idejisko strāvojumu Latvijas ārpolitikā, galvenokārt pievēršot uzmanību ideju vēsturei un personībām, kas

šīs idejas radīja un virzīja. Apskatīti arī apstākļi, kuros šīs idejas radās, kā tās attīstījās, sazarojās vai apvienojās, kurā brīdī noteiktas idejas dominēja valsts mērogā vai nonāca otrajā plānā. Ar dažiem izņēmumiem (Kārlis Ulmanis kā unikāla proamerikāniska figūra Starpkaru perioda Latvijā) ikvienā rakstā minētas vairākas personības, kas sniedza būtisku ieguldījumu konkrētā strāvojuma attīstībā – ciktāl tās atbalstīja šī strāvojuma idejas. Protams, ne visas personības ir bijis iespējams uzskaitīt, it sevišķi mūsdienu dominējošajā – eiroatlantiskajā – strāvojumā. Tai pat laikā mēs arī lūdzām autoriem sevišķi izcelt dažas, viņuprāt, nozīmīgākās personības, parādot, kāda var būt viena individa loma ārpolitikā. Lai arī autoriem lūgtas ievērot līdzīgu rakstu struktūru, viņu individuālie vērtējumi ir šīs publikācijas viens no interesantākajiem un domu rosinošiem pienesumiem.

Nozīmīgākie strāvojumi Latvijas ārlietās

Ja dažādās tendences Starpkaru perioda Latvijas ārpolitikā ir salīdzinoši skaidrāk atainotas pētnieciskajā literatūrā, tad Latvijas mūsdienu ārpolitiku gan ārvalstu, gan pašmāju pētnieki sliecas vērtēt divdimensionāli: kā izvēli starp “Austrumiem” un “Rietumiem,” divu dominējošo diskursu sāncensību. Bieži Latvijas ārpolitika ir tikusi raksturota vienkārši kā prorietumnieciska.³ Tam ir zināms pamatojums, it īpaši, ja mēs lūkojamies tikai uz Latvijas valdību retoriku: neviena no tām nav noraidījusi sadarbību ar Rietumiem, un pat ja dažas amatpersonas ir bijušas skeptiskākas, skepse un atklāts noraidījums nekļuva par stabilu, izplatītu tendenci. Taču šāda pieeja vienkāršo Latvijas ārpolitiku un neņem vērā nianšes, ar kurām atšķirās prorietumnieciskie spēki, kā arī citu strāvojumu izpausmes. Mūsu mērķis šajā grāmatā bija doties tālāk par dihotomisko Austrumu–Rietumu pretnostatījumu un parādīt pilno Latvijas ārpolitikas tendenču spektru, tai pat laikā arī neieslīgstot otrā galējībā: izdalot tik daudzus virzienus, ka tos ir iespējams nošķirt vien nosacīti un ka nevienu nav atbalstījušas vairāk par dažām personībām.

Vēl viens jautājums skar vēsturisko periodizāciju. Cik noturīgi ir strāvojumi? Cik ļoti tie mainās laika gaitā? Universālas atbildes nav; dažas ārpolitikas iezīmes var saglabāties pat simtiem gadu, citas parādās un ātri vien pazūd. Latvijas gadījumā ārpolitikas pēctecībai kaitēja vācu un vēl jo

ilgāks padomju okupācijas periods, tādēļ mēs nolēmām nevis aplūkot visu simts gadu periodu kā vienu veselu, bet gan sadalīt to četros posmos:

- **Starpkaru periods**, kas ilga no valsts proklamēšanas 1918. gadā līdz padomju okupācijai 1940. gadā;
- **trimdas periods** no okupācijas brīža 1940. gadā līdz pilnīgajai valsts neatkarības *de facto* atjaunošanai 1991. gadā; jāpiebilst, ka mēs šajā sējumā neanalizējam Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas valdību, ņemot vērā, ka okupācijas apstākļos dzīvojošā Latvijas tauta nespēja godīgās vēlēšanās ievēlēt savus pārstāvjus un īstenot no Maskavas neatkarīgu Latvijas ārpolitiku;
- **Atmodas periods** no 1987. gada līdz pilnīgajai valsts neatkarības *de facto* atjaunošanai 1991. gadā – lai arī neatkarīgs ārpolitisks resors neeksistēja, šajā periodā Latvijas teritorijā jau uzplauka no komunistiskā režīma neatkarīga ārpolitiskā domāšana;
- **mūsdienu periods** no 1991. gada līdz šim brīdim.

Starpkaru periodā un mūsdienu periodā mēs identificējam pa pieciem ārpolitiskiem strāvojumiem katrā. Pieci ir kompromiss starp pārmērīgu detalizāciju un vienkāršoto Rietumu–Austrumu pretnostatījumu; lai arī šo skaitli varētu palielināt, mēs izvēlējamies lakoniskāku struktūru. Ikvienu strāvojuma nosaukums atspoguļo ārpolitikas virzienu, ko šis konkrētais strāvojums uzskata par galveno prioritāti un/vai vērtību orientieri Latvijai. Vieni strāvojuma pārstāvji var likt uzsvāru uz labumiem no praktiskās sadarbības, kādu konkrētu partneri vai reģionu uzskatot par labāko drošības garantu vai tirdzniecības partneri; citi akcentē vērtību dimensiju, piemēram, norādot, ka Latvijas kultūra savā dziļākajā būtībā ir rietumnieciska un tieši tādēļ nepieciešama un pamatota ir “atgriešanās Eiropā,” vai ka Latvijas vieta pamatā ir tuvāko kaimiņu – Baltijas valstu un Ziemeļvalstu – saimē. Vēl citi uzskata, ka gan “vērtības,” gan “intereses” sakrīt. **Atbalstīt sadarbību ar vienu reģionu ne vienmēr nozīmē noliegt sadarbību ar otru**, pat ja tie šķiet savstarpēji izslēdzoši, kā Rietumi un Austrumi; **daudzas šajā sējumā ietvertās personības sniedza izcilu ieguldījumu uzreiz vairāku ārpolitikas virzienu attīstībā**. Ārpolitika ir sarežģīta, un, ja neatkarīgie domātāji vēl var atļauties vienusēju pieeju, tad lēmumu pieņēmējiem ir neizbēgami jābalansē starp dažādajiem virzieniem. Svarīgi ir tas, kāda izvēle tiek izdarīta dažādo prioritāšu konflikta gadījumā – pēc tās arī definējam katru konkrēto strāvojumu.

Starpkaru periodā mūsu izceltie pieci strāvojumi ir:

- **Rietumu strāvojums**, kas par prioritāti un galveno vērtību orientēri uzskatīja Latvijas sadarbību ar Rietumeiropas valstīm, kā arī dalību Tautu Savienībā. Jau Miķelis Valters, ievērojamais brīvās Latvijas valstsvīrs, kurš pirmais puda ideju par Latvijas neatkarību no Krievijas, bija rietumnieks; mūsu veiktajā neatkarīgo ekspertu aptaujā⁴ šis strāvojums tika uzskatīts par Starpkaru periodā dominējošo, lai arī ar nelielu pārsvaru pār Baltijas/reģionālo strāvojumu. Jānis Taurēns savā nodaļā skaidro Rietumu virziena vēsturisko attīstību un atslēgas lomu Latvijas ārlietās.
- **Austrumu strāvojums**, kas bija vērsti uz sadarbību ar Krieviju/Padomju Savienību – to šajā sējumā iztirzā Raimonds Cerūzis. Starpkaru perioda Latvijā tas nebija sevišķi ietekmīgs, uz ko norāda arī mūsu aptaujātie eksperti, tomēr ir izrādījies visnotaļ noturīgs. Austrumu strāvojums bija vienīgā nopietnā alternatīva Rietumu strāvojumam. Tas nozīmīgi akcentē pirmsapvērsuma lielākās Latvijas politiskās partijas – Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas – simpātijas un raudzišanos komunistiskās PSRS virzienā. Tomēr, ņemot vērā faktu, ka valdības veidošanā sociāldemokrāti piedalījās tikai vienreiz, nopietna ietekme uz praktisko ārpolitiku šim strāvojumam bija neliela.
- **Baltijas jeb reģionālais strāvojums**, kas par galveno prioritāti izvirzīja sadarbību ar Lietuvu, Igauniju, Somiju, daļēji Poliju, un/vai plašāku integrāciju Ziemeļvalstu reģionā. Lietuva un Igaunija bija vistuvākās Latvijas partneres, bet arī Somija, kā norāda šīs nodaļas autors Valters Ščerbinskis, tika nepārprotami pieskaitīta Baltijas valstīm, un daži domātāji apsvēra arī ciešākas sadarbības izveidošanu ar Zviedriju un citām Ziemeļvalstīm. Nepaļaujoties pilnībā uz Rietumeiropas valstu drošības garantijām, Baltijas sadarbība tika attīstīta kā tūlītējs līdzeklis drošības vairošanai; tautsaimniecības un kultūras dimensijas bija visnotaļ pakārtotas, lai gan, pazūdot politiskajām iespējām 30. gados, kultūras sadarbība guva arvien lielāku nozīmi. Starpkaru periodā šim strāvojumam bija izteikti liela loma Latvijas ārlietās; arī mūsu apjautātie eksperti to ierindoja otrajā vietā uzreiz aiz rietumnieciskā.

- **Provāciskais strāvojums**, kurā sevišķi liela loma bija vācbaltiešiem; viņu motīvi un pieeja sadarbībai ar Vāciju, Pirmā pasaules kara zaudētāju un no latviešu viedokļa – potenciālu agresoru, bija pietiekami atšķirīga no rietumnieciskā strāvojuma. Turklāt arī vācbaltiešu ietekme bija pietiekama, lai šo izdalītu kā atsevišķu strāvojumu starpkaru Latvijas ārlietās. (Vairums vācbaltiešu atstāja Latviju 1939. gadā, kā arī Vācijas loma Eiropā pēc Otrā pasaules kara radikāli mainījās, tādēļ mūsdienu Latvijas ārpolitikā mēs nerunājam par atsevišķu provācisko strāvojumu. Tā vietā sadarbība ar Vāciju nu jau ierindojama kopējā rietumnieciskajā strāvojumā.) Provācisko strāvojumu šajā sējumā analizē Martins Hausdens, eksperts vācbaltiešu jautājumā.
- **Proamerikāniskais strāvojums**, kur galvenā prioritāte un vērtību orientieris bija sadarbība ar Amerikas Savienotajām Valstīm. Starpkaru perioda Latvijā šis virziens nebija plaši attīstīts (neatkarīgo ekspertu aptaujā ieņēmot pēdējo vietu), jo Kārlis Ulmanis būtībā bija vienīgais tā pārstāvis. Arī pašas ASV neiesaistījās Eiropas politikā tik cieši kā šobrīd. ASV faktiski turpināja īstenot ļoti atturīgu ārpolitiku Eiropā. Šajā grāmatā ietvertā nodaļa par proamerikānisko strāvojumu atšķiras no citām ar šaurāku fokusu, bet, mūsdienu, tas ir svarīgs un nepieciešams elements kopējam pētījumam – gan tādēļ, ka Džordans Kuks sniedz vērtīgu pienesumu Latvijas literatūrai par Kārli Ulmani, gan tādēļ, ka Starpkaru periodā ielikti pamati vienai no visbūtiskākajām tendencēm mūsdienu Latvijas ārpolitikā. Jāņem vērā arī Ulmaņa unikālā loma Latvijas ārlietās un iekšpolitikā, jo, koncentrējot varu savās rokās, viņš spēja vienpersoniski ietekmēt ļoti daudzus procesus – ko arī apraksta Kuks. Proamerikānisko strāvojumu šajā periodā skatām nošķirti no rietumnieciskā, jo Latvijas mērķi un pieejas abos gadījumos visnotaļ atšķirās.

Viss **trimdas periods** ir aplūkots vienā rakstā. Lai arī tas ir visgarākais no mūsu izdalītajiem posmiem un trimdinieku ārpolitiskā doma bija visnotaļ bagātīga un daudzveidīga, sīkāks dalījums nebūtu praktisks; Andreja Plakana raksts tādēļ dod plašu, visaptverošu skatījumu uz trimdas darbu. Edijs Bošs savukārt pievēršas **Trešās atmodas laikam**, analizējot lielo ārpolitisko ideju bagātību, kas izplatījās šajos saspringtajos četros gados un lielā mērā noteica Latvijas ārpolitiku arī pēc neatkarības atjaunošanas.

Mūsdienu Latvijas ārlietās savukārt izdalījām šādus piecus strāvojumus:

- **Eiroatlantiskais strāvojums** ir viennozīmīgi dominējis oficiālajā ārpolitikā (tam piekūrīt 90 % mūsu aptaujāto ekspertu) un arī ir visbiežāk raksturotais pētniecībā – lai gan tas nav bijis vienīgais strāvojums Latvijas ārlietās, un arī, kā atzīmē Gunda Reire, atbalsts tam sabiedrībā nav bijis tik viennozīmīgs. Šajā gadījumā ar “eiroatlantismu” mēs saprotam atbalstu gan integrācijai ES un NATO, gan sadarbībai ar atsevišķām Rietumvalstīm – piemēram, Vāciju vai ASV (lai gan reģionālais strāvojums joprojām izdalīts atsevišķi). Lai arī daži ārpolitiskās domas veidotāji ir devuši priekšroku vienam vai otram partnerim, kopumā Latvijas politikā un diskursā ES, NATO un atsevišķas Rietumvalstis nav tikušas nodalītas tik stingri, lai pamatotu nepieciešamību pēc divām atsevišķām nodaļām.
- **Austrumu strāvojums** savukārt par galveno prioritāti un vērtību orientieri izvirza sadarbību ar Krieviju un, zināmā mērā, ar citām bijušās PSRS valstīm, kā Baltkrievija. Par produktīvu tiek uzskatīta sadarbība politiskā, drošības, ekonomiskā, kultūras jomā; reizēm tiek uzsvērti arī kopīgā pagātnes identitāte, daļēji lingvistiskā un etniskā kopība (lai gan Austrumu strāvojums nav tikai krievvalodīgo ārpolitiskā izvēle, un ne visi Latvijas krievvalodīgie iedzīvotāji ir tā piekritēji), vai, piemēram, līdzīga vērtību sistēma. Konkrētas definīcijas un uzsvāri gan dažādiem spēlētājiem atšķiras, uz ko savā rakstā norāda Andis Kudors, analizējot dažādos apakšstrāvojumus Latvijas Austrumu ārpolitikā. Kudora raksts gan saglabā fokusu, pievēršoties tikai Krievijai kā atslēgas partnerim Latvijas Austrumu strāvojuma ieskatā. Oficiālajā ārpolitikā Austrumu strāvojumam ir bijusi salīdzinoši pakārtota loma, un attiecības ar Krieviju biežāk attīstītas ekonomiskā pragmatisma garā, neuzskatot politisko, drošības un kultūras sadarbību par pašmērķi. Tomēr tas arī nav vismazāk populārais virziens, un tā ietekme nav gājusi mazumā kopš iestāšanās ES un NATO; pēc mūsu aptaujāto ekspertu domām, Austrumu strāvojums Latvijas mūsdienu ārpolitikā ierindojas pa vidu.
- **Baltijas jeb reģionālais strāvojums**, kas par prioritāti uzskata sadarbību ar pārējām Baltijas valstīm (Somija šajā periodā vairs netiek iekļauta šajā kategorijā), kā arī plašāku integrāciju Baltijas jūras reģionā.

Arī šajā periodā uz Baltijas valstu sadarbību tika liktas sevišķi lielas cerības brīžos, kad nebija skaidrības par Rietumeiropas valstu un ASV garantijām. Tiesa, atšķirībā no Starpkaru posma Latvija eventuāli spēja iegūt ticamas garantijas no Rietumeiropas valstīm, un tieši ASV un NATO tiek uzskatītas par primārām Latvijas drošības sargātājām. Kā parāda Didzis Kļaviņš, šajā periodā Latvija piedalījies visdažādākajos reģionālajos mehānismos, daži no kuriem paredzēja arī sadarbību ar ASV un Krieviju; tomēr sadarbība gan Baltijas valstu starpā, gan ar Ziemeļvalstīm joprojām nav sasniegusi savu maksimālo potenciālu. Pēc mūsu aptaujāto ekspertu domām, šis strāvojums mūsdienīgu Latvijas ārpolitikā bija mazāk populārs nekā eiroatlantisms un ekonomiskais pragmatisms, lai arī populārāks nekā normatīvais strāvojums.

- **Ekonomiskais pragmatisms**, par ko raksta Aldis Austers, par galveno prioritāti un vērtību uzskata Latvijai izdevīgu ekonomisko sadarbību ar citām valstīm, neatkarīgi no to ģeogrāfijas, režīma, kultūras vai citiem ar labklājību nesaistītiem faktoriem. Ekonomiskajam izdevīgumam pakārtota prioritāte ir arī dalība Eiropas Savienībā, NATO un citās Rietumu organizācijās. Protams, ekonomiskā labklājība ir svarīgs mērķis arī daudziem eiroatlantisma un Austrumu virziena piekritējiem, tādēļ nav iespējams pilnībā izvairīties no pārklāšanās starp nodaļām, taču viņu gadījumā tā iet roku rokā ar citiem (drošības, identitātes) apsvērumiem. Mūsdienīgu Latvijas ārpolitikā, it sevišķi pēdējos gados, ekonomiskajam pragmatismam ir bijusi daudz lielāka loma nekā Starpkaru periodā, lai arī, kā raksta Austers, vēl “nav formulēta aptveroša ekonomiskā pragmatisma programma nedz akadēmiskā, nedz politiskā līmenī.”
- **Normatīvais strāvojums**, ko apraksta Mārtiņš Daugulis, savukārt fokusējas uz starptautiski atzītām normām un vērtībām, kā cilvēktiesības, demokrātija, ekonomiskā attīstība un globālās nevienlīdzības mazināšana. Tas arī augstu vērtē daudzpusējo sadarbību, tostarp ANO ietvaros, un starptautiskās tiesības. Daugulis šo strāvojumu aplūko kopsakarībā ar pašas Latvijas iekšējo attīstību. Zināmā mērā tas ir postmoderns, nostādot universālās vērtības augstāk par valstu suverenitāti un nacionālajām robežām. Mūsdienīgu Latvijā šis strāvojums nav guvis sevišķi lielu piekrišanu ne oficiālajā ārpolitikā,

ne sabiedrībā; retorika par universālo vērtību aizstāvību ir populāra, bet bieži tiek izmantota, lai apliecinātu savu piederību Rietumvalstu saimei. Praksē Latvijas ārlietās mēdz dominēt citas, taustāmākas prioritātes, ko apliecināja arī aptaujātie eksperti; šis strāvojums drīzāk gūst atbalstu no sabiedriskām organizācijām un neatkarīgiem ekspertiem nekā no politikas veidotājiem. Tomēr tas ir bijis pietiekami savdabīgs un konsekvents, lai būtu izpētes vērts.

Jau no šī īsā ieskata redzams, ka strāvojumi daļēji pārklājas, un tālākās nodaļās būs redzama arī atsevišķu personību darbošanās uzreiz vairākos strāvojumos. Jāatzīmē, ka **kopējā Latvijas rietumnieciskā orientācija ir visnotaļ skaidra un noturīga gandrīz visā neatkarīgās Latvijas valsts pastāvēšanas laikā**. Starpkaru periodā vispārējo rietumniecisko strāvojumu papildināja Baltijas strāvojums (pat atslēgas personības pārklājās), kā arī pastāvēja atsevišķi spēlētāji, kas lobēja sadarbību ar ASV un ar Vāciju; mūsdienās spēcīgo eiroatlantisko strāvojumu papildina normatīvais, kura atbalstītās universālās vērtības ir visizplatītākās tieši Rietumos, kā arī Baltijas/reģionālais virziens, ar kura palīdzību Latvija lielā mērā cenšas kļūt par pievilcīgāku Rietumu saimes locekli. Tomēr, glorificējot tikai Latvijas Rietumu orientāciju, mēs aizmirstu par citām ļoti būtiskām tendencēm. Un, kamēr specifisks dalījums ir zināmā mērā subjektīvs, starp visiem šeit izdalītajiem strāvojumiem pastāv būtiskas nianšes, kas pamato to atsevišķu analīzi.

Personības kā ideju veidotāji

Šo sējumu caurstrāvo personības – līderi, jaunu ideju aizstāvji, pārmaiņu aģenti gan no valstiskā, gan no nevalstiskā sektora. Lielākā daļa no tām parādās nodaļu pamattekstā, saistībā ar konkrētām viņu virzītām idejām. Papildinot šo vispārīgāko apskatu, mēs lūdzām autoriem pēc saviem ieskatiem arī izvēlēties trīs personības, kurām bijusi īpaši liela loma konkrētajā strāvojumā, un aprakstīt tās detalizētāk. Jāuzsver, ka **autoru rakstītais ir viņu pašu vērtējums**; domas par konkrēto personību lomu var atšķirties, tāpat arī, kā iepriekš minēts, vienu un to pašu personību bieži vien var iedalīt vienlaikus vairākos strāvojumos. Autoru brīvība izvēlēties savu attiecīgo strāvojumu atslēgas personas ir svarīga šī projekta sastāvdaļa: no vienas puses, šādi grāmata kļūst personiskāka un saistošāka, no otras

pusēs, autoriem ir brīvība izvēlēties arī mazāk pazīstamas vai ar konkrēto strāvojamu asociētas personības, kas tomēr deva sevišķi svarīgu ieguldījumu noteikta strāvojuma ārpolitiskās domas attīstībā. Tomēr, lai dotu arī plašāku ieskatu un mazinātu vērtējuma subjektivitāti, mēs apjautājām ar valsts pārvaldi nesaistītus Latvijas ārlietu pazinējus, lūdzot viņiem sniegt savu viedokli par nozīmīgākajām personībām. Tabulā tālāk ir apkopotas ekspertu atbildes par trīs nozīmīgākām personībām katrā periodā un strāvojumā, tās salīdzinot ar nodaļu autoru domām.

Starpkaru periods, 1918–1940	
Periods kopumā (pēc ekspertu uzskatiem, rezultāti dilstošā secībā)	Zigfrīds Anna Meierovics (gandrīz vienbalsīgs atbalsts), Kārlis Ulmanis, Vilhelms Munters
Rietumnieciskais strāvojums	Autors Jānis Taurēns: Zigfrīds Anna Meierovics, Vilhelms Munters, Jūlijs Feldmans Eksperti: Zigfrīds Anna Meierovics, Kārlis Ulmanis, Miķelis Valters
Austrumu strāvojums	Autors Raimonds Cerūzis: Fēlikss Cielēns, Pēteris Stučka, Jānis Pliekšāns (Rainis) Eksperti: Fēlikss Cielēns, Fricis Menders, Pēteris Stučka
Baltijas/reģionālais strāvojums	Autors Valters Šcerbinkis: Zigfrīds Anna Meierovics, Kārlis Ulmanis, Kārlis Zariņš Eksperti: Zigfrīds Anna Meierovics, Kārlis Ulmanis, Vilhelms Munters/ Voldemārs Salnais/ Kārlis Zariņš
Provāciskais strāvojums	Autors Martins Hausdens: Pauls Šīmanis, Vilhelms Firkss, Erhards Krēgers Eksperti: Andrievs Niedra, Pauls Šīmanis, Arveds Bergs
Proamerikāniskais strāvojums	Autors Džordans Kuks: Kārlis Ulmanis Eksperti: Kārlis Ulmanis, Alfrēds Bīlmanis, Ludvigs Sēja

Trimda, 1940–1991	
Periods kopumā	Autors Andrejs Plakans: Kārlis Zariņš, Pēteris Lejiņš, Uldis Grava Eksperti: Kārlis Zariņš, Anatols Dinbergs, Alfrēds Bīlmanis

Atmoda, 1940–1991	
Periods kopumā	Autors Edijs Bošs: Ivars Godmanis, Jānis Jurkāns, Mavriks Vulfsons Eksperti: Dainis Īvāns, Jānis Jurkāns, Anatolijs Gorbunovs

Mūsdienas, 1991 – pašlaik	
Periods kopumā (pēc ekspertu uzskatiem)	Vaira Vīķe-Freiberga, Edgars Rinkēvičs, Valdis Birkavs
Eiroatlantiskais strāvojums	Autore Gunda Reire: Vaira Vīķe-Freiberga, Dainis Īvāns, Valdis Dombrovskis Eksperti: Vaira Vīķe-Freiberga, Valdis Birkavs, Ojārs Ēriks Kalniņš
Austrumu strāvojums	Autors Andis Kudors: Tatjana Ždanoka, Nils Ušakovs, Valdis Zatlers Eksperti: Nils Ušakovs, Jānis Jurkāns, Tatjana Ždanoka
Baltijas/reģionālais strāvojums	Autors Didzis Kļaviņš: Valdis Birkavs, Artis Pabriks, Žaneta Ozoliņa Eksperti: Valdis Birkavs, Gunārs Meierovics, Georgs Andrejevs/Sandra Kalniete
Ekonomiskais pragmatisms	Autors Aldis Austers: Alberts Kauls, Aivars Lembergs, Valērijs Kargins Eksperti: Valdis Dombrovskis/Aivars Lembergs/Ainārs Šlesers/Andris Šķēle
Normatīvais strāvojums	Autors Mārtiņš Daugulis: Māris Gailis, Nils Muižnieks, Juris Jansons Eksperti: Egils Levits/Sandra Kalniete/Nils Muižnieks

Kā redzam, ir personības, kas ierindotas uzreiz pie vairākiem strāvojumiem, ir sakritības un atšķirības starp autoru un citu ekspertu teikto. Tā ir pozitīva parādība. Šis grāmatas mērķis nav galīgi un neapstrīdami sašķirot politikas un sabiedriskās domas veidotājus izolētās, permanentās grupās, bet gan rosināt kvalitatīvu diskusiju par kopīgo un atšķirīgo starp personībām, kurām bijusi nozīmīga loma Latvijas ārlietās, un dažādajiem ārpolitiskajiem strāvojumiem. Mēs nodrošinām pamatu, lasītāji var izdarīt savus secinājumus un vērtējumus.

Lai arī Latviju reizēm dēvē par mazu valsti, mūsu ārpolitiskā domāšana ir bagātīga, ar simts gadu ilgu vēsturi. Šo gadu laikā diplomāti, politiķi, sabiedriskie darbinieki ir gan saglabājuši uzreiz pēc neatkarības proklamēšanas izstrādātās prioritātes, gan attīstījuši Latvijas ārpolitiku jaunos virzienos – process, kas īpaši paātrinājās kopš iestāšanās ES un NATO 2004. gadā, Latvijai apgūstot arvien jaunus horizontus. Nepazūd gan arī ilggadējās ārpolitiskās dilemmas. Mēs ceram, ka šī grāmata rosinās lasītāju uz kritisku izvērtējumu par Latvijas jau paveikto un vēl darāmo, par tradicionāli spēcīgajām pusēm mūsu ārpolitiskajā domāšanā un virzieniem, kas vēl jāattīsta, kā arī atgādinās par daudzajām nozīmīgajām un bieži vispusīgajām personībām Latvijas ārlietu simts gadu vēsturē.

Latvijas Ārpolitikas institūts pateicas Latvijas Republikas Ārlietu ministrijai un Latvijas Republikas Saeimai par atbalstu šai publikācijai, veicinot neatkarīgu, inovatīvu domāšanu un diskusijas par Latvijas ārlietām.

Atsauces

- ¹ Red. Ēriks Jēkabsons un Valters Ščerbinskis (Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, Latvijas Arhivistu biedrība, Rīga, Zinātne, 2003).
- ² Sk. Henrik Larsen, *Foreign Policy and Discourse Analysis: France, Britain and Europe* (London and New York: Routledge, 1997).
- ³ Daži no piemēriem: Žaneta Ozoliņa, red., *Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi*, 2. izdevums (Rīga: Latvijas Ārpolitikas izdevums, 2001); Jeremy W. Lamoreaux and David J. Galbreath, "The Baltic States As 'Small States': Negotiating The 'East' By Engaging The 'West'", *Journal of Baltic Studies*, Vol. 39, Iss. 1 (2008); Gundar J. King and David E. McNabb, "Crossroads Dynamics in Foreign Policy: The Case of Latvia", *Problems of Post-Communism* Vol. 56, Iss. 3 (2009); Maili Vilson, "The Foreign Policy of the Baltic States and the Ukrainian Crisis: A Case of Europeanization?", *New Perspectives* Vol. 23, Iss. 2 (2015).
- ⁴ Aptauja 2016. g. septembrī-oktobrī, izmantojot interneta platformu, tika administrēta no valsts pārvaldes neatkarīgiem ārlietu ekspertiem, tostarp akadēmiķiem – starptautisko attiecību un vēstures speciālistiem, domnīcu pārstāvjiem, žurnālistiem un sabiedriskiem darbiniekiem. Tās mērķis bija papildināt grāmatas autoru sniegtos vērtējumus ar neatkarīgu ieskatu "no ārpusē." Latvijas Ārpolitikas institūts pateicas visiem aptaujas dalībniekiem, kas raduši laiku piedalīties.

**STARPKARU
PERIODA
ĀRPOLITISKIE
STRĀVOJUMI**

Rietumu virziens Latvijas ārpolitikā Starpkaru periodā

JĀNIS TAURĒNS

Latvija Rietumu radītajā starptautiskajā realitātē

Uz Latvijas ārpolitiku Starpkaru periodā var attiecināt vārdus, ko britu vēsturnieks Džons Haidens teicis par Baltijas valstu sadarbību, proti, tas bija stāsts, par ko raksta drūmos un traģiskos toņos. Latvijas ārpolitika un drošības politika nespēja nodrošināt savu galveno uzdevumu – valsts neatkarības saglabāšanu. Tas arī aizēno pozitīvo, kas tika sasniegts, un vērtīgo iegūto pieredzi. Rietumu virziens Latvijas diplomātijā bija viens no tiem, kura uzdevums bija panākt stabilu neatkarību un nodrošināt Latvijas intereses.

Rietumu virziens Latvijas ārpolitikā bija Latvijas ārpolitikas stūrakmens visā neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas periodā. Tieši Pirmā pasaules kara uzvarētājās valstis – Lielbritānija, Francija, ASV, Itālija – noteica starptautisko kārtību pēc “Lielā kara” beigām. Pirmā pasaules kara rezultātiem un jaunajai starptautiskajai kārtībai – tā sauktajai Versaļas sistēmai – par savu pastāvēšanu varēja pateikties Latvija un abas pārējās Baltijas valstis. Latvijas ārpolitikā un Latvijas diplomātijā no uzvarētājām lielvalstīm paliekoša nozīme bija Lielbritānijai un Francijai.

Refleksijas par Rietumiem un to lomu ne vienmēr bija īpaši raksturīgas Latvijas politiskajai domai. Pats termins “Rietumi” kā pretnostatījums “Austrumiem” lielā mērā ir aukstā kara politikas un reālās situācijas sasniegums, kad Rietumus varēja precīzi dislocēt NATO un Eiropas ekonomiskajā kopienā. Rietumi atradās “dzelzs priekšvara” otrā pusē, un bija samērā vienots politisks un ekonomisks bloks. Starpkaru periodā situācija nebija tik skaidra kā aukstā kara laikā un mūsdienās. Vācija pilnībā nepiederēja Rietumiem, uz kuriem orientējās Latvijas diplomātija, un pēc Ādolfa Hitlera nākšanas pie varas 1933. gadā pretnostatījums starp Vāciju un

Rietumiem tikai pieauga, Vācija pameta Tautu Savienību un uzņēma kursu uz konfrontāciju.

Starpkaru periodā Latvijas politiskā elite un sabiedrība bija daudz tuvākas Rietumiem nekā pēc neatkarības atjaunošanas. Rietumu svešvalodu zināšanas bija daudz plašākas. Slavenās Vilhelma Muntera piezīmju grāmatiņas, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, rakstītas piecās valodās. Latvijā valdīja sava laika principiem atbilstoša tirgus ekonomika. Rietumu demokrātijas idejas noteica Latvijas politisko attīstību un pilsonisko partiju domāšanas veidu. Latvijas sociāldemokrātijas savas idejas bija ieguvusi no Rietumiem. Daudzi vadoši Latvijas diplomāti bija studējuši Rietumeiropas universitātēs. Sociāldemokrātu līderi bija iepazinuši Rietumus, dodoties trimdā no impērijas vajāšanas.

Latvijas ārpolitikas un drošības politikas pamatintereses bija nacionālās suverenitātes saglabāšana un nostiprināšana. Tāpēc Latvija bija ieinteresēta pēckara pasaules kārtības – Versaļas–Rīgas sistēmas – saglabāšanā un veiksmīgā darbībā. Latvijas diplomātija vadošās Rietumu lielvalstis ilgstoši uzskatīja arī par savas neatkarības galvenajiem garantiem. Kopumā tomēr var piesardzīgi teikt, ka Rietumu nozīme Latvijas diplomātijā pakāpeniski mazinājās. Kopš trīsdesmito gadu vidus Latvijas ārpolitikā un drošības situācija diplomātiskajā domā arvien vairāk tika analizēta ģeopolitiski, pragmatiski, kā situācija konkrētajā ģeogrāfiskajā telpā starp PSRS un Vāciju.

Rietumvalstu loma Latvijas ārpolitikā īpaši nozīmīga bija Latvijas neatkarības veidošanas posmā. Rietumvalstis atbalstīja Latvijas bruņotos spēkus neatkarības kara laikā. Parīzes miera konference 1919. gadā kļuva par arēnu, kurā topošā Latvijas diplomātija, ko personificēja Zigfrīds Anna Meierovics, ieguva pirmās profesionālās prasmes, guva pirmos panākumus un piedzīvoja pirmās vilšanās, kad Rietumvalstis par prioritāru uzskatīja visas bijušās Krievijas impērijas tālāko likteni. 1918. gada 11. novembrī britu ārlietu ministrs Artūrs Balfūrs savā notā atzina Latviešu pagaidu nacionālo padomi kā *de facto* neatkarīgu orgānu.

Latvijai un citām Baltijas valstīm bija svarīgs Rietumvalstu viedoklis jautājumā par karu un mieru ar padomju režīmu. Rietumu pārstāvji darbojās kā starpnieki Latvijas nacionālo spēku valdības un tās sabiedrotās Igaunijas attiecībās ar Rīdigeru fon der Golca komandēto vācu armiju un landesvēru, slēdzot Strazdumuižas pamieru. Rietumu pārstāvji darbojās

ZIGFRĪDS ANNA MEIEROVICS – Latvijas delegācijas dalībnieks un vadītājs Parīzes miera konferencē. Latvijas ārlietu ministrs (1918–1924 un 1924–1925), Ministru prezidents (1921. gada jūnijs – 1923. gada janvāris), viens no Latviešu zemnieku savienības dibinātājiem un spilgtākiem līderiem.

Latvijas *de facto* un *de iure* starptautiskās atzišanas arhitekts, Latvijas un Igaunijas militārās savienības (1923) līdzautors, ārlietu dienesta pamatlīcējs. Galveno Latvijas ārpolitikas virzienu izstrādātājs. Meierovica ārpolitikas pamatā bija konsekventa orientācija uz Rietumiem un demokrātiskām vērtībām. Lielā mērā Latvijas ārpolitikas orientieris bija Lielbritānija. Par Meierovica diplomātijas triumfu uzskata Lielbritānijas ārlietu ministra Artūra Balfūra 1918. gada 11. novembra notu par LPNP *de facto* atzīšanu. Otrs panākumu stāsts bija vizīšu sērija Rietumeiropā, kas vainagojās ar Latvijas *de iure* atzīšanu 1921. gada 26. janvārī sabiedroto Augstākās Padomes sēdē. Baltijas valstu savienības piekritējs, 1923. gada Latvijas un Igaunijas politiskās un militārās savienības arhitekts. Attiecību panākumi ar boļševistisko Padomju Krieviju, ietverot 1920. gada 11. augusta miera līgumu. Vēstures literatūrā tiek atzīmēts Meierovica talants, “spožums,” spēja nebaidīties no konkurences un izvēlēties spējīgus līdzstrādniekus. Meierovica kļūdas raksturotas kā “pārāk liela uzticēšanās un pašaušanās uz [Rietumu] Sabiedrotājiem” (Edgars Andersons) un neveiksmīgais lēmums par kara pieteikšanu Vācijai 1919. gada novembrī. Ar Meierovica personību retrospektīvā saistīts uzskats, ka viņš nebūtu pieļāvis autoritāra režīma izveidošanos vai pat spētu īstenot veiksmīgāku ārpolitiku 20. gadsimta trīsdesmitajos gados.

Foto: Tukuma novada pašvaldības portāls, www.tukums.lv

kā starpnieki Latvijas robežu jautājumu risināšanā: britu komisārs Baltijas valstīs pulkvedis Stīvens Džordžs Tallentss bija arbitražas komisijas priekšsēdētājs robežjautājumu risināšanā ar Igauniju, bet britu diplomāts profesors Džeimss Jangs Simpsons – ar Lietuvu.

Rietumu dalība Baltijas valstu neatkarības izveidē bija tieša un ļoti nozīmīga. Pēc Latvijas teritorijas atbrīvošanas Rietumvalstu nostāja noteica Latvijas un citu Baltijas valstu neatkarības *de iure* atzīšanu 1921. gada

26. janvārī un uzņemšanu Tautu Savienībā 1921. gada septembrī. 26. janvāra *de iure* atzīšana Sabiedroto Augstākajā padomē noveda pie strauja Latvijas neatkarības atzīšanas procesa starptautiskajā sabiedrībā. Pēc Edgara Andersona datiem Latviju viena pēc otras mēneša laikā atzina desmit valstis, bet kopā līdz gada beigām – 17 valstis.

20. gadu otrajā pusē Rietumvalstu interese par Baltijas valstu likteni samazinājās. Latvijas diplomātija kopš 20. gadu vidus cerēja uz kādu izkārtojumu, kas līdzinātos Lokarno līgumiem 1925. gadā un garantētu robežas Austrumeiropā. Sociāldemokrātu ārlietu ministrs Fēlikss Cielēns 1927. gadā izstrādāja ambiciozu koncepciju, kas paredzēja Lielbritānijas un Francijas dalību līgumā ar PSRS un Vāciju; līguma uzdevums būtu garantēt Somijas un Baltijas valstu neatkarību un neitralitāti. Taču jau šajā laikā Lielbritānijas intereses nesniedzās tālāk par Francijas un Vācijas robežu.

Latvija atbalstīja Starpkaru periodam raksturīgos kolektīvās drošības risinājumus, tas bija skaistu deklarāciju, nereālistisku neuzbrukšanas līgumu un neauglīgu atbrūņošanās sarunu laikmets. Šī laikmeta simbols bija pati Tautu Savienība. Latvija parakstīja ASV un Francijas iniciēto Briāna-Kelloga paktu, kas paredzēja atteikšanos no kara. Tomēr šie ideālistiskie centieni cieta neveiksmi. Latvija atbalstīja visus šos centienus kā izdevīgus mazajām valstīm. Runājot par praktisku starptautisku sadarbību, Edgars Andersons norādīja, ka “Baltijas valstis atbalstīja visus starptautiskās sadarbības pasākumus, kur vien tas bija iespējams.” Tie ietvēra specializētas starptautiskas organizācijas, dažādas starptautiskas konvencijas un vienreizējas, *ad hoc* iniciatīvas.¹

Vēsturnieku vidū pastāv faktiskais konsenss, ka kopš 30. gadu otrās pusēs arī Latvijas diplomātija saprata sabiedroto intereses un ietekmes zudumu un to, ka Baltijas valstu liktenis ir to pašu rokās. Pēdējais posms, kad Baltijas valstis ieguva nozīmīgu Rietumu uzmanību, bija traģisks laikmets to vēsturē. 1939. gada pavasara un vasaras sarunās starp Lielbritāniju, Franciju un revizionistisko Padomju Savienību bija skaidri saskatāma PSRS vēlme iegūt kontroli pār Baltijas valstīm un to Rietumu partneru pretrunīgā nostāja. Rietumu valstis tomēr pretojās PSRS centieniem ar izsmalcinātiem formulējumiem – piemēram, prasot tiesības iejaukties, ja Baltijas valstīs pēc PSRS ieskatiem notiktu “netieša [Vācijas] agresija.”

Latvijas diplomātija centās panākt, lai lielvalstis garantētu nevis Baltijas valstu neatkarību, kuras apšaubīšana bija nepieļaujama no šo valstu viedokļa, bet to neitralitāti. Cits svarīgs lozungs ir, ka nevar runāt par Baltijas valstīm bez tām – “neko par mums bez mums.” Kā zināms, PSRS panāca no Vācijas “trešā reiha” to, ko nevarēja panākt no Rietumiem – atbalstu un akceptu Baltijas valstu okupācijai un aneksijai.

Diskursu un koncepciju evolūcija

Ārpolitiskā doma Latvijā Starpkaru periodā tikai sāka attīstīties. Patiesībā visā pasaulē vēl bija tālu līdz tam uzplaukumam, ko pēc Otrā pasaules kara piedzīvoja modernā starptautisko attiecību teorija. Ārpolitiskās domas sasniegumi atspoguļojas ārlietu ministru runās un rakstos, instruktīvajās vēstulēs, Latvijas sūtņu konferencēs un parlamentārā perioda debatēs, autoritārā režīma vadoņu runās.

Rodas iespaids, ka, analizējot Rietumu lomu Latvijas ārpolitikā, Latvijas diplomāti to uztvēra kā dabisku fonu, uz kura notiek Latvijas ārpolitika, vairāk uzmanības pievēršot konkrētajai ģeopolitiskajai situācijai konkrētajā vietā un laikā. Latvijas konkrēto uzdevumu Rietumos bija ļoti daudz. Latvijas neatkarības sākuma periodā tie bija vispirms jau saņemt atbalstu Neatkarības kara laikā, nodrošināt diplomātisku atbalstu Parīzes miera konferencē, panākt ļoti svarīgus mērķus – atzīšanu *de iure* un uzņemšanu Tautu Savienībā. Bieži vien Latvijas diplomātijai bija jāsadurās ar izpratnes un zināšanu trūkumu, nepieciešamību pierādīt, ka Latvija nav Krievija un ka tās neatkarība ir dzīvotspējīga.

Latvijas šodienas vesternizācija tiek saprasta kā demokrātiskas reformas, kurss tirgus ekonomikas virzienā, tiesiskuma nostiprināšana un cilvēktiesību iedzīvināšana. Līdzīga situācija bija arī Starpkaru periodā, kad demokrātijas izveide, parlamentārisma attīstība, tiesiskais valsts izveidošanās *ipso facto* tuvināja Latviju Rietumiem. Satversmes sapulcē, pieņemot Satversmi, oratori regulāri atsaucās uz demokrātijas nodrošināšanas nepieciešamību un tiesiskuma principu aizsardzību. Viņi pārzināja ASV un Rietumeiropas valstu konstitūcijas un apzinājās topošās Latvijas satversmes vietu šajā kontekstā. Debatēs par valsts prezidenta lomu deputāts Andrejs Petrevics, salīdzinot Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu

prezidenta pilnvaras, sprieda, ka “Latvijas prezidents būs ļoti maziņa un niecīga persona tiesību ziņā.” Bijušais Šveices trimdinieks Rainis atbalstīja plašas tautas tiesības uz referendumu, balstoties uz Šveices paraugu. Viņš uzskatīja, ka referendumi ir Šveices labklājības pamats. Tiesību vēsturnieki uzsver Vācijas 1919. gada demokrātiskās Veimāras republikas konstitūcijas ietekmi uz Satversmes tekstu, tomēr strīdi ir par to, cik izšķiroša bija Veimāras konstitūcijas loma.²

Latvijas politiskā elite apzinājās vesternizācijas nepieciešamību. Pirmā Kārļa Ulmaņa valdība, ko izveidoja jaunievēlētā Satversmes sapulce, savā deklarācijā norādīja: “Latvija, atrazdamās valstu ķēdē starp austrumiem un rietumiem, piesliesies noteikti Vakareiropas un Amerikas demokrātiskai politikai. Idejiska radniecība un savstarpēja interešu kopība ir nesatricināmākie pamati īstām draudzības attiecībām starp šīm valstīm.”³

Vesternizācija, protams, ne visiem patika. Rainis 1926. gadā publiskā lekcijā skaidroja, ka Eiropas kultūrai ir divi komponenti – garīgums un materiālisms, šobrīd tā tik tālu ieslīdējusi materiālismā, ka tai draud bojāeja. Dzejnieks un politiķis atzīmēja, ka Eiropas kultūras sabrukums tika saskatīts jau pirms Pirmā pasaules kara. Rainis Eiropas ārstēšanai ieteica sociālā taisnīguma līdzekļus un uzskatīja strādniecību par šī taisnīguma nesēju.⁴ Fēlikss Cielēns plašā rakstā augstu novērtēja parlamentārismu un demokrātiju, tomēr uzsvēra ne tikai pilsonības lomu, bet arī strādnieku šķiras nozīmi tās sasniegšanā. Cielēns prātoja, ka vislielākā pilsonības loma bija tieši Eiropas Rietumos, it sevišķi Anglijā, kur “pilsonībai pienākas tas gods, ka viņa gadusimtenus ilgstošās cīņās ir izkarojusi un izveidojusi moderno parlamentāro demokrātiju.”⁵ Citi sociāldemokrāti vainoja imperiālismu paša Pirmā pasaules kara izraisīšanā, iebilda pret bruņošanos un militārismu. Tomēr pašas sociāldemokrātijas, kā Latvijā ietekmīga politiska strāvojuma, avots bija tieši Rietumi un vācu sociāldemokrātija.

Jau kopš neatkarības kara laikiem Latvijas ārpolitika runāja par Rietumu orientāciju vai Antantes orientāciju. Tomēr drīz vien kļuva skaidrs, ka Latvijas loma Rietumu politikā nevar būt pārāk liela, un Latvijas diplomātija izvēlējās latviskās orientācijas lozungu, kas tomēr nebija pārāk pragmatiska un konstruktīva. Latvijas ideālie Rietumi laika gaitā tai sagādāja vilšanos. Ievērojamais latviešu trimdas vēsturnieks Edgars Andersons atzīmēja, ka pati Latvijas neatkarība balstījās demokrātijas un tautu

pašnoteikšanās principos, ko Pirmā pasaules kara noslēgumā deklarēja ASV prezidents Vudro Vilsons. Baltijas valstis ticēja Sabiedrotajiem, kas bija cīnījušies tautu brīvības un demokrātijas vārdā. “Baltijas valstu diplomāti tomēr drīz atklāja, ka sabiedrotie nav viņu sabiedrotie,” ar rūgtumu atzina Andersons.⁶

1921. gada 26. janvārī sabiedrotās lielvalstis pieņēma lēmumu par Latvijas atzīšanu *de iure*. Nākamajā dienā Rīgas ielās pulcējās laimīgu cilvēku pūļi. Tā laikam bija vienīgā reize kopš Latvijas valstiskuma izveidošanās, kad ārpolitisks notikums izraisīja šādu tautas reakciju. “...valsts iestādes pārtrauca darbu, skolas atlaida skolēnus, veikalniecei slēdza veikalus, visi nami tērpās nacionālo flagu rotās un sajūsminātie galvaspilsētas iedzīvotāji, drūzmēdamies garos gājienos ar mūzikas orķestriem priekšgalā, devās uz Sabiedroto sūtniecībām,” rakstīja *Valdības Vēstnesis*.⁷

Tomēr noskaņojumi ātri mainās, un vilšanās Rietumos izpaudās jau 1921. gada 18. februāra Satversmes sapulces debatēs, kad tie nesteidzās uzņemt Latviju Tautu Savienībā. Meierovics tomēr atzina, ka “Sabiedrotie tomēr bijuši mūsu pirmie draugi un ar tādu pašu draudzību, kādu viņi nākuši pie mums, mēs viņiem atbildēsim.” Šajā pašā runā viņš izteicās par Latviju kā tiltu starp Rietumiem, Vāciju un padomju Krieviju.⁸ Uzņemšana Tautu Savienībā nebija aiz kalniem, un sabiedrības noskaņojumi turpināja mainīties.

1923. gada jūnijā noritēja pirmā no divām Latvijas sūtņu konferencēm. Konference noritēja laikā, kad par galveno uzdevumu uzskatīja saimniecisko problēmu risināšanu (tostarp ar Rietumiem) un Baltijas valstu savienības veidošanu. Konferences ieguldījums Rietumu virzienā analizē liecināja par Rietumu izšķirošo lomu. Tā savā rezolūcijā atzina, ka viens no Latvijas ārpolitikas pamatprincipiem ir tās orientācija uz Tautu Savienību, un uzsvēra nepieciešamību nostiprināt sakarus ar Lielbritāniju. Šai laikā Latvija lika nepamatoti lielas cerības uz Lielbritāniju. 1923. gada novembrī Zigfrīds Anna Meierovics kā Ministru prezidents adresēja Lielbritānijas valdībai jautājumus par diplomātisku un militāru atbalstu Krievijas agresijas gadījumā. Jautājumi bija saistīti ar PSRS provocēto komunistu sacelšanos Vācijā 1923. gada oktobrī. Meierovica jautājumi bija pārāk paļāvīgi – britu valdība atteicās uzņemties jebkādas saistības. Rietumu orientācija nekad nedeļa Latvijai vissvarīgāko – drošības garantijas.

Edgars Andersons raksturoja Meierovica politiku kā dažkārt pārāk naivu paļaušanos uz Rietumvalstīm.

Īsi pirms bojāejas autokatastrofā 1925. gada 22. augustā ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics devās vairāk nekā mēnesi ilgā ārvalstu vizītē (29. jūnijs – 31. jūlijs), apmeklējot deviņas valstis, tostarp galvenās Rietumu lielvalstis. Vizītes laikā ministrs apliecināja uzticību iniciatīvām, kuras bija vērstas uz Rietumu dibinātās Versaļas sistēmas nostiprināšanu. Tāds, viņaprāt, bija 1924. gada Tautu Savienībā pieņemtais Ženēvas protokols, kas paredzēja starptautisko konfliktu mierīgu risinājumu, ietvertot “šķīrējtiesas, atbrūņošanās un vispārējas savstarpējas garantijas principus.”⁹

Parlamentārās demokrātijas periodā dažādas politiskās grupas dažādi vērtēja Rietumus kā realitāti un koncepciju. Rietumiem tuvāki bija centriskie politiskie spēki: Zemnieku savienība, Demokrātiskais centrs, sociāldemokrāti mazinieki, skeptiskākas labējās un kreisās grupas, tostarp Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija kā nozīmīgākā parlamentārā perioda opozīcijas partija. Praktiski visas Latvijas valdības – labējās un kreisās parlamentārisma periodā, kā arī autoritārais režīms – bija spiestas rēķināties ar Rietumvalstīm un cerēja iesaistīt tās Latvijas drošības situācijas nostiprināšanā. Daudzie projekti, ko 20 neatkarības gadu laikā piedāvāja Latvijas politiķi Latvijas un visu Baltijas valstu drošības nostiprināšanai, paredzēja Rietumu valstu garantijas, kuras iegūt gan nebija reāli. Jau minēts, ka sociāldemokrātu ārlietu ministrs Fēlikss Cielēns cerēja uz Rietumu garantijām saviem Austrumu Lokarno plāniem. 1935. gadā Vilhelms Munters vēlējās panākt Lielbritānijas un Francijas garantijas savam Austrumu pakta variantam, ko viņš redzēja kā neuzbrukšanas un savstarpējās palīdzības pakta sistēmu, kas ietvertu PSRS, Vāciju, Poliju un Baltijas valstis. Tomēr tas neizraisīja Rietumu interesi.¹⁰ Minoritāšu pārstāvjiem Rietumi bija vērtību modelis, kas varēja nodrošināt šo grupu tiesību ievērošanu. 1937. gadā ievērojamais vācbaltiešu publicists Pauls Šīmanis rakstīja, ka atsevišķās valsts uzplaukumu var sasniegt vienīgi saskaņā ar visas Eiropas uzplaukumu kristīgi rietumnieciskā tikumiskā likuma garā. Latvijas sabiedrību un diplomātiju savukārt interesēja, lai minoritātes arī ārpolitiskajā arēnā saglabātu lojalitāti Latvijai. Šajā ziņā neapmierinātību izraisīja vācbaltiešu sūdzības par savu situāciju Latvijā, kas bija vērstas ne

tikai Tautu Savienībai, bet arī Rietumu presei. Ietekmīgais Latvijas ebreju pārstāvis Mordehajs Nuroks savukārt 1933. gadā, runājot Saeimā, atzīmēja, ka ebreju stāvoklis parlamentārisma periodā bija labs un norādīja, ka Latvijas ebreji visās starptautiskajās arēnās ar gandarījumu vienmēr uzsvēruši “taisnīgo izturēšanos pret mūsu kulturālajām vajadzībām.” Profesors Aivars Stranga atzīmējis, ka autoritārā Ulmaņa režīma nacionālistiskā politika kreiso ebreju vidū pastiprināja simpātijas pret PSRS, tomēr lielai ebreju daļai Latvijas neatkarības divdesmit gadi bija “vislaimīgākie visā viņu dzīves laikā Latvijā kopš daudziem gadsimtiem.”¹¹ Ārpolitiski ne PSRS, ne nacionālsociālistiskā Vācijas nevarēja būt Latvijai lojālo ebreju draugs, tāds varēja būt tikai Rietumu demokrātijas.

Ne visiem Latvijas ārpolitikas domātājiem Rietumi bija vērtību ideāls un valsts iekārtas paraugmodelis. Daži no viņiem Rietumus atbalstīja drīzāk instrumentāli. Labējās pilsonības pārstāvis Arveds Bergs rakstīja, ka Rietumi ir pretsvars neieredzētajai Padomju Savienībai. Radikālie nacionālisti ar aizdomām skatījās uz pašu demokrātiju. Nepatika pret demokrātiju sāka izpausties 20. gadu otrajā pusē jau arī meinstrīma sabiedriskajā domā.

Autoritārajam režīmam bija raksturīga Rietumu kritika. 1934. gada 13. augusta slavenajā uzrunā vēsturniekiem “Klausieties vēstures soļos” autoritārais Ministru prezidents Kārlis Ulmanis norādīja, ka nav pamatoti ticēt, ka Latvijas valsts rašanos noteica Pirmais pasaules karš. Latvija un latviešu tauta neatkarības ceļa sākumā vēl bija svešas Rietumu politiskajām aprindām. Ulmanis paziņoja, ka viņam bija “vislielākās pūles vīriem, kuru pienākums bija jau kaut ko zināt no vēstures, iestāstīt kas, kā un kur.” Savās liecībās padomju varas iestādēm pēc aresta viņš attēloja Angliju un Franciju kā visai egoistiskas valstis, kuru attiecības ar Baltijas valstīm bieži vien bija pakārtotas attiecībām ar Padomju Krieviju un tās pēcteci PSRS.¹²

1935. gada vasarā Latvijas ārpolitikas problēmas tika apspriestas Latvijas sūtņu II konferencē. Šajā laikā vērtējumi par Rietumu lomu jau bija diezgan pesimistiski. Latvijas sūtnis Tautu Savienībā Jūlijs Feldmans, aizstāvot ideju par Baltijas valstu neitralitāti, publicēja rakstu *Tieslietu Ministrijas Vēstneša* slejās. Viņš iestājās par Baltijas valstu kā vienota veseluma “neitralizāciju.” Šīs neitralitātes pamats būtu PSRS un Vācijas ieinteresētība līdzsvara un *status quo* (Baltijas valstu neatkarības) saglabāšanā.

JŪLIJS FELDMANS – profesionāls Ārlietu ministrijas ierēdnis un diplomāts kopš 1919. gada, kopš 1930. gada Latvijas pārstāvis Tautu Savienībā Ženēvā. 1950.–1953. gadā Latvijas pilnvarotais lietvedis ASV. Ārpolitikas teorētiķis, Baltijas valstu neitralitātes piekritējs, iestājoties par šo kursu pirms Latvijas oficiālās ārpolitikas maiņas.

Lai arī Feldmans uzskatīja, ka Latvijai būtu jāpastāv kā neitrālai valstij, viņš pragmatiski apzinājās, ka Rietumvalstīm šī iespēja vispirms būtu jārada. Baltijas neitralitāte nebija iespējama bez starptautiskas atzišanas, bet tās pamatā bija jābūt spējai un gribai sevi aizstāvēt. Samērā agri saskatīja Tautu Savienības lejupslīdi un reālistiskā spēku līdzsvara atgriešanos Eiropas politikā. Feldmans bija neatlaidīgs cīnītājs par Latvijas ievēšanu Tautu Savienības Padomē. Latvijas dalība Padomē noritēja gan TS norieta periodā, kad tika pieņemti necienīgi lēmumi; pati Latvija bija laimīga pamest Padomi, lai nebūtu jāpiedalās riskantajā balsojumā par PSRS izslēgšanu agresijas pret Somiju dēļ. Feldmans turpināja darbu Latvijas diplomātiskajā dienestā, arī okupācijas periodā aizstāvot okupētās Latvijas intereses kā sūtnis ASV. Bija Amerikas latviešu apvienības izveidošanas iniciators un aktīvs organizators (1950–1951).

Foto: Latvijas Valsts vēstures arhivs

Feldmans, iezīmējot Versaļas sistēmas lejupslīdi, norādīja, ka Eiropā notiek lielas pārmaiņas, uzvarētāju valstu hegemonijai pienācis gals, politiskajā arēnā uzņākusi “jaunā, militarizētā Vācija.” Tomēr viņš uzskatīja par svarīgu rēķināties ar Tautu Savienību un Latvijas saistībām pret šo organizāciju.¹³ Viņa idejas nedaudz apsteidza savu laiku, Latvijas pāreja uz nosacītu neitralitāti notika tikai 1938. gadā. Tai, pretstatā Feldmana iecerēm, nebija nekādu starptautisku garantiju un tā Latvijai maz ko deva. Konferences visslavenākā atziņa bija secinājums, ka Latvijai ir divi ienaidnieki nr. 1: Padomju Savienība un Vācija. Tomēr konferencē bija pārstāvētas refleksijas par starptautisko attiecību sistēmu, kurā turpināja dominēt Rietumi.

Konferencē Vilhelms Munters pauda uzskatu, ka Lielbritānijas un Francijas vēlēšanos un spēju ietekmēt starptautiskos notikumus ierobežoja

Rietumeiropas lielvalstu iekšpolitiskās un ekonomiskās problēmas, tās kaut kādā mērā bija zaudējušas savu starptautisko prestižu. Austrumeiropas drošības problēmas vairs nebija to uzmanības lokā. Tomēr Latvijas diplomātija nekad īsti neatteicās no cerības iesaistīt Rietumu lielvalstis vismaz kā garantus kādas Austrumeiropas drošības līgumam. Pakāpeniski Latvijas ārpolitikas konceptuālā analīze arvien vairāk pievērsās Latvijas drošības situācijai areālā starp PSRS un Vāciju. Plaši tiek citēta vācu vēsturnieka Georga fon Rauha atziņa, ka Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters, apmeklējot karaļa Džordža VI kronēšanas svinības Londonā 1937. gada maijā, sapratis, ka nekāda, pat virtuozākā diplomātija, nevar palīdzēt Baltijas valstīm, ja tās nerēķināsies ar nacionālsociālistiskās Vācijas jauno realitāti.¹⁴ Raksturīgi, ka šo faktisko vilšanos Rietumos Munters piedzīvoja Londonā. Bieži citētā runā Darba kameras pilnsapulcē 1938. gada 3. aprīlī Munters tiešām asi kritizēja Tautu Savienības praktiskās neveikmes un nesaistīja ar to cerības, tomēr atzina, ka labāku starptautiskās kopdarbības metodi vēl neviens nav izgudrojis.

Ar laiku Latvijas vilšanās Rietumvalstu spējā garantēt tās drošību tikai progresēja. Baltijas valstu atteikšanos 1938. gada rudenī no Tautu Savienības statūtu 16. panta garantiju piemērošanas (šis pants paredzēja piemērot kolektīvas sankcijas pret agresoru) pašas Baltijas valstis vērtēja kā pāreju uz neitralitātes politiku, savukārt mūsdienu vēsturnieki to raksturo kā atteikšanos no vienīgās starptautiskās šo valstu drošības garantijas. Abi šie vērtējumi šķiet galēji. Latvijas neitralitāte tiešām neizturēja klasiskas neitralitātes kritērijus, no otras puses, pati starptautiskā drošības sistēma strauji tuvojās sabrukumam.

Tomēr, protams, Rietumu virziens savu nozīmi pilnībā nekad nezaudēja. Īpašu lomu Baltijas valstu liktenis ieguva Lielbritānijas, Francijas un PSRS sarunās 1939. gada pavasarī un vasarā.

Šī laikmeta Latvijas diplomātijas diskurss sludināja lepnu neatkarību un, kā izteicās Vilhelms Munters, aukstu aprēķinu. Cerības uz Rietumiem pilnībā nezuda pat Latvijas ārpolitikas pēdējā periodā, kad Lielbritānija un Francija oficiāli tika uzskatītas par vienu no konfliktējošiem blokiem, pret kuriem Latvijai jāievēro neitralitāte. Ar šīm valstīm, to uzticību tiesiskuma principiem tika saistītas Latvijas diplomātijas cerības izvairīties no nonākšanas PSRS ietekmes sfērā 1939. gada pavasarī un vasarā PSRS,

VILHELMS MUNTERS – profesionāls Ārlietu ministrijas darbinieks kopš 1923. gada. Bijis ĀM Baltijas valstu nodaļas vadītājs, Administratīvi juridiskā departamenta direktors, ministrijas ģenerālsekretārs. Faktiskais ārlietu ministra pienākumu veicējs kopš 1934. gada. Ārlietu ministrs kopš 1936. gada jūlija.

Muntera ārpolitikas traģēdija bija Latvijas neatkarības bojāeja, tās dēļ tā asi kritizēta, taču bez tam viņš bija, lai arī pragmatisks, rietumnieciskā virziena aizstāvis un virzītājs. Munters sevi uzskatīja par pragmatiskas ārpolitikas piekritēju un Latvijas ārpolitikas koncepciju balstīja reģionālā spēku līdzsvarā starp PSRS un Vāciju, kam, viņaprāt, bija izdevīga neatkarīgu Baltijas valstu pastāvēšana. Par līdzekli šādu mērķu sasniegšanai Munters uzskatīja neuzbrukšanas līgumus ar PSRS un Vāciju, kurus varētu apvienot drošības sistēmā ar Rietumvalstu garantijām. Muntera lielākie sasniegumi bija Baltijas Antantes izveidošana un kopīga Baltijas valstu politiska kursa nodrošināšana. Munters 1936. gadā atbalsēja Latvijas ieviešanu Tautu Savienības Padomē. Muntera ārpolitiku raksturo pakāpeniska vilšanās Rietumvalstīs, tomēr viņš līdz pat 1939. gada vasarai centās panākt Rietumu drošības garantijas Latvijai un ietekmēt triju lielvalstu sarunas labvēlīgi Baltijas valstīm. Munters ir tieši atbildīgs par Latvijas ārpolitikas nespēju adekvāti reaģēt uz 1939.–1940. gada izaicinājumiem, atsakoties pat no simboliska protesta.

Foto: Latvijas Valsts vēstures arhivs

Lielbritānijas un Francijas sarunu laikā. 1939. gada maija beigās Vilhelms Munters aicināja britu diplomātiju panākt, lai trīs lielvalstis potenciālajā savstarpējā līgumā atteiktos no PSRS uzmācīgās un bīstamās vēlmes “garantēt” Baltijas valstu neatkarību pretēji to gribai un pašai izlemt, kad sniedzama “palīdzība” Baltijas valstīm.¹⁵ Tieši Latvijas sūtnim Lielbritānijā kā stabilākajā no Otrajā pasaules karā ierautajām valstīm Kārlim Zariņam Latvijas valdība 1940. gadā deleģēja ārkārtējās pilnvaras pārstāvēt Latviju. Viņam tika uzdots “aizstāvēt pēc labākās apziņas Latvijas intereses” un dot saistošus rīkojumus Latvijas pārstāvēbām.¹⁶

Kopumā Latvijas ārpolitikā dominēja Rietumu virziens. Vispirms Rietumiem bija nenovērtējama loma Latvijas valstiskuma dibināšanas un

nostiprināšanas periodā. Rietumi bija pretstats Krievijas impērijai, kuras noliegums bija pats Latvijas valstiskums. Otrkārt, tas iemiesoja Latvijas uzticību pēc Pirmā pasaules kara nodibinātajai starptautiskajai kārtībai, drošībai un izveidotajām institūcijām. Latvija bija *status quo* valsts, kas bija ieinteresēta saglabāt mieru un stabilitāti un orientēja savu ārpolitiku uz Pirmā pasaules kara uzvarētājvalstīm, īpaši Lielbritāniju. Liela nozīme Latvijas ārpolitikā bija Tautu Savienībai. Latvija atbalstīja arī 20. gadu mēģinājumus nostiprināt šo kārtību, tādus kā Briāna-Kelloga pakts un atbrūņošanās tendences. Latvijas kurss uz neitralitāti nozīmēja Rietumu lomas mazināšanos, bet neiezīmēja Rietumu orientācijas galu.

Treškārt, Latvijas diplomātija cerēja uz Rietumvalstu dalību reģionālos drošības risinājumos. Daudzie reģionālo drošības pakto projekti, ko apsvēra Latvijas diplomātija, paredzēja Rietumvalstu dalību tajos kā pret-svaru reģiona lielvalstīm PSRS un Vācijai. Tas bija jo svarīgāk, kad abas valstis nostiprinājās kā "Latvijas ienaidnieki nr. 1." Rietumu diplomātijai bija jābūt kā modelim normālai Eiropas diplomātijai, kas izdevīga mazažām valstīm. Rietumu demokrātiskā sistēma simbolizēja normalitāti, kas bija paraugs Latvijai, neskatoties uz autoritārisma periodu, citas alternatīvas bija nāvējoši bīstamas.

Faktiski, līdzīgi kā šodien, vadošie Rietumu orientācijas pārstāvji sava amata dēļ bija ārlietu ministri, protams, arī citas vadošās amatpersonas. Zigfrīds Meierovics, Fēlikss Cielēns, Vilhelms Munters, galu galā arī Kārlis Ulmanis gan pārliecības, gan praktisku apsvērumu dēļ bija Rietumu orientācijas cilvēki. Rietumu orientāciju atbalstīja centriskās politiskās partijas un nacionālās minoritātes.

Atsauces

¹ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920-1940. Ārpolitika I.* [sējums] (Stokholma: Daugava, 1982), 380–381.

² Skat., piemēram: Romāns Apsītis et al., *Latvijas tiesību vēsture (1914-2000)* (Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000), 165–175.

³ Edgars Dunsdorfs, *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks. Politikā. Diktators. Mocekļis* (Rīga: Zinātne, 1992), 153.

⁴ "Jānis Rainis par Eiropas kultūru," *Balss*, 1926. gada 14. jūnijs, 2.

⁵ Felikss Cielēns, "Politiskā demokrātija un tās nozīme strādnieku šķiras cīņā," *Jaunais Laiks*, 1930, Nr. 2, 35.

⁶ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920-1940. Ārpolitika I.*, 30.

- ⁷ *Valdības Vēstnesis*, 1921. gada 28. janvāris, 2.
- ⁸ Edgars Andersons. *Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika I.*, 13, 28 u.c.
- ⁹ Turpat, 31, 41.
- ¹⁰ Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Jānis Taurēns un Antonijs Zunda, *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā. 1. sējums* (Rīga: Jumava, 2015), 370.
- ¹¹ Aivars Stranga, *Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam, 14. gadsimts – 1945. gads* (Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2008), 439; Aivars Stranga. *Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940)*, Otrais, papildinātais izdevums (Rīga: Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs, 2002), 210.
- ¹² Kārlis Ulmanis, “Klausaities vēstures soļos,” *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1937, Nr. 2, 170; Indulis Ronis un Artūrs Žvinklis, red., *Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā. Dokumenti un materiāli* (Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1994), 394.
- ¹³ Jūlijs Feldmanis, “Baltijas valstu neitralizācija,” *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1935, Nr. 3, 636–639.
- ¹⁴ Georg von Rauch, *The Baltic States. The Years of Independence. Estonia, Latvia, Lithuania 1917-1940* (Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1974), 187–188.
- ¹⁵ Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Jānis Taurēns un Antonijs Zunda, *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā. 1. sējums*, 438–439.
- ¹⁶ “Ministru kabineta 1940. gada 17. maija ārkārtējās pilnvaras Latvijas sūtnim K.Zariņam” no Ēriks Jēkabsons un Valters Ščerbinskis, red., *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991. Biogrāfiskā vārdnīca* (Rīga: Zinātne, 2003), 418–419.

Austrumu virziens Latvijas ārpolitikā Starpkaru periodā

RAIMONDS CERŪZIS

Vēsturisku līdzību meklējumos

Šodien, dzirdot vārdu kopu “Austrumu virziens Latvijas ārpolitikā,” pirmais, ko iedomājamies, ir Krievijas izraisītais starptautiskais saspīlējums. Ir skaidrs, ka tas apdraud stabilitāti gan pasaulē, gan rada nedrošību Latvijā. Valstis un nācijas, īpaši to mentalitāte, mainās lēni. Ir liels kārdinājums mūsdienu realitāti salīdzināt ar turpat gadsimtu senu pagātņi, kad uz Krievijas impērijas drupām mums kaimiņos bija izveidojies lielinieku režīms. Gandrīz tūlīt pēc Latvijas proklamēšanas valsts austrumdaļā ielauzās sarkanā armija. Tās mērķis bija arī latviešu apdzīvotajā teritorijā nodibināt sociālistisku iekārtu.

Ar vēstures līdzību meklēšanu un piesaukšanu gan te jāuzmanās. Vēsture ir viena no tām zinātnēm, kur parasti vienaldzīgo nav un katrs ir gatavs paust savu vērtējumu par pagātnes norisēm, sajūsmināties par tām vai nopelt. Cilvēki parasti to dara savas subjektīvās pieredzes vadīti, bet tieši tas neļauj pagātņi pareizi saprast. Vēsture nemēdz atkārtoties burtiski, drīzāk var teikt, ka cilvēkam piemīt īpašība konkrētās situācijās rīkoties līdzīgi. Leopolds fon Ranke, 19. gadsimta ievērojamais vācu vēsturnieks un vēstures zinātnes pamatlicējs, kādreiz rakstīja: “Katrs posms vēsturē ir Dieva noteikts un nav nozīmes, kas no tā būs vēlāk, jo nozīmīgs ir šis laikmets pats, viņa eksistence.”¹ Tas nozīmē, ka pagātnes norises nedrīkst vērtēt no mūsdienu skatu punkta. Nedrīkst arī tādēļ, ka tas būtu negodīgi pret mūsu senčiem, jo viņi vadījās pēc labākajiem tā laika nodomiem un viņiem sava rīcība droši vien šķita pareiza.

Latvijas ārpolitika Starpkaru periodā noteikti nav veiksmes stāsts. Tā ir pilna ar stresu, apdraudējumu, nepārtrauktiem drošības meklējumiem, kas tomēr beidzās ar visbriesmīgāko neveiksmi, kāda vien iespējama –

valsts bojāeju. Rezultātā pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas ir bijis daudz kritikas par Latvijas valstsvīru piekopto diplomātiju, īpaši Austrumu virzienā. Bet visai kūtri esam bijuši mēģinājumos nostādīt paši sevi Latvijas valsts veidotāju, Starpkaru perioda Latvijas diplomātu un valstsvīru vietā. Vienkārši iejusties viņu laikmetā tā, it kā mēs paši būtu pārcēlušies pagātnē bez mums piemītošās vēsturiskās pieredzes!

Domājot ne tikai par Latvijas attiecībām ar austrumu kaimiņu, bet par Latvijas ārpolitiku Starpkaru periodā kopumā, vispirms jāatceras, ka Latvijas valsts tika būvēta pilnīgi tukšā vietā kā māja neapbūvēta lauka vidū. Šīs mājas arhitekti un cēlāji bija latvieši, kuriem nebija diplomātiskas pieredzes. Ārpolitika un diplomātija tolaik vēl bija izteikti aristokrātiska joma, ar kuru mēdza nodarboties sabiedrības virsslāņa pārstāvji, bieži dižciltīgas izcelsmes.

Mēs pašlaik dzīvojam informācijas laikmetā, kad ziņas par visu vajadzīgo, tostarp starptautisko stāvokli un ārpolitiku, ir viegli pieejamas, atliek tās tikai savākt un izvērtēt. Ierasta prakse mūsdienu demokrātiskā vidē ir sabiedriskās domas aptaujas. Starpkaru periodā tā nebija, informāciju par starptautisko situāciju un ārpolitiku sabiedrība ieguva galvenokārt tikai no vadošajiem dienas laikrakstiem. Lai zinātu un izprastu norises, cilvēkam bija nepieciešams tos sistemātiski rūpīgi lasīt. Turklāt tikai līdz 1934. gadam prese varēja darboties brīvi, vēlāk tā tika stingri cenzēta. Ļoti izteikti to varēja novērot tieši informācijas pasniegšanā par Latvijas attiecībām ar totalitāro režīmu ārvalstīm (piemēram, Padomju Savienību un nacistisko Vāciju). Kārļa Ulmaņa autoritārisma laikā dažādi viedokļi vai diskusijas nebija iespējami vispār. Informācijas aprītē atradās tikai oficiālā valdības nostādne. Sabiedriskās domas aptaujas par Latvijai aktuālām lietām, tostarp ārpolitiku, neviens neveica pat demokrātijas gados un par tādu vajadzību nopietni nedomāja. Pēc 1918. gada ārpolitika bija un palika elitāra nodarbe, kurai pārkvalificējās daudzi latviešu juristi, virsnieki, ārsti un filologi – latviešu inteliģence. Vairums tautas, kas dzīvoja laukos, tobrīd tikai sāka gūt pirmo pieredzi politiskajā skolā, vispirms demokrātiski izvēloties savus priekšstāvjus pagastā, tad valsts mērogā. Smalkajos starptautiskās politikas un ārpolitikas jautājumos viņiem bija vienkāršoti viedokļi, kas parasti izpaudās simpātijās vai antipātijās pret vāciešiem, krieviem, angļiem un citām nācijām. Tautas jeb vēlētāju iesaiste ārpolitikas veidošanā parlamentārisma posmā bija nenozīmīga, bet autoritārisma gados – neiespējama.

Pašnoteikšanās un kreisā politiskā tradīcija

Kā Latvijas sabiedrība attiecās pret austrumu kaimiņvalsti 20. gadsimta pirmajā pusē, vai arī toreiz mūsu lielo kaimiņu uztvēra ar bažām? Vai vispār to iespējams konstatēt?

Zinot Latvijas sabiedrības pieredzi karā pret Padomju Krievijas Sarkanā armiju 1918.–1920. gadā, visvienkāršāk ir atbildēt ar skaidru apstiprinājumu – jā, informācija ir, un tā liecina, ka no austrumu kaimiņa baidījās, to kā Latvijas apdraudējumu uztvēra gan elite, gan sabiedrība kopumā. Pēc lielinieku apvērsuma 1917. gada oktobrī Krievija bija kļuvusi par draudu faktoru ne tikai visām nekrievu tautām, kas centās iegūt savu suverenitāti uz Krievijas impērijas drupām, bet arī visai pasaulei. Lielinieku jeb komunistu galvenie ideologi Vladimirs Ļeņins un Ļevs Trockis kaldināja grandiozus plānus par komunisma uzvaras gājienu visā pasaulē jeb ideju par tā saukto “permanento revolūciju,” kuras rezultātā strādnieku šķiras vadībā sociālisms tiks ieviests visā pasaulē. No Padomju Krievijas baidījās visa pasaule, baidījās vispirms tādēļ, ka krievu komunisms vēlējās iznīcināt gadsimtiem veidojušos sociālo, saimniecisko un politisko sistēmu, kas bija pamatā daudzām valstīm.

Tomēr bailes no komunisma izvirzīt par kritēriju Latvijas ārpolitikai būtu tāpat kā pateikt tikai pusi no patiesības.

Pēc Pirmā pasaules kara tautu un valstu vairākums nebija uz savas ādas izbaudījuši kreisi ekstrēmo ideoloģiju, bet labi spēja iztēloties postu, ko varētu nest komunistu sludinātā proletariāta diktatūra un bezšķiru sabiedrība. Tomēr bija arī tautas, kas bija guvušas kreisi ekstrēmās ideoloģijas un tās seku pieredzi. Viena no tādām tautām bija latvieši. Jaunās strāvas un no tās izaugušās latviešu sociāldemokrātijas kreisās idejas praksē spilgti izpaudās 1905.–1906. gada revolūcijā. Pagasta valžu ieņemšana, dokumentu iznīcināšana, muižu dedzināšana un izrēķināšanās ar amatpersonām. Šai ziņā revolūcija ir tipisks kreisā terora pasākums, kura jēga bija graut tradicionālo iekārtu, iznīcināt tās institucionālos balstus.

Jāatceras, ka revolūcijas laika vietējā sabiedrības elite bija vāciska un tādēļ vietējo vāciešu (vācbaltiešu, *Deutschbalten* – vācu val.) muižniecība bija visapdraudētākā. Tieši pateicoties vācbaltiešiem, uzskats par latviešiem kā neglābjamiem revolucionāriem sāka klist ne tikai Krievijas

impērijā, bet arī Rietumu virzienā. Piemēram, pazīstamā vācbaltieša vēsturnieka Astafa Tranzē-Rozeneka zīmīgi nosauktajā darbā “Latviešu revolūcija”² lasāms, ka revolūciju izsauca kreisuma masu psihoze jeb, kā viņš pats formulē: “slimība latviešu tautas ķermenī.”³ Proti, kreisā sociālistiskā kustība viņaprāt bija nacionālās atmodas nākamā pakāpe. Latviešu revolūcijas notikumi un Tranzē-Rozeneka darba izraisītās asociācijas spēja ātri iesakņoties gan vietējā vācu sabiedrībā, gan citviet Krievijā un pat Vācijā, radīja paliekošus stereotipus par latviešiem kā pastāvošo tradīciju un kārtības grāvējiem. Plašas konservatīvās aprindas Krievijas impērijā, Baltijā un daļēji arī Vācijas impērijā bija pilnas aizdomām pret latviešiem. Aizspriedumi par latviešu kreisumu saglabājās Pirmā pasaules kara gados un bija jūtami arī Starpkaru periodā.

Vai uzskati par latviešu kreisumu noraidāmi kā nepamatoti stereotipi, vai tomēr tajos ir atrodams kas racionāls? Te ielūkosimies dažās spilgtās, tipiskās pagātnes epizodēs, kas bija novērojamas 20. gadsimta sākumā. Vispirms jāņem vērā, ka Krievijas impērijas pārvaldē bija spēcīgs vācu iespaids. Īpaši izcēlās tieši vācbaltieši, kuru tipiskā iezīme bija konservatīvisms un antikomunisms. Morāli ētiskās īpašības, pedantiskums, konservatīvisms un uzticība Krievijas imperatoram ļāva vāciešiem iegūt augstus posteņus, īpaši vācbaltiešiem padevās diplomāta karjera. Te kaut vai var pieminēt virkni ārlietu ministru, no kuriem pēdējais – Vladimirs fon Lamsdorfs – amatā bija 1905. gada revolūcijas laikā. Par Krievijas diplomātiem, slepenpadomniekiem kalpojuši Budbergu, Kocebū, Līvenu, Pālenu, Rozenu, Zīversu u. c. vācbaltiešu dzimtu atvases. Turklāt visas krievu imperatoru sievas, sākot no Pāvila I, bija vācietes un tam, kā zināms, nebūt nav maza nozīme! Tādējādi pēdējais Krievijas imperators Nikolajs II bija vismaz pusvācietis, bet viņa sievas Aleksandras, Hesenes-Darmštates lielhercoga meitas, vācietība komentārus vispār neprasa. Tomēr konservatīvo vācu aprindu ietekme mazinājās. Kopš Pirmā pasaules kara laika Krievijas valdība īstenoja daudzus represīvus pasākumus pret vietējiem vāciešiem, vainojot viņus ienaidnieka (Vācijas un Austroungārijas impēriju) atbalstīšanā, vēl vairāk vācu ietekme mazinājās 1917. gada pilsoniskās revolūcijas gaitā. Vācbaltieši kā spēks, kas savaldīja kreisumu, pakāpeniski tika atstumti no varas. Tas pavēra durvis kreiso uzskatu brīvai izplatībai.

Pirmā pasaules kara laikā latviešu sabiedrības aktīvākā daļa bija Krievijas karaspēkā iesauktie latviešu strēlnieki. Vairākums latviešu sabiedrības (ap 60 %) bija zemnieki, un zemnieku vairākums bija bez sava īpašuma (bezzemnieki) un bez politiskas spējas ietekmēt teritorijas likteni. Strēlnieki bija šī sabiedrības vairākuma tipiski pārstāvji, tātad neapmierinātā vairākuma pārstāvji.

Pirmā pasaules kara nogalē latviešu sabiedrības politiskais noskaņojums bija juceklīgs, bet skaidri iezīmējās kreiso spēku popularizētā līdztiesības un pašnoteikšanās ideja. Kreisie intelektuāļi pirmie sāka apzināties, ka arī latviešu tautas turpmākā eksistence ir iespējama tikai visas tautas pašnoteikšanās apstākļos. Viņi bija pirmie, kas sauca brīvības saukļus, izstrādāja definīcijas, koncepcijas un projektus, kā arī popularizēja Latvijas suverenitātes ideju ārzemēs. 1916. gadā pat divi ievērojami sociāldemokrāti vienlaicīgi bija izstrādājuši Latvijas autonomijas plānus. Vienu autonomijas projektu emigrācijā Šveicē izstrādāja ievērojamais latviešu sociāldemokrāts, vēlākais ārlietu ministrs Fēlikss Cielēns. Šo projektu aktīvi apsprieda Rietumeiropā dzīvojušie sociālisti-trimdinieki. Otru, līdzīgu autonomijas projektu bēgļu gaitās Maskavā izstrādāja viņa partijas biedrs Latvijas bēgļu apgādāšanas komitejas sekretārs Kārlis Kurševics, un to apsprieda Maskavas latviešu bēgļu kultūras birojs. Tajā pašā laikā arī bezpartejiski inteligences pārstāvji bija uzsākuši šīs idejas popularizēšanu. Tā, piemēram, pazīstamais latviešu rakstnieks Pāvils Rozītis, mūsdienās pazīstamo ekranizēto romānu "Ceplis" (1928) un "Valmieras puikas" (1936) autors, rakstīja: "Rakstnieki grib, lai Latvija ne tikai būtu, bet lai tai būtu kulturela pašnoteikšanās. "Brīva Latvija – brīvā Krievijā," šos vārdus pirmie izrunāja rakstnieki un tagad jau viņi kļuvuši par visu mūsu devīzi."⁴ Vēlāk Rozītis kopā ar Jāni Pliekšānu (Raini) aktīvi atbalstīja ja ne politisku, tad vismaz kulturālu Latvijas sadarbību ar PSRS, bija "Kulturālās tuvināšanās biedrības ar SPRS tautām" priekšsēdis 1930.–1937. gadā. Turpmāk pie šīs biedrības vēl būs jāatgriežas.

Atliek secināt, ka zināma taisnība tomēr bija Tranzē-Rozenekam, kad viņš sociālistiskajā kustībā saredzēja Atmodas procesa turpinātāju.

Atslēgvārds pašnoteikšanās centieniem bija "autonomija," turklāt kopā ar krieviem, kas bieži jau kopš atmodas gadiem tika izprasti kā pretspēks vāciešiem un ģermanizācijai. Kāds ievērojamā latviešu advokāta un

JĀNIS KRIŠJĀNIS PLIEKŠĀNS (saukts RAINIS)

– starptautiski pazīstamākais latviešu dzejnieks, dramaturgs, tulks, teātra darbinieks, sociāldemokrātiskais žurnālists, politiķis un valstsvīrs. Kopā ar savu studiju biedru Pēteri Stučku studējis jurisprudenci Sanktpēterburgas Universitātē, viens no Jaunās strāvas līderiem. Populārā laikraksta *Dienas Lapa* redaktors (1891–1895). Pēc 1905. gada revolūcijas devies emigrācijā uz Šveici. Devis milzu ieguldījumu latviešu literatūras un literārās latviešu valodas attīstībā. Rainis ir viens no sociāldemokrātijas priekšteces – Jaunās strāvas kustības – redzamākajiem pārstāvjiem.

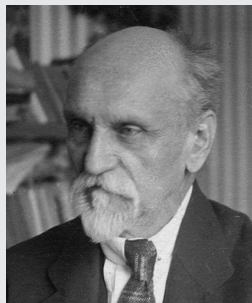

Foto: no Latvijas Nacionālās bibliotēkas vēsturisko attēlu kolekcijas "Zudusī Latvija" un Mākslas lasītavas krājuma

Satversmes Sapulces un pirmo trīs Saeimas sasaukumu deputāts no LSDSP. 1922. gadā nesekmīgi kandidējis uz Latvijas valsts prezidenta amatu, sāpīgi pārdzīvoja savu neievēlšanu, vainojot tajā savas partijas biedru nodevību. Parlamentārisma posmā Marģera Skujnieka kreisās koalīcijas valdības laikā (1926–1928) līdztekus citiem sociāldemokrātu deleģētiem valdības vīriem kļuvis par ministru – pildījis izglītības ministra posteni. Centās veicināt kulturālo un draudzības sakarus ar PSRS un austrumslāviem. Rainis bija Latvijas kultūras autoritāte, tādēļ viņa atvērtība pret austrumu kaimiņu, iespējams, deva pat lielāku iespaidu Latvijas sabiedrībā kā citu šeit pieminēto kreiso politiķu aktivitātes.

vēlākā latviešu lielinieku vadoņa Pētera Stučkas raksts sociāldemokrātu laikrakstā *Cīņa* 1917. gada pavasarī labi ilustrē latviešu kreisās nometnes nacionālos priekšstatus: "...pirmā kārtā mēs esam par plaši demokrātiski pārvaldītu Latviju – demokrātiskā Krievijā, ja ne plašāki – Vakareiropas vai Vispasaules demokrātiskā republikā."⁵ Tātad kreisajiem politiķiem bija liels ieguldījums latviešu pašnoteikšanās idejas un suverenitātes popularizēšanā. Viņi gan skatījās tālāk par latviešu etnosa robežām un, kā labi pierāda šis citāts, kaldināja tobrīd populārās vispasaules republikas plānus. "Utopija!" mēs šodien teiktu. Lai cik kārdinošs ir šāds vērtējums, tas tomēr ir nepareizs! Tobrīd ļaudīm nebija tās pieredzes, kas ir mums šodien. Viņi ticēja iedomātajai līdztiesības un taisnīguma valstij vai vismaz izvīrēja to kā spilgtu argumentu cīņā ar veco valsts iekārtu.

Sociālistiskā režīma pieredze

Pirmā pasaules kara gadi, došanās strēlnieku gaitās un padomju Krievijas izveide atšķēla tēvzemei ievērojamu daļu latviešu, kas vai nu brīvprātīgi, vai apstākļu spiesti palika Krievijas ārēs. Lielai daļai bija būtiska loma padomju Krievijā, tādējādi vēlāk, jau pēc Latvijas Republikas proklamēšanas, Padomju Krievija Latvijai nebija tikai kāda no ārvalstīm, būtiska loma attiecībās bija tam, ka kaimiņvalsts režīma izveidē savu pienesumu bija devuši arī pašu tautas brāļi, turklāt šeit būtu jāatceras ne tikai abstrakta “sarkanā” latviešu strēlnieku masa, kas sargāja Ļeņinu, bet daudzas atsevišķas personības.

1927. gadā Padomju Savienībā bija reģistrēti 12 000 latviešu komunisti. Komunistu skaits starp Krievijas latviešiem sastādīja 5–6 %. Tas ir daudz, ja salīdzina ar pārējām Padomju Savienības tautām un nacionālām grupām. Latvieši bija sastopami daudzviet no Sanktpēterburgas līdz Urāliem un Krievijas Tālajiem Austrumiem. Ierasta prakse Padomju Krievijā bija pat visus nekrievus saukt par “latviešiem.” Nozīmīgi bija latviešu izcelsmes padomju valsts darbinieki, piemēram, padomju Latvijas vadītājs un PSRS tiesu sistēmas veidotājs, Augstākās tiesas priekšsēdis Pēteris Stučka, PSKP Centrālkomitejas politbiroja loceklis Jānis Rudzutaks; padomju drošības un represīvā aparāta darbinieki, piemēram, viens no čekas jeb padomju slepenā dienesta izveidotājiem un vadītājiem Jēkabs Peterss, koncentrācijas nometņu (Gulaga) sistēmas veidotājs Eduards Bērziņš utt. Latvieši aktīvi darbojās lielinieku propagandā, pazīstams un cienīts bija latviešu mākslinieks, padomju varu un komunismu slavinošo politisko plakātu autors Gustavs Klucis. Latviešu lieliniekiem 1918.–1920. gadā bija jūtama ietekme arī uz Padomju Krievijas ārpolitiku kopumā un attiecībām ar Latviju. Vēlāk šī ietekme mazinājās, un līdz 1938. gadam visi iepriekš minētie jau bija miruši – atskaitot Pēteri Stučku –, nogalināti lielā terora laikā latviešu operācijas ietvaros.

Pirmais trieciens kreisajām idejām Latvijā bija Padomju Krievijas sarkanās armijas iebrukuma rezultātā Pētera Stučkas vadībā Latvijā ieviestais sociālistiskais režīms 1918.–1920. gadā. Tauta sagaidīja, ka lielinieki ieviesīs līdztiesību, demokrātiju un beidzot visiem bezzemniekiem piešķirs zemi. Nekas no tā nenotika, tā vietā sekoja sarkanais terors un

PĒTERIS STUČKA dzimis inteligentā skolotāja ģimenē. Sanktpēterburgas Universitātē ieguvis jurista izglītību, pazīstams advokāts, politiķis un valstsvīrs. Stučka bija viens no Jaunās strāvas līderiem, kreisi progresīvā laikraksta *Dienas Lapa* redaktors (1888–1891, 1895–1897). 1904. gadā kļuva par LSDSP centrālkomitejas dalībnieku. Pēc 1905. gada revolūcijas kā advokāts tiesās aizstāvējis daudzus latviešu revolucionārus. Laulājies ar Jāņa Pliekšāna (Raiņa) māsu Doru. Pārliecināts un aktīvs sociālistiskas valsts idejas aizstāvis, kreisais sociāldemokrāts, vēlāk – lielnieks (komunists). 1918.–1920. gadā bija Maskavā izveidotās Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas valdības, kā arī Latvijas komunistiskās partijas vadītājs. Aktīvi piedalījies Padomju Krievijas veidošanā, 1917. gadā bijis tieslietu tautas komisārs un 1918. gadā Padomju Krievijas pārstāvis Brestļitovskas miera sarunās. Pēc viņa vadītā padomju režīma krišanas un sarkanās armijas padzišanas no Latvijas teritorijas kopš 1923. gada un līdz savai nāvei bijis PSRS Augstākās tiesas priekšsēdētājs, līdzdarbojies PSRS tiesu sistēmas izveidē. Viņa pelni apglabāti Maskavas Kremļa memoriālajā sienā.

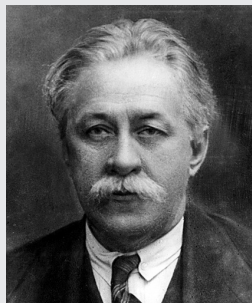

Foto: no Okupācijas muzeja krājuma

posts. Īsā laikā lielnieku popularitāte strauji mazinājās, tās agrākie piekritēji, tostarp ļoti daudz strēlnieku, pārgāja Latvijas Republikas aizstāvju pusē un piedalījās Latvijas atbrīvošanā no sarkano spēkiem, vēlāk arī bermontiešiem.

Simpātijas Krievijas padomju režīmam Latvijā vairs nebija manāmas. Bija pienācis laiks, kad par lieliniekiem tauta varēja pat veselīgi pasmieties. Tā, piemēram, satīras žurnālā *Svari* regulāri sāka parādīties Padomju Krievijai veltīta sadaļa. Vienā no tām lasāmas pazīstamā satīriķa Jura Puriņa atrastās līdzības starp kukaiņiem un komunistiem, proti, starpība starp bišu komūnu un komunistu komūnu esot tikai tajā, ka “boļševiku komūnā vairākums ir trani, bet darba bites ļoti retas, tālab medus stropā pastāvīgi pietrūkst,” savukārt “skudru komūna vasarā iet laupīt un karot, bet ziemā zemē salīdusi badojās. Viņu slaucamās govīs ir lapu utis, kuras tā ekspluatē un izsūc. Mūsu komunisti arī iet laupīt un karot...”⁶

Antikomunisms gan nenozīmēja, ka Latvija kļuva naidīga krieviem. Nacionāla rakstura fobijas Latvijā drīzāk vispār bija izņēmums, tādēļ starp antilieliniecismu un rusofobiju vienādības zīmi likt nedrīkst. Latvija līdztekus Igaunijai Starpkaru periodā bija Eiropas pozitīvais piemērs attieksmē pret nacionālajām minoritātēm.

Latvijas Republikas veidotājiem bija jāreķinās ar latviešu simpātijām kreisajām politiskajām idejām un tradicionālām simpātijām pret krieviem, kuras pieturējās vēl kopš 19. gadsimta atmodas laikiem. Pēc Latvijas Neatkarības kara tās ievērojami mazinājās, bet nepazuda Starpkaru periodā. Šeit jāatceras, ka Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP) bija viens no populārākajiem politiskajiem spēkiem. Ņemot vērā, ka visās četrās parlamentārisma posma Saeimās LSDSP bija lielākā frakcija, – pat populārākais. Sociāldemokrātu raksturīga politikas iezīme bija viņu saudzējošā attieksme pret austrumu kaimiņu, par ko regulāri Saeimā viņi saņēma kritiku no centriskiem un labējiem spēkiem.

Padomju Savienības aizstāvji un pretinieki

1920. gada 11. augustā Latvija un Padomju Krievija noslēdza Miera līgumu. Krievija uz mūžīgiem laikiem atteicās no Latvijas teritorijas un bija pirmā, kas atzina Latvijas valsti. Tas bija neatkarīgās Latvijas pirmais starptautiskais triumfs, kas pavēra durvis vispārējai *de iure* atzīšanai. Ar Miera līgumu Padomju Krievijas draudu faktors pakāpeniski attālinājās. Šajā brīdī daudz vairāk uztraukuma izraisīja plašu vācu aprindu revizionistiskie plāni, kas tiecās pēc Vācijas un vācu varenības atjaunošanas. Tieši vācieši un Vācija Starpkaru perioda presē, diplomātiskajos un slepenpolīcijas dokumentos figurē kā draudu faktors. Īpaši saasināti latviešu politiķi reaģēja uz vietējo vāciešu politiskajām aktivitātēm, bieži tās tika sasaistītas ar pretvalstisku plānu īstenošanu. Sistemātiski tās tika apspriestas parlamentā, pat pēdējā Saeimas sēdē dažas stundas pirms Kārļa Ulmaņa apvērsuma 1934. gada 15. maijā deputāti kritizēja vietējo nelegālo vācbaltiešu nacistu saietus. Padomju Krievija un vēlākā PSRS nekad neizsauca tik sistemātisku kritiku, kādu izpelnījās Vācija un vācieši, tostarp vietējie. Ja mēs censtos salīdzināt mūsdienu Latvijas starptautisko situāciju ar Starpkaru periodu, tad viens no secinājumiem būtu šāds – kas šodien Latvijas

ārpolitikā ir Krievija, tas toreiz bija Vācija. Spilgtākās abu valstu līdzības izpaužas neapmierinātībā ar lielvalsts statusa zaudēšanu, teritoriju atgūšanas un ekspansijas plānos, rūpēs par tautiešiem ārzemēs, vācu idejā par dzīves telpu vāciešiem (*Lebensraum* – vācu val.) un tai ļoti tuvajā mūsdienu Krievijas idejā par krievu pasauli (*Русский мир* – krievu val.).

Divdesmitajos gados Latvijas attiecības ar PSRS lēni virzījās pa augšupejošu likni. Kulmināciju tās sasniedza 1927. gada 12. jūlijā, kad tika noslēgts Latvijas un PSRS tirdzniecības līgums. Pie šī līguma ir vērts nedaudz pakavēties ne tikai tādēļ, ka tas bija otrs ievērojamais līgums ar austrumu kaimiņu pēc 1920. gada 11. augusta Miera līguma. Tā noslēgšana notika vēl demokrātijas uzplaukuma apstākļos, tādēļ ļoti aprakstīta presē un fiksēta Saeimas stenogrammās, kas ir neatsverami avoti sabiedrības attieksmes izprašanā.

Līgumu noslēdza Marģera Skujenieka vadītās kreisās koalīcijas valdības laikā, kad pirmoreiz Latvijas vēsturē daudzi ministru posteņi tika uzticēti LSDSP. Ārlietu ministra posteņi pildīja sociāldemokrāts Fēlikss Cielēns – viens no pazīstamākajiem latviešu politiķiem, izcils starptautiskās politikas pazinējs un ārpolitikas eksperts. Kā viņu kādreiz raksturoja emigrācijas vēsturnieks Uldis Ģērmanis – “trauksmais un kulturāls latviešu politiķis.”⁷ Kaut arī LSDSP attieksme pret padomju komunistu ideoloģiju bija noraidoša, viņi pret PSRS juta zināmas simpātijas, jo tur taču mita idejiski tuvu sociālistisku uzskatu paudēji. Sociāldemokrāti vēlējās līdzsvarot Latvijas ārpolitiku, iekļaut PSRS Latvijas starptautisko sakaru sistēmā, tādējādi līdztekus tradicionālajām partnervalstīm Rietumos atvērt arī ārpolitikas Austrumu virzienu. Viens no redzamākajiem sociāldemokrātu līderiem un pēdējais LSDSP vadītājs pirms 1934. gada apvērsuma Fricis Mendērs bija pārliecināts, ka adekvāti jāizmanto Latvijas saimnieciskā infrastruktūra, jo: “Visi dzelzceļi Baltijā, t. i., Igaunijā un Latvijā, ir priekš Krievijas, visas ostas Igaunijā un Latvijā priekš Krievijas,” kas ir priekšnoteikums, lai Baltija kļūtu par sastāvdaļu nākotnes “apvienotajām Austrumeiropas valstīm.”⁸ Arī Latvijas Ārlietu ministrija un vēlākais Latvijas pēdējais ārlietu ministrs Vilhelms Munters (tobrīd Baltijas valstu nodaļas vadītājs) bija optimistisks, cerot, ka Latvijas piemēram sekos arī pārējās pasaules valstis, kas līgumus ar Kremli nebija slēgušas: “Visumā jāatzīst, ka Latvijas SPRS [resp., PSRS – aut.] tirdzniecības līgums ir solis

FĒLIKSS CIELĒNS

studējis Sanktpēterburgas Universitātē jurisprudenci, bijis latviešu sabiedrīks darbinieks, rakstnieks, politiķis un valstsvīrs. 1904. gadā iestājies LSDSP. Aktīvs 1905. gada revolūcijas dalībnieks. Dažādos laikrakstos daudz rakstījis par starptautisko politiku. Kā viens no redzamākajiem sociāldemokrātu deputātiem darbojies Satversmes sapulcē un visās Starpkaru perioda Saeimās. Kopā ar pārējiem LSDSP biedriem, tostarp Raini, līdzdarbojies Latvijas Satversmes izstrādē. 1926.–1928. gadā bija ārlietu ministrs Marģera Skujenieka kreisajā valdībā. Piedalījies Latvijas un PSRS tirdzniecības līguma sagatavošanā un parakstīšanā, kas ir otrs nozīmīgākais abu valstu līgums pēc 1920. gada 11. augusta Miera līguma. Centies līdzsvārot Latvijas ārpolitiku un atvērt to Austrumu virzienā. Vēlāk pildījis sūtņa amatu Parīzē. Sakarā ar noraidīto attieksmi pret autoritāro režīmu viņam atņemta Latvijas pavalstniecība. Vācu okupācijas laikā atgriezies no Parīzes Rīgā, līdzdarbojies Latvijas Centrālajā padomē, kas centās atjaunot valsts neatkarību.

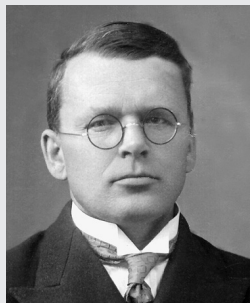

Foto: Latvijas Valsts vēstures arhīvs

uz priekšu ne tikai abu valstu savstarpēju, saimniecisku attiecību nokārtošanā, bet tas noderēs ... arī citām valstīm un it sevišķi Baltijas valstīm pie viņu turpmākām sarunām ar Padomju Krieviju.”⁹ Rezultāts ekonomiskai sadarbībai bija pieticīgs un galvenokārt saistījās ar vagonu fabrikā “Fēnikss” Maskavas pasūtītajiem 2500 saldētavagoniem, par kuriem tai pie-trūka līdzekļu norēķiniem. Toties starptautiski Latvija tobrīd sevi parādīja kā kreisas ievirzes Kremlim draudzīgu partneri.

Interesanti, ka vairums Saeimas deputātu, tostarp pat tradicionāli strikti antikomunistiskā Vācbaltiešu frakcija, atbalstīja sadarbību ar Krieviju. Sadarbības ar PSRS pretinieki bija mazākumā. Starp tiem bija pazīstamais Latvijas pareizticīgo arhibīskaps, kreiso politisko spēku pretinieks Jānis Pommers, kurš no Saeimas tribīnes teica, ka līgums “var dot milzīgus politiskus zaudējumus. Tikai kad miera līgums būs izpildīts, varēs ticēt līguma slēdzējai – otrai pusei”¹⁰ (Maskava nepildīja līguma normas, tostarp saistībā ar materiālo vērtību reevakuāciju). Trāpīgi par šo līgumu rakstījis pazīstamais latviešu vēsturnieks Aivars Stranga: “Maskava, līdzīgi kā tas

vērojams arī tagad, izmantoja ekonomiku savu ārpolitisko mērķu sasniegšanai un manipulācijām.”¹¹

Nepārspējami PSRS advokāti Saeimā tomēr bija ārpus likuma pasludinātie latviešu komunisti, kuri, maskējot savu patieso būtību, apvienojās “Strādnieku un zemnieku partijā” un tāda paša nosaukuma mazskaitlīgā frakcijā. 3. Saeimā frakcijā bija tikai 6 deputāti, bet 4. Saeimā (pēdējā Starpkaru periodā) – 7. Tas skaidri apliecināja komunisma ideoloģijas mazo popularitāti sabiedrībā, par tiem balsoja ne vairāk par 7 procentiem vēlētāju. Brīžos, kad tika apspriesta Kremļa starptautiskā politika un tās centieni saimnieciski manipulēt ar valstīm, kreisie runasvīri allaž steidzās būt Kremļa advokāti. Piemēram, diskusijā par valsts budžetu 1931. gadā viens no to pārstāvjiem komunist Jānis Balodis centās no Saeimas tribīnes šādi attaisnot Kremļa starptautisko politiku: “...pašreiz tā ir modes lieta. Par visu vainu uzvelt Padomju Krievijai, par bezdarbu, par badu, par dumpjiem, kas tik bieži notiek kapitālistiskajā pasaulē utt.”¹² Liktenis vēlāk ar viņu izspēlēja ļaunāko joku. 1931. gada beigās, kad Baloža ievēlēšanas termiņš beidzās, viņš pārcēlās uz PSRS, bet tur tika apsūdzēts par dalību kontrevolucionārā kustībā un viņam 1937. gadā izpildīja nāvessodu. Līdzīgu likteni piedzīvoja arī viņa partijas biedrs, rakstnieks un sabiedriska darbinieks Linards Laicens. Bet 1931. gadā Laicens vēl ar šādiem vārdiem paguva aizstāvēt Kremli: “...strādnieku šķiras ārpolitika ... ir aizstāvēt Padomju savienību, nostāties viņas pusē, jo Padomju savienība ir strādnieku valsts un vienīgā ... izeja no posta ir vienotā Vispasaules strādnieku sociālistiskā padomju republiku savienībā.”¹³ Pēc gada Laicens atteicās no Saeimas deputāta mandāta un emigrēja uz PSRS, 1938. gada nogalē viņš arī jau bija nošauts valstī, kuru tik dedzīgi cildināja.

Kremļa propagandas mašīnērija bija uzņēmusi apgriezienus, bija iegūti piekritēji ne tikai Latvijā. Bija sācies pakāpenisks PSRS uzvaras gājienš starptautiskajā politikā. Tas 1934. gada 18. maijā vainagojās ar bijušās izstumtās valsts uzņemšanu Tautu Savienībā, starptautiskajā organizācijā, kuras primārais mērķis bija miera nodrošināšana. Varēja maldīgi šķist, ka no PSRS nav jābaidās, arī tās ārpolitikas retorika vairs nebija kaujinieciska, uz ekspansiju orientēta. Diemžēl tieši tad, kad PSRS bija kļuvusi par Tautu Savienības dalībnieci, Latvijā attīstība bija iegrozījusies autoritārisma virzienā, kur lielākā daļa sabiedrības elites, nemaz nerunājot par

sabiedrību kopumā, tika pilnībā atrauta no ārpolitikas ietekmēšanas. Tādējādi precīzi izziņāt sabiedrības attieksmi pret Padomju Savienību nav iespējams, nav tādu pagātnes avotu. Diemžēl arī visi autoritārisma perioda Latvijas ārpolitikas veidotāji līdz Latvijas neatkarības atjaunošanai jau bija aizsaulē. Pamatos visas Latvijas ārpolitikas līdzšinējā rekonstrukcija ir balstījusies uz oficiāliem dokumentiem un valsts kontrolētās preses informāciju. Pēc 1934. gada 15. maija ieviestās preses cenzūras Latvijā maz zināja par PSRS ārpolitikas plāniem, tie netika atklāti apspriesti un izvērtēti. Tikai dažas informācijas drumstalas presē nonāca arī par kaimiņvalstī notikušajām plašajām represijām, tostarp pret tur palikušajiem latviešiem. Sabiedrības atmiņā saglabājās preses veidotie stereotipi no parlamentārisma perioda, kur latviešu komunistu dzīve Padomju Savienībā tika pasniegta kā bezrūpīga, neatbilstoši grezna un kontrastējoša ar apkārtesošo postu. Tā, piemēram, Latvijas presē trīsdesmito gadu sākumā bija lasāms, ka padomju Latvijas kādreizējais vadonis Pēteris Stučka Maskavā "ierīkojies uzkrītoši komfortabli ... Viņa dzīves biedrene drīzāk atgādina krievu muižniecīci ... Stučka vienmēr bija labi apgādāts ... viņš jau no jaunības ir pieradis pie ... ērtībām un neatsakās no tām pat tad, kad tauta cieš vislielākās saimnieciskās grūtības, pat badu."¹⁴ Autoritārisma laikā šādu informāciju vairs Latvijā nublicēja.

Kaut arī latviešu kaimiņvalstī bija daudz (1926. gadā vairāk kā 150 000), tiešā veidā padomju valstī dzīvojošie latvieši attiecības ar Latviju parasti neietekmēja. Viņus nevirzīja amatos, kuros tie varēja nonākt saskarsmē ar Latviju. Latvijas vēstures avotos ir atrodamas liecības, ka Latvijas varasvīru attieksme pret latviešu izcelsmes padomju funkcionāriem bija atkarīga no politiskajām simpātijām. Ja labējie spēki (piemēram, Latviešu zemnieku savienība) bieži bija kategoriski pret kontaktiem ar kādu latviešu izcelsmes komunistu funkcionāru, tad sociāldemokrāti nereti ar tiem mēdza koķētēt. Piemēram, rakstnieks, sociāldemokrāts un Saeimas deputāts Jānis Pliekšāns (Rainis) 1926. gada rudenī apmeklēja PSRS, viesojās Minskā, kur kardināja plānus par kulturālu sadarbību ar slāviem, plānoja pat doties uz Maskavu (Kremlī), lai tur apciemotu savu māsu Doru Stučku. Ar savu kādreizējo partijas biedru un svaini Pēteri Stučku tikties gan viņš neesot vēlējis. Tas drīzāk gan tādēļ, ka svaini viņš nevēlējās redzēt drīzāk personisku motīvu dēļ, gan arī tādēļ, ka pats

lielmanīgi sapņoja kļūt ne tikai Krievijas, bet pat Eiropas vadonis. “Man jādzīvo līdz 300 gadiem, man jādabū Nobela prēmija, man jābūt visas pasaules literatūras vadošajam garam, man jāklūst par pirmo Eiropas valdnieku, Latvijas prezidentu,” “Jāiegūst krievi. Jāiegūst partija,” tā viņš toreiz rakstīja.¹⁵ Latvijas valdība nevarēja un patiesībā nemēģināja izmantot Padomju Savienības latviešu diasporu savā labā. Vienīgais izņēmums bija Latvijā 1929. gadā dibinātā “Kulturālās tuvināšanās biedrība ar SPRS tautām,” kuras pirmā vadītāja posteni, starp citu, ieņēma tieši Saeimas deputāts Rainis. Šo organizāciju vēlāk kā sakaru instrumentu ar Kremli nesekmīgi centās izmantot Kārļa Ulmaņa autoritārais režīms, bet vēsturnieka Bonifācija Daukšta vārdiem runājot drīzāk gan tā “...tika izmantota kā padomju specdienestu piesegorganizācija”¹⁶ un tās biedri 1939.–1940. gadā “iesaistījušies ... savas valsts un nacionālās kultūras sagraušanas procesā.”¹⁷

Vairums latviešu, kas to bija vēlējušies, līdz divdesmito gadu vidum bija atgriezušies no Padomju Savienības dzimtenē. Bieži atgriezās pliki un nabagi, bet reizēm arī pārtikuši un ar Krievijā juku laikos iegūtām bagātībām. Interesants piemērs šeit ir Latvijas diplomāts, diplomētais inženieris, Latvijas reevakuācijas komisijas priekšsēdis un sūtnis Maskavā Kārlis Ozols. Kad 1929. gada 3. maijā viņš pēc nepilniem sešiem sūtņa amatā pavadītajiem gadiem atgriezās Rīgā, viņa manta bija sakrata vairākos dzelzceļa vagonos un aizņēma 34 bagāžas vietas. Izrādījās, ka bagāža sastāv no zelta un sudraba juvelierizstrādājumiem, antikvārām mantām, svētbildēm, krustiem, citiem sakrāliem priekšmetiem, 14.–15. gadsimta gravīrām, simtiem gleznu bez rāmjiem vairāku tonnu svarā. “Tik daudz, lai apgādātu veselu muzeju!” par Ozola bagāžu sašutis bija Saeimas deputāts, izteikts antikommunists, viens no Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partijas redzamākajiem pārstāvjiem Arkādijs Eglītis. Viņš Ozolu apsūdzēja kontrabandā, ierosināja izmeklēšanu, ko veica sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas tiesnesis Martinsons. Ozola aizstāvībā iesaistījās Ārlietu ministrija, un drīz tiesnesis konstatēja, ka notikušajā nav likumpārkāpuma, vienīgi ētiskas dabas negludumi, kas nav tiesas kompetencē.¹⁸ Skaidrs bija, ka Ozols par lētu naudu iegādājies vērtslietas tālākai pārdošanai Latvijā un Rietumeiropā. Lūk, arī tādi cilvēki ilgstoši veidoja Latvijas ārpolitiku Austrumu virzienā, tajā skaitā laika posmā, kad Latvijas attieksme pret PSRS bija uzsvērti draudzīga (proti, Marģera Skujenieka veidotās kreisās koalīcijas laikā).

Ozola personība ir interesanta arī ar to, ka viņš ir viens no nedaudziem latviešu diplomātiem, kam izdevās publicēt savas atmiņas, tostarp par sūtņa amatā mūsu kaimiņvalstī gūtajiem iespaidiem. Tie ir ļoti kolorīti un labi ilustrē situāciju padomju Krievijā 20. gadu sākumā, kā arī latviešu politiskās elites attieksmi pret austrumu kaimiņu, te neliels piemērs: “Visur bija sakārtas sarkanas netīras lupatas – sarkanie karogi, visās vietās, it kā simbolizētu netīrības un asiņu savienību, ar kuru tolaik bija pielietāta visa Krievija... Uzreiz bija jūtams, ka esam atbraukuši nevis uz atjaunotu valsti, nevis pie tautas, kas atstāta, bet gan nokļuvuši izbadējušos, šausmīgu un zvērīgi noskaņotu cilvēku barā, kas mums kuru katru brīdi var uzbrukt un saplosīt.”¹⁹ Tā arī vēlāk notika – saplosīja! Pēc Latvijas okupācijas Ozols, līdzīgi kā viņa pēcteči sūtņa Maskavā amatā Jānis Seskis un Fricis Kociņš, tika deportēts uz PSRS, kur viņam piesprieda nāvessodu par darbošanos pret PSRS un spiegošanu.

Secinājumi. Padomju Savienība un Vācija – Latvijas bīstamie kaimiņi

Saplosīt Latviju un tās valstsvīrus Padomju Savienība sāka 1939. gadā, pēc tam, kad 23. augustā bija izlīgusi un 28. septembrī ar īpašu līgumu nodibinājusi pat draudzību ar nacionālsociālista Ādolfa Hitlera vadīto Vāciju. 1939. gada 5. oktobrī Kremlis, piedraudot ar karu, piespieda Kārļa Ulmaņa valdību noslēgt Savstarpējās palīdzības paktu. Tā rezultātā PSRS Latvijā izveidoja militārās bāzes, sākās Latvijas valsts bojāejas process, kas noslēdzās ar Latvijas inkorporāciju Padomju Savienībā 1940. gada 5. augustā. “Latvijas neieraušana karā ir bijis mūsu ārpolitikas pamatuzdevums ... [līgums] stiprina mieru un drošību atbilstoši politiskajām realitātēm, ar kurām mums tagadējos apstākļos jārēķinās,”²⁰ tā toreiz presē valdības rīcību sabiedrību nomierinošā manierē skaidroja ārlietu ministrs Vilhelms Munters. Kopš šī brīža sākās valdības izteikti draudzīgi, pat pārspilēti draudzības un pieklājības apliecinājumi Kremlim. Tā, piemēram, Kārlis Ulmanis apsveica PSRS vadību sakarā ar lielinieku īstenotā oktobra apvērsuma 22. gadadienu šādos vārdos: “Vēsturiskajā gada dienā, ko šodien atzīmē PSRS, lūdzu pieņemt manus un visas tautas draudzības apliecinājumus.”²¹ Savukārt nākamajā mēnesī PSRS sūtņi Rīgā Ivans Zotovs savā

apsveikumā Vilhelmam Munteram sakarā ar Latvijas Republikas 21. gada dienu uzsvēra, ka šī svētku diena, kas “atspoguļo lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas proklamētās tiesības uz tautu pašnoteikšanos,” papildinājies vēl ar vienu aktu, kuram ir “vislielākā vēsturiskā nozīme – savstarpējās palīdzības līgumu.” Atbildes vēstulē Munters pateicas un apliecina, ka Zotova vērtējums “sakrīt ar Latvijas valdības ieskatiem.”²²

Bieži vēsturniekiem mēdz prasīt, ko varam mācīties no pagātnes, kā varam to izmantot savā labā. *Tempus fugit* skan kāda sena sentence latīņu valodā, kura nozīmētu “laiks skrien un viss mainās,” bet... cilvēku paradumi saglabājas tie paši. Tieši tas, nevis mistiska iedomāta vēstures atkārtotāšanās, ir galvenais, kas jāņem vērā mūsdienās, domājot par Latvijas attiecībām ar kaimiņu austrumos.

Šeit pieminēti tikai pavisam nedaudzi no sabiedrībā redzamiem cilvēkiem, kuru darbība vienlaicīgi saistās gan ar Latvijas valsts vēsturi, gan attiecībām ar Padomju Krieviju (proti, vēlāko PSRS). Starpkaru perioda Austrumu virzienu Latvijas ārpolitikā var reprezentēt daudzi Latvijas politiķi, sākot ar pirmo ārlietu ministru Zigfrīdu Annu Meierovicu, redzamiem Latvijas sociāldemokrātiem Frici Menderu un Fēlikšu Cielēnu un beidzot ar pēdējo ārlietu ministru Vilhelmu Munteru un prezidentu Kārli Ulmani. Visiem viņiem bija aktīvi jāiesaistās attiecību veidošanā ar Austrumiem. Padomju Krievija un vēlākā PSRS bija viens no centrālajiem jautājumiem Latvijas ārpolitikā un, kā tas izkristalizējās 1935. gada Latvijas sūtņu otrajā konferencē, Maskava tā laika latviešu diplomātu uztverē bija tikpat bīstama kā Berlīne.

Ņemot vērā kreisās politiskās domas aspektus, kas izklāstīti šajā rakstā un kas latviešus sasaista ar Krievijas vēsturi, Austrumu virzienu šeit reprezentē Pēteris Stučka, Jānis Pliekšāns (Rainis) un Fēlikss Cielēns. Tie visi ir kādreizējie sociāldemokrāti, kurus vienoja kopīgas jurisprudences studiju gaitas Sanktpēterburgas Universitātē un simpātijas sociālistiskas iekārtas valstij.

Atsauces

¹ Leopold von Ranke, *Über die Epochen der neueren Geschichte. Vorträge dem Könige Maximilian II. von Bayern im Herbst 1854 zu Berchtesgaden gehalten. Vortrag vom 25. September 1854. Historisch-kritische Ausgabe, Herg. von Theodor Schieder und Helmut Berding* (München, 1971), 60.

- ² Astaf Transehe-Roseneck, *Die Lettische Revolution. Mit einem Gleitwort von Theodor Schiemann* (Berlin: Reimer. 1906), T.1, 153; 1908. T.2, 352.
- ³ Turpat, T.1, IV.
- ⁴ Pāvils Rozītis, "Salauzta gredzena lauzēji. Literāriskas piezīmes," *Lidums*, 2016. gada 13. novembris.
- ⁵ *Ciņa*, 1917. gada 20. maijs.
- ⁶ Livu Jurka [Juris Puriņš], "Kommunisms dabā," *Svari*, 1921. gada 19. augusts.
- ⁷ Uldis Ģērmanis, "Ārā no rūpēm un vergu darbiem," *Jaunā Gaita*, No. 34, 1962, 34–36.
- ⁸ Fricis Menders. *Austrumeiropas savienotās valstis kā Baltijas valstu nākotnes problems* (Rīga: Saule, 1926), 32; "Saeimas Stenogrammas. 9.sesijas 35.sēde," 1931. gada 3. jūlijs, 1299.sl.
- ⁹ "Latvijas un SPRS saimniecības līgums," *Valdības Vēstnesis*, 1927. gada 10. augusts.
- ¹⁰ "Tirdzniecības līgums ar SPRS ratificēts," *Latvijas Kareivis*, 1927. gada 27. oktobris.
- ¹¹ Aivars Stranga, "Hitlers – Latvijas un PSRS "draudzības" veicinātājs," *Latvijas Avīze*, 2012. gada 16. aprīlis; Aivars Stranga, "PSRS un Latvijas tirdzniecības līguma aizkulisēs," *Latvijas Avīze*, 2010. gada 20. augusts.
- ¹² "Saeimas Stenogrammas. 9. sesijas 11.sēde," 1931. gada 19. maijs, 342. sl.
- ¹³ "Saeimas Stenogrammas. 9. sesijas 18.sēde," 1931. gada 2. jūlijs, 608. sl.
- ¹⁴ "Pēteris Stučka dzīvo kā buržujs," *Latgales Ziņas*, 1930. gada 15. augusts.
- ¹⁵ Citēts pēc: Dita Amoliņa, "Rainis. Latvijas valsts idejas "gals un sākums,"" *Jurista Vārds*, 2015. gada 17. novembris.
- ¹⁶ Bonifācijs Daukšts, *Kulturālās tuvināšanās biedrība ar SPRS tautām (1929–1940)* (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012), 106.
- ¹⁷ Turpat, 113.
- ¹⁸ "Par bijušā sūtņa Maskavā Ozola rīcību noziedzīga nodarījuma notikuma noskaidrošanai (1929.g.)," Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas tiesneša A.Martinsona iepriekšēja izmeklēšana, LVVA, 555.f., 40.l., 9., 94.lp.
- ¹⁹ Карлис Озолс, *Мемуары посланника* (Москва, Центрполиграф, 2015), 88.
- ²⁰ "Ārlietu ministrs V.Munters preses pārstāvjiem paskaidroja," *Valdības Vēstnesis*, 1939. gada 9. oktobris.
- ²¹ "Valsts prezidenta apsveikums," *Jaunākās Ziņas*, 1939. gada 13. novembris.
- ²² "Ārvalstu apsveikumi Latvijai," *Rīts*, 1939. gada 19. novembris.

Baltijas un Ziemeļvalstu virziens Latvijas ārpolitikā Starpkaru periodā

VALTERS ŠČERBINSKIS

Triju Baltijas valstu izveidošanās vienā laikā – 1918. gadā – nebija nejaušība. Divas jaunās valstis – Latviju un Igauniju – vienoja gan gadsimtiem ilgusi kopīga vēsture, gan arī administratīvās robežas Vidzemes guberņā. Lai gan Lietuvas vēsturē, īpaši vairākus gadsimtus agrāk, bija būtiskas atšķirības, tomēr latvieši (tāpat kā igauņi ar somiem) nekad neaizmirsu lingvistisko radniecību. Visas trīs valstis atradās viena otrai blakus, tās bija apmēram viena lieluma un ar līdzīgu iedzīvotāju skaitu.

Tikai pēc tam, kad Baltijas valstis bija proklamējušas savu neatkarību, sākās to neatkarības faktiskā veidošana. 1920. gadā Latvija, Igaunija un Lietuva noslēdza miera līgumus ar Padomju Krieviju, līdz ar to formāli izbeidza karadarbību ar krieviem. Neatkarība bija izcīnīta ar asinīm, un to, īpaši Latvijas un Igaunijas gadījumā, nodrošināja šo valstu jaunizveidotās armijas. 1921. gadā visas trīs nu jau pārliecinoši savas robežas kontrolējošās valstis (arī Gruzijas Demokrātiskā Republika) ieguva Pirmā pasaules kara uzvarētājvalstu Sabiedroto lielvalstu *de iure* atzīšanas rakstu. Līdz ar to varēja uzskatīt, ka valstu rašanās posms bija sekmīgi pabeigts.

Tomēr Latvijas un pārējo Baltijas valstu neatkarību nenodrošināja tikai karavīri kaujas laukā. Būtisku ieguldījumu neatkarīgas valsts izveidošanā ieguldīja valsts ārpolitikas veidotāji. Jau proklamējot neatkarīgo Latviju, bija nepārprotami skaidrs, ka bez draudzīgu lielvaru atbalsta izcīnīt Latvijas neatkarību un vēlāk to nodrošināt būs ļoti sarežģīti. Līdz ar to likumsakarīgi, ka Latvijas Pagaidu valdības pirmais ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics lielāko daļu laika pavadīja ārpus valsts robežām.

1918. gadā, vēl pirms Latvijas neatkarības proklamēšanas, kā Latviešu pagaidu nacionālās padomes pārstāvis Meierovics devās uz Londonu,

ZIGFRĪDS ANNA MEIEROVICS

Lai gan nodzīvojis īsu mūžu, Meierovics ir pazīstams kā 20. gadsimta 20. gadu nozīmīgākais Latvijas ārpolitikas veidotājs, kuram bija liela ietekme ne tikai uz lēmumu pieņemšanas procesiem Latvijā, bet arī ārzemēs. Baltijas strāvojuma kontekstā jāatzīmē, ka Meierovics jau no pašiem valsts pirmsākumiem bija aktīvs reģionālās sadarbības veicinātājs. Viņu kopā ar igauņu un somu kolēģiem uzskatīja par Baltijas valstu savienības idejas radītāju un izteiktāko, konsekventāko īstenotāju. Meierovics ļoti labi apzinājās Latvijas ārpolitikas Rietumu dimensijas nozīmi un uzskatīja, ka Baltijas, vai vēl labāk – plaša un cieša Ziemeļeiropas sadarbība varētu veicināt Latvijas drošību un labklājību.

Foto: Latvijas Valsts vēstures arhīvs

kur nedēļu pirms 18. novembra ieguva britu ārlietu ministra lorda Artūra Balfūra apstiprinājumu britu atbalstam latviešu pašnoteikšanās centienos. Minētais dokuments gan tiek interpretēts dažādi, taču ir skaidrs, ka ar to Londona deva nepārprotamu ziņu latviešu politiķiem un pasaulei, ka neatkarīgās Latvijas veidotāji var rēķināties ar britu atbalstu. Šis notikums simboliski iezīmēja Latvijas ārpolitikas pirmsākumus un skaidri apliecināja Latvijas ārpolitikas veidotāju orientāciju. Briti bija vienīgie šķietami ieinteresētie un spējīgi palīdzēt pret iespējamajiem ienaidniekiem Vāciju un lieliecinieku Padomju Krieviju.

Tajā pašā laikā 1918. gada nogalē un 1919. gadā ārpolitiskā situācija bija ļoti neskaidra. Lielbritānija un Francija, Pirmā pasaules kara uzvarētājas, uz bijušajām Krievijas nomalēm joprojām raudzījās ar cerībām reanimēt nelieliecinieku Krieviju. Padomju Krievijā norisinājās Pilsoņu karš. Vācija bija zaudējusi karu. Bija skaidrs, ka lielvalstis nav gatavas sniegt nekādas garantijas jaunajām valstīm, jo vairāk tādēļ, ka līdz to tiesiskajai atzīšanai vēl bija jāgaida pāris gadi. Tomēr tā brīža drošības un ilgtermiņa stratēģijas izveide ārpolitikā prasīja tūlītēju rīcību.

Pagaidu valdības, pirmkārt, ārlietu ministra Meierovica un diplomātisko pārstāvju svarīgākais uzdevums bija meklēt lielvalstu, britu un

franču atbalstu. Tomēr bija skaidrs, ka tiešu un nekavējošu drošību šajā laikā un vēlāk varēs nodrošināt labas, draudzīgas attiecības ar tuvākajiem kaimiņiem. Sākumā šķita, ka šādām attiecībām nevarētu rasties nekādi šķēršļi. Līdz ar to Pagaidu valdības stratēģiskā mērķa būtiska sastāvdaļa līdzās konceptuālai iekļaušanai Rietumu pasaulē un tās organizētā aizsardzības sistēmā bija cieša un efektīva Baltijas valstu savstarpējā sadarbība.

Kuras reģiona valstis šajā laikā tika uzskatītas par Baltijas valstīm? Jau no Latvijas proklamēšanas brīža Pagaidu valdība ļoti aktīvi uzsāka sadarbību, pirmkārt, ar Igauniju un, otrkārt, ar Lietuvu. Likumsakarīgi, ka tieši Igaunija bija prognozējamākā, dažādos veidos vistuvākā potenciālā sabiedrotā valsts Latvijai. Arī ar Lietuvu, vismaz tā šķita pirmajā brīdī, nevarētu rasties grūtības ilgtermiņa sadarbības veidošanā. Vismaz sākumā, līdz pat 20. gadu vidum ārpolitikā (un daudzās jomās arī vēlāk), Baltijas valstīm nepārprotami tika pieskaitīta arī Somija. Piemēram, tā laika laikrakstos ziņas no Helsinkiem bija atrodamas Baltijas valstu sadaļā. Uzskatāms apliecinājums tam bija arī dažādas savienības, kuras neietvēra nedz lielvalstis, nedz Skandināviju (piemēram, Baltijas studentu apvienība SELL – no vārdu *Suomi*, *Eesti*, *Latvija*, *Lietuva* pirmajiem burtiem), bet apvienoja trīs nelielās Baltijas valstis un Somiju. Tas, ka Somija Starpkaru periodā darbojās dažādās Skandināvijas organizācijās, nebūt neliecināja par pretējo. Arī pati Skandināvija retorikā nereti tika piesaistīta Baltijas reģionam. Veidojot Baltijas valstu savienību, politiski Baltijas valstu blokā mēdza iekļaut arī Poliju. Tomēr Polija par Baltijas valsti, tas ir, par tādu valsti, kura ir līdzīga trim Austrumbaltijas kaimiņvalstīm, uzskatīta netika. Polija bija pārāk liela, ar ievērojami plašākām ģeopolitiskām interesēm un iesaistīšanos Centrāleiropā.

Pirmie oficiālie Baltijas valstu pārstāvju kontakti atzīmējami jau no 1918. gada Miera konferences laika. Par iecerēto ciešo sadarbību iecerētās Baltijas savienības ietvaros liecināja Somijas ārlietu resora vadītāja Holsti "Baltijas līgas" projekta pieteikums. Tas bija memorands Antantes sabiedrotajiem jau 1918. gada novembrī. Memorands balstījās uz vairākiem būtiskiem kopīgiem apsvērumiem: nepieciešama aizsardzība pret Krieviju un Vāciju; kopīgi centieni demokrātisku iekārtu izveidošanā; kopīgās saimnieciskās intereses, kuras balstījās vairāk vai mazāk līdzīgos ģeogrāfiskos apstākļos; kopīga reliģija: luterānisms un katolicisms. Meierovicu,

neapšaubāmi, saistīja šīs jaunās idejas par tikko izveidojušos valstu apvienošanas kopīgā savienībā, līgā. Tās pavēra ceļu gan cerībām par valsts neatkarības nodrošināšanos, gan par iekļaušanos ciešā politiskā un kultūras sadarbībā ar augsti vērtēto un potenciāli draudzīgo Somiju, kura, iespējams, būtu kā tilts uz līdzīgām saitēm ar Skandināviju.

Baltijas valstu ārlietu ministru cieša sadarbība turpinājās arī 1919. gadā Parīzē, kur gan Somijas, gan Igaunijas un Lietuvas pārstāvji piedalījās kopējās baltiešu sanāksmēs. Īpaši nozīmīga loma Baltijas sadarbībā bija latviešiem un igauņiem, un tieši abiem ārlietu ministriem – Meierovicam un Antsam Pīpam, arī Jānam Poskam, tomēr liela nozīme bija arī Somijas ārlietu ministra Rudolfa Holsti personībai. 1919. gadā Baltijas orientācija Latvijas ārpolitikā šķita pilnībā organiska istenotās reālpolitikas sastāvdaļa. Baltijas valstu delegāciju uzdevums Parīzes Miera konferencē bija censties panākt baltiešu ārpolitisko jautājumu nokārtošanu viņiem labvēlīgā garā. Līdzās nozīmīgajam jautājumam par aizkulišu darbību uzvarētājvalstu politiku pārliecināšanā par Baltijas neatkarību liela vērība tika pievērsta informācijas darbam, cenšoties dažādos veidos izskaidrot Baltijas valstu stāvokli gan politiskajās aprindās, gan arī presē. Viens no delegācijas locekļiem – vēlākais diplomāts Jānis Seskis – savās atmiņās atzīmēja, ka Baltijas valstu delegācijas savas kopējās sēdes noturējušas pārmaiņus katras (igauņu, latviešu un lietuviešu) delegācijas telpās. “Apspriedēs bija jūtama diezgan liela saskaņa visos politiskos jautājumos,” uzsvēra Seskis.¹ Latvijas un baltiešu delegācijas darbā piedalījās arī Somijas, Ukrainas un Baltkrievijas delegāti. Ukrainu un baltkrievu cerības uz neatkarības iegūšanu gan drīz izplēnēja.

Visi aktīvākie Baltijas ārpolitikas virziena veidotāji Baltijas valstu nākotni redzēja ciešā jauno valstu (tā saucamo robežvalstu) sadarbībā, valdot izteikti anglofilai orientācijai. Holsti bija labi kontakti britu Ārlietu ministrijā, un viņa ieceres sakņojās arī Anglijas pretvāciskajā politikā, kurā jau 1918. gadā pastāvēja Baltijas savienības izveides plāni. Sākotnējo igauņu piedāvājumu par personālūniju tieši Somijas ārlietu ministrs Holsti gribēja paplašināt tālāk par *Entente Cordiale*, iekļaujot arī Latviju, Lietuvu, Poliju un varbūt arī Skandināvijas valstis. Tomēr jāatzīmē, ka Baltijas kopīgās politikas iniciatorus vienoja ne tik daudz sevišķas ilūzijas par Baltijas valstu garīgo tuvību, kā pragmatiski apsvērumi. To vēl vairāk pastiprināja fakts, ka briti šos centienus (Baltijas valstu savienību) ne vien atbalstīja, bet pat ieteica

īstenot. Jāuzsver, ka ar laiku britu atbalsts Baltijas valstu savienībai vairs nebija tik nozīmīgs – Londona savas politikas akcentus pārvietoja citos virzienos.

Analizējot Baltijas virzienu Latvijas ārpolitikā, iespējams izdalīt vairākus, nosacīti runājot, apakšvirzienus. Tās ir ārpolitiskas kombinācijas, kurās reālpolitikas apsvērumi mijas ar teorētiskiem ietvariem, ar politiska, militāra, vēsturiska, saimnieciska, kultūras un lingvistiska rakstura koncepcijām un to saistību ar Rīgas īstenotajiem uzstādījumiem. Uzreiz gan jāatzīmē, ka Latvijā, līdzīgi kā citās nelielās valstīs, ārpolitisko lēmumu pieņemšana atradās relatīvi nelielas personu grupas rokās. 20. gadsimta 20. un 30. gados varas groži Ārlietu ministrijā piederēja ministriem un augstākajiem resora ierēdņiem. Viņi parasti arī bija tie, kuri formulēja un īstenoja ārpolitiskos uzdevumus. Demokrātijas laikmetā nelielu pienesumu ārpolitiskajā domā deva Valsts prezidents un Saeimas Ārlietu komisija. Abas institūcijas gan parasti akceptēja Ārlietu ministrijas uzstādījumus. Vienīgās diskusijas tradicionāli izraisījās budžeta jautājumos, piemēram, sūtniecību skaita palielināšanā vai samazināšanā. Jāatzīmē arī tas, ka Latvijas koncepciju veidošanos un īstenošanu iespaidoja lielvalstu lēmumi, kas dažkārt pat ļoti tiešā veidā ietekmēja baltiešu aktivitātes. Pēc apvērsuma atkrita atlaistās Saeimas līdzdarbība ārpolitikā un ārpolitikas lēmumu pieņēmēju loks vēl vairāk sašaurinājās. Tajā pašā laikā nav īsti pamata runāt par to, ka pēc 1934. gada valsts ārpolitikā būtu notikušas kādas būtiskas izmaiņas. To uzskatāmi apliecināja jurista un diplomāta Kārļa Ducmaņa pēc apvērsuma izklāstītās tēzes par Latvijas ārpolitikas turpmākajiem uzdevumiem. Ducmanis savās publikācijās ar līdz tam latviešu publicistikā nepierastu vērīenu teorētiski un praktiski pamatoja praktiskās diplomātijas pārkārtošanas un uzlabošanas iespējas autoritāros apstākļos. Viņš lielu uzmanību pievērsa arī ārpolitiskajiem mērķiem un orientācijai, uzsverot to nemainību arī pēc 1934. gada 15. maija pārkārtojumiem. Ducmaņa Latvijas ārpolitikas pamatnostādnes tika konstruētas no trīs pamatlīnijām: 1) Baltijas valstu savienības idejas uzturēšanas jebkurā veidā un jebkuros apstākļos, neatkarīgi no tā, vai tiek apsvērta triju, četru vai piecu valstu dalība. No šīs pamatlīnijas viņš atvasināja arī tuvu sadarbību ar Skandināvijas valstīm, 2) uzticība saistībām un lojāla līdzdarbība Tautu Savienībā un 3) “ja iespējams, draudzīgas, bet katrā gadījumā korektas un lojālas, labas attiecības ar Padomju Krieviju.”²

Latvija un Igaunija

Pirmais apakšvirziens saistīts ar Latvijas un Igaunijas militāro aliansi. Lai gan sākotnēji Latvijas un Igaunijas militārā un politiskā kopdarbība tika aplūkota tikai plašākā Baltijas reģiona kontekstā, tomēr jau no pašiem pirmsākumiem bija skaidrs, ka vienas valsts neatkarība ir cieši saistīta ar notikumiem otrā valstī. Veidojot Latvijas bruņotos spēkus, 1919. gadā Latvijas Pagaidu valdība lielā mērā organizēja valsts atbrīvošanu no ienaidniekiem ar Igaunijā izveidotās Ziemeļlatvijas brigādes palīdzību. Jau Cēsu kauju laikā par nopietnākajiem sabiedrotajiem sevi pieteica Igaunijas armija, kas tobrīd reģionā bija ievērojami nopietnāks militārais spēks nekā Pagaidu valdības vienības. Tas bija likumsakarīgi, ka pavisam drīz, uzreiz pēc Neatkarības kara 1923. gadā 1. novembrī, Latvija un Igaunija noslēdza aizsardzības savienības līgumu. Tas nozīmēja, ka tieši Tallina ir tuvākā un nepārprotamākā sabiedrotā, galvenā sadarbības partnere ārpolitikā. Lielākā daļa lēmumu pieņēma Latvijas ārpolitikā to tieši tā arī uzskatīja. Igaunijas atrašanās šajā statusā tika uztverta kā pati par sevi saprotama lieta.

Tajā pašā laikā Latvijas orientāciju uz Igauniju kā draudzīgāko un tuvāko valsti bieži aptumšoja sīki konflikti, savstarpēja neuzticība un aizvainojums. 1922. gada aprīlī Jāņa Seska sagatavotajā politiskajā pārskatā ārlietu ministram bija teikts: "Igauniem beidzot jānāk pie pārliecības, ka vai nu visi kaimiņi ir slikti, jeb viņi paši, igauņi, nav tik ideāla tauta, kā to viņi iedomājas. Ģenerālis Laidoners izteicās parlamentā atklāti, ka Igaunija būtu jau daudz vairāk tuvojusies Somijai, ja viņi paši, t. i., igauņi, nebūtu bijuši tik augstprātīgi pret Somiju."³ Līdz pat Baltijas valstu okupācijai ārlietu resora iekšējā sarakstē bieži bija sastopami aizdomu pilni ziņojumi par iespējamām igauņu provokācijām. Tā 1939. gada jūnijā Ārlietu ministrija uzmanīgi sekoja igauņu filologa, lībiešu pētnieka un Latvijā par nedraudzīgu uzskatītā Oskara Lōritsa uzstāšanās gaitai Somu un igauņu nacionālo zinātņu kongresā Helsinkos. Ziņojumā tika atzīmēts, ka Lōritss esot aicinājis pētīt latvju kultūru, aicinājis Helsinku Universitātē dibināt baltu filoloģijas katedru un "nekas nelabvēlīgs [Latvijai] nav bijis,"⁴ tomēr zinātnieka aktivitātēm tika sekots ar saasinātu uzcītību, jo pastāvēja bažas par Lōritsa provokatorisko darbību lībiešu sabiedrībā. Par dažādām,

no mūsdienu perspektīvas nenozīmīgām, nesaskaņām tā laika latviešu un igauņu prese informēja regulāri.

Neraugoties uz aizsardzības savienības garu, kuru principā Latvijas politiķi neapstrīdēja, kritiskā gaisotne un pat nelabvēlīgums neliecināja par savstarpējas uzticības pilnu gaisotni un daudzsološu ilgtermiņa partnerību. Uzskatāms piemērs minētajam ir Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāra Vilhelma Muntera 1935. gada 10. decembra ieraksts savā dienasgrāmatā. Lakoniskais teksts pat bez tuvāka notikumu skaidrojuma sniedz pietiekami dramatisku ieskatu abu valstu attiecību veidošanas aizkulisēs:

“[Igaunijas diplomāts] Laretei: atmosfēra pēc preses polemikas tik slikta, ka
1. Nevar atbalstīt [Latvijas kandidātu uz amatu Tautu savienībā] Ducmani;
2. Nevar izteikties par mūsu kandidatūru; 3. [Igaunijas armijas ģenerālštāba priekšnieks] Reeks grib atdot [Latvijas piešķirtos] ordeņus; 4. [Igauņu un latviešu] Tuvināšanās biedrības valde grib atteikties no amatiem.

Mēs viltojojot faktus [acīmredzot, runa par Neatkarības kara interpretācijām].

Pateicību igauņi negrib. Par [Neatkarības kara laika igauņu – Latvijas atbrīvotāju] pieminēkli tagad nav moments runāt.

Reek dusmojas uz [Latvijas armijas štāba priekšnieku] Hartmani par [Lietuvas armijas komandieri] Raštiķi. Esot slēpis no Reeka. 2 dienas pirms atbraukšanas teicis, ka nav oportūni.”⁵

Un vēl. 1936. gada 27. augustā sūtnis Berlīnē Hugo Celmiņš rakstīja ministram Munteram, ka “Latvija ar 2 medaļām [Berlīnes vasaras olimpiādē] ir relatīvi labā vietā, bet Igaunijas panākumi (7 medaļas), kā “Miltiada lauri nedod mums miera.” Starp citu, vēl sacīkstes laikā Igaunijas sūtņa v. i. man jautāja, vai mēs viņus neapskaužot. Atbildēju, ka no sirds priecājamies par viņu panākumiem, it kā par mūsu abu kopīgiem.”⁶ Šodien ar Latvijas un Igaunijas attiecību sarežģītajām peripetijām var iepazīties, izšķirstot arī 20. un 30. gadu preses pārskatus Latvijas Ārlietu ministrijas fondos Latvijas valsts vēstures arhīvā.

1918.–1919. gadā tika uzsākta abu valstu sadarbība, un tā bija veiksmīga. Proti, Igaunijas un Latvijas militārā sadarbība sekmēja valstu ārējo ienaidnieku izdzīšanu un Latvijas Pagaidu valdības iekšējo pretinieku saukšanu. Rezultātā tika panākta Pagaidu valdības jurisdikcija pār Latvijas

teritoriju un nodrošināta arī Igaunijas neatkarība. Igaunijas orientācija šķita dabiska, vēlama. Abas valstis ārpolitikā vadījās pēc līdzīgiem principiem, un tām bija vienādi mērķi. Tomēr, neraugoties uz būtiskajiem ieguvumiem, 1919. gads atstāja mantojumā neatrisināto robežjautājumu, kā arī igauņu aizvainojumu par nepietiekamo viņu nopelnu novērtējumu Latvijas atbrīvošanā. Minētās problēmas vēlākajos gados radīja nevajadzīgi saspringtus savstarpējo attiecību mirkļus un nesekmēja abu valstu tuvināšanos.

Latvija, Igaunija un Lietuva

Otrais apakšvirziens saistīts ar triju tradicionālo Baltijas valstu – Latvijas, Igaunijas un Lietuvas – sadarbību. Orientēšanās uz ciešāku triju Baltijas valstu kopdarbību šķietami bija tikpat loģiska kā Latvijas un Igaunijas ciešā sadarbība. Būtu grūti atrast Starpkaru perioda politiķus, kuriem būtu principiāli iebildumi Baltijas valstu sadarbības veicināšanai. Tajā pašā laikā bieži vien mainījās akcenti, saimnieciska rakstura sacensība, ambiciozā, neapdomīgā baltiešu politika, kā arī lielvalstu ārpolitiskie manevri neļāva īstenot Baltijas valstu savienības potenciālu arī pēc savienības līguma noslēgšanas 1934. gadā Ženēvā.

Lai gan sabiedrības līmenī Baltijas vienotība tika veicināta ļoti aktīvi, veidojoties arī tā saucamajai radniecīgo tautu politikai – tuvināšanās aktivitātēm ar lingvistiski tuvajiem lietuviešiem (igauņiem vēl aktīvāka “radnieku” politika tika īstenota Somijas virzienā), nereti praktiskajā diplomātijā sadarbība tika reducēta uz drošības un tirdzniecības jautājumiem. Pastāvēja gan arī sabiedriskas organizācijas, kuras norādīja uz baltu (tas ir, latviešu un lietuviešu) vienotības nepieciešamību, dažādos veidos sekmēja tuvināšanos ar “brāļu tautu” (līdz pat idejām par vienotas valsts veidošanu). Tomēr tās bija un palika balsis galvenokārt akadēmiskā vidē, dažās intelektuāļu aprindās. Piemēram, Latvju un lietuvju vienība regulāri mēģināja aktualizēt Latvijas un Lietuvas tuvināšanos. Tomēr šīm organizācijām bija relatīvi niecīga ietekme valsts politikā. Ietekmīgākais Starpkaru perioda politiķis Kārlis Ulmanis īsi pirms apvērsuma savās grāmatās par valsts dzīves, jo īpaši ekonomikas, veidošanas pamatprincipiem atklāja savus pamatprincipus. Viņš rakstīja, ka tautsaimniecībā panākumu

KĀRLIS ULMANIS. Lai gan Ulmanis ārpolitiku nekad neuzskatīja par savu kā politiķa prioritāti, starptautiskās norises un to radītais fons tieši ietekmēja viņa ikdienas politisko darbību. Līdzīgi daudziem citiem Latvijas politikas veidotājiem Ulmanis kā par pašu par sevi saprotamu, organizāciju uzskatīja ciešu triju Baltijas valstu sadarbību. Tajā pašā laikā viņa nostāju nereti ietekmēja tautsaimnieciskie apsvērumi, kas ne vienmēr bija labvēlīgi triju Baltijas valstu savstarpējai sadarbībai. Savā būtībā būdams pragmatisks cilvēks, Ulmanis nepievērsa lielu uzmanību kultūras faktoram, kas savukārt bija priekšplānā daudziem Baltijas un arī Ziemeļvalstu tuvināšanās entuziastiem. Profesionālā politiķa, daudzu valdību vadītāja un ministra skatījumam lielā mērā balstījās uz ģeogrāfiskajiem apstākļiem un kopīgās vēstures radīto politiku, kas lika domāt par ciešas Baltijas valstu sadarbības nenovēršamību. Jāpiebilst, ka Ulmanis bija ietekmīgākais Latvijas politiķis. Īpaši pēc 1934. gada apvērsuma, kad nozīmīgākos lēmumus valsts attīstībā viņš bieži pieņēma vienpersoniski. Atzīmēšanas vērts ir arī fakts, ka Meierovics, dedzīgais Baltijas valstu sadarbības veicinātājs, bija Ulmaņa uzticības persona, un tieši Ulmanis veicināja viņa karjeras izaugsmi.

Foto: University of Nebraska-Lincoln Archives and Special Collections

nodrošināšanai “vajag diplomātiskas un saimnieciskas attiecības ar ārvalstīm, kā arī modrīgu un aktīvu ārpolitiku, ciešu sadarbību ar Igauniju un arī ar Lietuvu.”⁷ Ulmanis ārpolitikā nebija aktīvs, viņš pārstāvēja to politiķu grupu, kuri valsts ārējo politiku redzēja tikai konkrētu, praktisku jautājumu risināšanai. Tajā pašā laikā arī viņš skopajās rindās par ārpolitiku uzsvēra Baltijas valstu (īpaši – Igaunijas) nozīmi Latvijai. Lietuva viņa izpratnē bija Baltijas valsts, kaimiņvalsts. Tas arī noteica tās nozīmīgumu.

Baltija un Somija

Trešais apakšvirziens aplūkoja triju Baltijas valstu un Somijas, kā arī Polijas reģionālo kopību caur politiskās vienotības prizmu. Tātad šajā gadījumā runa bija par orientāciju uz trijām Baltijas valstīm un Somiju ar vai bez Polijas.

Jau iepriekš minēts, ka Somija varēja visnotaļ organiski iekļauties diskursā par Baltijas valstīm. Pret Somijas integrēšanu Baltijā nebija nekādu vērā ņemamu iebildumu nevienai no valstīm. Tajā pašā laikā Polija bija ievērojami citādāka. Ar atšķirīgu vēsturi, ar dziļām ģeopolitiskajām saknēm Centrāleiropā, ar ambīcijām par reģionālās lielvaras statusu Varšavas atrašanās potenciālā Baltijas sabiedrotā pozīcijā tika vērtēta neviennozīmīgi.

Somu līdzdalība Baltijas politikā ir redzama jau 1919. gadā. Pie tam tā nebija vienkārša pasīva līdzdalība. Somu delegāta Holsti grandiozie plāni pat pārsteidza latviešu delegācijas prognozes par Somijas tuvināšanos Latvijas, Igaunijas un Lietuvas pozīcijām:

“Somi gribot uzturēt vislabākās attiecības ar Latviju. Somijas politika tagad būšot ententofila un Somija cerot drīz nodibināt labas attiecības ar Zviedriju. Dr. Holsti iestājās par Baltijas Līgas dibināšanu, kura nostāsies stingri par Baltijas valstu patstāvību pret Krieviju. Šinī līgā ietilptu Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, varbūt arī Polija – tad Zviedrija, Dānija, Norvēģija. Dr. Holsti cer jau pats iesākt attiecīgās sarunas ar Zviedriju. Jaunās Baltijas valstis varētu saskaņot savu ārējo politiku, pieņemot kopēju naudas sistēmu, muitas, dzelzceļu tarifus utt. Holsti neredz lielus šķēršļus arī tanī apstākļi, ja Latviju pagaidām atzītu tikai *de facto*.”⁸

Nākamā reize, kad avotos ir konstatējamas vīzijas par Baltijas valstu savienību ar Somiju tajā, ir 1919. gada 9. augusts, kad Latvijas delegācijas vadītāja v. i. Seskis ziņoja uz Rīgu par strupceļā nonākušo lietuviešu Baltijas valstu konfederācijas projektu. Projektam piekrita arī igauņi un cerēja, ka “piedabūšot arī Somiju.” Šādi plāni pastāvēja visās trijās Baltijas valstīs, tikai Igaunijā tie bija izteikti balstīti uz somugru etnisko kopību, bet Lietuvā – uz politiskiem apsvērumiem. Piemēram, 1919. gada 30. septembrī Baltijas valstu Tērbatas konferencē Igaunijas ministru prezidents Oto Strandmans jau konstatēja, ka trīs Baltijas valstis ir “alliés,” bet Somija – “associéé.”⁹

Baltijas valstu savienības – dažādos variantos ar Somiju un Poliju – iecere izauga no trijiem faktoriem: pirmkārt, britu un arī citu valstu, piemēram, poļu, ārpolitiskās acumirkļa ieinteresētības, otrkārt, Meierovica, Pīpa un Holsti pragmatiskā anglofilisma, treškārt, triju Baltijas valstu reālajā ārpolitikā sakņotajiem ideāliem par mazo un dažādos veidos

radniecīgo tautu apvienību. Somijas aktīvā līdzdalība reģionālajā sadarbībā latviešu jaunajiem ārpolitikas veidotājiem bija jaunums. Tomēr, pateicoties somu un britu iniciatīvai, Latvijas diplomāti ātri noticeja Helsinku ieinteresētībai.

Jāsaka, ka līdz pat 20. gadu nogalei, bet jo īpaši līdz 20. gadu vidum sabiedrībā bija dažādas diskusijas par iespējamajām Baltijas valstu savienības robežām un Latvijas mērķiem. *Latvijas Kareivis* iespējamās savienības valstis iedalīja pēc etniskā principa – skandināvi, somi un igauņi, kā arī balti (iekļaujot Senprūsiju un Baltkrieviju).¹⁰ Sociāldemokrātiem sākumā pastāvēja idejas par piecu valstu savienību (Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva un Polija) – no Ledus okeāna līdz Galīcijai, uzsverot, ka Latvijai tad caur Igauniju būtu saikne ar Somiju. Viens no vadošajiem sociāldemokrātiem Fricis Menders uzskatīja, ka savienībai jāzaug no Baltijas valstu apspriedēm, kuras jāpaplašina, pirmkārt, ar Somiju.¹¹ Tiesa, jau pēc 1919. gadā notikušās sociāldemokrātu konferences Rīgā un Polijas ārpolitikas pārvērtēšanas sociāldemokrātu nostāja kļuva ievērojami mērenāka. Vēlāk sociāldemokrātu retorika ārpolitikā noteica īpašo Maskavas lomu, lai gan praktiskajā ārpolitikā 1919. un 1920. gadā Latviešu zemnieku savienības politiķis Meierovics un sociāldemokrātu ārlietu lietpratējs Fēlikss Cielēns darbojās roku rokā. Tomēr jau 1922. gadā Cielēns rakstīja par Meierovica ārpolitikas bankrotu, “politiskām spekulācijām” un “politiskām kombinācijām” pretstatā saimnieciskās reālpolitikas radīšanai (un attiecību uzlabošanai ar Maskavu). 1928. gadā nu jau ārlietu ministra amatā Cielēns izteica apmierinātību par to, ka neīstenojās Varšavas akords, tātad Latvijas, Igaunijas, Somijas un Polijas savienība.

Menders, partijas kreisā spārna ievērojamākais politiķis, 1926. gadā jau noteikti kritizēja tādus Baltijas savienību plānus, kuros kā dalībvalsts netiktu iekļauta arī PSRS. Viņš uzskatīja, ka 1926. gada jūnijā Baltijas valstu sociālistu konferencē pieņemtā politiskā rezolūcija par atbalstu Latvijas un Igaunijas savienībai, tālāk iesaistot Lietuvu un Somiju, novestu arī pie Polijas pievienošanās. Viņa redzējumā Latvijas nākotne bija atrodama “Austrumeiropas valstu apvienošanā ūnijā,” protams, ar PSRS.¹² Fanātiskais pretpolisms un ilūzijas par draudzību ar Maskavu, kas bija Latvijas kreiso sociāldemokrātu nostādnes ārpolitikā 20. gadu sākumā, LSDSP padarīja par īpaši atšķirīgu pat citu Baltijas valstu sociālistu vidū.

Pēc Latvijas neatkarības *de iure* atzīšanas cerības, kas saistījās ar Baltijas valstu savienības izveidi, nemazinājās. Ārlietu ministrijā tika nopietni apsvērti divi projekti. Pirmkārt, tas bija t. s. mazais variants ar Somiju, Igauniju un Latviju. Sūtņis Helsinkos Zariņš ārlietu ministram uz Rīgu 1921. gada 6. maijā pat rakstīja, ka poļu un leišu konfliktam nemazinoties, bet pieņemoties asumā, būtu vieglāk Somiju “piedabūt” šāda varianta savienībai. Tam pilnībā piekrita arī Ārlietu ministrijas vadība. Tika uzskatīts, ka poļi vēlas savienību ar Rumāniju, bet pēc tam, iespējams, arī ar Somiju, un rezultātā “lielie” (t. i., somi un poļi) tad vairs neņems vērā “mazos” (trīs Baltijas valstis) un “rīkosies ar mums, kā iepatīkas, t. i. aizstāvēt no Austruma [domāta Padomju Krievija] cik tas izliksies izdevīgi un atdot Austrumam, kad tas noderas viņu aprēķiniem.”¹³ Ārlietu ministrijas nostāja bija nepārprotama – visiem spēkiem stiprināt šādas triju valstu (Somija, Igaunija, Latvija) savienības nozīmi, ierādot Somijai noteicošo vietu.

Otrkārt, Rīgā tika apsvērts vēl mazāks variants: atsevišķi militārpolitiski līgumi starp Somiju un Latviju, kā arī starp Somiju un Igauniju. Šis variants spilgti atainoja Latvijas ārpolitikas vadītāju maldus. Somijā divpusēja militārpolitiska vienošanās ar Latviju netika apsvērta nekad. Ilūzijas par somu draudzību un uzskatiem lielā mērā sekmēja sūtņis Kārlis Zariņš. Viņš rakstīja, ka Somijā un Igaunijā “apvienības auglis ir stipri nobriedis un var ļoti viegli gadīties, ka vienā skaistā dienā ķeras pie viņu realizēšanas.” Zariņš neadekvāti atspoguļoja Latvijas stāvokli Somijā. “Tā kā Latvijas politiskās “akcijas” Somijā stāv augstu, tad nebūtu grūti šādu apvienību paplašināt arī uz Latviju. Papriekšu būtu jāvienojas šinī ziņā Rēveles un Rīgas valdībām un tad ar Helsingforsu. Kā jau minēts, zeme šādai kombinācijai šē arī ir sagatavota.”¹⁴ Pazišanās ar sūtņim tuvajām un draudzīgajām Helsinku diplomātu un inteligences aprindām nedeva pamatu nopietnam stāvokļa izvērtējumam.

Baltija, Somija un Skandināvija

Ceturtais virziens ietvēra pagarinājumu Ziemeļu virzienā, taču bez Polijas. Tās bija Baltijas un Ziemeļvalstu orientācijas idejas. Šeit galvenokārt runa ir par Zviedrijas nostāju un politiku attiecībās ar Baltiju.

KĀRLIS ZARIŅŠ.

Vēlākais pazīstamais karjeras diplomāts Kārlis Zariņš ārlietu dienestā nokļuva jau Parīzes miera konferences laikā 1919. gadā. Šajā pašā gadā viņš kļuva par rezidējošo ministru Helsinkos, bet pēc Latvijas *de iure* atzīšanas 1921. gadā – par ārkārtējo sūtni un pilnvaroto ministru Somijā. Arī pēc Helsinku atstāšanas Zariņš turpināja darboties Ziemeļvalstīs. Nākamā viņa rezidences vieta bija Stokholma, bet 1930.–1933. gadā Zariņš turpināja darbu Tallinā (vienlaikus 1931.–1933. gadā pildīdams ārlietu ministra pienākumus). Pēc tam līdz pat savai nāvei 1963. gadā Zariņš bija sūtnis Latvijas Starpkaru diplomātijai nozīmīgākajā galvaspilsētā Londonā. Zariņš Baltijas un īpaši Ziemeļvalstu strāvojumam bija ļoti nozīmīga personība. Nākdams no Ziemeļvidzemes, viņš prata igauņu valodu, un līdz ar to arī somu valoda viņam nebija sveša. Šis faktors un arī dziļās simpātijas pret ziemeļu kaimiņiem nodrošināja to, ka Zariņš visu savu darbības laiku 20. gados enerģiski veicināja Latvijas ciešākas sadarbības izveidošanu ar, pirmkārt, Somiju un Igauniju, bet vēlāk arī ar Zviedriju. Dažkārt, īpaši Somijas gadījumā, šī diplomāta centieni nesakņojās ārpolitiskajā realitātē, tomēr pilnīgi noteikti atstāja nozīmīgu ietekmi uz izpratni par to, kādas ir šīs valstis un kādai vajadzētu būt Latvijas sadarbībai ar tām.

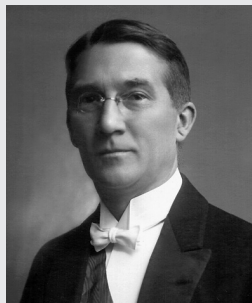

Foto: Latvijas Valsts vēstures arhivs

Pēc Pirmā pasaules kara un neatkarības iegūšanas reālajā politikā nozīmīgākā Skandināvijas valsts Zviedrija nemaz necentās iesaistīties Latvijas politikā. Latvijas Informācijas biroja vadītājs Kārlis Ieviņš 1920. gada 3. janvārī rakstīja, ka “saprotams, Zviedrijai pašai par sevi maza nozīme priekš mums un varbūt neatmaksājas Latvijai dārgos līdzekļus tērēt priekš propagandas šeit, jo vietējo sabiedrību no tā ģermanofilisma purva, kurā viņa tik labprāt mirkst, neviens tik ātri neizvilks.”¹⁵ Tomēr, lai gan jau sākumā Stokholmas atturība neizraisīja šaubas, ik pa laikam presē saistībā ar Baltijas valstu iespējamo savienību nonāca idejas par Zviedrijas ieinteresētību, kas gan vairāk sakņojās latviešu vēlmēs nekā realitātē. Nepārtraukti tika attīstīta retorika par kopējo vēsturisko un ģeopolitisko telpu. Jau 1919. gadā tā tika apsvērta vienā no lielākajiem laikrakstiem

Latvijas Kareivis. Minētā raksta autori, aplūkojot jaunās valstis, uzskatīja par pilnīgi dabisku Austrumbaltijas savienošanos ar Skandināviju, par saistelementu lietojot Baltijas jūru.

Tomēr jau 20. gadu sākumā Skandināvijas, tajā skaitā Zviedrijas, uzsvērtā atturība Baltijas valstīs rosināja Rīgu meklēt citus ceļus sadarbībai. Nebija nekādu cerību apvienoties militārpolitiskā savienībā ar Skandināvijas valstīm. Tomēr joprojām tika atzīta vēlamība attīstīt ciešu sadarbību ar Stokholmu visdažādākajās jomās. Lai raksturotu centienus ciešāk saistīties ar attiecīgajām valstīm, tika izmantots termins “tuvināšanās.”

Neapšaubāmi, vieni no Skandināvijas orientācijas aktīvākajiem sekmetājiem bija Skandināvijas valstīs strādājošie Latvijas sūtņi. Īpaši sūtņa Kārļa Zariņa rezidēšanas laikā Stokholmā Ārlietu ministrijā nonāca ziņojumi par zviedru sabiedrības dažādu aprindu “draudzīgo un labvēlīgo virzienu pret Baltijas valstīm.”¹⁶ Par zināmu soli tuvināšanās virzienā Latvijas sūtņi Kārlis Zariņš pat uzskatīja skautu delegācijas vizīti un zviedru-latviešu biedrības rosību.

Tomēr nevar noliegt, ka retorikas attīstību un neizsīkšanu veicināja atsevišķu Stokholmas politiķu labvēlība. No diviem virzieniem pastāvošo zviedru ārpolitiku uzskatāmi atainoja Zariņa ziņojums. Viņš 1927. gada aprīlī rakstīja, ka neviena no Skandināvijas valstīm negrib runāt “par kaut kādu ciešu politiski-militāru apvienību, bet gan uz šo austrumu kaimiņu rēķina Skandināvijas valstis izved savu atbrūošanos,” tajā pašā laikā arī Zviedrijā esot pamanāmi simptomi, kas liecina par nevēlēšanos galīgi norobežoties no Baltijas valstīm.¹⁷

Zviedrijas simbolisko saistību ar Latviju uzsvēra arī karaļa Gustava viesošanās Latvijā 1929. gadā. Presē parādījās jūsmīgi un cerību pilni raksti par Zviedriju, šādos gadījumos neizbēgamās vēsturiskās atmiņas. Lai gan reālajā politikā šai vizītei nebija gandrīz nekādas praktiskas nozīmes, sabiedrības apziņā tā nogulsnējās kā “paša” Zviedrijas karaļa apliecinājums draudzībai. “Par šo tematu jau varētu vai veselus sējumus sarakstīt, bet viens-otris varbūt vaicās, kas tad nu palika reāls no šīm sajūsmas pilnām vizītēm? Ļaudis, kas no visa kā tūliņ un uz vietas sagaida sev taustāmus rezultātus, jutīsies varbūt savās cerībās vilušies, bet mums nav jāaizmirst, ka divu tautu un valstu tuvināšanos jau ne-

var ar vienu rāvienu nokārtot, priekš tam vajadzīgs laiks un pakāpenisks neatlaidīgs darbs. Ar šīm vizītēm, var teikt, ir likts pamatakmenis zviedru-latvju tuvākai kopdarbībai un draudzībai. Tam ir liela nozīme, ka mēs ar savu sirsnību, darba enerģiju un spējām esam varējuši sajūsmināt vēsajos zviedrus. Zviedri ir dabūjuši noteikti pārliecināties, ka viņpus Baltijas jūras dzīvo enerģiska un kulturāla zviedru brāļu tauta, kuras kultūras un darba spējas ir augsti novērtējamas,” rakstīja K. Zariņš 1929. gada augustā.¹⁸ Jau pirms vizītes, aprīlī, viņš Valsts prezidentam ziņoja, ka “tuvināšanās starp Zviedriju, Latviju un Igauniju iet stipriem soļiem uz priekšu.”¹⁹

Jāpievērš lielāka uzmanība nevis tam, ka šādām vizijām patiesībā nebija nekāda nopietna pamata reģiona politikā, bet gan tam, ka sūtņa pastāvīgie optimistiskie ziņojumi par “tuvināšanās” sekmīgo gaitu palīdzēja uzturēt Rīgā domu par to, ka kaut kad tālā nākotnē vēl nekas nebūs zaudēts militārpolitiskas apvienības izveidošanā. Zviedrijas kā pozitīvas valsts tēls tika plaši ekspluatēts arī presē.

Secinājumi

Baltijas orientācijai Starpkaru perioda Latvijā bija daudz piekritēju. Kopumā sabiedrības akceptu būtu guvis katrs no Baltijas un tuvāko kaimiņvalstu savienības plāniem. Tuvināšanās ar šīm valstīm tika uzskatīta par vēlamu un dabisku.

Tomēr, atšķirībā no Latvijas ārpolitikas lēmumu pieņēmēju un sabiedrības vēlmēm, realitāte izrādījās ievērojami sarežģītāka nekā domāšana vēlmju līmenī. Lai arī Latvija un Igaunija noslēdza aizsardzības savienības vienošanos, attiecībās nevaldīja savstarpēja uzticība. Arī triju Baltijas valstu savienības eksistence neliecināja par iespēju īstenošanu reģionālās sadarbības jomā. Ja 1940. gadā padomju okupantu ultimātā izteiktās apsūdzības par Latvijas, Igaunijas un Lietuvas konspirāciju pret PSRS būtu patiesība, mēs varētu runāt arī par kādiem konkrētiem Baltijas valstu sadarbības augļiem.

Somijas un Ziemeļvalstu loma Rīgas ārpolitiskajā retorikā bija īpaša. Gan somiem, gan zviedriem un pārējām Ziemeļvalstīm bija ļoti pozitīvi tēli Latvijā. Šķita, ka nepastāv nekādi būtiski šķēršļi, kas liegtu Latvijas

(un Igaunijas) jaunajām valstīm un to sabiedrībām pakāpeniski nonākt priekšzīmīgo ziemeļnieku orbītā. Tomēr reālpolitika sniedza rūgtu mācību. Ziemeļvalstis Latviju (un pārējās Baltijas valstis) uzskatīja par pārāk nedrošām un nestabilām.

Atsauces

- ¹ Seskis Jānis. Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara notikumu norisē. Atmiņas un apcerējumi (1914.–1921). Rīga, 1990., 229. lpp.
- ² Kārlis Ducmanis, "Jaunas iespējamības un jauni uzdevumi latvju diplomātijā," *Brīvā Zeme*, 1934. gada 13. jūlijs, 14. augusts, 17. augusts; Kārlis Ducmanis, "Jaunā Latvija starptautiskā saimē un viņas diplomātijas uzdevumi," *Militārais Apskats*, 1934, 7. nr.
- ³ LVVA, 2575. f., 11. apr., 11. l., 308. lp.
- ⁴ LVVA, 2574. f., 3. apr., 2603. l., 5., 6. lp.
- ⁵ LVVA, 2630. f., 1. apr., 10. l., 24. lp.
- ⁶ LVVA, 1303. f., 1. apr., 81. l., 80., 81. lp.
- ⁷ Kārlis Ulmanis, *Kas jādara un kā?* (Rīga, 1933), 3. sēj.
- ⁸ "Ziņojums par Parīzes Miera konferences gaitu, pēc Latvijas delegācijas protokoliem par delegācijas un ārlietu ministra darbību", 1919. gada 16.-31. maijs. 2575. f., 14. apr., 746c. l., 21. lp.
- ⁹ "Tērbatas konferences stenogrammas," 1919. gada 30. septembris. LVVA, 1313. f., 1. apr., 20. l., 45. lp.
- ¹⁰ *Latvijas Kareivis*, 1920. gada 27. aprīlis.
- ¹¹ *Sociāldemokrāts*, 1919. gada 12. septembris.
- ¹² Fricis Menders, *Austrum-Eiropas Savienotās valstis kā Baltijas valstu nākotnes problems* (Rīga: Saule, 1926), 26.
- ¹³ LVVA, 2574. f., 3. apr., 104. l., 39. lp.
- ¹⁴ LVVA, 2574. f., 3. apr., 104. l., 28. lp.
- ¹⁵ LVVA, 2574. f., 3. apr., 50. l., 48. lp.
- ¹⁶ LVVA, 2574. f., 3. apr., 762. l., 15. lp.
- ¹⁷ LVVA, 2574. f., 3. apr., 592. l., 286. lp.
- ¹⁸ LVVA, 2574. f., 3. apr., 705. l., 131., 132. lp.
- ¹⁹ LVVA, 1303. f., 1. apr., 10644. l., 2. lp.

Ārpolitika un Latvijas vācbaltieši

MARTINS HAUSDENS

Neatkarīgās Latvijas vēsture, 1918.–1940. gads, ir pārskatīšanas procesā, un ir arī pienācis laiks pārskatīt Latvijas nacionālo minoritāšu ieguldījumu valstī. Pašreizējās zināšanas rosina domāt, ka Latvijas ārpolitiku, pirmkārt, ir veidojušas Latvijas Ārlietu ministrijas amatpersonas – etniskie latvieši; kāpēc tad lai šī grāmata pievērstos vācbaltiešiem, kas nebija politikas procesiem piederoši? Vācbaltieši bija Latvijas pilsoņi, kuri no savas puses deva ieguldījumu starptautiskajās attiecībās valsts, Eiropas un pat pasaules mērogā. Lai gan vācbaltiešu ietekmei uz Rīgas ārpolitiku ne vienmēr bija viegli izsekot, tomēr viņiem noteikti bija ietekme Berlīnē (Vācijas Ārlietu ministrijā) un Ženēvā (Tautu Savienībā). Tādējādi vācbaltieši bija svarīgs Latvijas dēmosa elements, kas tālaika valdībai bija jāņem vērā, veidojot *visu tās politiku, ieskaitot ārpolitiku*.

Kas bija vācbaltieši?

Kopš viduslaikiem vācu bruņinieki, misionāri un tirgotāji ieradās Baltijas reģionā. Neatvedot sev līdzī dzimtcilvēkus, viņi izveidoja augstāko šķiru, kurai piederēja zeme, monopolizēja sociālo varu un paļāvās uz vietējās tautas darbaspēku. Vācbaltieši saglabāja savas daudzās privilēģijas arī pēc tam, kad Krievijas impērija astoņpadsmitajā gadsimtā Baltijas zemes iekļāva savā sastāvā. No šī brīža vācu bruņinieku orderi (*Ritterschaften* – vācu val.) pārvaldīja reģionu lojāli cariem.

Nekad nepārsniedzot 10 % no reģiona iedzīvotājiem, vācbaltieši vienmēr bija kosmopolītiski. Viņu *Ritterschaften* aptvēra Igauniju, Sāremā (Ösel), Livoniju un Kurzemi. Izglītība aizveda viņus arī uz Vāciju un Krieviju. Tirdzniecība un imperiālā pārvalde atbilstoši iespējām vai pienākumiem ļāva viņiem izplatīties visā Krievijas impērijā. Tāpat gadsimtu gaitā imigrantu viņi no Vācijas vidienes palielināja vāciešu skaitu reģionā.

Vācbaltieši tādējādi veidoja sociālo grupu, kas vienmēr bija daļa no kaut kā lielāka – un vēsturiski tai piederīgie vienmēr skatījās gan Austrumu, gan Rietumu virzienā. Šajā sakarā viņi arī uzskatīja, ka ir “misijas” mantinieki: proti, veicināt “Rietumu,” “civilizējošās” vērtības iepretim “Austrumu,” “aziātiskajam” haosam.

Latvijas neatkarība un starptautiskie tīkli

Vācbaltieši neatkarīgajā Latvijā neiekļāvās viegli. Starpkaru periodā tie tika raksturoti kā nemoderni, ar pirmskapitālistisku, pirmsdemokrātisku mentalitāti un agrāri-korporatīvo domāšanu. Kā cara bijusi vadošā kasta daudzi neizjuta dabisku piederību mazajai, jaunajai nācijvalstij. Pirmā pasaules kara laikā un tā izskaņā pārāk daudz vācbaltiešu bija sadarbojušies ar Vācijas okupāciju un vēlāk strādājuši ar Niedras valdību. Pārāk ilgi pēc kara Nacionālā komiteja, ko veidoja bijusi vācbaltiešu elite, atteicās atzīt neatkarīgu Latvijas valsti. Tāpēc ir ironiski, ka vācbaltiešu landesvēram bija īpaša loma jaunās valsts teritorijas atbrīvošanā, kad tas iebruka Rīgā 1919. gada 22. maijā, sakaujot boļševiku okupāciju. Tomēr aptuveni mēnesi vēlāk Latvijas un Igaunijas apvienotie spēki liedza landesvēram tuvoties Vendenai (Cēsīm).

Līdz ar impērijas sabrukumu vācbaltiešu situācijā viss mainījās. Paliukuši bez cara, arvien vairāk pēc finansējuma viņi lūkojās Berlīnes virzienā. Desmitiem tūkstošu vācbaltiešu emigrēja uz Vāciju, kur, cita starpā, daži lobēja valdību ar savu “austrumu politiku” (*Ostpolitik* – vācu val.). Latvijā palikusī kopiena bija sagrauta paralēli notiekošo dekolonizācijas un Latvijas valsts veidošanās procesu dēļ. Iepriekš etniskajiem vāciešiem bija piederējuši 57 % no lauksaimniecībā izmantojamās zemes Latvijā, bet agrārā reforma tiem atņēma 2,7 miljonus hektāru zemes. Vāciešu kopienas īpašumi tika konfiscēti, slēdzot organizācijas. Vāciešu kopiena zaudēja kontroli gan pār Jēkaba katedrāli, gan Rīgas Doma baznīcu.

Saskaņā ar pēckara miera līgumiem, vācbaltieši pārgāja no valdošās elites uz “nacionālās minoritātes” statusu. Jaunais statuss nodrošināja viņus ar nelielu starptautisko aizsardzību, kā to garantēja Tautu Savienība. Savukārt no “minoritātes” tika sagaidīts, ka tā būs lojāla savām jaunajām mājām. Protams, daudzi tālaika vācieši uzskatīja, ka pārmaiņu mērogs

viņiem licis piedzīvot smagu materiālo un identitātes krīzi, bet vismaz dažas progresīvas balsis (visvairāk Pauls Šīmanis) mudināja uz konstruktīvu sadarbību ar jauno valsti. Mazākumtautību pārstāvēja astoņi Saeimas deputāti. Dažādos laikos no to vidus tika iecelti tieslietu un finanšu ministri. Turklāt, tā kā šī jaunā valsts bija veidošanās procesā, vāciešu kopiena pati izvirzījās tās multietniskās struktūras veidošanā, veicinot autonomu izglītību nacionālajām minoritātēm saskaņā ar 1919. gada 8. decembra likumu par Latvijas izglītības iestādēm. Pateicoties tam, etnisko vāciešu skolu skaits pieauga no 46 1920. gada janvārī līdz 93 1922. gada janvārī. Šim izglītības projektam vienmēr bija starptautiska dimensija, jo jau 1920. gada maijā etniskais vācietis Volfgangs Vahtsmuts devās uz Berlīni, lai nodrošinātu finansējumu savas kopienas skolām.

Tāpēc Latvijas vācbaltiešu ietekme uz ārpolitiku izpaudās, nevis tiešā veidā ietekmējot politikas attīstību Rīgas Ārlietu ministrijā, bet gan: pirmkārt, kopienai cenšoties pašai autonomi konstruēties jaunajā Latvijas nācijvalstī; un otrkārt, pēc tam mēģinot iegūt atšķirīgas un neatkarīgas priekšrocības ārpolitikā. Šo otro mērķi kopiena centās īstenot ar komplicētāku stratēģiju palīdzību, nevis tikai paļaujoties uz labiem sakariem ar Vācijas Ārlietu ministriju. Latvijas vācieši bija tikai viena no daudzām etnisko vāciešu minoritātēm, kas palika izkaisītas Centrālajā un Austrumeiropā pēc 1918. gada. 1922. gadā etnisko vāciešu kopienu vadītāji no Igaunijas (Ēvalds Amende) un Rumānijas (Rudolfs Brandšs) mēģināja apvienot šīs kopienas Vāciešu nacionālo minoritāšu Eiropā asociācijā. 20. gadu laikā tā bija miermīlīga organizācija ar mērķi veicināt kopējās etnisko vāciešu intereses un autonomu etnisko vāciešu kultūras attīstību. Drīz vien, pateicoties Paulam Šīmanim, Latvijas vāciešu kopiena ieguva vadošu pozīciju organizācijā.

Vēl vērienīgāks bija Eiropas Tautību kongress, kas pirmo reizi tikās Ženēvā 1925. gada rudenī. Atkal, pateicoties Amendes darbam, šī organizācija nodrošināja platformu visām Eiropas organizētajām nacionālajām minoritātēm. Te visvairāk pārstāvētas bija minoritātes no Centrālās un Austrumeiropas valstīm, kas bija mājās jaunajām un paplašinātajām valstīm, uz kurām attiecās Tautu Savienības pārvaldītie pēckara minoritāšu līgumi. Kongress tikās Ženēvā tieši ar mērķi lobēt Tautu Savienību. Ar laiku tas piesaistīja mazākumtautību kopienu pārstāvjus, kopskaitā

BARONS VILHELMS FIRKSS bija viens no petīcijas iesniedzējiem Tautu Savienībai 1925. gadā, kas apgalvoja, ka zemes reforma diskriminē vācbaltiešu minoritāti.

Viņš ir dzimis Kovno (Kaunas) apriņķī 1870. gadā un apmeklējis skolu Mītavā (Jelgavā) pirms kalnrūpniecības studijām Serbijā, Spānijā un Urālos. No 1911. līdz 1916. gadam viņam piederēja Vatrānes muiža Livonijā, un viņš izdarīja slēdzienu, ka vēsturiskās zemes īpašumtiesības sniedza ko būtisku vācbaltiešu identitātei. Agrārā reforma Firksu bija personīgi smagi skārusi. Pēc tam viņš bija cieši saistīts ar organizācijām, kuras atbalstīja vācbaltiešu agrārās intereses. Neatkarīgajā Latvijā viņš bija viens no Vācbaltiešu nacionālās partijas vadošajām figūrām, Vācijas partijas frakcijas vadītāja vietnieks un Nacionālās komitejas biedrs.

Firksa tradicionāli konservatīvie uzskati viņu vienmēr nostādīja pretrunā ar nacisma uzplaukumu.

Foto: *Baltische Monatshefte*
(Ernst Plates: Rīga, 1934), Latvijas
Nacionālās bibliotēkas krājums

pārstāvēt ap 40 miljoniem cilvēku. Tā bija ievērojama organizācija, un etniskie vācieši no Latvijas, piemēram, Šīmanis un barons Vilhelms Firkss, veicināja savas kopienas vērtību atpazīstamību no šīs platformas, tāpat kā to darīja arī vairāku Latvijas ebreju kopienu līderi.

Starp Rīgu un Berlīni

Ar savu autonomo, Latvijā izveidoto kopienu, ar Tautu Savienības piedāvātajām starptautiskajām garantijām attiecībā uz minoritāšu tiesībām un ar starptautiskajiem politisko sakaru tīkliem, saprotams, vācbaltiešu kopiena ietekmēja Latvijas starptautisko situāciju vairākos veidos.

Daļa no kaut kā lielāka

“Mums [vācbaltiešiem] Vācijas Reihs noteikti nozīmē daudz vairāk nekā tikai lielu, spēcīgu kaimiņvalsti. Visupirms Vācijas Reichā mēs saredzam visas lielās vācu tautas sirdi. Mēs, balti, esam tikai niecīga daļa no tās un vēlamies tādi palikt.”¹

PAULS ŠĪMANIS, iespējams, bija nozīmīgākais vācbaltietis starpkaru periodā. Viņš ne vien darbojās Latvijas politikā, bet arī ir izstrādājis teorētiskas idejas par daudz nacionālu valstu struktūru. Šīmanis konsekventi argumentēja, ka vāciešu kopienai būtu jāmodernizējas.

Pirmā pasaules kara laikā Šīmanis kā virsnieks dienēja Krievijas armijā. 1917. gadā viņš pameta boļševismu, taču drīz vien bija nonācis pret runā ar Vācijas okupācijas varas iestādēm Baltijā savu liberāli demokrātisko ideju dēļ. Izraidīts no Baltijas, viņš devās uz Berlīni, kur 1918. gadā atkal pievērsās žurnālista karjerai. Tā gada oktobrī viņš piedalījās memoranda izstrādē Reiha kancleram Bādenes princim Maksim, pieprasot vēlētas institūcijas Lietuvas, Latvijas un Igaunijas teritorijās.

Iestājoties mieram, Šīmanis atgriezās Rīgā. Šeit viņš atbalstīja Demokrātisko partiju, kļuva par *Rigasche Rundschau* redaktoru un arī par Nacionālās asamblejas, Satversmes sapulces un Saeimas biedru. Starptautiskajā jomā viņam bija lieliski valdības sakari Berlīnē un viņš arī tikās ar Tautu Savienības ģenerālsēkretāru Ēriku Dramondu. Šīmanis kļuva par Vāciešu nacionālo minoritāšu Eiropā asociācijas biedru un Eiropas Tautību kongresa biedru.

Šīmanis ieguva izteikti spēcīgu reputāciju kā nacionālo minoritāšu kustības “domātājs.” Viņš izstrādāja “anacionālas valsts” teoriju, kurā kultūra un politika būtu jānodala. Tādējādi cilvēki varētu apdzīvot teritoriju, balstoties uz kopējām politiskām prasībām, vienlaikus realizējot atsevišķas kultūras dzīves atbilstīgi katras kopienas nacionālajām tradīcijām. Būdams demokrāts un liberāls iecietības aizstāvis, agrīnajos 30. gados Šīmanis asi izteicās pret Vācijas nacionālsociālismu, īpaši kritizējot tās antisemitismu un vispārējo rasismu. Tā rezultātā viņš drīz tika atstumts no Vāciešu nacionālo grupu Eiropā asociācijas, no Eiropas Tautību kongresa un no *Rigasche Rundschau*.

Anacionālā valsts

a. “Ja kādam ir vēlme piederēt kādai nacionālai kopienai, nav nepieciešams piederēt tai arī pēc rases un vēsturiski. Pēc savas būtības nacionālā kopiena ir kopiena, ko vieno izjūta.”

b. “Tas, ka tautai kā nacionālai kopienai var nebūt saistības ar teritoriju, izriet no fakta, ka tauta nevar tikt pilnībā norobežota pēc teritorijas. Tas ir tāpēc, ka no katra teritoriālā norobežojuma ir jāizslēdz lielāka vai mazāka nacionālās kopienas daļa.”

* Paul Schiemann, “Volksgemeinschaft und Staatsgemeinschaft,” *Nation und Staat*, September 1927.

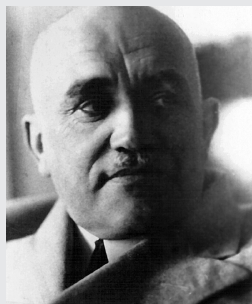

Foto: Latvijas Valsts arhīvs
(ievācīs Džons Haidens)

Rīgas politikas veidotāji nevarēja ignorēt saikni starp Latvijas vācbaltiešiem un Vācijas valsti. Vācbaltiešiem Vācija bija ne vien tuvēja valsts, bet kultūras kopiena, kurai viņi jutās piederīgi un kurai viņi vēlējās palikt piederīgi. Šim uzskatam bija arī sava rezonanse Berlīnē, piemēram, Prūsijas kultūras ministram Karlam Bekeram 1919. gadā atzīstot, ka Vācijas ārpolitikā jābūt "politikai, kas vērsta uz vācu tautai piederīgajiem ārzemēs." Tāpēc nav pārsteigums, ka, sekojot Vahtsmuta agrīnajiem panākumiem finansējuma gūšanā etnisko vāciešu skolām, subsidijas turpināja plūst no Berlīnes. Laikā no 1923. līdz 1928. gadam Vācijas valsts finansēja aptuveni 25 % no Latvijas vāciešu skolu budžeta deficīta. Taču subsidijas bija ne tikai izglītībai. Gustava Ādolfa asociācija atbalstīja baznīcu organizācijas, un Konkordijas literārā organizācija (faktiski aizsegs Vācijas valdības finansējumam) subsidēja *Rigasche Rundschau*. Versaļas līgumā noteikto ierobežojumu dēļ Vācijas atbalsts etniskajiem vāciešiem ārzemēs vienmēr bija jāsniedz uzmanīgi un ar ierobežojumiem; taču, lai gan salīdzinoši tika piešķirtas tikai nelielas naudas summas, tas bija pietiekami, lai Latvijas vācieši nostiprinātu savu kopienu.

Runājot par gēostratēģiju, Berlīne vēlējās veidot labas attiecības ar tā saucamajām "pierobežas valstīm" (*Randstaaten* – vācu val.) teritorijā līdz Krievijai. Nākotnē, iespējams, tos varētu izmantot kā "trampļinu" tirdzniecībai ar milzīgo Krievijas tirgu. Latvija šajā ziņā piedāvāja labas iespējas, jo liela daļa valsts rūpniecības vēsturiski bija piederējusi etniskajiem vāciešiem un darbojās ciešā sadarbībā ar pašas Vācijas rūpniecību. Tāpēc nav brīnums, ka laikā starp 1919. un 1930. gadu Latvijas importa īpatsvars no Vācijas nevienā brīdī nebija zemāks par ievērojamo 39 % rādītāju. Tirdzniecības un rūpniecības ziņā Vācija un Latvija šajā laikā manāmi tuvinājās, un vācbaltieši bija jāiekļauj kā daļa no procesa.

Turklāt šajā brīdī Latvijas vācbaltiešiem pat bija zināma ietekme uz politiku Berlīnē. Paulam Šīmanim bija sava piekļuve varas gaitēņiem Vācijas Ārlietu ministrijā, un viņam arī izdevās tikties ar ārlietu ministru Gustavu Štrēzemani. Visticamāk Šīmaņa ietekmē Štrēzemanis izstrādāja slaveno memorandu, kas atzina etnisko vāciešu nozīmi Vācijas tirdzniecības politikā, kā arī atzina kulturāli autonomu sociālo organizāciju nozīmi Eiropas nacionālajām minoritātēm.

Tautu Savienība: tiesības un petīcijas

Ja vācbaltiešu nacionālā identitāte deva viņiem kādas priekšrocības Berlīnē, tad “nacionālās minoritātes” statuss nodrošināja uzklauššanu Ženēvā. Tautu pašnoteikšanās bija Pirmā pasaules kara miera līgumu pamatā. Tā sniedza pamatojumu veco impēriju nojaukšanai par labu nācijvalstīm. Bet kā ar nacionālajām minoritātēm, kas palika jaunajās, mazākajās struktūrās? Sabiedrotie spēki nolēma, ka šādām minoritātēm jābūt aizsargātām ar vairākiem līgumiem un vienošanās, kas noslēgti starp jaunajām un paplašinātajām Centrālās un Austrumeiropas valstīm un Tautu Savienību, kas garantē to īstenošanu. Pirmais šāds līgums tika noslēgts ar Poliju 1919. gada 28. jūnijā.

Latvija izteica vēlmi pievienoties Tautu Savienībai 1920. gada 14. maijā. Tāpat kā Polijas gadījumā, arī no Latvijas sagaidīja, ka tās minoritāšu politika tiks pakļauta starptautiskajai garantijai. Taču šis solis bija nepopulārs Latvijas jauno politisko vadītāju vidū, jo tas nozīmētu atteikšanos no daļas valsts suverenitātes par labu Tautu Savienībai, paredzēja starptautisku iejaukšanos Latvijas iekšlietās un (tā kā lielvaras šādus līgumus nebija parakstījušas) liecināja par nevienlīdzīgu attieksmi pret Savienības dalībvalstīm. Tāpēc, lai arī Latvija kļuva par Tautu Savienības dalībvalsti 1921. gada 22. septembrī, tās deklarācija par starptautisko minoritāšu aizsardzību tika iesniegta tikai 1923. gada 7. jūlijā. Ir svarīgi atzīmēt, ka vācbaltiešu kopiena *nebija* neatņemama sastāvdaļa Latvijas sarunās ar Ženēvu. Vācbaltieši kalpoja tikai kā šī procesa komentētāji un “spiediena grupa,” kas centās ietekmēt notikumus no ārpuses.

Latvijas viedoklis par starptautiskajām minoritāšu tiesībām, izteikts Tautu Savienībai 1922. gadā:

“...ciktāl tie [minoritāšu aizsardzības principi] ir skaidri noteikti [Pirmā pasaules kara beigū] Līgumos, šie vispārīgie principi vienmēr ir tikuši ievēroti Latvijā, kas turklāt ir nodrošinājusi labāku aizsardzību minoritātēm nekā daudzas citas valstis. Memorands, ko Latvijas valdība iesniedza Tautu Savienībai attiecībā uz minoritātēm, pierāda Latvijas ciešo apņemšanos turpināt ievērot vispārējos principus, ko tā ir pieņēmusi, un tās patieso vēlmi veicināt visu tautu solidaritāti.

Es varu apliecināt Jūsu Ekselencei, ka Latvija vienmēr būs gatava palīdzēt pozitīva likuma izveidē, kas ir skaidri izstrādāts un piemērojams visām valstīm, un ko garantē Tautu Savienība.”²

Latvijas politiķu nevēlēšanās minoritātes tieši iekļaut diskusijās par starptautiskajām minoritāšu tiesību garantijām, iespējams, atspoguļojās tajā, ka mazākumtautību pārstāvji bija sākuši izmantot Tautu Savienības sistēmas, lai izdarītu spiedienu uz jauno valsti, iesniedzot pretenzijas. Jau 1921. gada septembrī Luciāns Volfs (Ebreju deputātu un Anglo-ebreju asociācijas apvienotās ārlietu komitejas sekretārs) iesniedza petīciju Tautu Savienībā par antisemitismu Latvijā. Latvijas diplomāti nopietni atbildēja uz petīciju, taču rezultātā procedūras valsts iekšienē faktiski netika mainītas. Četrus gadus vēlāk barons Firkss un Manfrēds fon Fēgezaks sagatavoja vēl vienu petīciju par attieksmi pret etniskajiem vāciešiem – zemes īpašniekiem – agrārās reformas rezultātā. Pēc diviem mēnešiem Latvijas valdība atbildēja uz Firksa–Fēgezaka petīciju, stāstot Tautu Savienībai, ka agrārā reforma bija absolūta sociāla nepieciešamība jaunajai valstij un ka nacionālās minoritātes nav tikušas diskriminētas. Kritizējot valdības nostāju, Roberts Sesils (Apvienotās Karalistes pārstāvis Tautu Savienībā) izteicās, ka 96,5 % atsavinātās zemes nebija piederējuši etniskajiem latviešiem un ka vajāšanas nevar pārvērst par sociālo reformu, izmantojot gudrus vārdus.

“Vikonts SESILS uzskatīja, ka [Tautu Savienības] komitejai bija jāizskata jautājums par faktu. Tam, ko valdība bija izdarījusi ar atsavināto zemi, nebija īpašas nozīmes. Bija palicis neievērots fakts, ka 96 ½ % bija piederējuši nelatviešiem. Apspiešanu nevarēja pārvērst par sociālo reformu tikai ar nosaukuma maiņu vien. Bija skaidrs, ka Komitejai jāturpina apspriest šis jautājums ar Latvijas valdību un, ja vienošanās netiek panākta, jākonsultējas ar Pastāvīgo šķīrētiesu.”³

Savienība lēma par labu petīcijas iesniedzējiem, un tās amatpersonas saņēma rīkojumu likt Rīgai organizēt kompensācijas bijušajiem zemes īpašniekiem. Latvijas valdība uz to reaģēja, uzsverot, ka zemes reforma bija svarīga Latvijas stabilitātei un brīdināja, ka izmaiņas attiecībā uz *status quo* varētu veicināt solidaritāti ar komunismu. Savukārt vācbaltiešu elite šķita gatava gan virzīt šo jautājumu uz Pastāvīgo starptautisko tiesu Hāgā, gan izmantot to politiskiem mērķiem. Ņemot vērā sarežģīto situāciju, lieta tika apturēta, taču nekad netika slēgta. Neskatoties uz visu to, kompensācijas bijušajiem zemes īpašniekiem tomēr palika minimālas.

Šīmanis apspriež zemes reformu ar Ēriku Dramondu, Tautu Savienības ģenerālsekretāru 1925. gada 27. februārī:

“Es šodien tikos ar Dr. Šīmani, vāciešu frakcijas līderi Latvijas valdībā. Viņš teica, ka lietas kopumā ejot diezgan labi. Esot palikuši neatrisināti tikai divi jautājumi, kam ir liela nozīme.

1. Pirmais ir maksājumi par zemi, kas tikusi atsavināta. Vāciešu zemes īpašnieki pilnībā saprotot agrārās reformas nepieciešamību; taču uzskata, ka viņiem pienāktos vai nu lielāka samaksa par atsavināto zemi vai – un tas tika piedāvāts kā labākais risinājums – ka viņiem būtu jāatļauj paturēt lielākas saimniecības, nekā tas pašlaik paredzēts ...

Es viņam jautāju, kas bija paredzēts likumā, kas bija ierosināts, bet tika noraidīts, pateicoties vāciešu minoritāšu partijai.

Viņš atbildēja, ka viss, kas ir ticis piedāvāts, esot viena divsimtā daļa no patiesās vērtības.”²⁴

Berlīnes atbalsta ierobežojumi

Lai gan vācbaltieši nepārprotami runāja ar Tautu Savienību savā vārdā, Latvijā turpināja pastāvēt uzskats, ka viņi vienmēr bija gatavi atbalstīt Reiha vāciešu intereses. Šādas apsūdzības tika izvirzītas, piemēram, 1927. gadā, kad vācbaltiešu atbalsts Latvijas–Krievijas līgumam tika uzskatīts par Berlīnes interesēs esošu. Lai gan šāda domāšana bija novērojama Latvijas presē, tā bija pārāk vienkārša. Galvenie vācbaltiešu līderi Latvijā bija gatavi balstīties uz jaunās nācijvalsts pamatiem. Gan Firkss, gan Šīmanis labi saprata, ka vācbaltiešu nākotne bija atkarīga no sadarbības ar Baltijas tautām.

Turklāt, neskatoties uz ievērojamām savstarpējām interesēm, kas pastāvēja starp Vācijas valsti un Latvijas vācbaltiešiem, patiesībā Berlīnes apņemšanās pret šo grupu bija visai ierobežota. Vācija nevarēja veidot savu ārpolitiku, balstoties tikai uz vācbaltiešu interesēm, jo tas nebija Vācijas virsmērķis. Tāpēc, lai gan Vācijas valsts intereses noteikti atzina nepieciešamību nodrošināt Latvijas vācbaltiešu labklājību, vēl svarīgāks bija ekonomiskais mērķis iespieties Austrumeiropas tirgū. Ņemot to vērā, lai gan Berlīne vēlējās labas attiecības ar Latvijas vāciešu minoritāti, vēl svarīgākas bija labas attiecības ar Latvijas valdību.

Tāpat, Vācijas vēstniekam Latvijā (1923–1928) Ādolfam Kosteram runājot par nepieciešamību veidot saiknes starp Latviju un Vāciju, viņš nerunāja tikai par priekšrocībām vācbaltiešiem, jo viņa argumenti ietvēra plašākas idejas attiecībā uz ekonomiku, politiku un kultūru. Patiesībā Kosters skaidri pauda, ka ciešas saiknes starp Baltijas valstīm un Reiņu izveidošanai bija nepieciešama sadarbība starp vācbaltiešiem un latviešiem, lai nekavētu lielāku mērķu sasniegšanu. Vācijas pārstāvji Rīgā labi saprata, ka tāpēc viņu politikai attiecībā uz Baltijas valstu valdībām un vācbaltiešiem bija jāvirzās kopā pēc iespējas harmoniskāk. No personīgāka aspekta raugoties, Kosters kā pārliecināts sociāldemokrāts neatbalstīja vācbaltiešu pārmantojamās zemes īpašumtiesības (*Bodenständigkeit* – vācu val.) un nebija pārlieku norūpējies, ka daži vāciešu lauksaimnieki Latvijas lauku reģionos saskārās ar asimilāciju vairākuma etniskajā grupā.

Berlīnes lobēšana ar Kostera palīdzību:

“Mēs kopā ceļojām, un es Berlīnē ar viņu [vēstnieku Kosteru] un Šimani pavadīju 3-4 dienas. Nebija viegli turēt līdzi saviem kolēģiem, kuri pamatīgi uzdzīvoja un kam bija milzīga alkohola patēriņa kapacitāte. Mēs ieradāmies “Russischen Hof”, kas atrodas preti *Friedrichstrasse* dzelzceļa stacijai. Es biju domājis, ka mēs pievērsīsimies savām Ārlietu ministrijas lietām jau uzreiz nākamajā dienā pēc mūsu ierašanās, taču tas nebūt tā nenotika. Divas trīs dienas līdz vēlai naktij mēs apmeklējām restorānus un dažādas citas izklaides vietas. Kosteram visur uzradās paziņas. Viņš bija ārkārtīgi amizants un asprātīgs, un nesatricināmas vitalitātes pārpildīts.”⁷⁵

30-ie gadi: “Nationalismus überalls”

Vācbaltiešu vidū vienmēr bija tādi, kam nepatika apzīmējums “minoritāte.” Viņuprāt, apzīmēšana, pamatojoties uz viņu kopienas dalībnieku skaitu, devalvēja viņu sniegtā vēsturiskā ieguldījuma Baltijas reģionā kvalitāti. Viņi vēlējās tikt atzīti kā “nacionālā grupa.” Nacionālais lepnums, ar ko reizēm saistās vācu kultūras mantojums, tikai pieauga 30. gadu laikā, jo vispirms Hitlers pietuvojās politiskajai varai un tad sāka veidot Trešo reiņu. Viņa fanātiskā politika šķērsoja robežas, inficējot Eiropas etniskos vāciešus.

Vāciju vāciešiem! Latviju latviešiem!

“Vāciju vāciešiem! Cik pazīstami tas skan katram politiķim austrumos! Latviju latviešiem! Poliju poļiem! Rumāniju rumāņiem! Lielserbiju serbiem! Tas ir aicinājums ķerties pie “nacionālās” ekonomikas politikas ieročiem visā Austrum- un Dienvidaustrumeiropā! Ekonomiskā autarķija un nācijvalsts domāšana ir šīs politikas pamatā. Politika, kas draud virkni jauno valstu novest līdz ekonomiskam sabrukumam korupcijas un produktivitātes trūkuma dēļ ... Politika, pret kuru Ženēvas Tautību kongresā īpaši spēcīgi, un ar labu pamatojumu, protestēja vāciešu minoritātes.”⁶

Daži drosmīgi indivīdi stingri iestājās pret nacismu. 1932. gadā Pauls Šīmanis uzstājās ar izteikti antinacistisku runu Vāciešu nacionālo grupu Eiropā asociācijā (iepriekš: Vācijas nacionālo minoritāšu Eiropā asociācija). Viņš nosodīja “jauno nacionālistu vilni,” kas vēlās pār visu Eiropu no Rietumiem uz Austrumiem un nelabvēlīgi ietekmēja vācbaltiešu jaunatni. Diemžēl ar labiem vārdiem vien nepietika, un nacisms atrada labprātīgus līdzdalībniekus Latvijas vāciešu vidū, īpaši Erhardu Krēgeru, kurš vadīja “Kustību.” Savos memuāros Krēgers noliedza, ka “Kustība” (dibināta 1933. gadā) saņēma pavēles no Berlīnes, bet katrā ziņā 30. gadu laikā viņš veidoja sakarus ar Reinhardu Heidrihu (Reiha Galvenās drošības pārvaldes priekšnieks) un Heinrihu Himleru (Reiha SS reihsfirers). Lai gan vecāka gadagājuma tradicionāli konservatīvie vācbaltieši kopumā attiecībā uz Hitleru palika skeptiski, Trešajam reiham kļūstot spēcīgākam, pieauga arī “Kustības” pievilcība.

Jaunais nacionālistu vilnis

a. “Šis ir mūsdienu Eiropas nacionālisms, kas ir saņēmis ievērojamu atbalstu no acīmredzamās nacionālistiskās domāšanas uzvaras pasaules karā. Tiesību uz valsts pašnoteikšanos sludināšana ir devusi jaunus teorētiskus pamatus mērķim radīt identitāti, kas tuvina nacionālās grupas dalību un valsts dalību. Cīņai par valsts likumdošanu, kurā mēs esam aicināti cīnīties, nav cita mērķa, kā vien iznīcināt cilvēces apziņā šīs identitātes nepieciešamību.”

b. “Tas ir jauns nacionālistu vilnis, kas lēnām, bet pārliecinoši, ir vēlies pār šo ideoloģisko brīdī un nu ir nodevis ideju par spēcīgu nācijvalsti arī mūsu reģionam.”⁷

Ulmaņa apvērsums notika 1934. gada 15. maijā, un jaunais režīms drīz veica pasākumus, lai aizliegtu nacistu kustību un tās laikrakstu

ERHARDS KRĒGERS bija “Kustības” dibinātājs. Viņš uzturēja sakarus ar SS iestādēm Berlīnē, un viņam bija vadoša loma, organizējot vācbaltiešu pārvietošanu uz Vartegavu 1939.-1940. gadā.

20. gadu beigās Krēgers bija sācis rakstīt rakstus par etnisko vāciešu kultūras misiju. Viņš atbalstīja firera valdīšanas principus nevis parlamentārismu, un šāda veida idejas noveda viņu konfliktā ar tradicionāli konservatīvajiem Latvijas vācbaltiešu kopienas vadītājiem. 1933. gadā viņš nodibināja “Kustību,” kuras mērķis bija izveidot nacionālu kopienas, pamatojoties uz Vācijas sociālisma principiem, un ar vienotu vadību. Viņš iedvesmojās no Ničes filozofijas.

1933. gada jūnijā Latvijas valsts noraidīja “Kustības” pieteikumu tikt atzītai par politisku partiju, un Krēgeram turpmāk nācās organizēties nelegāli. 1934. gada martā spiediens uz Krēgeru tika palielināts, jo Saeima vienojās par visu pie “Kustības” piederošo ierēdņu atlaišanu no svarīgiem amatiem. Divus gadus vēlāk Krēgers un daži viņa biedri tika uz laiku arestēti par nacismu atbalstošām aktivitātēm.

Pēc *Volksdeutsche Mittelstelle* nodibināšanas Berlīnē 1936. gadā Krēgers pastiprināja savus kontaktus ar Vācijas valdības un nacistu partijas pārstāvjiem un īpaši pievērsās darbam ar jaunatni Latvijā. Pateicoties 1938. gada beigās notikušajai kadru maiņai Latvijas vāciešu kopienas vadībā, Krēgers guva ievērojamu ietekmi tajā. Drīz vien viņš tika paaugstināts par *SS-Standartenführer*, lai palīdzētu organizēt liktenīgos pārvietošanas pasākumus. 1940. gada janvārī viņš tika iecelts par Reihstāga biedru, pārstāvēt Vartelandi.

Nacistu uzbrukuma Krievijai laikā Krēgers vadīja *Einsatzkommando Nr. 6* zem *Einsatzgruppe C*, SS brigādēfirera Oto Raša vadībā. Vēlāk viņš bija iesaistīts Vlasova armijā, un 1945. gada janvārī tika iecelts par SS ģenerāli.

Viņš mira 1987. gada 24. septembrī, tā arī nekļūstot par demokrātu.

Foto: Igaunijas Nacionālais arhivs

Rigaer Tageblatt. 1936. gadā vadošie nacistu atbalstītāji tika uz laiku arestēti, bet vispārējāki pasākumi tika veikti arī pret vāciešu kopienas. Autonomā vācu izglītība bija atradusies zem politiskā spiediena kopš 1931. gada, kad izglītības ministrs Ķeņiņš aizsāka vienotas latviešu kultūras izveides meklējumus, bet tagad tika veikti izšķirošāki soļi. 1934. jūlijā esošā skolu

autonomijas sistēma tika likvidēta, un tika piemērota tieša Izglītības ministrijas pārvaldība vāciešu skolām. Tam sekoja likumi, kas ierobežoja vācu valodas lietojumu sabiedriskajā sfērā, limitēja vāciešu skaitu, kas varēja nodarboties ar juridisko praksi, un apgrūtināja vāciešu iespējas pirkt zemi. Vienlaicīgi tika veikti pasākumi, lai ieviestu valsts īpašumtiesības uz privāto nozari, ar nesamērīgu entuziasmu nacionalizējot vāciešu un ebreju uzņēmumus.

Reiz Ulmanis izteicies, ka vācbaltiešu varas ierobežošana ir viens no viņa svarīgākajiem uzdevumiem. Vēl dramatiskāk, Latvijas vēstnieks Varšavā Ēķis reiz aprakstījis ārlietu ministram Munteram, ka Latvijas vācieši ir atbalsta punkts svešai varai un ka tie varētu tikt izmantoti, lai izdarītu spiedienu uz Latvijas valsti gan savā zemē, gan ārvalstīs. Šādām Latvijas amatpersonām pret minoritātēm, īpaši pret nacistiem, vērsti pasākumi 1930. gadā bija nepieciešamie soļi pašaizsardzībai. Tomēr Vācijas amatpersonas lietas redzēja citādi. 1936. gada pavasarī Vācijas vēstnieks Rīgā Šaks ziņoja uz Berlīni par “iznīcināšanas kampaņu” pret vāciešu minoritāti. Munteram tīkoties ar Vācijas ārlietu ministru fon Neiratu 1936. gada jūnijā, Munters noliedza īpaši pret vācbaltiešiem vērsta politikas esamību, taču arī izteica neapmierinātību par to nerimstošajām prasībām pēc īpašām tiesībām.

Latvijas jauno likumu nodoms noteikti bija samazināt etnisko vāciešu spēku sabiedrībā, bet diplomātiskā mijiedarbība liecina, ka Ulmaņa valdība vēlējas, cik vien iespējams, procesa laikā izvairīties no naidošāns ar Berlīni. Vēlme neprovocēt Hitleru kļuva izteiktāka 1938. gadā. Šī gada martā Vācijas Ārlietu ministrijas amatpersona fon Makensens Latvijas vēstniekam Celmiņam teica, ka uzbrukumi vācbaltiešu ekonomiskajai dzīvei radītu nopietnu ietekmi uz Vācijas–Latvijas attiecībām. Šo brīdinājumu kāds Vācijas diplomāts vēlreiz izteica Munteram 1938. gada maijā. Tad sekoja Minhēnes līgums, un tobrīd Reiha varas uzplaukums Centrālajā un Austrumeiropā bija skaidri saredzams visiem (izņemot varbūt dažus angļu valstsvīrus). Acīmredzot Minhene lika pārdomāt politiku Rīgā, jo 1938. gada novembrī tika noslēgts Vācijas–Latvijas tirdzniecības līgums un dažas vietējās pretvāciskās iniciatīvas tika izbeigtas.

Taču politiskais ietvars attiecībā uz etniskajiem vāciešiem tika nepārtraukti mainīts, samazinot neatkarīgas darbības apmērus. 1933. gadā

Eiropas Tautību kongress izjuka, un tam par iemeslu bija attieksme pret ebrejiem Vācijā. Nekas vairs nebija kā iepriekš. Drīz pēc tam Sudētijas vācieši sagrāba kontroli pār Vāciešu nacionālo grupu Eiropā asociāciju, prioritējot “vāciešu ārzemēs” (*Auslanddeutschen* – vācu val.) intereses pār “pierobežas vāciešu” (*Grenzlanddeutschen* – vācu val.) interesēm. Centieni etniskos vāciešus instrumentalizēt Berlīnes politikas nolūkiem piedzīvoja izrāvieni 1936. gadā, kad tika izveidota Etnisko vāciešu centrālā aģentūra (*Volksdeutsche Mittelstelle* vai *VoMi* – vācu val.). Ar šo soli SS izvirzījās etnisko vāciešu politikas priekšgalā. Atbilstoši jaunajam noskaņojumam 1938. gada nobeigumā būtiskas izmaiņas notika Vāciešu nacionālās kopienas Latvijā vadošo kadru sastāvā. Vecās gvardes tradicionāli konservatīvā ietekmes grupa tika pabīdīta malā, un vieta tika atbrīvota Krēgeram un viņa domubiedriem.

Dažus mēnešus vēlāk, 1939. gada 19. aprīlī, Latvijas vācbaltiešu līderis Alfrēds Intelmanis tikās ar Ulmani un pieprasīja autonomiju savai kopienai. Tomēr tas tika noraidīts, jo pēc Bohēmijas un Morāvijas aneksijas attieksme Latvijas valdībā kārtējo reizi bija mainījies. Apvienotā Karaliste bija piešķīrusi Polijai galvojumu 1939. gada 31. martā, un šis solis veicināja pašpārlicības sajūtu Latvijas valdībā. Tomēr šai brīdī laiks diskusijām jau bija pagājis, un Latvijas viedoklis par vācbaltiešiem vairs nebija būtisks.

Pārvietošana

Sakari starp Erhardu Krēgeru un *VoMi* arvien izvērās. 1939. gada rudenī viņš tika paaugstināts līdz *SS-Standartenführer* un tika iecelts par vietēja mēroga līderi etnisko vāciešu pārvietošanai no Latvijas un Igaunijas uz Vācijas interešu sfēru. Krēgera paaugstināšana atspoguļoja Hitlera–Staļina pakta slepenos papildprotokolus, kas piešķīra Baltijas valstis Padomju Savienības interešu sfērai. Acīmredzot Krēgers piedalījās pārcelšanas projekta plānošanā, tiekoties ar Himleru Sopotā 1939. gada 25. septembrī un apgalvojot, ka visi vācbaltieši būtu padomju okupācijas apdraudēti, ņemot vērā kopienas vēsturisko antikomuismu. Divu dienu laikā Hitleris bija nolēmis visus vācbaltiešus “atvest atpakaļ” uz Reihu. Uz šo brīdi vāciešu kopiena bija lielā mērā demoralizēta, un tās lielākā daļa piekrita, ka tai jāpamet sava vēsturiskā dzimte. Līdz ar to gadsimtiem ilgusi kopienas vēsture bija noslēgta.

Lēmums

“25.09.39.

Mūsu ceļojuma mērķis bija sasniegts. “Kasino Hotel” Sopotā, visbrīnīšķīgākā viesnīcā Baltijas jūras piekrastē bija Fīrera štābs, vislielākās militārās un politiskās varas Eiropā centrs. Drošība nebija stingra, un Dr. Buhardt (Buchardt) SS caurlaide bija derīga mums abiem ... Aiz stikla durvīm, kas bija atstātas pusvīrus, blakus telpā apaļā galda diskusijā notika manāmi saņrauktas sarunas. Es atpazīnu Ādolfu Hitleru, viņam blakus bija Himlers, tad Keitels, Ribentrops un citi. Mēs apsēdāmies pie viena no mazajiem galdiņiem un gaidījām, kas ar mums notiks. Drīz parādījās Valters Šellenbergs, *Reichsführer-SS* sakaru virsnieks, un teica, ka Himleram par mani esot pateikts un ka saruna notikšot vēl šovakar ...”

“26.09.39.

Apmēram ap pulksten 10 es saņēmu uzaicinājumu no Heinriha Himlera uz otru īsu sarunu. Rezultāts bija nepārprotams: naktī Himlers bija izvirzījis jautājumu par vācbaltiešiem fīreram un Reihā kancleram un bija ziņojis par mūsu sarunu. Fīrers pamatā bija vienisprātis par visu vācbaltiešu iedzīvotāju evakuāciju, bet vēlējās, lai pasākums notiktu, vienojoties ar Padomju valdību...”⁸

Tikai nedaudzi vācbaltieši nepameta Latviju, lai dotos uz Vartegavu, Pauls Šīmanis bija viens no tiem. Nacistu okupācijas laikā Otrā pasaules kara laikā viņam tika piemērots mājās arests, bet, neskatoties uz to, viņam izdevās glābt kādu ebreju meiteni no holokausta. Pateicoties tam, Izraēla viņu godina, piešķirot apbalvojumu “Taisnīgais starp tautām.”

Secinājumi un plašāki jautājumi

Nacionālās minoritātes ir tikušas aprakstītas gan kā “miera traucētāji,” gan kā “saprāšanās tilti.” Starpkaru gados vācbaltieši spēlēja gan pozitīvas, gan negatīvas lomas Latvijas vēsturē, atbilstoši ietekmējot arī ārlietas. Tomēr vēl ir jāiegulda daudz darba, lai spētu precīzāk un pilnīgāk izanalizēt grupas ietekmi uz ārpolitikas attīstību. Ne mazāk svarīgi – vai Latvijas politiķiem bija idejas par to, kā vislabāk izmantot vācbaltiešu kopienu starpniecībai attiecībās ar Vāciju? Un kāda detalizēti bija Latvijas valdības atbilde uz Tautu Savienības minoritāšu aizsardzības sistēmu, gan tai apspriežot savu deklarāciju, gan reaģējot uz petīcijām? Tie ir atklāti jautājumi.

Kopumā var teikt, ka šī diskusija par ārpolitiku ir iezīmējusi plašākus jautājumus par vācbaltiešu vietu neatkarīgajā Latvijā. Šī eseja ir radījusi iespaidu, ka Latvijas valdība tiešām veica kādus vāciešus atbalstošus pasākumus tikai tad, kad tas bija nepieciešams pragmatisku apsvērumu dēļ. Tādējādi vienošanās par 1919. gada izglītības likumu tika panākta, kad valsts vēl bija jauna un sava ceļa meklējumos, kā arī pretvāciska politika tika apturēta tikai 1938.-1939. gadā, Hitlera varai pieaugot Centrālajā un Austrumeiropā. Bet vai solidaritāte pret vācbaltiešiem kādreiz pārsniedza pragmatiskus apsvērumus Latvijas politikā? Vai vāciešu valstsvīri kādreiz tika iekļauti parlamentārājās koalīcijās arī citu iemeslu dēļ, ne tikai parlamentārā vairākuma izveidošanas nolūkā? Vai Latvijas vēlētajī kādreiz atbalstīja vāciešu politiskās partijas arī kādu iemeslu dēļ, kas nebija protests pret Latvijas partiju piedāvājumu? Un vai kādreiz notika kāda nozīmīga ideju pārklāšanās starp vācbaltiešu un latviešu politiķiem? Lai sniegtu šīs atbildes, ir nepieciešama pamatīga izpēte.

Atsauces

- ¹ Wilhelm von Rüdiger, *Aus dem letzten Kapitel deutsch-baltischer Geschichte in Lettland 1919–1945* (Eggenfelden: self published, 1954), 40.
- ² A letter dated 17 January 1922 from Mr. Walters (Latvian delegate to the League of Nations) to Mr. Hymans (President of the Council), League of Nations Archive, United Nations Library, R 1666, R 41 / 18732 / 15782.
- ³ Meeting of League of Nations representatives from the UK, France and Sweden on 2 July 1923, League of Nations Archive, United Nations Library, Geneva, S340, Minorities Committee.
- ⁴ League of Nations Archive, United Nations Library, Geneva, S 342 Minorities.
- ⁵ Wilhelm von Rüdiger, *Aus dem letzten Kapitel deutsch-baltischer Geschichte in Lettland 1919–1945*, 38.
- ⁶ Paul Schiemann, "Nationalismus II," *Rigasche Rundschau*, November 29, 1930.
- ⁷ Paul Schiemann, "Die neue nationalistische Welle," *Nation und Staat*, September 1932.
- ⁸ Erhard Kroeger, *Der Auszug aus der alten Heimat* (Tübingen: Verlag Deutschen Hochschul-lehrer-Zeitung, 1967).

*Made in America*¹: Kārlis Ulmanis un proamerikānisma izveide Latvijā, 1918–1940

DŽORDANS T. KUKS

Latvijas politikas un ārpolitikas vēsturē ir maz personību, kas izceltos tik ļoti kā Kārlis Ulmanis. Kā viens no galvenajiem zemnieku-nacionālistu līderiem pirms Latvijas neatkarības, kā pirmais un vēlāk daudzkārtējs ministru prezidents un visbeidzot kā “tautas Vadonis” 1934.–1940. gados, Ulmanis, iespējams, ir devis vislielāko ieguldījumu Latvijas politikas un ārpolitikas veidošanā laikā posmā no 1899. gada, kad viņš iesaistījās sabiedriskās dzīves procesos, teikdams runu Pirmajā Rīgas Latviešu biedrības lauksaimniecības kongresā, līdz 1940. gadam, kad Ulmanis tika gāzts un deportēts pēc Padomju Sarkanās armijas spēku iebrukuma. Īpaši jāuzsver, ka Ulmanis attiecībā uz ārpolitiku bija proamerikāniskāks nekā citi Latvijas valstsvīri, un tāpēc šī nodaļa papildina publikāciju tieši ar ieskatu Ulmaņa proamerikānisma veidošanās procesā.

Nemot vērā Ulmaņa fundamentālo klātbūtni Latvijas vēsturē, nav pārsteigums, ka vēsturnieki viņa politikas izpētei ir veltījuši daudz uzmanības. Attiecībā uz ārpolitiku Ulmaņa kritiķi ir plaši nosodījuši viņa, kā mēdz uzskatīt, neizdošanās (tostarp dažus neveiksmīgus biznesa darījumus un investīcijas), galvenokārt viņa it kā nepietiekami darīto Latvijas neatkarības nosargāšanā 30. gadu juceklīgajā ģeopolitiskajā ainavā. Šī nodaļa ar ne tik tradicionālu pieeju piedāvā jaunu un ļoti nepieciešamu Ulmaņa ārpolitikas apskatu. Tā apgalvo, ka patiesībā mums būtu atzinīgi jānovērtē Ulmaņa agrīnā Amerikas varas – īpaši kultūras “maigās varas” – novērtēšana, pat ja amerikāņi paši vēl nejutās pārliecināti tās projicēšanā. Ar to es domāju, ka Ulmanis neveicināja proamerikānismu Latvijā ar domu, ka Amerikas Savienotās Valstis varētu Latviju militāri aizstāvēt.

Tas ir pašsaprotami, ņemot vērā faktu, ka nebija nekādu saskaņotu centieņu izveidot kāda veida aizsardzības paktu. Drīzāk Ulmanis paredzēja proamerikānisku ārpolitiku, raugoties caur kultūras objektīvu, ticot, ka jebkādas cerības uz militāru paktu nākotnē balstās latviešu spējā pierādīt savu pašvērtību un kultūras saišu veicināšanā, kas, iespējams, kādudien varētu uzplaukt pilntiesīgā partnerībā. Īsāk sakot, pats būdams ceļojis un dzīvojis tādās valstīs kā Vācija, Šveice un Amerikas Savienotās Valstis, Ulmanis ļoti labi saprata, ka latviešiem bija nepieciešams sagraut jebkādas negatīvus stereotipus un parādīt Rietumvalstīm arī sevi kā mūsdienīgu, progresīvu nāciju, ar ko ir vērts sadarboties un aizsargāt.

Tādējādi Ulmanis tiecās veidot kultūras saites ar ASV, jo uzskatīja, ka amerikāņu sociālekonomiskais modelis bija visprogresīvākais. Tas Ulmani padarīja par ļoti unikālu premjerministru Eiropā. Tai laikā lielākā daļa eiropiešu un Eiropas līderu lūkojās Vācijas un Itālijas, Padomju Savienības un, iespējams, Lielbritānijas virzienā – atkarībā no katra ideoloģiskās un politiskās nostājas. Taču Ulmanis nepārprotami uzskatīja, ka Amerika ir modelis, kuram ir vērts līdzināties, un ka Amerika ir tā nākotnes lielvara, ar kuru Latvijai nepieciešams veidot sakarus. Tiesa, nav noliedzams, ka Ulmanis arī daudz aizguva no jaunā “trešā ceļa” transnacionālā fašisma modeļa, kas attīstījās Itālijā un Vācijā, bet viņš to darīja aizraujošā, lai gan arī, protams, pretrunīgā veidā, cenšoties apvienot tieksmi uz Ameriku un tās kultūru ar Eiropā aktuālām un politiski izsvērtām tendencēm.

Tomēr, kad Latvija saskārās ar draudiem no Austrumu puses, Amerikas līderi nesteidzās Ulmanim un latviešiem palīgā. Zināmā mērā tas tā bija Latvijas Neatkarības kara laikā un pilnīgi noteikti 1939.–1940. gadā. Taču tas nenozīmē, ka Ulmaņa proamerikāniskā ārpolitika uzskatāma par neveiksmi. Gluži pretēji, tie bija satriecoši panākumi. Popularizējot amerikāņu kultūras institūcijas, piemēram, 4-H (mazpulkus) un štatu gadatirgus (Pļaujas svētkus), Ulmanis palīdzēja amerikāņu līderiem “atklāt” kultūras radniecību starp latviešiem un amerikāņiem. Ja vien Otrais pasaules karš nebūtu pienācis tik drīz un ja Ulmanim būtu bija vairāk laika, lai veicinātu Amerikas–Latvijas attiecības, tad militārās aizsardzības garantijas, iespējams, būtu tikušas attīstītas. Pierādījums tam nav jāmeklē tālāk par NATO aizsardzības alianses 5. pantu.

Šis kultūras komponents Ulmaņa ārpolitikā nav tik labi zināms vai varbūt pat vispār ir nezināms, un līdz ar to galvenais šīs nodaļas mērķis ir konkretizēt Ulmaņa proamerikāniskās ārpolitikas raksturīgākās iezīmes un ieguvumus no tās.

Ulmaņa proamerikānisma aizsākumi

Stāsta izklāstā šī nodaļa piedāvās arī dažus jaunus ieskatus par Ulmani. Šis apgalvojums var šķist apšaubāms, ņemot vērā visu, kas par viņu jau ir rakstīts. Tomēr, lai gan Ulmanis joprojām, iespējams, ir slavenākā politiskā figūra Latvijas vēsturē, viņš šodien joprojām ir lielā mērā pārprasts vai nezināms. Lielākoties tas ir tāpēc, ka Ulmanis bija izteikti privāts cilvēks. Acīmredzot pat kolēģi, kas ikdienā strādāja kopā ar viņu, īsti viņu nepazīna. Piemēram, Alfreds Bērziņš, ilglaicīgs Ulmaņa politiskais kolēģis un iekšlietu ministrs Ulmaņa režīmā, savā Ulmaņa biogrāfijas ievadā raksta, kas mēģinājumi izprast Ulmaņa personību nedaudz līdzinās mēģinājumam ielūkoties mājā pa aizmiglotu logu. Šur tur var saskatīt kādas lietas, bet telpa kopumā diemžēl paliek neskaidra.²

Paturpinot Bērziņa analogiju, es gribētu apgalvot, ka miglainākais logs uz Ulmaņa personību un politiku ir tas, kas ietver skatu attiecībā uz viņa dzīvi Amerikā. Diemžēl, jo tas ir galvenais logs uz Ulmani kā personību un kā valstsvīru. Lai gan ir grūti salikt kopā atsevišķus faktus, ir iespējams novērtēt Ulmaņa Amerikas pieredzes ietekmi uz viņa turpmāko karjeru. Kā jau to esmu apgalvojis citos savos akadēmiskajos darbos, lai izprastu Ulmani un viņa politiku, ir jāzina, ka viņš sevi uzskatīja par *self-made man* (angļu val.) – Amerikā, politiskās trimdas grūtībās dzīvojot, “pašizkaltu” cilvēku.³ Savā ziņā Ulmanis bija tikpat ļoti Amerikas kā savas dzimtās Zemgales dēls. Profesori un uzņēmēji Amerikā, kas Ulmanim palīdzēja gūt panākumus jaunā valstī, ieņēma tēva lomu viņa dzīvē tikpat lielā mērā kā viņa paša tēvs, kas mira, kad Ulmanis vēl bija bērns, un arī Hermanis Ezeriņš, par kuru es stāstīšu vairāk šajā nodaļā.

Daudzu citu vidū es saredzu divus ļoti nozīmīgus indikatorus tam, cik lielā mērā Ulmanis saglabāja savu amerikāņu identitāti un “izcelsmi.” Pirmā liecība meklējama viņa minimāli dekorētajā kabinetā. Bija zināms, ka viņa galds bija spartiski tīrs un kārtīgs un bez jebkādam dekorācijām,

Kārlis Ulmanis un vēstnieks Viljams Bullits. Foto: University of Nebraska-Lincoln Archives and Special Collections

izņemot viņa mātes bronzas krūšutēlu, ko viņš pasūtījis pēc viņas nāves. Taču mūsu diskusijas ietvaros ievēribas cienīgs ir fakts, ka uz kabineta sienām, ļoti prominenti izvietoti, atradās Latvijas ģerbonis un Ulmaņa Amerikas *Alma mater*, Nebraskas universitātes vimpelis. Tas arī ir redzams vienā no manām iecienītākajām Ulmaņa fotogrāfijām, kas uzņemta 1936. gada pavasarī – tajā redzams Ulmanis un Viljams Bullits, ASV vēstnieks Padomju savienībā, pozējot kamerai, kopīgi turot jauno vimpeli, ko universitātes kanclers bija atsūtījis iepriekšējā mēnesī. Otra, līdzīga liecība ir fakts, ka režīma vērienīgi atzīmētajiem Ulmaņa četrdesmit valsts pārvaldē nokalpotajiem gadiem par godu, 1939. gada decembrī Ulmanis izvēlējās lietot, vai vismaz apstiprināja izvēli publiskot viņa kā Nebraskas universitātes pasniedzēja fotoattēlu.

Ulmanis uzskatīja, ka savas Amerikā gūtās izglītības un pieredzes dēļ viņš bija unikāli piemērots latviešu vadišanai uz labāku nākotni. Daļēji šī pārliecība un misijas apziņa sakņojās Latvijas dzimšanas ģeopolitiskajā kontekstā. Kādreiz varenajām impērijām reģionā brūkot pasaules kara laikā, latvieši atradās izvēles priekšā attiecībā uz labākā turpmākā ceļa

izvēli: vai lūkoties Austrumu virzienā, kur varu bija pārņēmuši boļševiki un sludināja komunisma solījumus, vai arī Rietumu virzienā un adaptēt demokrātiju un kapitālismu? Latvijas Neatkarības kara šausmas un iznīcība, ko izraisīja boļševiku invāzija 1918. gada decembrī, daudziem sniedza atbildi uz šo jautājumu. Lai kļiedētu vēl pēdējās šaubas kādam no saviem tautiešiem, Ulmanis bildi attēloja ļoti nepārprotami, uzrunājot Satversmes sapulci 1920. gada 16. jūnijā. Viņš pasludināja, ka “Latvija, atrazdamās valstu ķēdē starp rietumiem un austrumiem, piesliesies noteikti Vakareiropai un Amerikas demokrātiskai politikai. Idejiska radniecība un savstarpēju interešu kopība ir nesatricināmākie pamati īstām draudzības attiecībām starp Latviju un šīm valstīm.”⁴ Galu galā Ulmanis ticēja, ka tieši viņš savas unikālās dzīves pieredzes dēļ bija vispiemērotākais, kas varētu pozicionēt Latviju uz šiem jaunajiem ideoloģiskajiem pamatiem un turpmāk veidot spēcīgas saites ar Rietumiem.

Turklāt Ulmanis sevi arī saredzēja kā vienotāju, kas varētu apvienot latviešus ar kultūras iniciatīvu un mīlestības pret Latvijas tautu palīdzību. Vispār Ulmanim nebija raksturīga nosliece uz pašrefleksiju, bet bija viens izņēmuma gadījums, kad Ulmanis dalījās ar saviem uzskatiem un stāstīja par savu ceļu līdz valsts vadītāja amatam. Šis atgadījums bija runa, ko viņš teica 1937. gada 12. septembrī Bērzes skolas pagalmā, savā dzimtajā Zemgalē, kur tika rīkotas viņa sešdesmitās dzimšanas dienas atskaņu svinības. Varbūt emocijas, atzīmējot jubileju savā skolā, viņu mudināja kavēties nostalgiskās atmiņās par jaunības dienām, jo šī runa bija viena no ļoti retajām reizēm, kad Ulmanis publiski runāja par savu personīgo dzīvi un intelektuālo attīstību. No Ulmaņa tās dienas teiktā var uzzināt, ka viņš bija savu jaunības dienu laika gara auglis. Savās atmiņās viņš izteica nožēlu, ka līdz ar viņa skolas laiku “brīnišķīgais atmodas laikmets bija tikpat kā aizmirsis” un tā rezultātā “bija sākusies mums labi pazīstamā seklība un nevienprātība.” Viņaprāt, tas daļēji bija noticis nācijas neskaidrās un sašķeltās atbildes dēļ uz cara Aleksandra rusifikācijas politiku. Vēl nozīmīgāka loma, pēc Ulmaņa domām, bija “svešu zemju vienpusīgās mācības par šķiņu cīņām un par šķiņu karjiem” ieviešana. Ulmanis paskaidroja, ka savos skolas gados Jelgavā viņš nepiekrita vēstījumam, ka ir “tikai vienas šķiras, pilsētas fabriku strādnieku atbalstīšana, citiem nedot neko.” Viņš izteicās, ka pretstatā šai programmai ir nonācis pie secinājuma, “ka ir vajadzīgi

cilvēki cīņai par tautu, tautību, par zemi, par vienprātību, par tautas spēku un stiprumu, par uzdevumiem, kuru izcīnīšana nestu labumu visiem, nestu svētību vispārībai.”⁵ Citiem vārdiem sakot, Ulmanis nolēma, ka viņš vēlējas veltīt sevi tautas uzlabošanai, lai tiktu pārstāvētas un atbalstītas visu cilvēku intereses, bet jo īpaši lauku iedzīvotāji, kas, viņaprāt, pārāk bieži tika ignorēti vai aizmirsti nākotnes vīzijās.

Ir skaidrs no Ulmaņa paša liecībām, ka viņa interese atteikties no šķiru apziņas un šķiru cīņas radās jau pirms pārceļšanās uz Ameriku, bet vairāk nekā seši tur pavadītie gadi vēl vairāk izkristalizēja viņa atbalstu iekļaujošākai kultūrai un valdības sistēmai. Ulmanis, kā zināms, nonāca Amerikā pēc tam, kad sešus mēnešus bija pavadījis cietumā par atbalstu 1905. gada revolūcijai. Šīs notiesāšanas dēļ Ulmanis pieļāva, ka viņa kā lauksaimniecības pasniedzēja un autora karjera varētu būt beigusies. Viņš atkārtoti minēja šīs bažas savās vēstulēs Hermanim Enzeliņam, lauksaimniekam un žurnālistam no Valmieras, ar ko Ulmanis vispirms bija izveidojis profesionālu kontaktu 1899. gadā. Tieši no šīm vēstulēm Enzeliņam mēs uzzinām par Ulmaņa vēlmi pārcelties uz ārzemēm. Izvērtējot vairākas iespējas un īsu laiku padzīvojot Vācijā, Ulmanis paziņoja Enzeliņam, ka kāds bērnības draugs viņam palīdzot organizēt nokļūšanu uz Jauno pasauli. Šis bērnības draugs bija Kārlis Klieģis. Arī Klieģis bija ticis iesaistīts 1905. gada revolūcijā, un pēc tās viņš kopā ar brāli Teodoru emigrēja uz ASV, kur viņi strādāja kādā lauku saimniecībā Nebraskā. Tā bija sagādījis, ka šī saimniecība piederēja Čārlzam Vornoram, štata senatoram un vienam no slavenākajiem politiķiem Nebraskas vēsturē. Tādējādi uzreiz pēc ierašanās Amerikā Ulmanim bija iespēja nepastarpināti un pietuvināti gūt ieskatu demokrātiskās politikas darbībā. Vorners viņam arī palīdzēja iestāties Nebraskas universitātē, kuru viņš absolvēja 1908. gadā, iegūstot grādu lauksaimniecībā un lopkopībā.⁶

Čārlzs Vorners un Ulmanis palika draugi mūža garumā; Vorners pat aizdeva Ulmanim naudu uzņēmējdarbības uzsākšanai piena pārstrādes jomā Hjūstonā, Teksasā. Ulmanis šo uzņēmumu atstāja 1913. gadā, nolēmot atgriezties dzimtenē. Aizdevēju sarakstā, kas Ulmanim piešķīra nauda šī uzņēmuma attīstībai, bija arī divi no viņa bijušajiem profesoriem Nebraskas universitātē: A. L. Hekers un Hovards R. Smits. Hekers un Smits palīdzēja Ulmanim ne vienreiz vien – ievēribas cienīgs ir fakts, ka

ar viņu rekomendācijām koledžas dekānam Ulmanis kļuva par siera ražošanas pasniedzēju universitātē. Ulmanis nostrādāja šajā amatā trīs akadēmiskos semestrus, 1909.-1910. gadā. Vēl viena no ievēribas cienīgajām personām, kas finansiāli atbalstīja Ulmaņa biznesu, bija Dž. R. Robertss, *Roberts Dairy* īpašnieks. Šie piena produkti kļuva par iecienītākajiem visā štatā, un Ulmanim bija vadoša loma tā aizsākumā, jo Robertss viņu pieņēma darbā par piena pārstrādes rūpnīcas vadītāju 1910. gadā un vēlāk arī iecēla par uzņēmuma viceprezidentu. Tomēr Ulmanis atstāja šo daudzsoļo darbu 1911. gada rudenī, lai izmēģinātu spēkus, vadot savu paša uzņēmumu Teksasā.

Kāpēc ir vērts pieminēt šos Ulmaņa profesionālos kontaktus Amerikā? Tāpēc, ka tie bija cilvēki, kas Ulmanim sniedza pieredzi un iespējas, kas veidoja viņa identitāti un pasaules uzskatus. Pavisam vienkārši sakot, Ulmanis sāka sevi uztvert kā unikālāko no Amerikas produktiem: *self-made man*, imigrants, kas “pats sevi ir izveidojis.” Un viņam noteikti bija daudz, ar ko lepoties. Ierodoties Amerikā tikai ar nelielām angļu valodas zināšanām, tikai nedaudz vairāk kā četru gadu laikā viņam izdevās iegūt universitātes grādu, mācīt amerikāņu studentiem siera ražošanu, izvirzīties ievērojamas piena pārstrādes rūpnīcas viceprezidenta amatā, kļūt par uzņēmuma līdzīpašnieku un nodibināt draudzības ar dažiem no ievēribas cienīgākajiem un veiksmīgākajiem cilvēkiem Linkolnā, Nebraskā. Šādi apkopojot Ulmaņa Amerikas pieredzi, nav grūti saprast, kāpēc viņš pieņēma Amerikas kultūru un uzskatīja sevi par *self-made man*.

Daļēji iemesls, kāpēc Ulmanis sevi redzēja šādā veidā, bija tas, ka viņš noticēja šim amerikāņu kultūras *can-do* (“var izdarīt” – angļu val.) pozitīvismam, kas, viņaprāt, bija pretstatā latviešu tradicionālajam pesimismam, kas cēlies no gadsimtiem ilgā dzimtbūšanas jūga. Ulmanis daudzkārt izteica Enzeliņam savus novērojumus par šo kraso kontrastu, un nebūs pārspīlēts teikt, ka galvenais iemesls, kāpēc Ulmanis veicināja amerikāņu vērtības Latvijā, bija ar mērķi izskaust negatīvo domāšanu un šaubas par sevi Latvijas tautas vidū. Ulmanis sastapās ar šo amerikāņu kultūras aspektu dažādās vidēs un vietās, bet visvairāk viņu ietekmēja Orisona Sveta Mardena un Ralfā Valdo Traina raksti, lauksaimniecības jaunatnes organizācijas 4-H žurnāls *Volesu Fermeris* (*Wallaces' Farmer* – angļu val.) un viņa novērojumi un dalība Nebraskas štata gadatirgos. Vispirms īsi apskatīsim

katru no šiem aspektiem, lai nākamajā sadaļā pētītu, kā Ulmanis veicināja proamerikānismu pēc atgriešanās dzimtenē 1913. gadā.

Autori Mardens un Trains piederēja pie tā sauktās “Jaunās domas kustības” (*New Thought Movement* – angļu val.), kas parādījās deviņpadsmitajā gadsimtā Amerikā. Būtībā šajā kustībā ietvertie darbi bija pašpalīdzības grāmatas, kas kultivēja *self-made man* cildināšanu. Visticamāk, Ulmanis iepazinās ar Mardena un Traina darbiem, pavadot laiku Nebraskas universitātē, jo Mardena *Virzība uz priekšu* (*Pushing to the Front* – angļu val.) (1894) un Traina *Saskaņā ar bezgalīgo* (*In Tune with the Infinite* – angļu val.) (1897) bija ļoti populāri izglītotajās aprindās divdesmitā gadsimta mijā. Šīs grāmatas līdz ar viņa akadēmiskajām sekmēm noteikti ir palīdzējušas Ulmanim cīnīties ar depresiju, no kā viņš šķietami cieta pirmo Linkolnā pavadīto mēnešu laikā – par to liecina viņa vēstules Enzeliņam. Kāds Ulmaņa vēlākās dzīves novērotājs pat ir konstatējis, ka brīžos, kad Ulmanis piedzīvoja smagu krīzi, viņš meklēja iedvesmas avotu Mardena *Virzībā uz priekšu*. Varbūt vēl interesantāks ir pieņēmums, ka viens no izplatītākajiem Ulmaņa autoritārā režīma saukļiem – “uz priekšu” – bija par godu Mardena grāmatai. Ņemot vērā, cik lielu iedvesmu Ulmanis guva tieši no Mardena grāmatas, nav pārsteigums, ka 20. un 30. gados grāmatas tulkojums parādījās latviešu valodā.

Bija vēl kāda publikācija vai šajā gadījumā laikraksts, kuru Ulmanis iepazīna un sāka apbrīnot, būdams Amerikā, un ko viņš turpināja lasīt visu atlikušo mūžu – *Wallaces' Farmer*. Tas bija uz ģimenes saimniecībām orientēts lauksaimniecības žurnāls, ko izdeva Henrija Volesa ģimene. Ģimene bija ievērojama ne tikai ar savu žurnālu – mazdēls Henrijs A. Voless nodibināja vienu no pasaulē ievērojamākajiem sēklu uzņēmumiem, *Pioneer* (tagad *DuPont Pioneer*), un vēlāk kļuva par lauksaimniecības ministru un tad par ASV viceprezidentu (1941–1945). Runājot par Volesu ģimenes lauksaimniecības laikrakstu, tas būtībā bija populārs pašpalīdzības izdevums ar mērķi cildināt un atbalstīt lauku, lauksaimniecības dzīvi. Lai gan neesmu atradis arhīva dokumentus, kas pierādītu *Wallaces' Farmer* ietekmi uz Latvijas izdevumiem, salīdzinot to ar Ulmaņa režīma atbalstītajiem periodiskajiem izdevumiem, piemēram, *Mazpulks*, *Vadītājs*, *Lauku Pastnieks*, *Sētā un Druvā*, *Sējējs* un citiem, tad ietekme šķiet acīmredzama.

No Amerikas kultūras institūcijām Ulmanis visvairāk apbrīnoja amerikāņu 4-H un štata gadatirgus. 4-H (nosaukums 4-H cēlies no četriem

vārdiem angļu valodā, kas sākas ar burtu “h” un ko organizācija veicina: *head, heart, hands, health* (galva, sirds, rokas, veselība)) ir lauksaimniecības jaunatnes organizācija, kuras aizsākumi meklējami 19. gs. 90. gadu vidū/beigās lauksaimniecības skolu klubos Amerikas vidienē un rietumos. Visticamāk, Ulmanis pirmoreiz ar šīs organizācijas darbu iepazīnās, pavadot laiku Nebraskas universitātē. No Ulmaņa vēstulēm Enzeliņam ir zināms, ka Ulmanis pirmos iespaidus par 4-H darbību un ietekmi guva, piestrādājot Nebraskas štata gadatirgū 1908. gada septembrī. Pateicoties saviem Nebraskas universitātes profesoriem, Ulmanis tika nozīmēts strādāt gadatirgū par piena produktu ekspertu un 4-H slaucamo govju konkursa pārraugu. Bet pirms pievēršamies 4-H, kas Latvijā kļuva pazīstams kā mazpulki, vispirms vēlos sniegt ieskatu štata gadatirgos, jo šai tradīcijai bija milzīga ietekme uz Pļaujas svētku tradīciju 30. gados.

Štatu gadatirgi uz Ulmani atstāja tikpat lielu iespaidu kā 4-H. Tajos paralēli gadatirgus centrālajam mērķim cildināt lauksaimniecību – štata galveno nozari – tiek uzsvērtas arī citas attīstības jomas vietējā, štata un valsts dzīvē. Piemēram, 1910. gada gadatirgū, ko Ulmanis visdrīzāk arī apmeklēja, organizatori kā daļu no izklaides programmas bija pieaicinājuši brāļus Raitus, pirmos amerikāņus, kas izgatavoja lidaparātu, lai tie par milzīgu \$ 10 000 samaksu veiktu četrus pārlidojumus dienā visā tirgus norises laikā. Ulmanis vēlāk iekļāva lidaparātu pārlidojumus, kas kļuva ļoti iecienīti, Pļaujas svētku laikā – šīm svinībām es vairāk pievērsīšos nākamajā sadaļā. Ulmanis arī novēroja, kā amerikāņu demokrātiskā politika savijās ar štata gadatirgiem. Īpaši jāuzsver gadījums 1908. gada štata gadatirgū, kur Ulmanis arī strādāja, kad ar ļoti gaidīto runu savas Baltā nama kampaņas ietvaros uzstājās savas dzimtās pilsētas varonis Viljams Dženings Braiens, kurš dzīvoja turpat Linkolnā, Nebraskā. Braiens nav Latvijā labi zināma amerikāņu vēsturiskā persona. Daļēji tas ir tāpēc, ka viņš joprojām ir vienīgais politiķis Amerikas vēsturē, kurš ir ieguvis savas partijas nomināciju trīs reizes, taču nekad nav uzvarējis prezidenta vēlēšanās. Tomēr laikā, kad Ulmanis dzīvoja Nebraskā, Braiens, iespējams, bija slavenākais un populārākais politiķis Amerikā vienkāršās tautas vidū, un, protams, Nebraskā viņš bija varonis. Viņš kļuva iecienīts un reizēm pretrunīgi vērtēts kā dedzīgs vienkāršo cilvēku un ģimenes lauksaimnieku aizstāvis un kā spēcīgs lielu banku un uzņēmumu kritiķis. Viņš arī bija slavens savu

dramatisko un aizraujošos runu dēļ. Piemēram, viņa 1896. gada runa Demokrātu nacionālajā konvencijā bija tik aizraujoša, ka tā tika atkārtoti atbalstīta ar nerimstošiem aplausiem, kas ilga teju pusstundu. Lai gan Braiena runa 1908. gadā bija mērenāka nekā slavenā 1896. gada runa, tomēr Braienam veltītās fanfaras un šī pirmā iespēja tuvumā redzēt Amerikas prezidenta kandidātu droši vien atstāja lielu iespaidu uz Ulmaņa vēlāko politisko karjeru. Kā jau to esmu apgalvojis citviet, šķiet ļoti ticami, ņemot vērā tēlu, kādu Ulmanis vēlāk izkopa kā Vadonis un Latvijas saimnieks, ka Ulmaņa vīzija bija kļūt par Braiena Latvijas versiju.⁷

Vēstulēs Enzeliņam Ulmanis skaidri atklāj savu vēlmi iedibināt līdzīgu tradīciju kā Nebraskas štata gadatirgus arī Latvijā.⁸ Ulmanis jo īpaši cerēja iedibināt pasākumu, kas izraisītu lielu sabiedrības aktivitāti un atsaucību. Vēstulē Enzeliņam viņš apraksta savu izbrīnu, ka vairāk nekā 110 000 cilvēku bija piedalījušies štata gadatirgū Linkolnā. Tikmēr mazāk nekā divus mēnešus vēlāk Enzeliņš rīkoja izstādi Valmierā, lai atzīmētu sava lauksaimniecības uzņēmuma desmit gadu jubileju. Pasākumu apmeklēja aptuveni piecdesmit cilvēku. Uzzinot par tik nelielo aktivitāti un salīdzinot to ar nesen notikušo Nebraskas štata gadatirgu, Ulmanis savam draugam izteica komentāru: “Kāda neticama vienaldzība!”⁹ Tieši ar nolūku izmainīt šo vienaldzību un negativismu, Ulmanis iedibināja divas jaunas amerikāņu ietekmētas latviešu tradīcijas: mazpulkus un Pļaujas svētkus.

Amerikānisms Latvijas laukos: mazpulkī un Pļaujas svētki

Ulmaņa proamerikāniskā politika izpaudās daudz un dažādos veidos laika posmā no 1913. gada vasaras, kad Ulmanis atgriezās Vidzemē, lai palīdzētu Enzeliņam darbos, līdz 1940. gada vasarai, kad viņa karjerai valsts pārvaldē pienāca negaidītas un traģiskas beigas. Dažas no šīm politikām ietvēra oficiālo diplomātiju, īpaši Latvijas Neatkarības kara laikā un pēc tā, Ulmanim lūdzot atbalstu un palīdzību ASV valdībai. Citas proamerikāniskās politikas izpaudās komercdarbības saišu un investīciju veidā, tostarp arī valdības neveiksmīgā ieguldīšana “ASV Starptautiskajā korporācijā” 1920. gadā.¹⁰ Tomēr, izvērtējot ietekmi uz Latvijas sabiedrību un uz vienkāršo cilvēku dzīvēm, no visiem Ulmaņa proamerikānisma

pasākumiem mazpulki un Pļaujas svētki viennozīmīgi bija svarīgākie un ar tālejošāko ietekmi.

Ņemot par pamatu savu pieredzi ar jauniem 4-H studentiem Nebraskas universitātē un Nebraskas štata gadatirgos, Ulmanis nolēma izveidot šīs organizācijas latviešu versiju – mazpulkus. Taču jau drīz vien viņam radās grūtības ar atbalstu. Lielā mērā tas bija tāpēc, ka valstij bija jāveic daudz atjaunošanas darbu pēc postošā Pasaules kara un vēlākā Latvijas Neatkarības kara. Daļēji tas bija arī tāpēc, ka Ulmanim nebija pietiekami daudz laika, ņemot vērā citus viņa pienākumus, lai sabiedrībā pilnībā ieviestu ideju par amerikāņu 4-H. Pagrieziena punkts bija 1929. gadā, pēc Ulmaņa pamudinājuma latviešu valodā publicējot Džona Fransisa Keisa 1927. gada grāmatu *Zem 4-H karoga* (*Under the 4-H Flag* – angļu val.). Izdevums latviešu valodā ar nosaukumu *Zem baltzaļā karoga* parādījās 1929. gadā, un tā popularitāte palīdzēja Ulmanim piepildīt savu nodomu: pats pirmais mazpulku klubs tika dibināts 1929. gada novembrī. Saskaņā ar eseju, ko Ulmanis uzrakstīja 1931. gadā pirmajam mazpulku oficiālajam ikmēneša izdevumam *Mazpulki*, organizācijas mērķis bija veicināt vispārēju cieņu sabiedrībā pret lauksaimniecību un veicināt vispārēju mīlestību pret savu zemi un lauku saimniecībām Latvijas jauniešu vidū. Turklāt Ulmanis mudināja jauniešus izrādīt iniciatīvu “kopīgi censties un dzīties pēc augsto mērķu sasniegšanas” arī tāpēc, lai tādējādi varētu “pamazām atsvabināties no pārmērīgas lauku kautrības un atturības citu cilvēku, sevišķi svešnieku, starpā.”¹¹ Citiem vārdiem sakot, tas bija aicinājums atteikties no sakāvnieku attieksmes, kas saistīta ar gadsimtiem ilgo dzimtbūšanu un ārvalstu okupācijām.

Šis jaunā veida latviešu nacionālisms, kas lielā mērā sakņojās amerikāņu kultūrā, kļuva ļoti populārs Latvijas jaunatnes vidū. Ulmaņa autoritārās varas gados mazpulki kļuva par visnozīmīgāko kultūras organizāciju Latvijā ar vairāk nekā 40 000 biedru 1939. gada vasarā. Patiesībā daļēji šīs popularitātes iemesls bija faktā, ka Ulmanis ļoti izmantoja valdības iespējas šīs organizācijas atbalstam, pats kļūstot par organizācijas Virsvadoni pēc 1934. gada maija apvērsuma. Bet galvenokārt jaunieši pievienojās tāpēc, ka mazpulkos bija aizraujoši un jautri: vasaras nometnes, dārzkopības konkursi, braucieni uz ārzemēm un daudz cita – bija prieks un gods būt daļai no tik svarīgas un pārveidojošas organizācijas.

Iespējams, lielākais notikums mazpulku vēsturē bija organizācijas desmit gadu jubilejas svinības, kas notika Rīgā 1939. gada 2.–4. septembrī. Protams, svētki tika rīkoti dažus mēnešus agrāk, lai sakristu ar Ulmaņa dzimšanas dienu – datumu, kas autoritārās valdīšanas laikā pieņēma arvien lielāku ideoloģisku nozīmi. Galvenokārt gan svinības bija paredzētas, lai atzīmētu atskaites punktu – organizācijas desmitgadi – un vēl vairāk veicinātu organizācijas popularitāti un nozīmību, jo īpaši pilsētu jauniešu vecāku vidū.¹² Kopumā šīs svinības pulcēja vairāk nekā 20 000 dalībnieku no visiem 1085 klubiem un izmaksāja vairāk nekā 55 000 latu.¹³ Turklāt bija ievērojams skaits aicināto ārvalstu viesu, tai skaitā 4-H vadītāji un dalībnieki no ASV, Dānijas, Zviedrijas, Somijas, Lietuvas un Igaunijas.¹⁴ Interesanti, ka sākotnēji 1939. gada jūnijā aicināto viesu sarakstā bija iekļauti arī Vācijas jaunatnes organizāciju vadītāji, bet kādā brīdī tās vasaras laikā līdz šim vēl nezināmu iemeslu dēļ, taču visticamāk saistībā ar paaugstinātu spriedzi Vācijas darbību Austrumeiropā dēļ, sarakstā iekļautie vācieši tika drosmīgi pārsvītroti ar sarkanu zīmuli.¹⁵

Spriežot pēc aicināto viesu saraksta, šis pasākums tika rīkots arī, lai parādītu augstām ārvalstu amatpersonām visu Latvijā notiekošo attīstību un to, ka Latvija noteikti bija daļa no Rietumiem. Patiesi, varētu apgalvot, ka šis 1939. gada septembra notikums bija viens no lielākajiem starptautiskajiem un diplomātiskajiem panākumiem, izrietot no Ulmaņa apgalvojuma Satversmes sapulcei 1920. gada jūnijā, ka Latvijai ir jāpieder Rietumiem. Un no šī raksta konteksta visbūtiskākā bija amerikāņu pārstāvju klātbūtne. Tieši pirms Ulmaņa ļoti gaidītās runas vairāk nekā 20 000 cilvēku publikai, kas bija pulcējusies Uzvaras laukumā, ārvalstu amatpersonām tika izteikta atzinība un piešķirti valsts apbalvojumi. Amerikas grupas sastāvā bija gan esošie, gan bijušie 4-H vadītāji, direktora vietnieks un vairāki agronomi. Trim no viņiem tika piešķirts Triju Zvaigžņu ordeņa trešās šķiras apbalvojums – balva, ko saņēma tikai vēl viens cits ārzemju viesis. Savukārt Amerikas viesi bija noorganizējuši, lai varētu Ulmanim pasniegt īpaši izstrādātu āmuru un laktu no Baltā nama.

Šo apbalvojumu un dāvanu apmaiņa iezīmēja augstu mijiedarbības pakāpi starp amerikāņu 4-H un mazpulkiem, bet notika vēl arī citi ievērojamas cienīgi diplomātiski pasākumi. Piemēram, 1936. gada jūnijā Latvijas vēstnieks ASV Dr. Alfrēds Bilmanis tika lūgts uzstāties ar runu 4-H

nacionālajā sanāksmē Vašingtonā, DC. Viņš stāstīja delegātiem par Latviju un tās vēsturi, bet galvenokārt viņa runa bija fokusēta uz mazpulku darbu un Latvijas saitēm ar Amerikas Savienotajām Valstīm. Pēc tam 4-H pārstāvji no Nebraskas apmeklēja Latvijas vēstniecību un nosūtīja Ulmanim sveicienus, novēlot “vislabākās sekmes Jūsu lielajā darbā.”¹⁶ Visbeidzot, visās ar mazpulkiem saistītās publikācijās regulāri parādījās raksti par amerikāņu–latviešu sakariem. Dažu eseju autori bija Amerikā dzīvojoši latvieši, kas bija 4-H dalībnieki, savukārt citas esejas bija tematiski apskati par paralēlēm starp amerikāņu un latviešu dzīvi.

Otra lielā kultūras tradīcija, ko Ulmanis iedibināja Amerikas ietekmē, bija Pļaujas svētki. Vispārīgi runājot, trīs Pļaujas svētki, kas notika 1935., 1936. un 1937. gadā, bija ar līdzīgu raksturu un mērķi, kā Ulmanis to bija novērojis Nebraskas štata gadatirgos. Abiem pasākumiem bija līdzīgs mērķis apvienot lauku un pilsētu iedzīvotājus, cildināt un veicināt lauksaimniecību, paust politisku vēstījumu par progresu un nodrošināt izklaidi. Tāpat kā Nebraskas gadatirgus, arī Pļaujas svētki parasti ilga nedēļu un ietvēra lauksaimniecības un rūpniecības izstādes, mājlopu parādes, konkursus, atrakcijas utt. Turklāt, tāpat kā Nebraskas gadatirgos tika ieviesta politika, tā arī Ulmanis un citas vadošās valdības amatpersonas parasti ieradās uz Pļaujas svētku noslēguma ceremoniju, kurā Ulmanis vienmēr uzstājās ar pēc tam daudz publicētu runu.

Neskatoties uz šo acīmredzamo ārzemju ietekmi, patiesībā ideja par ražas svētkiem latviešiem nebija jauna. Drīzāk var teikt, ka tā jau bija bijusi daļa no Latvijas lauku kultūras gadsimtiem ilgi. Tomēr šie Pļaujas svētki atšķīrās no saviem senajiem priekštečiem ar to, ka tos pirmo reizi organizēja valsts un tie bija paredzēti visiem iedzīvotājiem, ne tikai vietējiem lauku iedzīvotājiem, kas savā apkaimē svinēja ražas novākšanas beigas.

Raugoties no sabiedrības aktivitātes un atsaučības līmeņa, par ko Ulmanis bija žēlojies 1908. gadā, Pļaujas svētki bija neticama izdošanās. Pamatoties uz savu pētījumu, varu apgalvot, ka kopumā trīs Pļaujas svētku noslēguma ceremonijas apmeklēja vismaz 480 000 cilvēku, un šie skaitļi liecina par sabiedrības ārkārtīgi pozitīvo reakciju uz šo jauno latviešu tradīciju. Svētku masveida auditorijas ne vien nodrošināja Ulmanim un režīmam ideālu fonu un platformu, lai izplatītu savu ideoloģisko nacionālisma, pozitīvisma un progresa vēstījumu, bet šie pasākumi arī piesaistīja ārvalstu

viesus. Piemēram, Latvijas prese ziņoja, ka 1936. gada Pļaujas svētkus apmeklēja viesi un žurnālisti no ASV, Anglijas, Francijas, Itālijas, Vācijas, Polijas, Bulgārijas, Ungārijas, Čehoslovākijas, Lietuvas, Igaunijas un Padomju Savienības. Ir skaidrs, ka šis pasākums bija kas vairāk nekā tikai lauku dzīves cildināšana. Tā bija publiska domāšanas ietvara izpausme, tautas vienošana un kultūras saikne ar Rietumiem, ko Ulmanis jau sen bija atbalstījis.

Secinājumi

Latviešu kā mazas, starp milzu varām esošas tautas neatkarības pasludināšana 1918. gadā bija šokējošs, milzīgs sasniegums. Taču eiforiju mazināja skaudrā atskārta, ka Latvijas turpmākais ceļš joprojām bija ļoti neskaidrs un daudzu ārēju draudu pavadīts. Kārlis Ulmanis nebija viens šīs situācijas izpratnē, bet uzskatīja, ka viņa pieredze un darbu kopums darīja viņu unikāli piemērotu vadīt latviešus cauri šiem grūtajiem, lai gan arī aizraujošajiem laikiem. Ulmanis uzskatīja, ka labākais ceļš virzībai uz priekšu ir, pārvarot šķiru dalījumu, pārvarot plaisu starp pilsētām un laukiem un kopīgi pievēršoties jaunām kultūras iniciatīvām, kas savā būtībā arī sekmēja saiknes ar ļoti nepieciešamajiem sabiedrotajiem Rietumos. Ulmaņa prātā šī saraksta augšgalā bija Amerikas Savienotās Valstis. Ulmanis ieguldīja milzīgu darbu sakaru veidošanā ar Ameriku, un viņš labāk nekā vairums viņa Eiropas laikabiedru saprata, ka kultūras apmaiņa bija vēlāmākā diplomātijas metode Vašingtonā, jo amerikāņi vēl nebija gatavi piedāvāt “cieto varu” globālā mērogā.

Kritiķi varētu norādīt, ka Ulmaņa proamerikāniskā ārpolitika bija neveiksmīga, jo Latvija zaudēja neatkarību 1939.–1940. gadā. Citi, iespējams, varētu pārnest Ulmanim savu solījumu neturēšanu attiecībā uz vienotību un integrāciju, jo autoritārās varas gados pieauga etnisko minoritāšu vajāšana. Turklāt Ulmanis attālinājās no demokrātijas un tīra proamerikānisma un pēc 1934. gada arī veicināja ciešāku saikni ar fašistisko Itāliju un Vāciju – lai gan arī šeit es gribētu apgalvot, ka Ulmanis drīzāk gribēja līdzināties ASV prezidentam Franklinam Delano Rūzveltam, kurš uzņēmās kvazidiktatorisku varu, nevis Benito Musolini un Ādolfam Hitleram. Visa šī kritika paliek spēkā un ir pamats to pieminēt. Tomēr, lai būtu godīgi pret Ulmani, mums ir arī jāatzīst viņa nodomi un panākumi.

Pirmkārt, Ulmanis neuzskatīja, ka Amerikas Savienotās Valstis varētu aizstāvēt Latviju no ārējiem uzbrukumiem. Nebija pēdējā brīža lūgumu Vašingtonai; drīzāk šķiet, ka Ulmaņa pēdējā transatlantiskā sarakste bija ar senu draugu Linkolnā, Nebraskā. Ulmanis skatīja ārpolitiku caur kultūras objektīvu, uzskatot, ka kopīgas vērtības un kultūra varētu kalpot par pamatakmeni pilntiesīgai partnerībai nākotnē (ieskaitot militārus paktus). Tas bija labs plāns – tāpat kā tas ir bijis arī Eiropas Savienības projekta pamatā. Diemžēl Otrais pasaules karš pienāca pārāk ātri, lai tas varētu realizēties Ulmaņa dzīves laikā.

Otrkārt, šī kultūras ārpolitika palīdzēja Ulmanim lielā mērā panākt to, ko viņš bija noteicis par uzdevumu iekšpolitikā. 1920. gadā viņš solīja apvienot latviešus aptverošākā politiskajā sistēmā un kultūrā, kas spētu tos pilnīgāk saistīt Rietumiem. Lai gan ir pamats teikt, ka etniskās minoritātes un politiskie oponenti savā ziņā tika vajāti, tomēr 1939. gadā latvieši bija vienotāki, nekā tas bija 1918. gadā. Iedibinot jaunas kultūras institūcijas, piemēram, mazpulkus un Pļaujas svētkus, Ulmanis arī palīdzēja latviešiem pārvarēt negatīvismu un pesimismu, kas kavēja attīstību.

Visbeidzot, viens no lielākajiem paradoksiem Ulmaņa vadībā ir tas, ka, lai gan viņš nespēja novērst Latvijas ārvalstu varu okupāciju, viņš palīdzēja latviešiem kultivēt domāšanas veidu un intensīvu vienotību, kas bija nepieciešama, lai pārdzīvotu Otro pasaules karu un padomju periodu. Ulmaņa kultūras ārpolitikas mantojums arī padarīja vieglāku pāreju uz atgūto neatkarību, ieskaitot mazpulkus atjaunošanu, un radīja vēsturisko kontekstu divdesmit pirmā gadsimta nozīmīgākajiem diplomātiskajiem sasniegumiem. Tik tiešām, ja Ulmanis būtu dzīvs šodien, viņš būtu ļoti gandarīts par Latvijas nepārprotamo piederību Rietumiem un stingro saistību ar Eiropas Savienību un NATO.

Atsauces

- ¹ Ražots Amerikā – angļu val.
- ² Alfreds Bērziņš, *Kārlis Ulmanis: cilvēks un valstsvīrs*, 2. iespiedums (Brooklyn: Grāmatu Draugs, 1974), 7.
- ³ Jordan T. Kuck, *The Dictator without a Uniform: Kārlis Ulmanis, Agrarian Nationalism, Transnational Fascism, and Interwar Latvia* (Ph.D. diss., University of Tennessee, Knoxville, 2014); “Renewed Latvia: A Case Study of the Transnational Fascism Model,” *Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies*, Vol. 2, No. 2 (2013), 183–204.

- ⁴ Kā citēts: Edgars Dunsdorfs, *Kārļa Ulmaņa dzīve: ceļinieks, politiķis, diktators, moceklis*, atkārtots izdevums (Rīga: Zinātne, 1992), 153.
- ⁵ Pilnu Ulmaņa 1937. gada 12. septembra runas stenogrammu skatīt "Mana dzīve: Vienības svētkos Bērzmuižā Prezidents runāja par savu dzīvi," *Rīts*, Nr. 251, 1937. gada 13. novembris, 1–2.
- ⁶ Sīkāku aprakstu par to, kā Ulmanis nonāca Amerikā, skatīt Jordan T. Kuck, *The Dictator without a Uniform...*
- ⁷ Jordan T. Kuck, *The Dictator without a Uniform...*
- ⁸ Skatīt, piemēram, Ulmaņa vēstuli Hermanim Enzeliņam, kas datēta ar 1908. gada 30. augustu.
- ⁹ Kārlis Ulmanis, vēstule Hermanim Enzeliņam, 1908. gada 10. novembris.
- ¹⁰ Skatīt Ēriks Jēkabsons, "Zaudētie 450.000 dolāru: Latvijas valdības neveiksmīgais darījums ar firmu 'U.S.A International Corporation' 1920. Gadā," *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3/4 (2015), 97–136.
- ¹¹ Kārlis Ulmanis, "Mazpulku dalībniekiem," *Mazpulks*, Nr. 1, 1931. gada februāris, 2.
- ¹² LVVA, 1690. f., 4. apr., 1447. l., 181. lp.
- ¹³ LVVA, 1690. f., 4. apr., 1479. l., 123. lp. Par budžetu: LVVA, 1690. f., 4. apr., 1447. l., 55. lp.
- ¹⁴ LVVA, 4820. f., 4. apr., 1447. l., 70. lp.; LVVA, 1690. f., 4. apr., 1479. l., 107. lp; "20.000 jauniešu zvērests tēvzemei, tūkstoši karogu sveic Prezidentu," *Brīvā zeme*, 1939. gada 4. septembris, 3. Informāciju par orgkomiteju skatīt īpaši LVVA 1690. f., 4. apr., 1483. l.
- ¹⁵ LVVA, 1690. f., 4. apr., 1479. l., 114. lp.
- ¹⁶ "Amerikas mazpulku sveiciens Latvijas mazpulku virsvadonim," *Brīvā Zeme*, 1936. gada 10. jūlijs, 15.

**TRIMDAS UN
ATMODAS
LAIKA
ĀRPOLITISKIE
STRĀVOJUMI**

Rietumu latviešu trimdas “ārlietu” idejas un darbs

ANDREJS PLAKANS

Principā “ārlietu darbam” vajadzētu atšķirties no “iekšlietu darba.” Bet, ja runa ir par latviešu Rietumu trimdiniekiem pēc Otrā pasaules kara, tad šāds dalījums ir problemātisks. Trimdinieki, paši par savu būtību domādami, jau no sākuma (1944–1945) skatījās abos virzienos: uz “iekšpusi” – kā turēties kopā, nezaudējot latviskumu? un uz “ārpusi” – ko mēs gribam no šīs svešās vides, kurā nu mēs esam spiesti dzīvot? Tātad Rietumu trimdas “ārlietu darbs” nav pilnīgi izprotams bez “iekšlietu” konteksta. To jau 1948. gadā pieteica Latvijas pilnvarotais sūtnis Lielbritānijā, Kārlis Zariņš: “...taču bargā īstenība spiež mūs meklēt svešas mājvietas arvien tālāk pasaulē. Meklējot sev šīs jaunās pagaidu mājvietas, mums tomēr jāpaglabā stipra mūsu ticība un tai pašā laikā nemitīgi jāgatavojas ceļam uz mūsu īstajam mājām, uz mūsu dzimteni.”¹ Viņaprāt, trimdinieku misija bija divējāda – dzīvot pieklājīgi “svešumā” un gatavoties atpakaļceļojumam. Abām šīs dubultmisijas daļām bija sava specifika: dzīvot “svešumā” nozīmēja uzturēt latvietību (iekšlietas) un gatavoties atpakaļceļojumam nozīmēja visur un visiem atgādināt par Latvijas brīvvalsts esamību (ārlietas). Šis raksts lielos vilcienos apskatīs šīs dubultmisijas attīstību pēckara desmitgadēs.

Jēdziens “ārlietas” parasti tiek lietots sakarā ar starptautiski atzītu un neatkarīgu valstu savstarpējām attiecībām. Tas visur saistās ar valstiska līmeņa aktivitātēm, radot, uzraugot, virzot, un mainot attiecības ar citām līdzīgām valstīm. Ja pastāv organizēta cilvēku kopiena, ko sauc par “valsti,” tad šai kopienai dabiski būs darīšanas ar citām līdzīgām kopienām, izmantojot organizētu speciālistu “komandu” ar pienākumu vadīt šīs “uz ārpusi” vērstās darīšanas. Bet, pārnesot šos vārdus uz to cilvēku kopienu, ko parasti sauc par “latviešu Rietumu trimdu,” tūlīt rodas jautājums: vai šai kopienai, kas taču nebija organizēta kā valsts, vispār varēja būt “ārlietas”? Otrā

pasaules kara pēdējā gadā (1944–1945) apmēram 175 000 latviešu atstāja Latviju, neatgriezās dzimtajā zemē pēc kara gados un turpināja dzīvot Rietumos, t. i., “trimdā” vai “svešumā,” kā viņi paši to apzīmēja. Jautājums top sarežģītāks sakarā ar trimdinieku pašizpratni: svešumā dzīvojošo trimdinieku aprindas caurstrāvoja daudzas un dažādas idejas par attiecībām ar atstāto valsti, kura it kā pastāvēja un it kā nē, t. i., kura bija pazudusi no pasaules kartēm kā Latvijas Republika, lai tūlīt atgrieztos kā Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika. Daudzi trimdinieki domāja, ka šīs pārmaiņas izrādīsies īslaicīgas, un gaidīja, ka tuvākā nākotnē pirmsskara Latvijas Republika tiks restaurēta un ka Rietumos dzīvojošie latvieši varēs atgriezties mājās.

Pirmais posms 1944–1955: identitātes bez valsts

Tiešām, daudzās Rietumu lielvalstīs Latvijas inkorporēšanu Padomju Savienībā nekad oficiāli neatzina, jau 1940. gadā iedibinot t. s. “neatzīšanas politiku.”² Rietumnieku pēc kara starptautiskajā domāšanā starpkaru Latvijas Republikā turpināja pastāvēt juridiski (*de iure*), bet ne īstenībā (*de facto*). Tas nozīmēja, ka lielajās Rietumu valstīs varēja pastāvēt dažāda statusa Latvijas sūtniecības vēl ar Latvijas laika sūtņiem. ASV valdība puda savu nostāju dažādos veidos: piemēram, visās ASV izdotajās Eiropas kartēs, kas rādīja Baltijas valstis kā PSRS sastāvdaļu, pēc likuma bija jāievieto teikums, ka ASV neatzīst norādītās robežas. Tomēr Rietumos dzīvojošie latvieši pirmajos pēc kara gados tik un tā dziļi izjuta dzimtenes zaudējumu un turpināja sevi uzskatīt par “bēgļiem.” Tas, protams, saskanēja ar viņu ikdienas pieredzi un emocijām: viņi bija bēguši un labi atcerējās bēgšanas traumas. 1945. gadā karošana bija beigusies, bet dzimtenē valdīja sveša vara. Vairumam repatriācija bija neiedomājama, bet vienlaikus viņu aktuālais statuss bija visai neskaidrs. Līdz pat 50. gadu sākumam no tiem latviešiem, kas bija nonākuši pēc kara Vācijā, lielākā daļa (kādi 140 000) iekļāvās “pārvietoto personu” (*displaced persons, DP* – angļu val.; “dīpīši”) kategorijā un dzīvoja atsevišķās nometnēs (*displaced persons camps; DP camps* – angļu val.), un tādēļ gadi no 1945. līdz apmēram 1951. Rietumu latviešu vēsturē iegāja kā “dīpīšu laiki” jeb “nometņu laiki.” Šie arī bija tie gadi, kad Rietumu latvieši piedzīvoja pirmo ilgstošo sazarošanos, jo tiem

apmēram 5000 latviešu, kuri, laivās bēgot pāri Baltijas jūrai, nonāca neitrālajā Zviedrijā, attīstījās atšķirīga vēsture no okupētajā Vācijā dzīvojošajiem. Zviedrijas latvieši arī bija “bēgļi” un “trimdinieki,” bet nebija “dīpiši.” Prombūtne no Latvijas bija atnesusi mainīgas identitātes – dažas izvēlētas un dažas uzspiestas.

Pēckara gados visus šos Rietumu trimdas latviešus mēģināja “pārstāvēt” pēdējā Latvijas prezidenta Kārļa Ulmaņa pilnvarotā sūtņu kolēģija ar Latvijas sūtni Lielbritānijā Kārli Zariņu kā kolēģijas senioru. Šie diplomāti nebija atgriezušies Latvijā pēc 1940. gada okupācijas un aneksijas, un tieši viņiem bija jāuzņemas grūtais pārstāvniecības darbs. Kolēģija tūlīt saskārās ar neapstrīdamo faktu, ka DP “nometņu laikā” Rietumu latvieši dzīvoja izkļiedēti – kādās 300 atsevišķās DP nometnēs rietumu zonās Vācijā un, protams, arī Zviedrijā. Lai mazinātu izkļiedētības sekas un veicinātu kopienas izjūtu, Rietumu latviešu sabiedriskās domas attīstītāji un virzītāji, paši būdami trimdinieki, vienmēr uzsvēra latviešu tautību kā vienotības galveno veicinātāju. Formulējums bija vienkāršs: vienalga, kurās Eiropas daļās bēgļi atradās, viņiem visiem bija sevi jāuzskata par latviešu tautai piederīgiem. Šo uzdevumu izpildīt toreiz palīdzēja DP nometņu latviešu organizācijas, kā Latviešu Centrālā Komiteja (dibināta 1945. gadā), kuru darbību rezultātā ātri vien parādījās “Mazās Latvijas” Eslingenā, Vircburgā un citur. Palīdzēja arī cerība uz ātru atgriešanos Latvijā. Visumā domāšana par Latviju nometņu laikā bija jāpārnes no skarbās ikdienas uz gara pasauli: trimdiniekiem nebija pieejamas Latvijas valsts institūcijas un teritorija, bet bija garīgi pieejams daudz kas tāds, kas simbolizēja Latvijas kādreizējo neatkarību – sūtņu kolēģija, Rietumu “neatzīšanas politika,” personiskās atmiņas, bijušie valstsvīri starp trimdiniekiem, rituāli, kas liecināja par latviskas kultūras esamību, bēgot līdzī paņemtie materiālās kultūras objekti. Vai visas šīs lietas kopīgi būs spējīgas veidot pietiekami stipru pretpiedienu izkļiedētības procesa rezultātiem, bija lielais neatbildētais jautājums. Starplaikā bēgļu organizācijām kopā ar sūtņu kolēģiju bija jācinās ar samilzušajām praktiskajām problēmām, kas visas prasīja ātru risinājumu: latviešu leģionāru statuss, karavīru-invalīdu aprūpe, nometņu organizēšana un pārorganizēšana, pārtikas jautājumi, ģimeņu apvienošana, bāreņu situācija, bēgļu (it īpaši vīriešu) nodarbināšana, telpu atrašana un piešķiršana izglītības vajadzībām, reliģiskā aprūpe, nometņu iedzīvotāju

un vācu civiliedzīvotāju attiecību uzlabošana. Rietumu lielvalstu un Apvienoto Nāciju pārstāvji, kuru rokās bija nonācis “bēgļu jautājums,” bija gatavi bēgļus uzklaušīt humanitāros jautājumos, bet tikai negribīgi runāja par politiku (starp citu, kaut kādu “atbrīvošanas politiku”). Visas šīs problēmas prasīja neskaitāmus un atkārtotus iesniegumus, peticijas, sanāksmes un skaidrojumus “augstākajās instancēs,” un bieži vien arī intervenci no tādiem atzītiem latviešu pārstāvjiem kā sūtnis Anglijā Kārlis Zariņš.

Izrādījās, ka pretspiedienu turpmākai trimdinieku izkļiedētībai neiedarbojās pietiekami spēcīgi, lai atvairītu pozitīvu latviešu atsaukumi pirmajām emigrēšanas akcijām *Balt Cygnet* (1946) un *Westward Ho* (1947), kuras organizēja Apvienotās Karalistes pārstāvji. Vienkārši izsakoties, angļi nometnēs meklēja sev darbaspēku, lai atkoptos no kara gadiem. Latvieši atsaucās, un notika arī līdzīga, bet mazāka apjoma izbraukšana uz Beļģiju. Šīs valstis piedāvāja uzņemt vairākus tūkstošus latviešu bēgļu, bet bēgļu organizācijās atskanēja brīdinājumi: šī sadrumstalotā aizbraukšana var tikai kaitēt latviešu kopējai lietai. Kad 1948. un 1949. gadā sākās DP nometņu sistematiska likvidācija un t. s. “lielā izklišana” uz aizjūras zemēm, šie brīdinājumi tika atkārtoti bieži un dažādos veidos. Sūtnis Kārlis Zariņš Anglijā akcentēja vēlamību bēgļiem emigrēt pēc iespējas tikai uz dažām lielākajām aizjūras zemēm, resp., turēties kopā, cik vien iespējams. Šur tur publicistikā parādījās fantastiskā doma, ka visiem DP nometņu latviešiem būtu jāemigrē kā kopienai un kaut kur pasaulē jāiegādājas neapdzīvota teritorija, kur apmesties. Patiesībā latviešu trimdiniekiem nebija ne mazākās iespējas izmantot pašu radītu emigrācijas “modeli” un izvēlēties, kur, kā un kad viņi emigrēs. Bēgļu nometņu “tukšošanās” procesu noteica Rietumu sabiedroto trīs Vācijas okupācijas zonu pārvaldes, sadarbojoties ar Apvienoto Nāciju bēgļu organizācijām, kā Apvienoto Nāciju Palīdzības un rehabilitācijas administrācija (UNRRA) un Starptautiskā bēgļu organizācija (IRO) ar atjaunotās Vācijas Federatīvās Republikas pārstāvjiem, ar atsevišķu mītnes zemju valdībām, kuras beigu beigās noteica, cik un kādi “dīpiši” tiks uzņemti ārpus pastāvošajām imigrantu kvotām, un ar dažādām nevalstiskām reliģiskām organizācijām – piemēram, Pasaules luterāņu federācija un Pasaules katoļu organizācija – kuras uzņēmās organizēt “galvotāju” vai “sponsoru” tiklus jaunajās mītnes zemēs. Latviešu bēgļiem Vācijā nebija iespējams iespaidot šo “augstāko instanču” lēmumus; viņi varēja tikai atsaukties (vai neatsaukties) piedāvājumiem.

Šinī saspringtajā kontekstā bēgļu galvenajam “ārlietu” mērķim – Latvijas atbrīvošanai – bija uz laiku jāatkāpjas, jo Rietumu lielvalstīm pēckara Rietumvācijas sakārtošana bijusi pirmajā vietā. Bēgļu diskursā cerība par atgriešanos tika atkārtota samērā bieži, bet realīstus ausis tā turpināja zaudēt ticamību. Lai gan Aukstais karš bija jau sācies un Rietumu demokrātijas 1948. gadā bija nodibinājušas NATO kā pretspēku Padomju Savienības ekspansionismam, šajos gājienos nebija iespējams saskatīt apņēmību piespiest PSRS atkāpties no Austrumeiropas teritorijām, ieskaitot Baltijas valstis. Cerībām par atgriešanos attālinoties, bet, neatkarīgas Latvijas idejai nezaudējot spēku, jau DP nometņu laikā varēja sastapt ar ārlietām saistītu domāšanu, *it kā* šī starpkara valsts vēl pastāvētu. Rietumu lielvalstu valdības turpināja atzīt neatkarīgās Latvijas pārstāvjus – resp., sūtņu kolēģiju – sedzot viņu izdevumus no pirmskara laikā šajās zemēs deponētā Latvijas zelta. Latviešu kopienas savās iekšējās ceremonijās turpināja lietot neatkarīgās Latvijas atribūtiķu – sarkanbaltsarkano karogu, ģerboni – un dziedāt “Dievs, svētī Latviju.” Var secināt, ka šajā jomā trimdinieku valstiskie domāšanas veidi jau pirms “lielās izklišanas” bija sākuši pieņemt *de iure* Latviju kā vienīgo nozīmīgo Latvijas valsts formulējumu, vienlaikus uzskatot Latvijas Padomju Republiku par nevērtīgu. Šai iedomātai, bet īstenībā pazudušai Latvijai piemita radošs spēks trimdinieku vecākajās paaudzēs. Nometņu pamatskolās un vidusskolās skolotāji centās pārnest informāciju par zudušo dzimteni jaunākajām paaudzēm. Daudzi latvieši šajā trimdas posmā mēģināja dzīvot, *it kā* viņi vēl kustētos savā zaudētajā valstī, lai gan visapkārt bija neprognozējamās svešas tautas un svešas valstis. Šī *svešuma* sajūta turpināja iespaidot vecākās paaudzes latviešus līdz pat nometņu laika beigām un arī pēc tam. Vienlaikus sūtņu kolēģija un dažādi organizāciju vadītāji, kārtējot latviešu trimdinieku “ārlietas,” regulāri sastapās ar vajadzību skaidrot klausītājiem, ko tad viņi īsti pārstāv – trimdinieku grupējumu vai neeksistējošu valsti. Šī disonance turpinājās arī tad, kad ap 1950. gadu lielais vairums latviešu bēgļu, tagad trimdinieku, bija emigrējuši no Eiropas kontinenta uz aizjūras jaunajām mītnes zemēm. Tomēr starpkara Latvijas pastāvēšanas *ideja* un tās atjaunošana praksē izrādījās spēcīga. 1951. gadā Amerikas latviešu apvienības dibināšanas kongresā referātu pirmā tēze gandrīz vienmēr kā galveno mērķi iekļāva “atgūt Latvijas valsts neatkarību”; un vēl 1984. gadā Austrālijā izdotajā žurnālā *Archivs*

Bēgļi un bēgļu organizācijas bieži vien griezās pēc padoma un palīdzības pie sūtņa **KĀRĻA ZARIŅA** neatkarīgās Latvijas sūtniecībā Londonā. Nepagāja pārāk ilgs laiks, līdz sūtņi Zariņš pildīja ne tikai tradicionāla sūtņa lomu kā Latvijas pilnvarots pārstāvis, bet arī “sabiedriskā darbinieka” lomu attiecībā uz Rietumos dzīvojošiem bēgļiem. Zariņš šajos nometņu gados ne vien palīdzēja kārtot “ārlietas,” bet arī personīgi simbolizēja “neatkarīgo” Latviju pēc simboliem alkstošajiem bēgļiem. Pārvaldot nepieciešamās valodas (galvenokārt angļu), viņš nometņu avižu lasītāju aprindās atstāja iespaidu kā cilvēks, kas prata apgrozīties tikpat labi lielvalstu vadītāju starpā, kā bēgļu nometņu priekšlasījumos un pamatskoliņās. Šajā gaisotnē sūtņa Zariņa klātbūtne izrādījās daudz maz nomierinoša. Viņa bēgļu uzmundrinājumam domātos rakstus un runas gaidīja nometnēs, un tie turpinājās arī pēc lielās aizbraukšanas no Eiropas. Zariņa runās un rakstos tika uzturēts optimistisks noskaņojums, šur un tur arī parādās atziņa, ka trimdai turpinoties, latviešu domāšanā ir parādījušas negatīvas pārmaiņas. Pēc Kārļa Zariņa nāves 84 gadu vecumā 1963. gadā viņam veltītie piemiņas raksti viņu aprakstīja kā “latviešu tautas darbinieku” un atgādināja, ka viņa pēckara darbība kā diplomātam trimdas apstākļos notika, “kad [viņam] aiz muguras nestāvēja valdība un neatkarīga valsts.” Piemiņas raksti par viņa dzīvi Anglijas trimdinieku sabiedrībā arī atzīmēja, ka “viņš nepalaida garām nevienu izstādi, koncertu, uzvedumu un priekšlasījumu, lai gan mūža gadi un ārsta priekšraksti mudināja uz piesardzību.”*

Foto no Ārlietu ministrijas arhīva, autors nav zināms

* Eduards Silkalns, red., *Kārlis Zariņš. Mēs Būsim: runas un raksti 1947–1963, 180–181.*

kāds vietējais Melburnas latviešu advokāts – sabiedriska darbinieks – argumentēja, ka “Latvijas valsts vēl vienmēr pastāv. Tā nav tikai mūsu vēlmēs, sapņos vai jūtās. Tā pastāv starptautisko tiesību sistēmā. Tās pastāvēšanu atzīst un formālās deklarācijās apstiprina demokrātiskās lielvalstis ar ASV, Angliju, Austrāliju un Kanādu priekšgalā.”³ Vēl pēc četrdesmit gadiem daudzu trimdinieku valstiskajā domāšanā kontinuitāte starp pirmskara Latviju un pēckara *de iure* Latviju bija izteikta ne tikai ideju, bet arī izjūtu līmenī.

Otrais posms 1951–1970: visaptverošā izklienētība

Atsaucoties uz dažādu zemju piedāvājumiem, Vācijas bēgļu nometnēs dzīvojošie latvieši paši konstruēja nākamo trimdas posma pamatstruktūru, proti, padziļinātu un paplašinātu izklienētību, kas nostabilizējās tikai 50. gadu beigās. Rezultātā “trimda” pārvērtās par grūti definējamu kolektīvu, jo tai trūka izteiktu robežu un nemainīga iedzīvotāju skaita. “Trimda” nebija tikai viena vieta, bet sastāvēja no daudzām dažāda lieluma “kolonijām” vai “pagastiem” četros kontinentos un apmēram divdesmit atsevišķās valstīs, un katra “kolonija” turpmāk veidoja savu īpatnējo mikrovēsturi. Vēlākie trimdas vērotāji šo “koloniju” kolekciju aprakstīja ar metaforu “arhipelāgs,” un tajā visur bija jūtami izteikts centrālās efekts: pielāgošanās dotajai sabiedriskajai videi, attālināšanās no latvietības, mērens tautiskums. Pretspiediens šai decentralizācijai nāca no organizācijām, kas ātri vien parādījās “kolonijās,” kur bija nonācis pietiekams skaits aktīvu latviešu: tika dibinātas vietējas organizācijas, organizācijas speciāliem nolūkiem (piemēram, skauti un gaidas), “nacionālās” organizācijas (piemēram, Amerikas latviešu apvienība), konfesionālas draudzes un pasākumi, kas saistīti ar draudzēm, Eiropā dibināto organizāciju (piemēram, Daugavas Vanagi) nodaļas jaunajās mītnes zemēs.

Šim 50. gadu organizāciju vilnim līdzī nāca dažādi vēl līdz šim neatbildēti jautājumi, un galvenais no tiem saistījās ar “ārlietām.” Pašsaprotama bija šo organizāciju “iekšējā” nozīme: latviešiem bija jāturas kopā, jāveicina latvietības uzturēšana, jādara viss, lai radītu pretspiedienu izklienētībai. Bet tas nevarēja būt viss, jo būtisks bija arī Latvijas atbrīvošanas jautājums. Sabiedriskai rosībai bija jāvērsas “uz ārpusi”: šī doma parādījās Amerikas latviešu apvienības dibināšanas kongresā 1951. gada februārī, kad savā referātā kādreizējais neatkarības laika ministrs Alfreds Bērziņš mudināja klausītājus neaizmirst “ārlietu” jomu: “Mūsu politiskais darbs jāizvērs uz āru iepretim citu valstu organizācijām, un uz iekšu vienojot savus spēkus... Bieži mums ir bijuši saukļi, kuriem mēs varam katrs apakšā parakstīties, bet neesam vienmēr varējuši tos realizēt.”¹⁴ Šajās un citās līdzīgās debatēs 50. gadu sākumā tāpat tika atkārtota jau DP nometņu laikā formulētā doma, ka Latvijas atbrīvošana un latvietības uzturēšana bija vienas un tās pašas misijas divas puses un tādēļ misijas realizācijā ir jāiesaista visa latviešu trimdinieku sabiedrība.

Daži izkļiedētie latvieši turpināja domāt, ka “ārlietas” varētu nodot sūtņu kolēģijai (resp., ārlietu speciālistiem), bet šī doma bija nerealizējama. Lai gan sūtņu kolēģijai bija iespēja *neformāli* piedalīties trimdinieku dzīvē, sūtņi kā oficiālās amatpersonas nevarēja būt *politiski* aktīvi. Šo dilemmu aprakstīja Amerikas latviešu apvienības pirmais priekšsēdis, profesors Pēteris Lejiņš, Latvijas sūtņa ASV Jūlija Feldmaņa (1889–1953) piemiņas grāmatā: “Kā diplomāts viņš [Feldmanis] reprezentēja savu valsti pie Savienoto Valstu valdības, bet viņam nebija tiesības iejaukties šīs zemes iekšējās lietās, piemēram, sākt organizēt tās iedzīvotājus. Jo viegli tas varētu viņu padarīt par *persona non grata* un viegli ietekmēt visu brīvas Latvijas turpināto atzišanu un diplomātiskos sakarus. Latvijas starptautiskais stāvoklis balstījās uz lielo Rietumu demokrātiju labās gribas. Ar to nedrīkstēja riskēt.”⁵ Ja Rietumu latvieši tiešām vēlējas piekopt “ārlietas,” iniciatīvai bija jānāk no latviešu sabiedriskajām organizācijām un nevis no sūtņu kolēģijas. Sūtņi jaunajās mītnes zemēs varēja izpildīt dažādas konsulārās funkcijas (piemēram, atjaunot Latvijas laika pases), piedalīties dažādos savu tautiešu svinīgajos pasākumos un ar savu personu “reprezentēt” neatkarīgo Latviju dažādos mītnes zemju diplomātiskos sarīkojumos. Tā kā viņi “pārstāvēja” neatkarīgo Latviju, viņi nevarēja līdztekus “pārstāvēt” Amerikas vai citu mītņu zemju latviešus.

Tas, protams, radīja jautājumu, vai jaunajās mītnes zemēs dzīvojošiem latviešiem vispār varēja būt īpašas “ārlietas,” kas atšķirās no šo mītņu zemju “ārlietām”? Interesantu atbildi deva sūtņis Jūlijs Feldmanis ALAs dibināšanas kongresā 1951. gadā: “...statūti jāraksta uzmanīgi. Mēs esam latvieši, un Latvija mums pirmā vietā. Šeit mēs esam viesi un esam zem Amerikas ērgļa spārna. Vai tad nebūtu nevietā, ja mēs teiktu ka domājam tikai savu domu?”⁶ 50. gadu sākumā šī “latvieši-kā-viesi” domāšana varbūt bija pareiza, bet disonance radās tad, kad pēc pāris gadiem ASV un citur latvieši brīvprātīgi pieņēma mītnes zemju pavalstniecību. Vai šādos apstākļos Latvija varēja būt “pirmajā vietā,” un kā tad latvieši-pavalstnieki varēja sevi uzskatīt par “viesiem”? To apkopojot, jāatzīst, ka “ārlietas” šajā kontekstā prasījās pēc paplašinātas definīcijas. Latviešu trimdas organizāciju darbībai nu sevī bija jāiekļauj dažāda veida orientēšanās “uz ārpusi” – t.i., tā bija jāvirza uz trimdas sabiedrībai nepiederošām auditorijām un institūcijām. Bet šī darbība nevarēja būt “valstiska” šī vārda normālā nozīmē, jo

kā ALA, tā citas latviešu organizācijas visur bija un palika “nevalstiskas.” Trimdinieki nedzīvoja kādā alternatīvā “valstī,” lai gan tā laika dokumenti liek manīt, ka vismaz pirmajā trimdas paaudzē bieži vien tā tika domāts. Laimīgā kārtā, Aukstajam karam turpinoties, šajā posmā nevarēja notikt liela mēroga sadursmes jeb konflikti starp trimdinieku un lielo mītņu zemju “ārlietām,” jo abiem ideju grupējumiem bija vieni un tie paši ienaudinieki: komunisms un it īpaši Padomju Savienība. Izrādījās, ka ASV “lielās” ārpolitikas vadītāji bija ļoti atsaucīgi pret-komunistisku ideju veicinātāji. Jau 1953. gadā ASV Kongress ar rezolūciju radīja “apspiesto tautu” (*captive nations* – angļu val.) ideju, konstatējot, ka liela daļa pasaules valstu, ieskaitot Baltijas valstis, atrodas komunisma un PSRS radītā “gūstā” un ka ASV tauta par šo faktu jāinformē ar sevišķu “Apspiesto tautu nedēļas” palīdzību. Šī proklamācija 1959. gadā pārvērtās likumā, kuru parakstīja prezidents Dvaitis D. Eizenhauers. Šīs nedēļas institucionalizēšana valsts līmenī radīja svarīgu pieturas punktu daudzām ASV latviešu trimdinieku “ārlietu” aktivitātēm turpmākajos gadu desmitos. ASV Kongresā nedēļa tika atzīmēta ar senatoru un kongresmeņu runām, notika organizētas sanāksmes un gājieni ar nolūku informēt publiku par “Padomju impērijas” draudiem un Baltijas valstu nebrīvības stāvokli. Šis arī bija tas moments, kad latviešu organizācijas atkārtoti saviem pārstāvjiem ASV politiskajā elitē atgādināja par 1940. gadā ASV pieņemto Latvijas aneksijas neatzīšanas deklarāciju (Samnera Velsa deklarācija), tādējādi atjaunojot tās atpazīstamību lielas demokrātijas vienmēr mainīgajās politiskajās diskusijās.

Latviešu organizēšanās vilnis visās jaunajās mītnes zemes 50. gadu beigās radīja visai sarežģītu organizāciju tīklu, kura pamats bija gandrīz nesaskaitāmas vietējās latviešu organizācijas visās mītnes zemēs. “Centrālās” organizācijas mītnes zemēs sastāvēja galvenokārt no vietējo organizāciju pārstāvjiem un tādēļ bija uzskatāmas par “jumta organizācijām.” 1956. gadā tika dibināta vēl viena “jumta organizācija,” proti, Pasaules brīvo latviešu apvienība (PBLA), kurā bija pārstāvētas visas eksistējošās latviešu “centrālās” organizācijas. Principā, PBLA bija domāta kā visu latviešu organizāciju *summa summarum*, jo par savu galveno pienākumu pieņēma “reprezentēt” visus ārpus Latvijas teritorijas dzīvojošos latviešus. Prakse tomēr no sākuma bija sarežģītāka, jo līdz pat 70. gadiem PBLA priekšēži bija vienlaikus Amerikas latviešu apvienības

priekšsēži (Pēteris Lejiņš, Uldis Grava, Ilgvars Spilners). Tika uzskatīts, ka darbošanās pasaules latviešu interesēs būs sekmīgāka, ja ar “globālās” latviešu organizācijas (PBLA) un lielākās “centrālās” latviešu organizācijas (ALA) vadīšanu nodarbosies vieni un tie paši cilvēki, un turklāt, ka abu organizāciju darbošanās vieta būs viena un tā pati, proti, “brīvās pasaules” galvenās valsts (ASV) galvaspilsētā (Vašingtonā). Lielais organizēšanās vilnis 50. gados tātad vainagojās ar organizāciju pamatstruktūru, kuras rāmjos turpinājās latviešu “iekšlietu” un “ārlietu” aktivitātes līdz pat “trimdas” jēdziena izplēnēšanai pēc 1991. gada.

Organizāciju tīkla ietvaros šajā posmā “ārlietas” attīstījās kā liels daudzums samērā mērenu aktivitāšu, kurām bija jāpievērš mītnes zemju sabiedrības uzmanība “latviešu lietai.” Šie projekti izvirzījās par latviešu organizāciju “ārlietu” kodolu, un tie stipri atgādināja aktivitātes DP noņemtu gados. Šī konservatīvā “ārlietu” politika saskanēja ar tālaika galveno organizāciju vadītāju (piemēram, profesora Pētera Lejiņa) uzmanīgo personību un pieeju visās lietās. Notika vēstuļu rakstīšana politiski iespaidīgām personām, petīciju iesniegšana, gājieni ar plakātiem, protestu organizēšana svarīgu Padomju Savienības lideru viesošanās gadījumos, izstādes par Baigo gadu, deportēto piemiņas dienas, citu baltiešu un Austrumeiropas aktivistu centienu koordinēšana. Visas šīs nodarbības caurstrāvoja atgādinājumi klausītājiem un skatītājiem par oficiālo Baltijas valstu inkorporācijas neatzīšanas politiku un par “lidzpastāvēšanas” politikas (*coexistence policy* – angļu val.) un ierobežošanas politikas (*containment policy* – angļu val.) nepareizību. T. s. “ungāru revolūcija” 1956. gadā tomēr pierādīja, ka bija velti domāt, ka Aukstais karš pats par sevi atnesīs pārmaiņas, kuru rezultātā Padomju Savienības “impērijas” robežas Eiropā tiks atbīdītas uz austrumu pusi (“*roll-back of communism*” – angļu val.), tādējādi atbrīvojot Baltijas valstis. Daudzus gadus vēlāk latviešu trimdas politiskās darbības pētnieki tomēr raksturoja šīs pirmās divas desmitgades (1950–1970) kā neizdevušās: “Kopumā periodā līdz 1970. gadam gan indivīdu, gan trimdas organizācijas rīkotās akcijas saistībā ar PSRS dažādām aktivitātēm bija visumā nesekmīgas un tikai atsevišķos gadījumos pievērsa plašākas sabiedrības uzmanību... trimdas politiskajās norisēs laikposms no 50. gadu vidus līdz pat 70. gadu sākumam ir efektīvāku politiskā darba formu meklējumu un zināmā mērā stagnācijas laiks.”⁷

PĒTERIS LEJIŅŠ Amerikas latviešu apvienības dibināšanas kongresā 1951. gadā ievēlēts par organizācijas valdes pirmo priekšsēdi. Pētera Lejiņa dzīvesstāsts krietni atšķīrās no citu ASV jauniebraucēju neseniem piedzīvojumiem. Viņš ieradās ASV jau 1934. gadā kā Rokfellerā stipendiāts, ieguva doktora grādu Čikāgas universitātē 1937. gadā, pēc tam atgriezās Latvijā un docēja Latvijas Universitātē līdz 1940. gada sākumam, kad viņš emigrēja uz ASV. Tātad ALAs un PBLA galvenais vadītājs nebija tipisks Amerikas latviešu pēckara bēglis, jo viņš nebija pieredzējis ne “bēgšanu,” ne Vācijas DP nometņu laiku. Kongresa delegāti laikam izprata, ka šajā brīdī (1951. gadā) ļoti svarīgs elements jaunās organizācijas dzīvē tomēr bija reprezentēšanās “uz ārpusi.” Bija nepieciešams priekšsēdis ar tekošu angļu valodu, ar kādas respektējamā Amerikas universitātes augstāko izglītību un darba stažu kādā citā respektējamā Amerikas iestādē (šini gadījumā, arī universitātē), un ar atpazīstamību savā profesijā. Lejiņš nostrādāja par ALAs valdes priekšsēdi no 1951. līdz 1970. gadam, 1956. gadā arī uzņēmdamies Pasaules brīvo latviešu apvienības valdes priekšsēža amatu (arī līdz 1970. gadam). Trimdas dzīvei turpinoties, šie divi amati izvirzīja Lejiņu it kā par visas latviešu trimdas “līderi,” lai gan viņa vadības stilā nebija jūtamas šādas pretenzijas. Bija jāizprot dažādo mītnes zemju demokrātiskās sistēmas (daudzās vietās parlamentāriska, ASV īpatnējā “dalītas varas” sistēma), politiskās iekārtas (centralizētas un federālas) un dažādie veidi, kā šajās atšķirīgajās sistēmās “interesu” jeb “spiediena” grupas īstenoja savas programmas. Tāpat bija jāatrod mierinājumi neizbēgamiem kritiķiem “no apakšas,” kuri runāja par nedemokrātiskumu, visu uzskatu nepārstāvēšanu un neievērošanu, šķietamo nespēju pārvarēt asimilāciju un izkliedētību un “lielo” organizāciju ieslīgšanu pašapmierinātībā. Lejiņa nosvērtais vadības stils ne vienu vien reizi nomierināja sakarsušās debātes sanāsmēs un kongresos, lai gan jaunākās paaudzes aktivisti viņa pieeja latviešu lietām dažreiz likās par daudz konservatīva.

Foto no Pasaules brīvo latviešu apvienības arhīvam

Trešais posms 1970–1985: paaudžu maiņa un stratēģiskais pagrieziens

Otrajā posmā bija nodibinājusies trimdas pamatīpašība – liela izkliedētība –, kā arī nostabilizējies spēcīgs organizāciju tīkls, kas turpinājās arī nākamajās desmitgadēs. Bija arī iedibināta “sabiedrisko darbinieku” tradīcija, kuras aizvēsturi var meklēt jau deviņpadsmitā gadsimta latviešu Pirmās atmodas laikmetā. Visās jaundibinātajās Rietumu kolonijās ātri vien parādījās izlase, kas uzskatīja par morālu pienākumu mudināt vietējos tautiešus uz pašorganizēšanos un ziedot visu savu brīvo laiku šim mērķim. Izkliedētības apstākļos tas bija grūts uzdevums, jo jauniebraucēji visur bija sākuši pielāgoties Rietumu vērtību sistēmām, kurās individuālismam un demokrātiskumam bija liela loma. Nevienu nevarēja piespiest piedalīties “latviešu lietā.” Tāpat visur iebraucēju aprindās nepieciešamais “maizes darbs” – nereti vienā ģimenē vairāki “maizes darbi” vienlaikus – aizpildīja gandrīz visu dienu un “sabiedriskiem pienākumiem” bija jāatkāpjas uz nedēļas nogalēm vai bieži no tiem vienkārši bija jāatpērkas ar biedru naudas maksājumiem. Jau 50. gadu sākumā Kanādas latviešu laikraksta *Amerikas Latvietis* ievadrakstā redakcija sūdzējās par “sabiedriskās darbības” apsikšanu, salīdzinot to ar DP nometņu “zelta laikiem” (kad, protams, lielais vairums latviešu bēgļu nestrādāja algotu darbu). Jaunais latviešu politologs Jānis Peniķis 1959. gadā mēģināja aplēst “darba darītāju” skaitu: “Latviešu skaits trimdā ir nedaudz pāri simts tūkstošiem; no tiem darba veicēji un aktīvi atbalstītāji – desmit tūkstoši? divdesmit tūkstoši? No tiem ar pietiekamām zināšanām, spēju un gribu, lai veiktu [galvenos] nodomus, vislabākā gadījumā daži simti.”⁸ Šo minējumu vēlāk apstiprināja Edgara Dunsdorfa pētījumi 1972. gadā; viņaprāt, tajā laikā no visa lielā trimdinieku skaita visos kontinentos organizāciju amatos bija identificējami tikai apmēram 250 “sabiedriskie darbinieki.”

Pēc 1960. gada latviešu organizāciju tīkls turpināja funkcionēt kā “ārlietu” aktivitāšu rāmis, bet vienmēr saistībā ar “iekšlietām” (resp., latviešu kultūras pasākumu subsidēšana, papildskolu palīdzība, svētku organizēšana utt.). Apmēram divas trešdaļas no vadītāju – visaktīvāko sabiedrisko darbinieku – biogrāfijām pierādīja “Latvijas laika” un arī “nometņu laika” pieredzi. Tomēr pilnīgi dabiski šajos aktīvistos jau bija sākusi

parādīties paaudžu nomaiņa. Tā, piemēram, Amerikas latviešu apvienības 1986. gadā izdotajā vēsturē šis jaunais organizāciju cēliens parādījās ar virsrakstu “ALA trimdas paaudzes vadībā: pretīm jauniem apvāršņiem 1970–1986.” Šī paaudze sastāvēja no tiem pašiem “jaunajiem,” kurus sociologs Juris Veidemanis, pētot latviešu koloniju Milvokos ASV 50. gadu beigās, bija aprakstījis kā jau tad “labi ieaugušus abās kultūras.” Šai paaudzei piederošie latvieši neizjuta vajadzību krasi atšķirt “savējos” no “svēšiniekiem,” jo viņos ilgstoša saskarsme ar mītņu zemju kultūru, iestādēm un vienaudžiem bija kļuvusi par personiskās identitātes sastāvdaļu. Citiem vārdiem, viņi bija sekmīgi attīstījuši līdzsvarotu atrisinājumu pielāgošanās problēmai; var arī teikt, ka bija notikusi sava veida “amerikanizēšanās,” “kanadizēšanās,” “australizēšanās,” “zviedriskošanās” un “vāciskošanās.” Tomēr, acīmredzot, šis process daudzos jaunajos latviešu “sabiedriskajos darbiniekos” nenozīmēja atkāpšanos no “latviešu lietas” un, no otras puses skatoties, īpašu norobežošanos no mītņu zemju sabiedrībām. Runājot par ASV un Amerikas latviešu apvienību, šīs organizācijas 1986. gada pašportretējumā bija teikts, ka paaudžu maiņa “pavēra iespējas latviešu organizāciju darbā ienest laikmetīgas, ASV apstākļiem piemērotas profesionālas darba metodes un pieejas un izveidot lielāku un labāku finansiālo bāzi.”⁹ Protams, paaudžu maiņa varēja notikt tikai tajās latviešu organizācijās, kurām vispār bija “jaunā paaudze.” Tā bieži vien tika “sagatavota” jaunatnes filiālēs, kāda bija, piemēram, Amerikas latviešu jauniešu apvienība. Tas nozīmē, ka, par “paaudžu maiņu” runājot, ir jādomā ne par kaut kādu piepešu milzīgu lūzumu trimdinieku dzīvē, bet gan par ilgstošu un samērā lēnu procesu. Tas, kas notika Amerikas latviešu apvienībā, nebija tipiski, tas vairāk simbolizēja šo procesu: pēc divdesmit gadiem ALAs valdes priekšsēža amatā Pēteris Lejiņš (dz. 1909. gadā) atkāpās no amata un viņam sekoja Uldis Grava (dz. 1938. gadā, amatā 1970–1972), Ilgvars Spilners (dz. 1925. gadā, amatā 1972–1975) un Ādolfs Lejiņš (dz. 1927. gadā, amatā 1975–1977). Grava bija iecerējis ASV 12 gadu vecumā, Spilners – 25 gados, un Lejiņš – 22 gados.

Gados jaunāki trimdinieku organizāciju vadītāji nozīmēja “latvieši-kā-viesi” domāšanas veida iespaida mazināšanos. Lai gan šīs paaudzes aktīvisti bija vēl dzimuši Latvijā un latvietība turpināja būt viņu personības ļoti svarīgs elements, viņu idejās par latviešu trimdas “iekšļietām” un

“ārlietām” parādījās jaunas ievirzes, kas kontrastēja ar iepriekšējās paaudzes vadītāju konservatīvismu. Pirmkārt, jaunie labāk nekā viņu priekšteči izprata ideju konkurences nozīmi lielajās Rietumu masu demokrātijās un arī lielo lomu, ko jau 60. gados sabiedriskās domas radīšanā bija sākusi ieņemt mediju industrija. Savā autobiogrāfijā pirmais “jaunais” ALAs un PBLA priekšsēdis Uldis Grava (dzimis 1938. gadā) to izteica īsi un kodolīgi: “Vadot PBLA, es atskārtu, ka notikumi ir svarīgi tikai tad, ja par tiem tālāk ziņo prese. Ja pasaulei par kādu notikumu trūkst informatīva apraksta, tad liekas, ka tas vispār nav noticis.”¹⁰ Tas nozīmēja, ka, par taktiku runājot, nepietika ar akcijām, kas cerēja pievērst vispārējas publikas un politiķu uzmanību savām prasībām tikai ar pieklājīgiem gājieniem un rakstiskiem atgādinājumiem par pagātnes netaisnībām. 60. un 70. gados Rietumu sabiedrībās savu klātbūtni pieteica vesela rinda sabiedrisku grupējumu, kas ar nevalstisko organizāciju palīdzību pieprasīja publikas līdzjūtību un pagātnes kļūdu labošanu: dažādas minoritātes, sievietes, arod biedrības. Lai gan Aukstā kara sākumā komunistu režīma vardarbība ieņēma galveno vietu mediju radītās informācijas pasaulē, divdesmit gadus vēlāk PSRS ekspansijas “upuri” jeb “apspiestās tautas” jau konkurēja ar iekšzemju “cietēju” grupām, kuru līdzjutēji bija simti tūkstošu. Lai iegūtu mediju uzmanību, bija jāpielieto t. s. “tiešā darbība” (*direct action* – angļu val.), ja ne tiešā konfrontācijā ar varu, tad vismaz provokācijās mediju klātbūtnē. Tiesa, latviešu gadījumā šādi “izlēcieni” tomēr palika samērā mēreni: pilinot savas asinis uz PSRS karoga, neielūgti ierodoties starptautiskos saietos un izprovocējot aizturēšanu, pieslēdzot sevi pie lielvalstu sūtniecību žogiem, noīrējot kuģus, lai Baltijas jūrā piebrauktu tuvu PSRS starptautiskajai robežai. Šāda veida “politiskais teātris” nebija iedomājams 50. gados.

Otrkārt, būdami un jūtoties pilnīgi līdztiesīgi “iedzimtajiem,” jaunās paaudzes aktīvistu instinktīvi saprata, ka modernās masu demokrātijās balsotāju grupējumu skaitliskais apmērs un nepārtraukts “spiediens” varas gaitēnos parasti bija efektīvāki nekā kādas netaisnības nozīme morālā plāksnē. Lielu balsotāju skaitu latvieši nevarēja piedāvāt nevienā mītnes zemē, un tādēļ skaitu vajadzēja paplašināt, sadarbojoties ar aktīvistiem no visām Baltijas valstīm, resp., pielietot “reģionālo” pieeju “ārlietās.” 70. gados palielinātu aktivitāti izrādīja jau 60. gadu beigās iesāktais Baltiešu

aicinājums Apvienotajām Nācijām (*United Baltic Appeal to the UN*, BATUN – angļu val.), un šāda veida baltiešu kooperācija parādījās arī akadēmiskajā pasaulē ar Baltijas Studiju veicināšanas asociācijas (*Association for the Advancement of Baltic Studies*, AABS – angļu val.) nodibināšanu 1968. gadā. Ar AABS palīdzību 70. gados tika izdota vesela rinda publikāciju par Baltijas valstu “ārlietām” un šo valstu starptautisko juridisko stāvokli. Šo baltiešu kooperāciju arī veicināja fakts, ka jauniešiem Rietumu baltiešiem nu bija pieejama kopēja valoda, resp., angļu valoda.

Treškārt, jaunajai vadītāju paaudzei bija pilnīgi skaidrs, ka Rietumu “lielajā” politikā jau 50. gados attiecībā uz komunistisko pasauli bija iedibinājies spēcīgs “reālpolitikas” elements un ka tas nebija noticis kaut kādas aizkulišu sazvērestības vai “Maskavas rokas” rezultātā. Šī “sadzīvošanas” politika bija noenkurota abu pretinieku kodolieroču arsenālos, un šāda veida nepārtraukta “auksta” konfrontācija atļāva pat tādiem pieredzējušiem pret-komunistiem kā ASV prezidentam Ričardam Niksonam 1974. gadā ciemoties pie “sarkanās” Ķīnas diktatora Mao Dzeduna, Niksona padomdevējam ārlietās Henrijam Kisindžeram formulēt *détente* politiku ar komunistu lielvarām un pat latviešiem draudzīgajam un ļoti konservatīvajam ASV prezidentam Džeraldam Fordam 1975. gadā parakstīt Helsinku līgumu, kas austrumeiropiešu acīs izskatījās pēc Eiropā eksistējošo robežu apstiprinājuma. “Reālpolitikai” pamatā bija doma, ka pasaule bija jāpieņem “tāda, kā tā ir” un ka ar “sarunām” vienmēr un visur var panākt vairāk nekā ar “asiņainu slaktiņu.” Tas, starp citu, stiprināja tās jauno trimdinieku daļas nostāju, ka piesardzīgi “kultūras sakari” ar Latvijas PSR ir vēlami un pieļaujami, un tādēļ 70. gados šī pretruna sāka norimt arī Rietumu latviešu starpā.

Visumā, ceturtkārt, jaunākās paaudzes sabiedriskie darbinieki samierinājās ar šāda veida “reālpolitiku,” vienlaikus pieņemot, ka tās ietvarā daudz kas bija iespējams Latvijas neatkarības idejas labā. Bija jāsaprot, ka mītņu zemju “ārpolitikas” veidotāji vienmēr un visur rēķināsies vispirms ar savas valsts interesēm un nevis ar kādas citas valsts atbrīvošanu vai tās kādreizējo iedzīvotāju vēlmēm. To, protams, varēja uzskatīt par “reālpolitikas” ēnas pusi: lēmumi tiks pieņemti, vadoties ne no starptautiskos līgumos un deklarācijas izteiktiem morāliem principiem un spožiem ideāliem, bet gan no “valsts interesēm” (*raison d'état*). Un tas viss nozīmēja,

piektkārt, ka latviešu trimdinieku Rietumu politiskie draugi, sabiedrotie un atbalstītāji atsevišķos gadījumos varēja izrādīties neprognozējami “lielās politikas” veidošanā. To pierādīja jau Anglijas 1968. gada līgums ar Padomju Savienību attiecībā uz pirmskara Baltijas valstu deponēto zeltu Londonā, kā arī Latvijas inkorporācijas neatzišanas politikas svārstības Austrālijā 1974. un 1975. gadā, kad neatzišanas politika tika atcelta un pēc tam atkal atjaunota. Visās lielajās Rietumu demokrātijās, kur pastāvēja divu vai daudzpartiju politiskās sistēmas, kārtējo vēlēšanu rezultātā pie varas varēja nākt politiskie spēki, kuri pret Latvijas neatkarības interesēm varbūt nemaz nebija izteikti naidīgi, bet tomēr bija gatavi tās ignorēt, lai uzlabotu attiecības ar citām lielvalstīm un apmierinātu savu atbalstītāju – balsotāju – prasības. Šī nu bija tā jaunā 70. gadu “jaunā pasaule,” kurā, turpinot ieņemt 1947. gada DP nometņu laika dokumentos formulēto “stingro stāju,” tas varēja novest līdz “latviešu lietas” pilnīgas trivializēšanas.

Sestkārt, visās galvenajās jaunajās mītnes zemēs jaunās paaudzes aktīvistiem nepārvarama problēma kā “ārlietās,” tā citās jomās apzinīgu latviešu mazais skaits, salīdzinot ar “iezemiešiem” – patiesībā nebija daudz mainījusies, un ja bija mainījusies vispār, tad uz sliktu pusi. Šo faktu izprata jaunās paaudzes organizāciju vadītāji. Tiesa, joprojām pastāvēja aktīvs kodols – tie pārsimti aktīvistu visās paaudzēs un visās mītnes zemēs, kuriem “latviešu lieta” bija ļoti nozīmīga. Varēja arī rēķināties ar iespaidīgu atbalstītāju skaitu, kuri bija gatavi maksāt biedru naudas, piedalīties sarīkojumos un uzskatīt sevi par latviešiem. Bet, pēc citas statistikas spriežot, latviešos turpinājās latvietības atšķaidīšanas procesi. Valodnieki konstatēja, ka divvalodīgajos jaunos latviešu izcelsmes mītņu zemju iedzīvotājos vietējā valoda bija ieņēmusi dominējošo lomu. Izdevniecības ziņoja, ka latviešu grāmatu, žurnālu un avīžu lasītāju skaits samazinās ik gadu. Dažāda veida komentāri par latviešu trimdas iekšējo un ārējo politiku liecināja, ka lielāka daļa jaunāko trimdinieku paaudžu vadījās vairāk no mītņu zemju sabiedriskās domas nekā no kaut kādas īpašas “latviskas” sabiedriskās domas. Visus šos procesus kopā vēl varbūt nevarēja uzskatīt par “asimilāciju” vai “pārtautošanos” (Edgara Dunsdorfa diskutētie jēdzieni), bet par “pielāgošanos” gan. Visām šīm pārmaiņām vēl nāca līdzī neizbēgamais fakts, ka demokrātiskās sistēmās visefektīvākais savas “politikas” aizstāvēšanas veids, proti, “savu cilvēku” ievēlēšana augstos politiskos amatos, latviešiem

ULDIS GRAVA. Ja trimdinieku statusā nonākot, Kārlis Zariņš un Pēteris Lejiņš abi jau bija pieauguši cilvēki un izjuta trimdas uzdevumus no šī viedokļa, tad bija arī daudz latviešu, kuri pēckara Rietumos nonāca kā bērni un pusaudži. Jaunākā gada gājuma latviešiem saskarsme ar jauno mītņu zemju cilvēkiem, institūcijām, valodu un paražām jau no paša sākuma bija neizbēgami tieša un cieša, tomēr atļaujot tiem uzturēt tikpat ciešas saites ar latvietību.

Uldis Grava (no labās) ar ASV prezidentu Džeraldū Fordu. Baltā nama oficiālā fotogrāfija no Ulda Gravas personīgā arhīva

Trimdai ielgstot, latviešu sabiedrībā amatos ienāca tā paaudze, kuru sociologs Veidemanis 50. gadu beigās aprakstīja kā labi iedzīvojušos atvestās (latviešu) un arī mītņu zemju kultūrās. Ikdienā tas parasti nozīmēja dzīvot “paralēlas” dzīves, kā to savā autobiogrāfijā apraksta pirmais “jaunais” ALAs un PBLA valžu priekšsēdis Uldis Grava, kurš ienāca šajos amatos 70. gadu sākumā.¹² Kā šo divu kultūru prasības tika kombinētas, bija atkarīgs no personības un apstākļiem. Lielajos latviešu centros (kā Ņujorkas pilsēta, kur uzauga Grava) bija daudz iespēju iedziļināties latviešu dzīvē, vienlaikus nodibinot sekmīgu karjeru mītnes zemes sabiedrībā (Gravas gadījumā ASV mediju industrija). Grava raksta, ka “iebraukušam 12 gadu vecumā Amerikā, man kaut kā pagāja secen iekļaušanās amerikāņu sabiedrībā, kas visumā ir ļoti atvērta.”¹³ Viņa jaunības un vēlākā “sabiedrība” tāpat bija izteikti latviska (arī valodas ziņā), kas gan nerādīja šķēršļus viņa “maizes darbam” līdz pensijas gadiem ASV žurnālistikā, kura, protams, bija viscaur amerikāniska (arī valodas ziņā). Iesaistīšanās latviskā “sabiedriskā darbā” Gravam sākās agri un pārvērtās par turpmākās dzīves sastāvdaļu. Trimdas latvietības tipoloģijā Gravas veiksmes stāsts tomēr bija viens no vairākiem variantiem, jo izkļiedētības rezultātā daudziem latviešu jauniešiem šāda veida divkultūru līdzsvarošana, kas nosliecās uz latvisko pusi, vienkārši nebija iespējama. Tas, ka Grava izvēlējās par savu profesiju (“maizes darbu”) tādu, kuras centrā bija komunikācija ar plašāku sabiedrību, izrādījās ļoti svarīgi vēlāk trimdas latviskās sabiedrības amatos, jo lielajās Rietumu demokrātijās Latvijas neatkarības “lietas” – resp. trimdas “ārlietu” – veiksmīga uzturēšana bija atkarīga no kontaktiem mediju pasaulē un Rietumu mediju izpratnes. Šajā jomā vairs nederēja “latvieši-kā-viesi” mentalitāte; bija vajadzīga pašpārliecība, līdztiesības izjūtas internalizēšana un argumentēšana no spēka pozīcijām.

* Uldis Grava, *Tālumā, bet ne svešumā* (Rīga: Jumava, 2016), 90.

** Turpat, 46.

visās mītnes zemēs bija izrādījies nepieņemams vai neiespējams. Varbūt tas būtu bijis prasīts par daudz: efektīvi strādāt demokrātisko valstu politiskās sistēmās un virzīties “uz augšu” caur partijām no vietējiem uz valsts līmeņa amatiem nozīmēja politiku pārvērst par profesiju un būt gatavam vismaz laika dēļ nobīdīt pie malas visu “latviešu lietu.” To arī jaunāko paaudžu latviešu profesionāļi nebija gatavi darīt, un tas tāpēc arī trešajā posmā nozīmēja, ka Latvijas “ārlietu” veicināšana palika “interesu grupu” vai “spiediena grupu” līmenī, vienmēr un visur konkurējot ar latviešu “iekšlietām” līdzekļu jomā.

Secinājumi

Pagātnes modelis, kurā latviešu pēckara Rietumu trimdinieki no sākuma līdz beigām tiek uzskatīti par vienu nedalītu veselumu ar īpašu, nemainīgu politiku uz “iekšpusi” un “ārpusi,” isti nesaskan ar šo aizbraucēju attīstību desmitgadēs, kuras var uzskatīt par “trimdas” visaktīvāko periodu. Īstenībā trimdinieku vispārējai dzīvei, ieskaitot uz “ārpusi” vērstās nostādnēs, bija jāreaģē uz daudzām un dažādām pārmaiņām attiecīgajos dzīves kontekstos, kā arī uz strukturālo izkļiedētību, kas līdz 50. gadu beigām bija pārvērtusies par Rietumu trimdas pamatīpašību. Tātad trimdinieku dzīvei un tās strāvojumiem bija mainīgs raksturs. Bēgšanas posmam sekoja izkļiedētības sākums, resp., dzīve Vācijas bēgļu nometnēs, kā arī Zviedrijā. Šo sākuma izkļiedētību pēc “lielās izklīšanas” aizvietoja paplašināta izkļiedētība, kad Rietumu latvieši atsāka “normālu” dzīvi vairākos kontinentos un kādās divdesmit atsevišķās valstīs. Kā pretspiediens izkļiedētībai jau no paša sākuma attīstījās spēcīga un visnotaļ sekmīga pašorganizēšanās, kura līdz 50. gadu otrajai pusei bija radījusi ne vien vairākus simtus vietējo latviešu organizāciju, bet arī “centrālās” organizācijas galvenajās mītnes zemēs un vienu kopēju organizāciju (PBLA) visiem Rietumu latviešiem. Galvenie uzdevumi visās lielajās organizācijās bija uzturēt latvietību (“iekšlietas”) un iedarbināt stratēģiju Latvijas valsts neatkarības atjaunošanai (“ārlietas”). Tomēr strāvojumi bija pakļauti dažādu pārmaiņu diktātam. Trimdai turpinoties, pirmais uzdevums sāka likties tikpat svarīgs kā otrais, jo no visām “kolonijām” ienāca negatīvi ziņojumi par latvietības dažāda veida vājināšanos. Tomēr organizāciju vadība turpināja

parādīties otrās trimdas paaudzes aktīvisti (“sabiedriskie darbinieki”), kuriem viņu priekšteču stratēģiskā pieeja “ārlietu” jautājumos likās par remdenu. Viņi bija no tās paaudzes, kura mītnes zemēs bija ieradusies bērnībā vai kā pusaudži, ieguvuši vidējo vai augstāko izglītību mītnes zemju valodās, un savās personībās bija spējuši līdzsvarot ciešas iesaistes abās kultūrās, tādējādi radot sevī pašpārliecinātību. Viņi vairs nejutās kā “viesi,” kuriem ir ieteikts pieklājīgi atturēties no iejaukšanās apkārtesošās sabiedrības “darīšanās.” Viņi pieņēma kā pašsaprotamu vajadzību izcīnīt uzmanību “latviešu lietai” ne tikai varas gaitēnos, bet arī mītnes zemju mediju pasaulē. Turpinot izcelt Latvijas neatkarības atgūšanas tēmu, šī paaudze vadīja trimdinieku “ārpolitiku” līdz pat Trešajai atmodai.

Atsauces

- ¹ Eduards Silkalns, red., *Kārlis Zariņš. Mēs būsīm: runas un raksti 1947-1963* (Melburna, Kārļa Zariņa fonds, 1987), 8.
- ² Sk. John Hiden, Vahur Made and David J. Smith, eds. *The Baltic Question during the Cold War* (London: Routledge, 2008), 45–55.
- ³ Bruno Albāts un Visvaldis V. Klīve, *Amerikas Latviešu Apvienība 1951–1986* (Vašingtona: ALA apgāds, 1986), 202–203; Vilis Eglīte, “Tauta šai malā,” *Archīvs* No. 24, 1984, 54.
- ⁴ Bruno Albāts un Visvaldis V. Klīve, *Amerikas Latviešu Apvienība 1951–1986*, 190.
- ⁵ Jānis Kadīlis, red., *Jūlijs Feldmanis* (Linkolnā, Nebraska: Vaidava, 1963), 13.
- ⁶ Bruno Albāts un Visvaldis V. Klīve, *Amerikas Latviešu Apvienība 1951–1986*, 188.
- ⁷ Eduards Bruno Deksnis un Kristīne Beķere, “Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā” no Tālavs Jundzis un Guntis Zemītis, red., *Latvieši un Latvija. Trešais sējums* (Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmija, 2013), 88–89.
- ⁸ Jānis Peniķis, “Darbs brīvībai un mūsu uzskati,” *Jaunā Gaita*, No. 22–23, 1959.
- ⁹ Bruno Albāts un Visvaldis V. Klīve, *Amerikas Latviešu Apvienība 1951–1986*, 89.
- ¹⁰ Uldis Grava, *Tālumā, bet ne svešumā* (Rīga: Jumava, 2016), 181.

Ārpolitikas konceptualizācija Atmodas periodā

EDIJS BOŠS

Šī īsā nodaļa par ārpolitisko doktrīnu attīstību Atmodas periodā nav rakstīta ar mērķi sniegt lasītājam hronoloģisku atskaiti par šī sarežģītā un spējīgiem pavērsieniem pārpildītā laika posma notikumiem. Šāda informācija un daļēja tās interpretācija atrodama memuāru literatūrā un dokumentu kolekcijās, kas izdotas šī ceturtdaļgadsimta laikā. Šīs nodaļas mērķis nav arī uzskaitīt politiski juridiskās nianšes, kas saistītas ar Atmodas perioda ārpolitisko virsmērķi – panākt starptautisku atbalstu Latvijas valstiskuma atjaunošanai. Iepriekš minētie varētu būt vērtīgi jaunu pētījumu temati. Taču šī raksta vaduguns ir vēlme konceptuālā līmenī identificēt Latvijas ārpolitikas veidotāju priekšstatu attīstību par starptautiskajiem procesiem un Latvijas vietu tajos.

Skaidrības labad nepieciešams laikus paskaidrot, kas šī raksta kontekstā tiek saprasts ar terminu “ārpolitikas doktrīna.” Vispārīgi definējot, “doktrīna” ir fundamentālo ārpolitisko priekšstatu kopums, kas sastāv no vismaz diviem elementiem: 1) starptautiskās vides apstākļu izvērtējuma un 2) redzējuma, kā valsts pamatintereses – primāri drošība – attiecīgajos starptautiskās vides apstākļos vislabāk īstenojamas. Šādu ārpolitisko “doktrīnu” apzīmēšanai var tikt izmantoti citi termini, piemēram, “konceptija” vai “stratēģija,” un tās var arī nebūt nostiprinātas oficiālajā dokumentācijā. Atmodas perioda Latvijā ārpolitisko doktrīnu elementi biežāk atrodami nestrukturētā, pat netiešā veidā, piemēram, ārpolitikas veidošanā iesaistīto personu izteikumos un dokumentos, kas saistīti ar citām politikas nozarēm.

Jāpiebilst, ka Atmoda ir netipisks periods ārpolitikas analīzei. Būtiska daļa Latvijas tā laika politiskās elites – “Interfrontes” frakcijai, piemēram, bija teju trīsdesmit procenti vietu parlamentā – ar ārpolitikas konstruēšanu nenodarbojās principā, ņemot vērā viņu opozīciju Latvijas valstiskumam. Tāpēc šajā rakstā aplūkota ārpolitikas konceptu attīstība to

politisko strāvojumu iekšienē, kuri iestājās par – un panāca – Latvijas valstiskuma atgūšanu, kā arī pēc 1990. gada vēlēšanām deleģēja amatpersonas darbam atjaunotās valsts ārpolitisko institūciju kodolā – Ārlietu ministrijā un Augstākās Padomes Ārlietu komisijā.

Juku laikmets

No paaudzi tālas distances raugoties, Latvijas ārpolitisko ideju vēsturē Atmodas periods var šķist eklektisks. Daļēji tas skaidrojams ar subjektīviem faktoriem. Pēc gadu desmitiem ilgās dzīves padomju režīma uzspiestā informācijas bada apstākļos, ārpolitisko diskusiju tradīcijas bija seklas. Turklāt, ņemot vērā partiju sistēmas un valsts pārvaldes institūciju agrīno attīstības stadiju, ārpolitikas konceptualizēšana bija izteikti personalizēta nodarbe. Tajā iesaistījās ļoti ierobežots cilvēku loks, kuri turklāt nereti nonāca personīgos konfliktos. Kā savulaik secināja Augstākās Padomes deputāts Juris Bojārs, kurš pats arī bija viens no šo diskusiju dalībniekiem: “Mūsu ārpolitikas aparāts un mūsu parlaments vispār ir personību aparāts un personību parlaments, tādējādi ārpolitika notiek personību līmenī, turklāt šīm personībām savstarpēji konkurējot.”¹

Taču Atmodas periodam raksturīgā konceptuālā aptuvenība skaidrojama arī ar laikmeta īpatnībām. Atmodas laiks bija “vēstures paātrinājuma” periods. Ārkārtīgi īsā laika sprīdī, dažos gados, notika tik daudz, tik ātras, tik fundamentālas izmaiņas, ka jebkurai, pat visasākā politiskā prāta auklētai domai parasti bija īss derīguma termiņš. Intelektuālu taustīšanos var manīt teju visās šī perioda liecībās, ne tikai Latvijā. Arī visaugstākā līmeņa starptautiskās politikas veidotāju izteikumos un analītiķu spriedumos vīdēja samulsums. Skaidrs, ka, bipolārajam Aukstā kara starptautisko attiecību modelim sabrūkot, gan pasaulē kopumā, gan Eiropā veidojās “jaunā kārtība.” Taču kāda? Ārpolitikas doktrīnu slīpēšana prasa laiku, pieredzi un puslīdz skaidru priekšstatu par attiecīgā laikmeta starptautiskās vides reālījām. Aukstā kara beigu periodā visas šīs lietas bija deficīts, gluži kā desa padomju veikalā.

Piemēram, salīdzinot Atmodas perioda agrīno un beigu posmu, priekšstati par Padomju Savienības spēku un reģionālo ietekmi bija radikāli pārveidojušies. Līdz ar tiem tikpat radikāli mainījās gan priekšstats

MAVRIKS VULFSONS. Profesors, svešvalodu pratējs, ilggadējs ārpolitikas komentētājs, vēstures netaisnību izgaismotājs, neatkarības kustības iedvesmotājs – Mavriks Vulfsons bija visaugstāk kvalificētais no visiem Atmodas perioda ārpolitiskajiem domātājiem. Taču, ņemot vērā ideoloģiskas un personiskas pretrunas, kas sāka attīstīties LTF iekšienē, Vulfsona amats – Augstākās Padomes Ārlietu komisijas priekšsēdētājs (1990–1991) – izklausījās ietekmīgāk nekā bija realitātē un, tāpat kā citiem augstas raudzes intelektuāļiem arī daudzviet citur pasaulē, starpkaru un Aukstā kara periodā uzkrātajai erudīcijai bija ierobežota pielietojamība radikāli atšķirīgās pēc-aukstā kara pasaules konceptualizācijā.

Foto: Boriss Koļesņikovs / Latvijas Vēstnesis

par iespējām atjaunot Latvijas valstiskumu, gan analīze par to, kāda ārpolitisko ierobežojumu bagāža būs jāņem līdzi, šķiroties no PSRS. Vēl daudzas citas lietas, kas šķīta ģeopolitiskas aksiomas, piemēram, 1987. gadā, 1990. gadā jau bija izkūpējušas gaisā. Dienu pirms Vācijas atkalapvienošanas 1990. gada oktobrī viens no Latvijas Tautas frontes (LTF) rūditājiem politiskās analīzes prātiem Mavriks Vulfsons vaļsirdīgi secināja vien tik daudz, ka “šis notikums *kaut kādā veidā* saistīts ar mūsu turpmāko likteni.”² Kāda tipa lielvalsts būs Vācija, kādu lomu tā spēlēs pēc-aukstā kara Eiropā? Ne tikai Vulfsonu, bet pat Fransuā Miterānu un Mārgaretu Tečeri šis jautājums mulsināja. Kā – un vai vispār jebkā – amerikāņi redzēs savu lomu Austrumeiropā pēc Aukstā kara? Viņi paši raustīja plecus. Bet varbūt reālpolitikas tradīcijā balstītie priekšstati par mazo valstu apdraudētību spēcīgu kaimiņu tuvumā vispār vairs nebūs aktuāli? Indulis Bērziņš, cits LTF ārpolitiskais prāts un vēlākais ārlietu ministrs, īsu brīdi pirms 1990. gada 4. maija deklarācijas pieņemšanas izteicās, ka lēmumu atjaunot Latvijas neatkarību “no mums gaida visa Krievija, visa demokrātiskā Krievija, tā Krievija, kurai pieder nākotne.”³ Aukstā kara izskaņas periodu raksturoja cerību uzplūdi par miermīlīgāku un racionālāku pasauli. Bet vai uz “vēstures beigu” vīzijas varēja būvēt ārpolitikas doktrīnu?

Pielāgošanās modeļi Maskavas hegemonijai

Atmodas sākotnējā periodā, Latvijā veidojoties pēckomunistiskajiem politiskajiem strāvojumiem, ārpolitikas jautājumu konceptualizācija notika ļoti vispārinātā veidā. Nevēloties izprovocēt padomju konservatīvo spēku represijas, ārpolitisko priekšstatu attīstība risinājās pakārtoti pusvārdos notiekošajai diskusijai par neatkarības atjaunošanas iespējām, turklāt lielākā daļa intelektuālās enerģijas šajā laikā bija veltīta nevis nākotnes aprišu skicēšanai, bet padomju režīma cenzētās vēstures apzināšanai. Šādām, pēc padomju standartiem revolucionārām, sabiedriskajām diskusijām labvēlīgu vidi radīja *perestroikas* apstākļi PSRS.

Neilgi pēc nonākšanas Padomju Savienības Komunistiskās partijas ģenerālsēkretāra amatā 1985. gadā netipiski jauneklīgais Mihails Gorbačovs aizsāka šo fundamentālo padomju valsts pārveides procesu. Kremli pie varas grožiem nokļuvušajās reformistu aprindās valdīja pārliecība, ka pēc desmitgadēm, kas nodzīvotas totalitārā komunisma ideoloģiskajā dogmā, Padomju Savienībā “viss ir satrunējies.” Reformu nolūks bija iedvest jaunu dzīvīgumu novājējušajai padomju valstī, taču “skrūvju palaišana vaļīgāk” noveda nevis pie padomju valsts atjaunotnes, bet demontāžas. Tieši PSRS vājumus bija viens no svarīgākajiem ģeopolitiskajiem priekšnoteikumiem Latvijas kā neatkarīgas valsts atdzimšanai pēc Padomju Savienībā pavadītā pusgadsimta.

1980. gadu otrajā pusē no padomju varas atstatus veidoto Latvijas politisko strāvojumu sākotnējie, vēl sociālistiskā politikorektuma ietvarā apdomīgi definētie mērķi saistījās ar PSRS pārveidi no hipercentralizētas valsts reāli patstāvīgu republiku federācijā vai, vēl labāk, konfederācijā. Šie potenciāli iegūstamās autonomijas pakāpes apzīmējumi sevī ietvēra arī ārpolitiskās doktrīnas elementus. Tie balstījās uz priekšstatiem par neizbēgamu nepieciešamību sadzīvot ar atrašanos Maskavas ietekmes zonā, pat ja izdotos vairojot iekšpolitisko autonomiju un mazināt “centra” tiešo kontroli pār Latviju.

Ja PSRS reģionālā hegemonija šajā periodā šķita nenovēršama – un šis priekšstats dažādās modifikācijās saglabājās līdz pat pilnīgas neatkarības atjaunošanai –, tad pielāgoties Maskavas varenībai nozīmēja paust gatavību daļēji atteikties no ārpolitiskas suverenitātes. Tā, piemēram,

savā 1987. gada oktobra memorandā *Helsinki 86* grupas aktīvisti aicināja atbilstoši padomju konstitucionālajai kārtībai “vairāk uzsvērt Latvijas Republikas neatkarīgo statusu citu republiku saimē.”⁴ Gadu vēlāk, Latvijas nacionālistiskāk noskaņotajiem politiskajiem strāvojumiem nonākot pie atklātas prasības atjaunot Latvijas neatkarību, viņu paziņojumos ārpolitiskā satura dimensija bija vien nedaudz pamanāmāka. Latvijas Nacionālās neatkarības kustības (LNNK) veidotāji 1988. gada vasarā par vienu no saviem mērķiem, vērsoties “pret jebkuru vardarbību, militarismu,” pasludināja Latvijas teritorijas atbrīvošanu no kodolieročiem.⁵

“Pārbūves” ideju iedvesmotas, 1988. gadā Latvijā, Lietuvā un Igaunijā dibinājās arī “tautas frontes.” LTF, Igaunijas Tautas fronte (*Rahvarinne*) un *Sajūdis* Lietuvā kļuva par Atmodas gadu masveidīgākajiem politiskajiem strāvojumiem Baltijas republikās. Oficiālajās sākumdeklarācijās, kuras visās trijās republikās bija saturiski vienādas, tika pieprasīta Padomju Savienības pārveide federācijā, kurā būtu ievēroti “patiesi ļeņiniskie” nacionālās pašnoteikšanās principi.⁶ Viens no LTF dibināšanas idejas autoriem, ģeogrāfs Valdis Šteins LTF pirmajā kongresā to formulēja kā “Baltijas sociālistisko valstu konfederācijas izveidošanu PSRS sastāvā.”⁷ Pēc kongresa jaunievēlētais LTF vadītājs Dainis Īvāns skaidroja, ka “nav runas par politisko neatkarību, tikai par republikānisku suverenitāti; ... kas nozīmē, ka PSRS būtu tikai kopējas diplomātiskās un aizsardzības struktūras.”⁸

Tāpat kā LNNK 1988. gada dokumentos, arī LTF dibinātāju izteikumos bija manāmi antimilitāristiskie motīvi, kas atgādināja Aukstā kara periodā aktuālo “nepievienotās kustības” (*non-aligned movement* – angļu val.) naratīvu. LTF politikas plānotāji šajā laikā deklarēja, ka iestājas “par atbrūošanu un sabiedrības demilitarizāciju: atbalsta visa Baltijas un Skandināvijas reģiona pasludināšanu par zonu bez kodolieročiem,”⁹ iztēlojoties nākotnes scenāriju, kurā Baltija kopā ar Ziemeļvalstīm veidotu no lielvaru sacensības atstatus esošu reģionu.

Ir gan maz pazīmju, ka šīs vīzijas radās no fundamentālā morālā pārlicībā balstīta militarisma nolieguma. “Kamēr mums bija strēlnieki, tikmēr mums bija pašnoteikšanās,” pirmajā LTF kongresā sarkastiski izteicās jurists Juris Bojārs, “kā nav strēlnieku, tā no tā brīža vairs nav arī pašnoteikšanās.”¹⁰ Tēzes par “zonu bez kodolieročiem” bija taktisks pacifisms, kas radās no vēlmes pieredzēt PSRS militārās infrastruktūras atvilkšanu

no Latvijas teritorijas. Antimilitārais diskurss veidojās arī no objektīvas sava nespēka apzināšanās iepretim padomju varas militārā potenciāla gigantiskumam. Padomju karaspēks no Latvijas nebija padzenams ar ieročiem, un ja tā, tad varbūt bija iespējams atrast veidu, kā no lielvaru spēka politikas distancēties un to deleģitimizēt. Pacifistiskie eifēmismi no neatkarību atbalstošo Latvijas politiķu leksikas vēlāk pazuda tikpat ātri, kā tajā parādījās. Vēl 1990. gada vasaras sākumā, piemēram, LTF valdības ārlietu ministrs Jānis Jurkāns cerēja, ka “mēs piedzīvosim tādu stundu, kad Baltijas reģions būs demilitarizēts un [n]ebūs runas par blokiem, par kara blokiem.”¹¹ Bet jau 1991. gada laikā sāka veidoties Latvijas bruņoto spēku iedīgļi un uzreiz pēc neatkarības atjaunošanas parādījās arī vēlme Rietumvalstīs meklēt drošības garantijas Latvijai. Vēl nedaudz vēlāk, neilgi pēc PSRS sabrukuma, klasiski reālpolitiskā manierē ilggadējais LTF un Augstākās padomes Ārlietu komisijas loceklis Jānis Freimanis secināja: “Lai būtu miers, mums ir jābruņojas.”¹²

“Trīs mazās Somijas”

Papildus sākotnējai piesardzībai par valstiskuma atjaunošanas formu Latvijas neatkarību atbalstošo politiķu izteikumos ļoti aptuveni vīdēja divu potenciāli tālejošāku ārpolitisko vīziju sastāvdaļas: Baltijas valstu kopdarbība un “Somijas piemērs” politisko un militāro attiecību veidošanai ar Maskavu.

Ja Baltijas vienotības ideju vispār var uzskatīt par ārpolitisku doktrīnu, tad Atmodas periods bija šo uzskatu popularitātes augstākais punkts. “Būt par Latvijas Tautas frontes biedru nozīmē uzņemties lielu atbildību ne tikai par Latvijas, bet arī par visas Baltijas likteni, jo no stipras Latvijas lielā mērā atkarīga stipra Igaunija un stipra Lietuva,” LTF pirmajā kongresā pauda populārais dzejnieks un topošais diplomāts Jānis Peters. “Iekšēji sašķēlusies Latvija nozīmē arī sašķeltu Baltiju... Latvijai jāklūst par trīs republiku vienotāju.”¹³ Abu pirmo LTF kongresu dokumentos bija ietverta tēze, ka fronte “atbalsta Baltijas republiku, kā arī Baltijas jūras reģiona valstu politisko, ekonomisko un kultūras sakaru attīstību.”¹⁴

Nākamajos gados domas par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas sadarbību attīstīsies vēl tālāk, iztīrējot pat ideju par triju valstu konfederācijas

modeli. Tika atjaunotas starpkaru perioda Baltijas Antantes iestrādes un dibinātas jaunas trilaterālās institūcijas, piemēram, Baltijas Asambleja un Baltijas Padome. Emocionāli augstākais punkts Baltijas republiku neatkarības kustību sadarbībā bija Baltijas ceļa akcija 1989. gada augustā. Un 1990. gadā, izveidojot valdību, LTF deleģētā ārlietu ministra programmā Baltijas valstu sadarbība bija punkts numur viens. Jānis Jurkāns izteicās, ka tas esot “ārpolitikas pamatu pamats.”¹⁵

Jūtot PSRS iekšējo centrālās spēku pastiprināšanos un redzot Maskavas gatavību atkāpties no savas Aukstā kara ietekmes zonas Centrālajā un Austrumeiropā, baltiešu piesardzība izteikumos Atmodas periodā pakāpeniski mazinājās, turklāt saskarsmē ar ārvalstu diplomātiem un žurnālistiem radās nepieciešamība detalizētāk formulēt savas domas par ārpolitiku. Uzskatu un izteikumu evolūcija novērojama virknē šī perioda dokumentālo liecību.

“Vai Somijas piemērs nav iedvesmojošs?” LTF dibināšanas kongresā retoriski jautāja viens no organizācijas aktīvistiem Jānis Rukšāns. Viņš lēsa, ka PSRS būtu ieguvēja, ja “tai kaimiņos rastos trīs draudzīgas valstis vai šo valstu federācija.”¹⁶ Līdz pat neatkarības faktiskajai atjaunošanai 1991. gada augustā “neitralitātes” koncepts un “Somijas piemērs” kļuva par atslēgas terminiem Baltijas valstu ārpolitisko domātāju aprindās, turklāt viņu sadarbība šajā periodā bija tik cieša, ka atziņas veidojās savdabīgā pārrobežu intelektuālās šķērsapputeksnēšanās procesā. “Ja Maskava uz mirkli aizmirstu savas superlielvalsts ambīcijas, tā pati labprāt sniegtu baltiešiem neatkarību,” intervijā zviedru preseī šajā laikā skaidroja Tīts Made, viens no *Rahvarinnes* līderiem. “Igaunija, Latvija un Lietuva varētu veidot lielisku buferzonu starp Austrumiem un Rietumiem. Padomju Savienībai zaudējot savus starpniekus Somijā, Austrijā un Zviedrijā, Baltijas valstis varētu uzņemties šo lomu.”¹⁷ 1989. gada 14. maijā Baltijas Asambleja aicināja starptautisko sabiedrību ieklausīties Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tautu vēlmē īstenot nacionālo pašnoteikšanos un sasniegt neatkarību “neitrālā un demilitarizētā Eiropas zonā.”¹⁸ Kādā citā intervijā Rietumu žurnālisti uzdeva tiešu jautājumu vienam no *Sajūdis* līderiem Romualdam Ozolam par to, vai neatkarīga Lietuva veidotu attiecības ar PSRS pēc Somijas parauga, kas nozīmētu iekšpolitisku eiropeiskumu, vienlaikus neizaicinot un respektējot Maskavu kā reģionālu lielvaru ar visām no šī statusa

izrietošām prerogatīvām. “Somijas variants? Jā, tas būtu pieņemami, lai kam tas arī ir vienīgais variants,” prātoja Ozols.¹⁹

1989. gada vasarā LTF iekšējās diskusijās nonāca līdz atklāti formulētam mērķim par Latvijas neatkarības atjaunošanu, un uzmanīgās tēzes par PSRS konfederācijas modeļiem kļuva neaktuālas. Viens no pēdējiem ietekmīgajiem LTF aktīvistiem, kurš publiski teoretizēja par šo ārpolitiski nesuverēno neatkarību kā iespējamu scenāriju Latvijai, bija autoritatīvais jurists Ilmārs Bišers, kurš nedaudz vēlāk kļuva par LTF valdības premjerministra Ivara Godmaņa vietnieku kontaktos ar Maskavu. “Pasaulē pastāv arī tādas lielu un mazu valstu kopdzīves formas kā asociētās valstis. Tā, piemēram, ar ASV asociētas ir tādas valstis kā Puertoriko un Mikronēzija,” Bišers rakstīja isi pirms LTF otrā kongresa 1989. gada septembrī. “Tās ir saglabājušas pilnīgu iekšējo patstāvību, nododot ASV uz līguma pamata tādas funkcijas kā valsts aizsardzība, ārlietas.”²⁰

Taču kopumā LTF līderu stratēģisko priekšstatu esence šajos gados plūstoši veidojās “neitralitātes” un “Somijas modeļa” gultnē. Ārpolitiskā doktrīna veidojās ap ideju, ka mazas valsts iekšpolitiskā autonomija iepretim Maskavai panākama, stingri pieturoties pie solījuma respektēt PSRS reģionālās lielvaras statusu, tās stratēģiskos untumus un pat nedomāt par iesaistīšanos aliansēs, kuras Maskavā varētu tikt uztvertas kā draudīgas.

1989. gada vasarā Īvāns runāja par mērķi atjaunot pilnīgi neatkarīgu Latvijas valsti, kurai būtu jārēķinās ar to, ka “militārās saites ar Maskavu saglabātos uz ilgu laiku.”²¹ Vienlaikus LTF juristi strādāja pie atjaunojamās Latvijas Republikas konstitūcijas melnraksta, kura viens no punktiem definēja, ka “Latvija nav militāri-politisku savienību dalībniece.”²² LTF otrā kongresa dokumenti 1989. gada rudenī, nepārprotami apstiprinot virzību uz pilnīgas Latvijas neatkarības atjaunošanu, kā ārpolitiskās doktrīnas elementus rekomendēja Latvijas radikālu demilitarizāciju, vienlaikus paredzot, ka “PSRS Bruņoto Spēku dislokācijas noteikumi un bāzu statuss” tiks noteikts saskaņā ar starpvalstu līgumu.²³

Neraugoties uz vairākām būtiskām pretrunām šajā periodā starp nacionāli-radikālā un parlamentārā spārna politiķiem par neatkarības atjaunošanas taktiku, šis *finlandizācijas* piemēra iedvesmotais stratēģisko priekšstatu kodols visiem bija faktiski vienāds. Viens no LNNK līderiem Einars Repše 1989. gada vasarā privātā sarunā ar Zviedrijas diplomātiem

runāja par “trīs mazo Somiju” konceptu Baltijas valstu neatkarības atjaunošanai.²⁴ Savukārt Pasaules Brīvo latviešu apvienības (PBLA) līderis Gunārs Meierovics latviešu diasporas vārdā 1989. gada novembrī nosūtīja vēstuli ASV administrācijai, kurā lūdza atbalstu Baltijas valstu neatkarības centieniem, paskaidrojot, ka “neitrālām, demilitarizētām, neatkarīgām Baltijas valstīm būtu svarīga loma Eiropas nākotnē.”²⁵ Vienlaikus 1989. gada 18. novembra tautas manifestācija pieņēma tekstu atklātai vēstulei PSRS un ASV prezidentiem, kurā tika pausts, ka Baltijas valstīm jāatgūst “pilntiesīgu Eiropas valstu statuss un jātop par draudzīgu tiltu starp Austrumiem un Rietumiem.”²⁶

“Trīs mazo Somiju”... “atgriešanās Eiropā”

Pēc Augstākās Padomes vēlēšanām 1990. gada pavasarī, 4. maija deklarācijas un neatkarīgās Latvijas Republikas valdības izveidošanas ārpolitika tika daļēji institucionalizēta, izveidojoties par šo nozari atbildīgo amatpersonu kodolam, turklāt priekšstatus sāka būtiski ietekmēt praktiskās diplomātijas pieredze.

Diskusijas par ārpolitiku šajā periodā būtu lietderīgi sadalīt nosacīti taktiskajā un stratēģiskajā līmenī. Ārpolitikas taktiskais līmenis – proti, nepieciešamība panākt ārvalstu atbalstu Baltijas valstu atdalīšanās procesam no PSRS – šajā periodā no atdzimstošās Latvijas ārpolitikas veidotājiem paņēma faktiski visu viņiem piemītošo enerģiju un intelektuālo potenciālu. Taču vienlaikus rīcībpolitikas formulējumos iezīmējās arī konceptuāli tālejošākas lietas. Viens no tiem bija “atgriešanās Eiropā.” Idealizēta un abstrakta, šī tēze bija klātesoša faktiski visā neatkarības kustības naratīvā. No vienas puses, tajā fokusējās visi priekšstati par to, kā nākotnē realizējamas Latvijas nacionālās intereses. “Atgriešanās Eiropā” prezumēja gan risinājumu drošības problēmām, vairojot autonomiju no Maskavas, gan rādīja ceļu uz labklājību, saskaņā ar Rietumu standartiem Latvijā veidojot efektīvu politiskās un ekonomiskās pārvaldības modeli.

Taču priekšstati par to, kas īsti ir “Eiropa,” un kas – “Eiropas” pretmets, šajos gados bija nenovēršami izplūduši. Vai tā būs “Eiropa no Lisabonas līdz Vladivostokai,” iekļaujoties arī liberāli demokrātiskajā attīstības virzienā ejošajai Krievijai? Uz kādiem sadarbības mehānismiem būvēta?

IVARS GODMANIS. Būt par atjaunotās Latvijas Republikas pirmās valdības vadītāju (1990–1993) bija neapskaužams darbs, īpaši ņemot vērā nestabila ekonomisko situāciju un bruņotas agresijas iespējamību no padomju režīmu aizstāvošo konservatīvo spēku puses. Līdz ar to diplomātija nebija Godmaņa galvenā rūpe Atmodas periodā, taču pilnībā deleģēt ārlietas citiem viņš arī neuzskatīja par pareizu. Godmaņa līdzdarbošanās “Somijas piemēra” konceptualizācijā labi redzama, piemēram, Augstākās padomes debatēs 1990. gada maijā. Kāds vācu žurnālists pēc vizītes Latvijā Godmaņa valdības izveidošanas laikā ziņoja, ka jaunais Latvijas premjerministrs “pēta Somijas modeli, kad viņš ir pesimistiskā garastāvoklī, un pēta Austrijas neitralitātes piemēru tad, kad jūtas optimistiski.” Uz “Somijas modeļa” balstītas ārpolitikas doktrīnas popularitāte izgaisa drīz pēc pilnīgas neatkarības atjaunošanas.

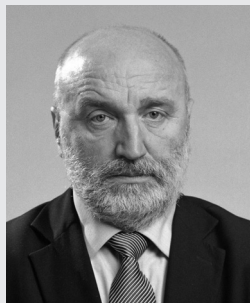

Foto: Uldis Pāže, Saeimas Kanceleja; audiovizuālā materiāla autoritēstību īpašnieks – Saeimas Administrācija

Pa kādu trajektoriju attīstīsies Eiropas integrācija? 1990. gada pavasarī paralēli Vācijas apvienošanas procesam Eiropas kopienas valstu galvaspilsētās bija sācies darbs pie Māstrihtas līguma sagatavošanas, taču šī procesa iznākums vēl nebija prognozējams. Eiropas Drošības un sadarbības konferencei, vēlāk pārveidotai par EDSO, tika – kā vēlāk izrādījās, kļūdaini – prognozēta liela nākotne pēc-aukstā kara Eiropā. Vai NATO nekļūs par tādu pašu atmirstošu Aukstā kara reliktu kā Varšavas pakts?

Atbilžu uz šiem jautājumiem nebija un nevarēja būt, un līdz ar to nebija arī priekšnosacījumu detalizētas ārpolitiskās doktrīnas izstrādei. Ja nebija skaidrības par to, kāda būs starptautiskā vide, tad bija arī grūti prognozēt, kā šajā vidē labāk uzvesties. “Mēs ceļam kopīgu Eiropas māju, un, kad būs atrisināts Vācijas jautājums, kad būs atrisināts Baltijas jautājums, vispār pazudīs jautājums par NATO,” 1990. gada vasarā prātoja Jānis Jurkāns. “Es domāju, ka pienāks tāds laiks, kad visas Eiropas problēmas izlems sadarbības un kooperācijas konference, kas būs galvenais orgāns.”²⁷ Augstākās Padomes debatēs pirms 4. maija deklarācijas pieņemšanas LTF centrisko uzskatu grupas pārstāvis Indulis Bērziņš, vēlākais partijas

JĀNIS JURKĀNS. Godmaņa valdības pirmais ārlietu ministrs (1990–1992) kļuva par Atmodas perioda diplomātijas seju. Politikā maz pieredzējušam, taču modernam, apķērīgam un iznesīgam, viņa pienākumos ietilpa Ārlietu ministrijas praktiskā izveide un attiecību veidošana Rietumu virzienā, kamēr diplomātijas Austrumu virzienu bija paredzēts kūrēt padomju varas gaitēņus labāk pārzinošiem LTF politiķiem, piemēram, LR AP priekšsēdētājam Anatolijam Gorbunovam un premjerministra Godmaņa pirmajam vietniekam Ilmāram Bišeram. Vēlāk deviņdesmitajos gados, darbojoties opozīcijā, Jurkāns turpinās proponēt “Somijas modeli” pielāgošanās doktrīnas principus attiecību veidošanai ar Krieviju, un šo pieeju viņa oponenti kritizēs kā prokremlisku. Taču tas, kas deviņdesmitajos gados tika vērtēts kā diskutabla alternatīva, Atmodas periodā šķita vienīgā iespēja.

Foto: Ārlietu ministrija

“Latvijas ceļš” politiķis un ārlietu ministrs, izteicās, ka patlaban veidojas “jaunas attiecības starp Eiropas valstīm” un, lai arī kāda tā būtu, Latvijai jāpaspēj “ieiekt šajā jaunajā Eiropas kārtībā.”²⁸ Dažas dienas vēlāk jaunveidojamās valdības vadītājs Ivars Godmanis runāja par nepieciešamību nākotnē piedalīties “...arī visos Eiropas pasākumos.”²⁹

Taču vienlaikus ārpolitikas taktiskais līmenis tika izstrādāts pietiekami detalizētā veidā. Kāds vācu žurnālists pēc vizītes Latvijā Godmaņa valdības izveidošanas laikā ziņoja, ka jaunais Latvijas premjerministrs “pēta Somijas modeli, kad viņš ir pesimistiskā garastāvoklī, un pēta Austrijas neitralitātes piemēru tad, kad jūtas optimistiski.”³⁰ Valdības apstiprināšanas debatēs Augstākajā padomē Godmanis “trīs mazo Somiju” doktrīnu skicēja jau pietiekami detalizēti.

“[P]ašreizējā situācijā valdības darbības koncepcijas pamatā jābūt finlandizācijas, Somijas parauga modelim. Es domāju, ka, izmantojot Somijas piemēru, kas uzskatāmi un praktiski pierāda visai pasaulei un PSRS, ka Latvijas Republika reizē ar Igauniju un Lietuvas Republiku varētu pastāvēt un attīstīties kā neatkarīgas valstis – starptautisko tiesību subjekti, reizē

saglabājot īpašas, līdzīgi Somijai, attiecības ar PSRS gan politiskajā, gan ekonomiskajā, gan militārajā, gan arī citās jomās. Acīmredzot valdībai būtu praktiski jāpierāda, ka Latvijas Republikai, tieši kā neatkarīgai valstij uzturot īpašas attiecības ar Padomju Savienību, ir visas iespējas ekonomiski izdevīgi, turklāt abpusēji izdevīgi, veidot attiecības ar PSRS kā ar savu kaimiņu, tāpat arī ar citām kaimiņvalstīm... Un Ārlietu ministrijas uzdevums ir atrast pareizo atslēgu un pareizo proporciju, kā mēģināt patstāvīgi organizēt ārpolitiku, tomēr reāli ņemot vērā, ka tai jābūt koordinētai arī ar PSRS lielvalsts interesēm.”³¹

Liela vienprātība par šo stratēģisko koncepciju bija gan LTF centriskajā, gan nacionālistiskajā spārnā, kuri vēlāk pārtaps ideoloģiski konkurējošās partijās uz Latvijas politiskās skatuves. LNNK pārstāvošie Eduards Berklavs un Aleksandrs Kiršteins Godmaņa valdības ārpolitisko programmu atzina par “visai pieņemamu.”³² Līdzīgos uzskatos bija arī neatkarības atgūšanas parlamentārā ceļa pretinieki. “Pilsoņu kongresa” rezolūcija 1990. gada aprīlī solīja “ievērot PSRS un citu valstu ārējās drošības intereses.”³³

Jalto-fobiskie motīvi

Nepilnu pusotru gadu ilga periods starp 4. maija deklarācijas pieņemšanu 1990. gada pavasarī un pilnas neatkarības sasniegšanu 1991. gada vasaras beigās LTF valdībai un jaunajai ārpolitiskajai elitei bija ļoti intensīvas pieredzes uzkrāšanas laiks praktiskajā diplomātijā, kas nenovēršami ietekmēja arī viņu priekšstatus par Latvijas manevra iespējām starptautiskajā politikā. Ārpolitikas taktiskajā līmenī Baltijas neatkarības kustību līderu sākotnējās cerības saistījās ar to, ka neatkarības atjaunošanas jautājumu izdosies “internacionalizēt” un Rietumu lielvalstis kļūs par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas “advokātiem” to smagajā šķiršanās procesā ar PSRS. Taču šis teorētiskās cerības ātri nomainīja praktiska vilšanās. Jēgpilni par šādiem Baltijas valstu “advokātiem” kļuva tikai atsevišķas Ziemeļvalstis, īpaši Dānija, Zviedrija un Islande. Neraugoties uz gadu desmitiem ilgušo neatzišanas politiku, ļoti atturīgi Baltijas jautājumā pozicionējās ne tikai atkalapvienošanās procesā esošā Vācija, bet arī Amerikas Savienotās Valstis.

Iztēlojoties starptautiskās sistēmas nākotni, ASV ārpolitikas veidotāji – tāpat kā daudzi citi šajā periodā – neparedzēja un nemēģināja veicināt tik totālu PSRS sabrukumu, kādu šī valsts 1991. gada nogalē pieredzēja.³⁴ Viņu redzējums balstījās Aukstā kara laikā ASV īstenotās “iegrožošanas” politikas apsvērumos un saskaņā ar tiem nevis Padomju Krievija pati par sevi, bet gan šī režīma komunistiskajā ideoloģijā balstītais ekspansionisms bija problēmas būtība. Līdz ar to Vašingtonas politika līdz pat pēdējiem PSRS eksistences mirkļiem balstījās respektā pret šo liberālas transformācijas procesā esošo valsti kā respektējamu lielvaru nākotnes starptautiskajā sistēmā, ar kuru, izplēnot komunistiskajai ideoloģijai, beidzot varētu būt iespējams veidot tādu partnerību, kāda bija iecerēta Apvienoto Nāciju organizācijas veidošanas sākumā, – laikā pirms ASV un PSRS kļuva par Aukstā kara idejiskajiem un ģeopolitiskajiem pretpoliem. Vašingtonas skatījumā 1988.-1991. gados šāda tipa racionāla partnerība jau veidojās un deva augļus, piemēram, panākot neredzēta līmeņa starptautisko vienprātību attiecībā uz Irākas iebrukuma Kuveitā un Vācijas apvienošanas procesu.

Līdzīgi kā Rietumeiropas ietekmīgāko valstu līderi ASV prezidents Džordžs Bušs augstu vērtēja iespējas, ko radīja *perestroikas* process, PSRS un Mihaila Gorbačova gatavība atkāpties no padomju ietekmes zonas Austrumeiropā. Taču vienlaikus Gorbačova iekšpolitiskās pozīcijas iepretim padomju konservatīvajiem spēkiem tika vērtētas kā trauslas, un tas savukārt radīja Vašingtonas nevēlēšanos radikāli konfrontēt Gorbačovu Baltijas jautājumā. “Mēs esam superlielvalsts, ir daudz faktoru, ar ko mums jārēķinās,” Bušs skaidroja privātā sarunā ar Igaunijas Augstākās padomes priekšsēdētāju Arnoldu Ritelu. “Es nevēlos Gorbačovu iespiest stūrī, kur viņa vienīgie sabiedrotie paliks tikai armija un VDK.”³⁵

No Rietumu lielvalstīm šajā periodā Maskavas virzienā skanēja uzstājīgi lūgumi nelietot vardarbību dumpīgajā Baltijā, taču attiecībā uz tiešu un jēgpilnu atbalstu Latvijas, Lietuvas un Igaunijas neatkarībai Rietumu lielvalstis līdz pat pēdējam mirklim palika pie viedokļa, ka Baltijas republiku brīvīšana Padomju Savienībai nevar tikt uzspiesta, neraugoties uz 1940. gada netaisnībām, un par valstiskuma atjaunošanu savstarpēju sarunu ceļā jāvienojas pašiem baltiešiem un Maskavai. Līdz ar to Baltijas valstu pilnīgas neatkarības atjaunošana beigu beigās izrādījās atkarīga nevis no stratēģisko partneru atbalsta Rietumos, bet no iekšpolitiskajām jukām,

kas tajā laikā valdīja Maskavā. Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pilnīgu neatkarību Rietumu lielvalstis sāka atzīt pēc tam, kad to bija izdarījis pēc 1991. gada augusta puča par faktisko līderi Maskavā Mihaila Gorbačova vietā kļuvušais Boriss Jeļcins.

Ši vilšanās agrīnajos kontaktos ar Rietumu lielvalstīm vairoja kaut ko, ko varētu nosaukt par “jalto-fobiju” Latvijas ārpolitikas veidotāju prātos. “Jalto-fobijai” jeb bažām, ka Latvijas, Lietuvas un Igaunijas valstiskums var kļūt par “maiņas monētu” lielvalstu līderu aizkulišu sarunās, bija ne tikai emocionāls pildījums, bet arī stratēģiskas doktrīnas iezīmes. Tā balstījās uz priekšstatu, ka Latvijas mērķi nevar tikt sasniegti, veidojot alianses attiecības ar kādu no Rietumu lielvarām un, līdzīgi kā starpkaru periodā, vienīgās alternatīvas ir vai nu nosacīta “neitralitāte,” vai reģiona mazo valstu sadarbības modeļi.

Šie priekšstati par alianšu (ne)iespējamību ar Rietumu lielvarām, īpaši Savienotajām Valstīm, radikāli mainījies deviņdesmitajos gados, bet Atmosdas perioda beigu posmā “jalto-fobiskie” instinkti bija ļoti izteikti. Vilšanās retorika bija dzirdama jau LTF otrajā kongresā. “Daudzus gadus esam dzirdējuši, ka lielākā daļa valstu neatzīst Baltijas valstu inkorporāciju Padomju Savienībā,” 1989. gada oktobrī analizēja LTF ārlietās aktīvais žurnālists Edvīns Inkēns. “Bet pēkšņi tagad, laikā, kad mēs esam nolēmuši savu *de facto* statusu pielīdzināt savam *de jure* statusam, reakcija ir tāda, kas liek vilties. Mēs sastopamies ar izvairīgumu, tukšām deklarācijām un pat ar dažādiem mēģinājumiem mūs apklusināt.”³⁶ Sandra Kalniete savās atmiņās par šo periodu retoriski vaicāja: “Kāpēc gan Latvija nav sala?... Kaut pasaule reiz mūs liktu mierā.”³⁷

Tādējādi 1992. gada vasarā, jau pēc pilnīgas neatkarības atjaunošanas, diskutējot par pirmo ārpolitikas koncepciju, no Latvijas jaunās politiskās elites skanēja vairāki motīvi. Daži no šiem motīviem bija dziestoši, piemēram, finlandizācijas doktrīna. Šis Aukstā kara laikmetā Somijas izkoptais stratēģiskās pielāgošanās modelis baltiešu acīs bija zaudējis lietderību, ņemot vērā, ka PSRS bija sabrukusi un Maskavas reģionālās ietekmes perspektīva vairs neizskatījās tik nenovēršama. Turklāt Baltijas valstis, pretēji savulaik piesardzīgi plānotajam, bija ieguvušas brīvvalšanu no PSRS bez jebkādam šķiršanās līgumos sniegtām garantijām attiecībā uz Maskavas “privilēģēto interešu zonas” respektēšanu.

Līdz ar to 1992. gada vidū Latvijas ārpolitikas veidotāju idejas riņķoja ap “Eiropas” un “jalto-fobiskajām” koncepcijām. Jānis Jurkāns, vadot savus pēdējos mēnešus ministra amatā, verbalizēja ārlietu resorā dominējošos neatkarības kustības centriskā spārna uzskatus, kuru vadmotīvs bija “saaukt ar Eiropu”:

“Ja gribam dzīvot pilnvērtīgu eiropiešu dzīvi, ja gribam, lai latviešu tauta iegūst Eiropas tautām līdzvērtīgu eksistences pamatu, mēs nedrīkstam bezatbildīgi stāvēt malā. Mums aktīvi jāpiedalās Eiropas norisēs pat tad, ja nesāņemam ātrus ekonomiskus labumus un drošības garantijas. Tādēļ Ārlietu ministrija sakaru attīstību ar Eiropas Kopieni uzskata par savu prioritāru darbības virzienu... [Savukārt] galvenais uzdevums satiksmē ar Krieviju ir līdz minimumam pazemināt Latvijas politisko un ekonomisko atkarību.”³⁸

Daļa nacionālistiskāk noskaņoto AP deputātu gan jau tad proponēja konservatīvāku un savrupāku ārpolitikas stratēģisko virzienu. Deputāts Aleksandrs Kiršteins retoriski jautāja, “vai latviešiem... nekritiski jājūsma par Māstrihtas vienošanos, par vēl lielāku migrāciju...?”³⁹ Aptuveni šajās pozīcijās bija arī deputāts Jānis Freimanis, sakot, ka “šis nacionālās identitātes jautājums mums ir kārtīgi jāizdomā, proti, kas tad mums tā mūsu nacionālā identitāte ir? Tātad vai Māstrihtas dokumenti mums der vai neder?”⁴⁰

Šie nacionālās savrupības motīvi mijās ar izjustu “jalto-fobiju,” kas bija radusies no iepriekšējo gadu rūgtās pieredzes attiecībās ar Rietumu lielvarām. “Gribu atgādināt visiem, ka lielvalstis savu politiku vienmēr ir attīstījušas... bieži vien nerēķinoties ar mazo valstu interesēm un likteņiem,” teica deputāts Ints Cālītis. “Mēs redzam, ka šie procesi turpinās... [Liel]valstu ģeopolitiskās intereses... ne vienmēr sakrīt ar Latvijas valsts interesēm un nesakrītis arī.”⁴¹ Ārlietu komisijas deputāts Māris Budovskis kritizēja Latvijas diplomātus par pārlieku piesliešanos lielvalstu politikai, kā dēļ Latvija kļūst “par maiņas naudu dažādās lielvalstu akcijās... Tāpēc [risinājums] varētu būt integrēšanās ar mazām valstīm.”⁴²

Nākamais ārlietu ministrs Georgs Andrejevs 1992. gada vasarā savos izteikumos sapludināja gan eiropiešu, gan nacionālsavrupo perspektīvu. Latvija, atgūstot neatkarību, jau bija uzskatāma par daļu no Eiropas, taču viņaprāt nekritiska klausīšanās no Rietumiem skanošajā, ultraliberālajā cilvēktiesību retorikā varēja apdraudēt Latvijas kā nacionālas valsts pilnvērtīgu

atjaunošanos. “...Salīdzinot ar to laiku, kad ... Eiropa redzēja Padomju Savienībā vienu no saviem lielākajiem ienaidniekiem... tagad viss ir kardināli mainījies. ... Krievija ir deklarējusi, ka tā ir demokrātiska valsts. Turklāt Padomju Savienība beigusī pastāvēt. Un Krievija kā eventuāli demokrātiska valsts interesē Rietumeiropu un pasauli vairāk nekā mazā Baltija.”⁴³

Secinājumi

Skaidrs, ka politikas veidotāju idejās par viņu risināmajām problēmām un viņu laikmeta ārpolitiku ir gan situatīvais, gan vispārnozīmīgais saturs. Taču, vēlāk analizējot šīs idejas, nodalīt pārejošo no paliekošā var būt sarežģīti. Vai vispār iespējams nepārprotami nošķirt specifiskiem vēsturiskajiem apstākļiem derīgo no idejām, kuru pielietojums ir potenciāli plašāks?

Daudzas Atmodas perioda ārpolitiskās koncepcijas šķietami zaudēja aktualitāti, vēl pirms Atmoda bija beigusies. Kā jau minēts, tas skaidrojams ar strauji mainīgajiem apstākļiem šajā laika nogrieznī. Kā staigā purva ciņi zem bridēja kājām, atskaites punkti viens pēc otra te grima, te uzpeldēja.

Sākotnējie Atmodas laika ārpolitiskās doktrīnas aizmetņi balstījās priekšstatā par Maskavas reģionālās hegemonijas neizbēgamību, un, analizējot Somijas Aukstā kara pieredzi, Atmodas ārpolitiskie prāti centās saprast, kā pielāgoties šai starptautiskās vides nelāgajai realitātei. “Somijas modelis” tostarp arī prezumēja atteikšanos no iespējas iesaistīties aliansēs, kuru mērķis būtu līdzsvarot Maskavas reģionālo ietekmi ar citu lielvaru palīdzību.

Kā zināms, vēlākos gados šī pielāgošanās doktrīna tika atmesta un īstenojās radikāli cita, Latvijai nodibinot “stratēģisko partnerību” ar ASV un šīs partnerības ietvaros kļūstot par NATO dalībvalsti. To bija iespējams paveikt, jo papildus PSRS sabrukumam vēlāk deviņdesmitajos gados Austrumeiropas ģeopolitisko ainavu vēlreiz radikāli izmainīja ASV lēmums fundamentāli iesaistīties šī reģionā postkomunistiskajā transformācijā un padarīt sevi pieejamu alianses attiecību izveidošanai. Taču Atmodas periodā nekas neliecināja par šāda scenārija iespējamību, un līdz ar to priekšstati par to, kas nākotnes neatkarīgai Latvijai būs ģeopolitiski iespējams, bija krasi atšķirīgi.

Arī “Eiropas” idejas aizmetņi Atmodas perioda Latvijas ārpolitiskajās diskusijās no vienas puses nepārprotami bija klātesoši, taču no otras puses

tā bija tālā miglā tīta bākuguns. Vēl nebija skaidrs, kas būs Eiropas kopiena pēc-aukstā kara periodā. Nemaz nerunājot par kopienas paplašināšanos Austrumu virzienā, Rietumeiropas valstis vēl tikai centās saprast, kā tām būs iespējams turpināt integrācijas procesus, pēc Vācijas atkalapvienošanās šai “atslēgas” lielvalstij atjaunojot ietekmes potenciālu Centrālajā un Austrumeiropā.

Ja Atmodas perioda ārpolitisko ideju vēsturē atrodams kāds vispārnozīmīgs vēstījums, tad tas formulējams kā novēlējums, lai Latvijai vairs nekad nenāktos eksistēt tik šauru ārpolitisko iespēju apstākļos. Pēc-aukstā kara periodā Latvijas iegūtais starptautiskais statuss un manevra telpas pieaugums attiecībās ar Krieviju nav nekas pašsaprotams.

Atsauces

- ¹ “1992. gada 2. jūnija sēdes stenogramma,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920602.htm
- ² “1990. gada 2. oktobra sēdes stenogramma,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/AP_steno/1990/st_901002.htm
- ³ “Latvijas Republikas Augstākās Padomes pirmās sesijas 4. sēde 1990. gada 4. maijā,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/AP_steno/1990/st_900504v.htm
- ⁴ “Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas Helsinki-86 memorands,” 1987. gada 2. oktobris, Historia.lv, <http://www.historia.lv/dokumenti/latvijas-cilvektiesibu-aizstavesanas-grupas-helsinki-86-memorands-2101987>
- ⁵ “Latvijas Nacionālās neatkarības kustības (LNNK) padomes paziņojums par organizācijas mērķiem”, 1988. gada 10. jūlijs, Historia.lv, <http://www.historia.lv/dokumenti/latvijas-nacionalas-neatkaribas-kustibas-lnnk-padomes-pazinojums-par-organizacijas-merkiem>
- ⁶ Skat., piemēram, “Latvijas Tautas frontes programma,” punkts II-3, *Padomju Jaunatne*, 1988. gada 15. oktobris, <http://www.barikadopedija.lv/raksti/387753>
- ⁷ “Valdis Šteins. Runa LTF 1. Kongresā,” 1988. gada 8. oktobris, <http://www.barikadopedija.lv/raksti/646983>
- ⁸ “Transcript of the Press Conference Following the Founding Congress of the LTF,” LVA 2197.f.lv.a. 108.l.204.lp.
- ⁹ “Latvijas Tautas frontes programma,” punkts III-8.
- ¹⁰ “Juris Bojārs. Runa LTF 1. Kongresā,” 1988. gada 8. oktobris, Barikadopedija, <http://www.barikadopedija.lv/raksti/721789>
- ¹¹ “Latvijas Republikas Augstākās Padomes pirmās sesijas 11. sēde 1990. gada 22. maijā,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/AP_steno/1990/st_900522.htm
- ¹² “1992. gada 2. jūnija sēdes stenogramma,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920602.htm
- ¹³ “Jānis Peters. Runa LTF 1. Kongresā,” 1988. gada 8. oktobris, Barikadopedija, <http://www.barikadopedija.lv/raksti/687979>
- ¹⁴ “Latvijas Tautas frontes programma,” punkts I-3; skat. arī “Latvijas Tautas frontes programma. Projekts,” 1989. gada 14. septembris, <http://www.barikadopedija.lv/raksti/377878>

- ¹⁵ "Latvijas Republikas Augstākās Padomes pirmās sesijas 11. sēde 1990. gada 22. maijā."
- ¹⁶ "Jānis Rukšāns. Runa LTF 1. Kongresā," 1988. gada 8. oktobris, Barikadopēdija, <http://www.barikadopedija.lv/raksti/368843>
- ¹⁷ Tiit Made, "If Moscow Were to Give Estonia Its Freedom," *Svenska Dagbladet*, March 22, 1989, 2 [FBIS-SOV-89-060, pp. 49–50].
- ¹⁸ "Declaration of the Rights of Baltic Nations," Baltic Assembly, Tallinn, May 13-14, 1989 (Tallinn: Valgus Publishers, 1989).
- ¹⁹ Romualdas Ozolas interview with *La Vanguardia*, September 3, 1989, 15 [FBIS-SOV-89-177, p. 44].
- ²⁰ Ilmārs Bišers, "Kurp ej, Tautas Fronte!" *Padomju Jaunatne*, 1989. gada 12. septembris, Barikadopēdija, <http://www.barikadopedija.lv/raksti/613718>
- ²¹ Intervija *Radio Stockholm*, July 22, 1989 [FBIS-SOV-89-153, p. 76].
- ²² Ints Upmacis un Egils Radziņš, "Latvijas Republikas konstitūcijas projekts," *Atmoda*, 1989. gada 21. augusts, 8–9.
- ²³ "Latvijas Tautas frontes programma. Projekts."
- ²⁴ Larss Fredēns, *Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija* (Rīga: Atēna, 2007), 221-2.
- ²⁵ Meierovica vēstule, 1989. gada 13. novembris [LVA 2197.f.lv.a.17.l.321-2/323-4.lp.].
- ²⁶ "Latvijas tautas atklāta vēstule Mihailam Gorbačovam un Džordžam Bušam," *Padomju Jaunatne*, 1989. gada 22. novembris, Barikadopēdija, <http://www.barikadopedija.lv/raksti/673684>
- ²⁷ "Latvijas Republikas Augstākās Padomes pirmās sesijas 11. sēde 1990. gada 22. maijā."
- ²⁸ "Latvijas Republikas Augstākās Padomes pirmās sesijas 4. sēde 1990. gada 4. maijā."
- ²⁹ "Latvijas Republikas Augstākās Padomes pirmās sesijas 3. sēde 1990. gada 7. maijā," Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/AP_steno/1990/st_900507.htm
- ³⁰ Carl Gustaf Stroh, "Für Lettlands Freiheit," *Die Welt*, May 9, 1990, 11.
- ³¹ "Latvijas Republikas Augstākās Padomes pirmās sesijas 3. sēde 1990. gada 7. maijā."
- ³² "Latvijas Republikas Augstākās Padomes pirmās sesijas 11. sēde 1990. gada 22. maijā."
- ³³ "Joint Resolution," April 30, 1990, LVA 2197.f.lv.a.104.l.190.lp.
- ³⁴ Plašākai konceptualizācijai par Baltijas valstu pozīciju ASV stratēģijā iepretim Krievijai skat. Edijs Bošs, "A Strategic Appraisal of a Centenary of US-Latvian Relations: The Baltics in American Policy from Wilson to Obama" in *Latvia and the United States: Revisiting a Strategic Partnership in a Transforming Environment*, eds. Andris Sprūds un Diāna Potjomkina (Rīga: LIIA, 2016), 20–43.
- ³⁵ Sarunas pieraksts, "Ameerika Uhendriikide presidendi George Bush-i ja Eesti Vabariigi Ulemnoukogu esimehe Arnold Ruutli ning Valisminister Lennart Meri kohtumine", c. March 29, 1991, *Igaunijas Ārlietu ministrijas arhīvs* (folder "Minister. Komandeeringute aruanded 1990-1991. Memod kohtumistest mai '90 – dets '91").
- ³⁶ LTF 2. kongresa materiāli, LVA mikrofilma A-LVA-MP002.
- ³⁷ Sandra Kalniete, *Es lauzu. Tu lauži. Mēs lauzām. Viņi lūza* (Rīga: Jumava, 2000), <http://kalniete.lv/ebooks/eslauzu/>
- ³⁸ "1992. gada 2. jūnija sēdes stenogramma," Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920602.htm
- ³⁹ Turpat.
- ⁴⁰ Turpat.
- ⁴¹ Turpat.
- ⁴² Turpat.
- ⁴³ Turpat.

MŪSDIENU ĀRPOLITISKIE STRĀVOJUMI

Latvija un eiroatlantiskā identitāte

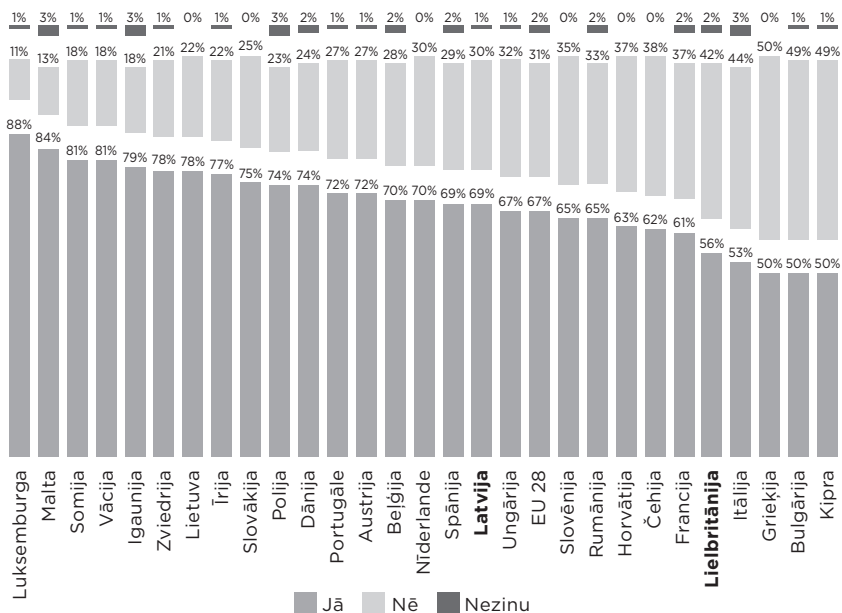
GUNDA REIRE

2016. gada pavasarī, kad Eurobarometra pētījuma ietvaros Eiropas Savienības iedzīvotājiem tika jautāts, vai viņi jūtas kā Eiropas Savienības pilsoņi, gandrīz 70 % Latvijas iedzīvotāju atbildēja apstiprinoši. Šis rādītājs Eiropas Savienības ietvaros ir vidējs; vienlaikus tas ir augstāks nekā Lielbritānijas sabiedrībā, kas jūnijā nobalsoja par izstāšanos no ES. Tomēr ir vērts neapstāties pie šiem datiem un atcerēties latviešu sakāmvārdu: “Kā sauc, tā atsauksies.” Citiem vārdiem, sabiedriskās domas aptaujās ārkārtīgi svarīgs ir uzdotais jautājums, un iespējams iegūt pilnīgi dažādas atbildes uz jautājumiem, kas šķiet esam ļoti tuvi viens otram. Kā apliecinājums tam ir Latvijas sabiedrības sajūtas par piederību dažādām teritorijām. 2015. gadā tikai 11 % sabiedrības jūtās piederīgi Eiropas Savienībai.

Kas tad īsti veido cilvēku sajūtas par piederību jeb citiem vārdiem – identitātes sajūtu? Latvijas ceļš uz dalību Eiropas Savienībā un NATO nav bijis vienkāršs, taču arī pēc 12 gadu dalības šajās starptautiskajās organizācijās ir jāuzdod jautājumi par to, vai Latvijas sabiedrība ir sajutusies eiroatlantiskajai saimei piederīga, kas veido un kavē šīs piederības sajūtas veidošanos, kā arī – kādas alternatīvas saskata tie cilvēki, kas šādu identitāti savā sociālpolitiskajā dzīvē ielaist nevēlas. Tāpat jājautā, kā šo redzējumu par eiroatlantisko kopieni un veidojuši politiķi, diplomāti un eksperti – cilvēki, kas gan virza sabiedrisko domu, gan arī rezultātus īsteno praksē.

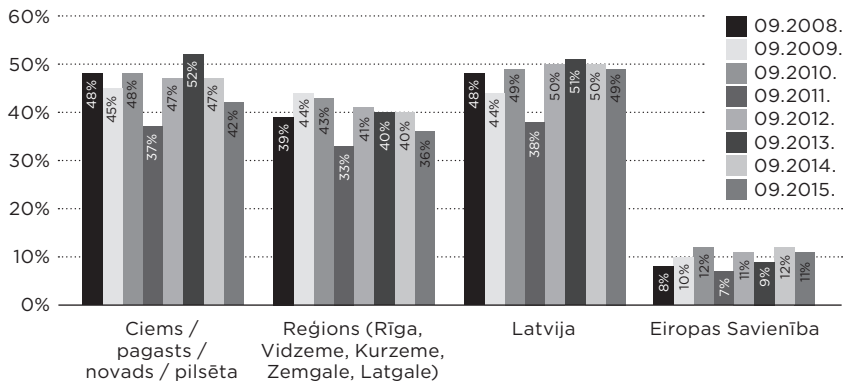
Latvijas piemērs no dažādiem aspektiem apliecina identitātes pētniecībā sen zināmo patiesību, ka valsts dalība kādās starptautiskajās organizācijās vai institucionalizētās valstu grupās nav *per se* uzskatāma par identitāti un piederību veidojošu faktoru. No vienas puses, atrašanās 50 gadu ilgā okupācijas jūgā zem totalitārā Padomju Savienības režīma nepadarīja Latviju ne par rusificētu, ne savu nacionālo identitāti un valodu zaudējušu valsti. No otras puses, arī dalība Eiropas Savienībā netiek kvēli atbalstīta kā vienīgais iespējamais mūsu valsts ārpolitikas virziens

Sakiet, cik lielā mērā šis apgalvojums atbilst Jūsu paša viedoklim: Jūs jūtaties kā ES pilsonis.

Avots: Eurobarometrs, 2016. gada pavasara dati.

Cik lielā mērā Jūs jūtaties piederīgs/a katrai no nosauktajām teritoriālajām vienībām?

Bāze: ne mazāk kā 1000 respondenti katrā aptaujā
Avots: SKDS, 09.2008.-09.2015.

un identitāti veidojošs lielums. Protams, vienprātība (lai arī šķietama vai baiļu terora vadīta) ir iespējama tikai totalitāros režīmos; demokrātija lepojas ar viedokļu dažādību un politisko uzskatu brīvību. Vienlaikus jautājums paliek atklāts: kam piederīgs jūtas un ko īsti vēlas Latvijas iedzīvotājs?

Pirmie soļi – Atmodas ideāli un pēcatmodas politiskais kurss

Sakot, ka Latvijai dalība Eiropas Savienībā un NATO nenāca viegli, jāatceras dažādi iekšēji un ārēji apstākļi, kas nepadarīja sabiedrības piederību Rietumiem tik pašsaprotamu.

Proti, lai arī Atmodas laika notikumi pagāja zem vadmotīva “Par brīvu Latviju,” politiskajās aprindās notika plašas cīņas par to, kas būtu saprotams ar brīvu Latviju. Nav noslēpums, ka neatkarības cīņu laikā kā viena no brīvas Latvijas idejām diezgan ilgi tika uzskatīta arī vienkārši lielāka neatkarība un autonomija PSRS sastāvā īpaša Latvijas un PSRS līguma veidā, ko aktīvi aizstāvēja Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas ģenerālsekretārs Mihails Gorbačovs.

Tādēļ pirmo nozīmīgo pamatakmeni Latvijas eiropeiskajā un rietumnieciskajā identitātē noteikti ielika tie sabiedrības līderi, kas Atmodas laikā nedomāja par politiku kā kompromisu mākslu un principiāli uzturēja sabiedrības viedokli par vienīgo iespējamo brīvo Latviju kā pilnībā suverēnu valsti. Nav iespējams pārvērtēt Daiņa Īvāna ieguldījumu Latvijas nacionālās un rietumnieciskās pašapziņas uzturēšanā. Ar 28 gadu atstarpi joprojām viedi skan viņa vārdi, teikti 1988. gada 18. novembrī intervijā Jurim Kažam: “Suverenitāte ir iespējama tikai saistībā ar ekonomiskās patstāvības ieviešanu. Ja tauta sajutīs, ka no viņas darba ir atkarīga viņas labklājība, un latviešu tauta jau vienreiz to vēsturē parādīja – par 90% sagrautu zemi uzcēla Eiropas līmeni, tad arī tagad, kad cilvēki sajutīs šo patstāvību, gan entuziasms, gan čaklums, kas ir latviešu tautā, noteikti palīdzēs.”¹

Tagad, kad Latvijas dalība Eiropas Savienībā primāri tiek saistīta ar piekļuvi dažādiem finanšu un ekonomiskajiem instrumentiem, jājautā, kas ir misējies? Kur palikusi šī Īvāna piesauktā ekonomiskās patstāvības sajūta,

DAINIS ĪVĀNS.

Bijušais Atmodas laika aktīvistis un Latvijas Tautas frontes pirmais priekšsēdētājs, viens no Latvijas neatkarības cīņu spožākajiem līderiem. 1980. gados kļuva pazīstams, publicējoties laikrakstā *Literatūra un Māksla*, vēlāk bijis laikraksta redaktors un kopā ar domubiedru Artūru Snipu vērsies pret jaunas Daugavas HES celtniecību Daugavpilī, kam būtu tālejošas apkārtējās vides un etnopolitiskās sekas. Protesti pret HES celtniecību Daugavpilī 1987. gada 5. novembrī tiek uzskatīti par Trešās Atmodas pirmsākumu. Savu politisko zvaigžņu stundu piedzīvoja laikā, kad no 1988. līdz 1990. gadam vadīja Latvijas Tautas fronti. Viņš bija jaunievēlētās Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieks. Kā Augstākās Padomes deputāts balsojis par deklarāciju “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu,” ar kuru 1990. gada 4. maijā tika atjaunota Satversmes sapulces 1922. gada 15. februārī pieņemtā Latvijas Republikas Satversme, atjaunota Latvijas Republikas suverenitāte un 1940. gada 17. jūnija PSRS militārā agresija pasludināta par starptautisku noziegumu. Bijis Rīgas domes deputāts, kā arī apbalvots ar III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni.

Foto no Daini Īvāna personīgā arhīva

Dainis Īvāns ir cilvēks, kas ar savu ideālismu un ticību neatkarīgai Latvijai ir ierakstījis savu vārdu Latvijas vēsturē. Lai viņa stāstu nodotu jaunākajām paaudzēm, kas Latvijas neatkarības cīņas nav pieredzējuši, ir tapusi dokumentālā filma “Īvāns,”* kurai scenāriju rakstījusi Nora Ikstena, bet režisors un operators ir Andrejs Verhoustinskis. “Filma ir stāsts par cilvēku, kurš simbolizē jaunu Latvijas vēsturi, par cilvēkvalsti, kas apvieno sevī gan cerības, ideālismu, vilšanos, izvēles, kompromisus, uzvaras un zaudējumus. Un atrod sevi spēku atgriezties pie pirmsākumiem, neļaut sevi samalt laikmeta griežiem un nebūt tikai par gadījuma karakalpu dzīves noliktajā stāstā.”**

* Filmu var noskatīties šeit: <http://www.ivansfilma.lv/>

** Māra Miķelsone un Agnija Antanoviča, “Kas ir Dainis Īvāns?” Irlv, 2015. gada 30. oktobris.

entuziasms un čaklums, kas ceļ valsti? Domājams, ka šeit viena atbilde nav atrodamā. Savu iespaidu ir atstājuši gan 90. gadu privatizācijas skandāli, pārciestās banku un ekonomiskās krīzes un visām Eiropas valstīm raksturīgā plaisa starp sabiedrību un valsti, gan Eiropas Savienības izvēlētais

pārlietu birokratizētais, cilvēkiem detaļās nesaprotamais attīstības ceļš. Tas noveda pie atsvešinātības sajūtas, gluži kā grupas “Labvēlīgais tips” populārās 2001. gada dziesmas vārdiem: “Eiropa mūs nesapratīs, Eiropa mūs nepazīs.”

Taču viena pagale nedeg, un visā vainot politiķus būtu liekulīgi. Latvijas Bankas izlaistā 4. maija piemiņas monēta attēlo Māti Latviju ar dzirnakmeni plecos. Tā simboliski norāda, ka bez pietiekamas pašapziņas, entuziasma, čakluma un valstiskās apziņas brīvība ir smaga nasta. Lai Latvija kā rietumnieciska valsts nebūtu tikai robežas, karogs, varas institūcijas vai kādas starptautiskas organizācijas dalībvalsts, bet gan sabiedrība, kas pati sevi pārvalda, ir jābūt katra iedzīvotāja vēlmei līdzdarboties, savukārt politikas veidotājiem šādas iespējas ir jānodrošina.

Latvijas eiroatlantiskā identitāte nav viendabīga. Tai ir gan politiskā un pilsoniskā, gan kultūras un partejiskā komponente. Lai arī mūsdienās, kad politisko partiju tēls sabiedrībā ir visai zems, slavēt kādu politisko partiju ir kā minimums riskanti, tomēr eiroatlantiskās identitātes kontekstā savu atzinības daļu ir pelnījusi Latvijas pirmā varas partija, kas sevi lepni dēvēja arī par pirmo labēji liberālo partiju – savienība “Latvijas ceļš.”

Kamēr citas partijas laipoja, meklēja kompromisus un kalkuleja Rietumu piederības ieguvumus pret Krievijas tirgus iespēju zaudējumiem, “Latvijas ceļš” līdz ar saviem premjeriem un ārlietu ministriem konsekventi aizstāvēja ideju par “Latviju kā augsti attīstītu Eiropas valsti, latviešu tautas un visu Latvijas iedzīvotāju drošu, ērtu mājvietu.” Tai pat laikā “Latvijas ceļš” atzina tikai tādu iekļaušanos Eiropā, kas “saglabātu Latvijas savdabību un ļautu tai vispusīgi attīstīties.”

Šīs frāzes, kas ir tieši patapinātas no partijas 1995. gada priekšvēlēšanu programmas, ietver dziļas, ar Latvijas rietumniecisko piederību saistītas atsauces. Tā ir gan netieša pasāža un vēsturiskā atmiņa par Latviju kā attīstītu Eiropas valsti Starpkaru periodā, gan stingra nostāja sabiedrības izlīguma meklēšanā un integrācijas nepieciešamībā, gan nacionālās identitātes saskatīšana kopsakarā ar eiropeisko, vienlaikus nacionālo savdabību stādot pāri citām.

Nebūs pārspilēti apgalvot, ka otrs lielākais pamatakmens sabiedrības izjūtā par piederību Rietumu valstu saimei ir “Latvijas ceļš” ielikts.

Eiropeskās un transatlantiskās identitātes veidošanās

90. gados eiropeskā identitāte iepretim transatlantiskajai identitātei dominēja gan sabiedrības pieprasījumā, gan politiskajā piedāvājumā. Tam ir vairāki iemesli. Pēc Aukstā kara beigām NATO atradās transformācijas procesā un meklēja savu vietu kopējā drošības arhitektūrā, pie tam neatkarību atguvušo Baltijas valstu drošības situācija bija pilna neskaidrību, tādēļ integrācija Ziemeļatlantijas līguma valstu saimē bija tālāk saredzams mērķis nekā sarunas par dalību Eiropas Savienībā. Šo neskaidrību pilno situāciju vēl vairāk sarežģīja Baltijas valstīs joprojām dislocētais Krievijas militārais karaspēks un Skrundas radiolokācijas stacijas atrašanās neatkarīgās Latvijas teritorijā. Tāpat jāņem vērā, ka 90. gadu sākumā tika nopietni apsvērta Eiropas drošības sistēmas radišana un lielas cerības tika liktas uz tā laika Eiropas drošības organizāciju – Rietumeiropas Savienību.

Tikai gadu gaitā NATO no jauna pierādīja savu nozīmi globālās un reģionālās drošības garantēšanā, Eiropas Savienība atsacījās no savas unikālās drošības sistēmas veidošanas, bet Rietumeiropas Savienība kļuva par vienu no retajām starptautiskajām organizācijām, kas nefunkcionalitātes dēļ savu darbību ir izbeigusi pati.

Papildu iemesls zemajai interesei par transatlantiskās identitātes veidošanu sabiedrībā bija attiecības ar Krieviju. Lai arī 90. gadu sākumā prezidenta Borisa Jeļcina vadībā Krievija veidoja savu ārpolitikas kursu tā, lai pārvarētu naidīgo atmosfēru attiecībās ar Rietumiem, jau tad postpadomju telpa tika uzskatīta par Krievijas ietekmes zonu, un NATO paplašināšanās šajā virzienā tiktu traktēta kā militārs izaicinājums. Par to liecina Krievijas Federācijas 1993. gada Ārpolitikas koncepcija, kas uzsver stabilu un ciešu saišu veidošanu ar postpadomju valstīm, ticību Neatkarīgo Valstu Savienības integrācijas potenciālam, kā arī pretestību jebkādu militāru objektu novietošanai postpadomju telpā no trešajām pusēm. Uz Krievijas naidīgo attieksmi intervijā *Latvijas Vēstnesim* 1997. gadā pēc vizītes Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālās asamblejas 52. sesijā ir norādījis arī toreizējais Latvijas ārlietu ministrs Valdis Birkavs: “Viņi uzskata, ka tas apdraud Krievijas drošību, ka tas ir Krievijai iekšēji ļoti jutīgs jautājums, jo jautājums par NATO paplašināšanu ir stipri politizēts. Faktiski izsvērti argumenti mūsu sarunā tomēr neeksistēja – Krievija nevēlas redzēt šo

paplašināšanos, Krievija ir pret paplašināšanos, viņi uzskata, ka tādā veidā rodas jaunas dalījuma līnijas Eiropā, ka tādā veidā rodas zināma pretnostatīšana. ... Ne mūsu sarunā, bet citā brīdī Jevgeņijs Primakovs minēja, ka Madrides lēmumā vienīgais, kas viņam nav pieņemams, ir tas, ka tur ir minētas Baltijas valstis. Tas nozīmē, ka Krievija jau ir akceptējusi trīs uzaicināto valstu līdzdalību NATO, tur nevar pretoties. Bet Krievija tik un tā uzskata, ka ir principā pret paplašināšanos, ka paplašināšanās ir vislielākā kļūda. Tas ir viņu viedoklis, viņu redzespunkts, no kā tālāk viņi skata Krievijas attīstību, savas iekšējās lietas, pasaules attīstību un savu ārpolitiku. Viņiem ir tiesības uz tādu viedokli. Bet viņiem nav veto tiesību uz mūsu vēlmi integrēties NATO.”²

Savukārt NATO, meklējot savu vietu jaunajā drošības situācijā uzreiz pēc Dzelzs priekšvara krišanas, neriskēja ar straujiem plāniem par neatkarību atguvušo, tomēr problēmu plosīto un savu demokrātijas ceļu meklējošo valstu uzņemšanu savā pulkā.

Taču iemesls transatlantiskās identitātes vēlajam veidošanās procesam nav meklējams vienīgi Krievijas naidīgajā attieksmē un NATO uzmanīgajā pieejā. Arī Latvijas politikas veidotāji nesteidzās paziņot par mūsu valsts vēlmi pievienoties NATO. 1995. gadā Valsts prezidents Guntis Ulmanis 6. Saeimā ievēlētās politiskās partijas aicināja parakstīt “6. Saeimas politisko partiju Deklarāciju,” kur sākotnēji bija formulēti divi galvenie mērķi – iestāšanās Eiropas Savienībā un NATO. Kā min Valdis Birkavs: “No Deklarācijas, kā to iepriekš bijām paredzējuši, tika svītrots mērķis iestāties NATO, bet visi parakstīja Deklarāciju, kurā integrācija NATO bija aizvīkota ar integrāciju Eiropas drošības struktūrās.”³

Neskatoties uz iepriekš minētajiem šķēršļiem, lai panāktu Latvijas dalību NATO, daudz ir darījuši mūsu valsts ārvalstu draugi, kas Latvijas vienīgo ģeopolitisko ceļu saskatīja transatlantiskajā saimē. Kā vienu no galvenajiem ārvalstu partneriem – Latvijas transatlantiskā kursa aizstāvjiem – bijusi prezidente Vaira Viķe-Freiberga min ASV prezidentu Bilu Klintonu, “kurš bija ļoti uzstājīgs, lai no Latvijas tiktu izvests Krievijas karaspēks. Manas prezidentūras sākums sakrita ar viņa prezidentūras beigām, un Bills Klintoni spēlēja būtisku lomu, savā ziņā novelkot to vektoru, kā turpmāk vajadzētu attīstīties mūsu attiecībām ar Krieviju. Viņš uzsvēra, ka Latvijā nedrīkst būt Krievijas armijas klātbūtnes, par ko cerības vēl loloja

VAIRA VIŅE-FREIBERGA. Bijusī Latvijas Valsts prezidente (1999–2007), aktīvi piedalījās valsts demokratizācijas nostiprināšanas procesā un iestājās par Latvijas ārpolitikas interesēm, palīdzot iesaistīt Latviju Eiropas Savienībā un NATO. Strauji kļuva par sabiedrības lideri un joprojām bauda augstu tautas atbalstu. Kā Valsts prezidente izcēlusies ar pamatīgām darba spējām un neatlaidību. Pati atzīst: “Es varu būt pateicīga savam iepriekšējam treniņam kā akademiķei, jo es biju mainījusi mītnes zemes valodas, zinātnes jomas, strādājusi ar dainām savā brīvajā laikā, biju pieradusi un trenēta uz milzu intelektuālo slodzi un spēju uzņemt milzīgi daudz informācijas, isā laikā to sagremot un saprast.”*

Foto no Vairas Viķe-Freibergas personīgā arhīva

Papildus darbam eiroatlantiskās kopienas stiprināšanā, Vaira Viķe-Freiberga ir bijusi arī ANO īpaša sūtne reformu jautājumos (2005) un Baltijas valstu kandidāte ģenerālsekretāra postenim (2006). Cita starpā viņa aicināja ANO ietvaros strādāt pie praktiskas miera veidošanas un miera uzturēšanas pasaulē, nodrošināt tiesības visām nācijām “dzīvot saskaņā ar vispārējām humānisma vērtībām,” kā arī veicināt cilvēku savstarpējos kontaktus.** Pēc prezidentūras beigām Vaira Viķe-Freiberga turpina aktīvi darboties starptautiskajā jomā: bijusi ES nākotnes Pārdomu grupas viceprezidente (2007–2010), Eiropas Komisijas Augsta līmeņa ekspertu grupas prezidente par plašsaziņas līdzekļu brīvību un pluralismu (2011), Austrumeiropas pārstāve Hāgas starptautiskās krimināltiesas Upuru kompensācijas padomē kopš 2009. gada, Madrides kluba prezidente.

* Intervijā īpaši šim izdevumam.

** Valsts prezidenta preses dienests, “Valsts prezidente Vaira Viķe-Freiberga ANO Ņujorkā: .. Jāveicina cilvēku savstarpējie kontakti, jo pasaules cilvēcība ir lielā mērā atkarīga no katra indivīda,” 2005. gada 6. jūnijs, Lvportals.lv, <http://m.lvportals.lv/visi/preses-releizes?id=109722?show=coment>

Krievijas prezidents Boriss Jeļcins. Viņš stīvējās un lika solīt, ka nekad nebūsim NATO. Pretēji tam, ko daži stāsta, Klintons to nekad nav apsolijs.⁴ Kā otru Latvijas uzticamāko draugu viņa min Džordžu Bušu jaunāko: “Viņš bija sagatavojis savu runu Rīgas konferencei NATO Rīgas samita laikā.⁵ “Es gribu, lai tā ieiet vēsturē kā Rīgas runa, un tas tā ir tāpēc, ka tu

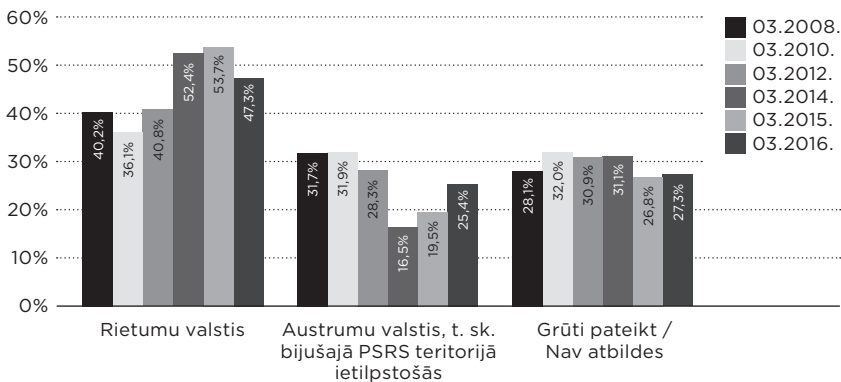
esi mans draugs,” to viņš man pačukstēja, pirms kāpa uz skatuves. Toreiz viņš savā runā pateica, ka amerikāņi par mums iestāsies un mūs aizstāvēs, un tas bija ļoti svarīgi. Mēs varējām būt pilnīgi droši, ka Amerika ir mūsu pusē, jo citiem partneriem par kādiem aspektiem brīžiem bija šaubas.”⁶

Identitātes pētniecībā tiek uzsvērts process, kurā sabiedrība savu politisko identitāti veido, pretnostatot sevi citām sabiedrībām – citas identitātes nesējiem, tādējādi nošķiroties no tiem un pašnosakoties attiecībā pret citu sabiedrību idejiskajām pozīcijām un interesēm. Šajā ziņā okupācijas pieredze, atrašanās blakus Krievijai, kā arī Krievijas īstenotais spiediens uz Baltijas valstīm saistībā ar krievvalodīgo situāciju spēlēja būtisku lomu Rietumu identitātes veidošanā. Tomēr vēl mūsdienās redzamas būtiskas atšķirības sabiedriskajā domā par Latvijas vēlamo ārpolitisko kursu, un tas iezīmē valodas piederības līniju.

Apmēram puse latviski runājošās sabiedrības uzskata, ka Latvijas ārpolitikā lielāka uzmanība jāpievērš Rietumu valstīm. Nedaudz vairāk par pusi krieviski runājošo Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka mūsu valstij būtu jāpavēršas ar seju pret Austrumu valstīm, tai skaitā pret bijušās Padomju Savienības valstīm. No šiem datiem izriet divi ārkārtīgi būtiski secinājumi.

Vēlamā Latvijas ārpolitiskā orientācija / latviešu valodā runājošie

Jautājums: "Iedzīvotāju vidū valda dažādi viedokļi par to, kādiem būtu jābūt starpvalstu attiecību veidošanas prioritāriem virzieniem Latvijā. Vieni uzskata, ka, salīdzinājumā ar pašreizējo situāciju, Latvijai vairāk uzmanības vajadzētu veltīt attiecību veidošanai ar Rietumu valstīm, bet citi – ka Austrumu, t. sk. bijušajā PSRS teritorijā ietilpstošajām republikām. Kurām valstīm, Jūsaprāt, Latvijas ārpolitikas veidotājiem būtu jāpievērš lielāka uzmanība?"

Bāze: n= -600 katrā no aptaujām
Avots: SKDS, 03.2008.-03.2016.

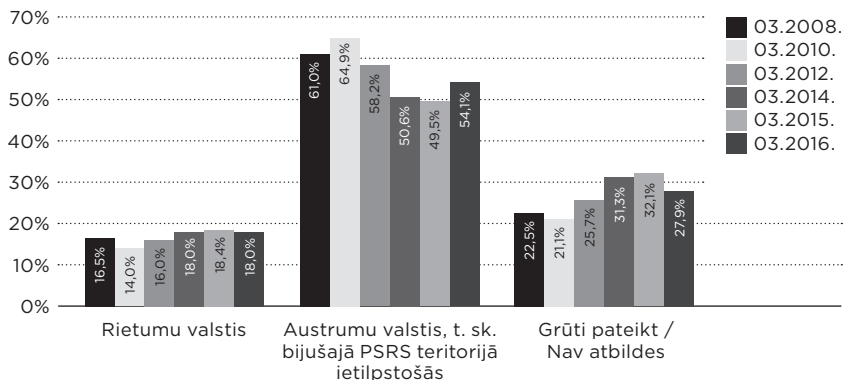
No vienas puses, ir skaidri redzama sabiedrības sašķeltība jautājumā par valsts ārpolitikas veidošanas prioritārajiem virzieniem, un tas noteikti neliecina par spēcīgi iesakņotu eiroatlantisko identitāti un kropļo skaidru valsts ārpolitisko kursu. No otras puses, lai arī latviski runājošo iedzīvotāju izvēle par labu Rietumiem ir izteiktāka, tomēr fakts, ka tā domā tikai puse, vēl vairāk pastiprina iepriekšējo secinājumu.

Pie tam šī dihotomiskā domāšana – vai nu Rietumi, vai Austrumi – ir dabiska. Ņemot vērā identitātes veidošanos, pretnostatot sevi citām sabiedrībām, Latvija nonāk izšķiršanās punktā. Nosveroties par labu Eiropas Savienībai un NATO, seko stiprāka norobežošanās no ārienes, šajā gadījumā – Krievijas. Savukārt tie iedzīvotāji, lielākoties krieviski runājošie, kuri joprojām izjūt padomju sentimentu, dzīvo Krievijas informācijas telpā un ir tieši pakļauti Krievijas antirietumnieciskajai propagandai, paūž vēlmi norobežoties un distancēties no negatīvi iztēlotās Eiropas.

Aprakstītā sabiedriskā doma ir viens no lielākajiem identitātes izaičinājumiem mūsdienu Latvijā. Vēl joprojām ir dzīva 90. gados populārā ideja par Latviju kā tiltu starp Rietumiem un Austrumiem. Tomēr nav iespējams ilgstoši dzīvot uz tilta vai zem tilta, ja grib dzīvot cilvēka cienīgu

Vēlamā Latvijas ārpolitiskā orientācija / krievu valodā runājošie

Jautājums: "Iedzīvotāju vidū valda dažādi viedokļi par to, kādiem būtu jābūt starpvalstu attiecību veidošanas prioritārajiem virzieniem Latvijā. Vieni uzskata, ka, salīdzinājumā ar pašreizējo situāciju, Latvijai vairāk uzmanības vajadzētu veltīt attiecību veidošanai ar Rietumu valstīm, bet citi – ka Austrumu, t. sk. bijušajā PSRS teritorijā ietilpstošajām republikām, Kurām valstīm, Jūsaprāt, Latvijas ārpolitikas veidotājiem būtu jāpievērš lielāka uzmanība?"

Bāze: n= -600 katrā no aptaujām
Avots: SKDS, 03.2008. -03.2016.

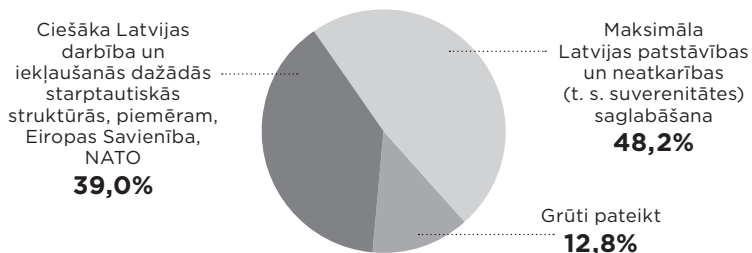
dzīvi. Tilts ir jāšķērso, un ir jāizdara viennozīmīga izvēle par labu vienai vai otrai pusei.

Vēl viena ideja, kas tika aktīvi proponēta un joprojām gūst lielu atsaucību sabiedrībā, ir nepiepildāma vīzija par “Latviju kā mazo Šveici.” 90. gadu sākumā ar to tika saprasta iespēja Latvijai nebūt par tiltu starp Rietumiem un Austrumiem, nebūt spiestiem izvēlēties starp divām tilta pusēm, tā vietā kļūstot par starptautiski neitrālu valsti. Par šīs idejas iluzoro dabu savās atmiņās dalās bijušais Latvijas ārlietu ministrs Valdis Birkavs: “Atjaunotā neatkarība radīja priekšnoteikumus, lai nule kā cīņās par neatkarību dzimušie politiskie spēki izdarītu izvēli: Austrumi, Rietumi, neitralitāte. Vispārējais noskaņojums ar retiem izņēmumiem bija nepārprotams – Rietumi.”⁷

Jāatzīst, ka, ņemot vērā starptautiskās vai militārās neitralitātes koncepta sarežģītību un specifiku konkrētu valstu gadījumos, no starptautisko attiecību, ģeopolitikas un sociālpolitiskās attīstības viedokļa šāds statuss Latvijas gadījumā nav iespējams. Savulaik šo skatījumu baroja vēlme, nupat esot atsvabinātiem no totalitārisma tvēriena, neielaieties nekādās citās aliansēs. Mūsdienās šis neitralitātes virziens ir atmests, taču sabiedrībā joprojām ir aktuāls “Latvijas maksimālas neatkarības” koncepts. No demokrātijas un starptautisko attiecību teoriju viedokļa varētu ilgi lauzt šķēpus, kur globalizētajā un savstarpēji atkarīgajā pasaulē mūsdienās atrodas neatkarības un suverenitātes robežas. Tomēr šķiet, ne jau politoloģiski vai teorētiski apsvērumi vada cilvēku prātus, kad tie liek pusei Latvijas iedzīvotāju domāt, ka mūsu valsts attīstībai vissvarīgāk būtu maksimālas patstāvības un neatkarības saglabāšana iepretim ciešākai integrācijai dažādās Rietumu organizācijās, t. sk., Eiropas Savienībā un NATO. Visticamāk, šo viedokli veido kokteilis, kas sastāv no zemas eiroatlantiskās piederības, individuālas bezspēcības un zemas politiskās ietekmes sajūtas, daļai sabiedrības – rūgtas padomju atmiņas, bet citai daļai – sentiments attiecībā uz PSRS mantinieci Krievijas Federāciju.

Atgriežoties pie Birkava sacītā, jāatzīmē acīmredzamā šķirtne starp politikas veidotāju un sabiedrības vīziju par Latvijas ārpolitisko virzību. Ja politikas veidotājiem jau 90. gadu sākumā izvēle par labu Rietumu virzienam bija pašsaprotama, tad sabiedrības acīs tā nospiedošu vairākumu nav ieguvusi joprojām.

Domājot par Latvijas attīstību, kas Jūsuprāt ir svarīgāk?

Bāze: visi respondenti, n= 1002
Avots: SKDS, 2016. gada augusts

Nebūtu iemesla arī vainot politikas veidotājus zemā aktivitātē. Gata-vojoties dalībai Eiropas Savienībā un NATO, pienākumu augstumos ir bijusi Aizsardzības ministrija, Ārlietu ministrija un diplomātiskais dienests, ir darbojies īpašu uzdevumu ministrs Eiropas savienības lietās, Eiropas integrācijas birojs, visās ministrijās ir izveidotas īpašas struktūrvienības darbam ar Eiropas Savienības lietām. Latvijai ir bijuši ārlietās ārkārtīgi kompetenti Eiropas Parlamenta deputāti – Inese Vaidere, Sandra Kalniete, Artis Pabriks, Ģirts Valdis Kristovskis, Georgs Andrejevs, Valdis Dombrovskis, Krišjānis Kariņš, Roberts Zīle, Aldis Kušķis, tāpat lielu ieguldījumu Latvijas rietumnieciskās identitātes veidošanā devusi Eiropas Komisijas delegācija Latvijā (pirms iestāšanās Eiropas Savienībā), Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā (pēc iestāšanās Eiropas Savienībā), NATO Stratēģiskās komunikācijas izcilības centrs un citas institūcijas. Saime aktivē darbojas Ārlietu komisija, Eiropas lietu komisija un notiek ikgadējās ārlietu debates. Latvija ir bijusi gan Eiropas Savienības prezidējošā valsts, gan šeit ir noticis NATO samits un Eiropas Savienības Austrumu partnerības samits. Tomēr, neskatoties uz plašo darbību, sabiedrība joprojām nejutās labi informēta par Eiropas Savienības un NATO jautājumiem. Labu atbildi uz šo problēmu savulaik ir sniedzis Eiropas integrācijas biroja vadītājs Edvards Kušners, norādot uz subjektīvo sajūtu, ka valdība neiesaistās dialogā ar sabiedrību: “Mēs, Eiropas integrācijas birojs, līdz šim informācijas sniegšanā esam strādājuši pamatā ar starpniekiem. Ir izveidojies sadarbības partneru loks, ar kuriem mēs veicam informācijas apmaiņu.

Ir radioraidījums, ir projekts televīzijā, ir 32 reģionālie punkti rajonu bibliotēkās. Lielā mērā informācijas avots vai iniciators šīm aktivitātēm ir bijušas valdības struktūras. Tad, kad cilvēks aiziet uz rajona bibliotēku, viņš neiedomājas, ka valdība ir stāvējusi klāt informācijas punkta izveidei. Klausoties radioraidījumu, varbūt tiek palaists garām, ka tā tiek veidota sadarbībā ar biroju.”⁸ Iespējams, atbilde slēpjas arī apstākļi, ka politikas veidotāji par Latvijas dalību Eiropas Savienībā un NATO ir runājuši no funkcionālā viedokļa, un tam ir savs pamats, jo kritēriju izpilde un likumdošanas pārņemšana ir bijusi visai kompleksa. Tomēr šādas – funkcionālas – pieejas rezultāts ir šaubas sabiedrībā par ārpolitiskā kursa pareizību.

Pārliecināt par savu eiroatlantisko piederību partnerus un sevi pašu

Latvijas gadījumā par eiroatlantiskā virziena pareizību nācās pārliecināt ne tikai mūsu tautu, bet nopietni strādāt ar starptautiskajiem partneriem. Jautājumu loks bija plašs un ļoti sensitīvs. Pirmkārt, tā bija Latvijas vēstures skaidrošana visplašākajā nozīmē, sākot no pārliecināšanas par mūsu eiropiskajām saknēm, beidzot ar Latvijas sabiedrības rietumniecisko vērtīborientāciju. Otrkārt, par Latvijas demokrātisko briedumu un eiroatlantisko piederību nācās runāt saistībā ar jauno Pilsonības likumu un grozījumiem Valsts valodas likumā. Daudzviet Rietumos jēdziens “nepilsonis” joprojām nav skaidrs, un bez padziļinātas okupācijas vēstures pārzināšanas tiek izdarīti vienkāršoti secinājumi par sabiedriski politiskajiem procesiem Latvijā, tai skaitā starptautiskajām attiecībām. Treškārt, Latvija no diviem avotiem uzreiz – no Vīzentāla centra un Krievijas oficiālajām amatpersonām – saņēma uzbrukumus par nacisma atdzimšanu un nepietiekamu aktivitāti kara noziedznieku sodīšanā. Šie apmelojumi no Krievijas puses Latvijai sasniedz joprojām, parasti dažādu starptautisku organizāciju rezolūciju veidā, kas runā par nacisma glorificēšanu un nereti atsaucas uz 16. marta leģionāru piemiņas pasākumiem. Tāpat kā pēc neatkarības atgūšanas, arī šobrīd Latvijas rietumnieciski orientētie politiķi un eksperti dara visu iespējamo, lai skaidrotu Nirnbergas tribunāla secinājumus attiecībā uz Latvijas leģionu⁹ un noraidītu jebkuras spekulācijas par nacisma slavināšanu Latvijā.

Bijusī Latvijas prezidente Vaira Viķe-Freiberga, kas laipni piekrita sniegt interviju īpaši šim izdevumam, norāda, ka ebreju jautājums, nosodījums antisemitismam un apliecinājums Latvijas centieniem sodīt nacisma kara noziedzniekus ir bijis ārkārtīgi būtisks, lai mūsu valsts Rietumu partneri sāktu mūs uzlūkot kā eiroatlantiskajai saimei piederīgus. “Tajā laikā Efraims Zurofs no Vīzentāla centra ārkārtīgi aktīvi centās, lai pierādītu, ka Latvijas valsts nevēlas pienācīgi novest līdz galam izsekošanu par nacistu kara noziegumiem. Šeit vajadzīga neliela atkāpe. Andrievs Ezergailis ir uzrakstījis rakstu, kur viņš pierāda, ka toreizējā nacistu medišana starp ukraiņiem, latviešiem un lietuviešiem Latvijas gadījumā bija balstīta uz čekista Paula Ducmaņa sacerētu paskvilu. Tas bija veikls sacerējums, meli no A līdz Z, kas bija piespēlēts ASV dienestiem un politiķiem ar visu iespējamo KGB instrumentu palīdzību. Šie Ducmaņa meli tika uzņemti kā pierādījumi un fakti. Tajās valstīs, kur bija tiesas prāvas un prasīja pierādījumus, piemēram, Kanādā, viss izgāzās, jo pierādījumu nebija. Bet tieši trokšņa un negatīvas propagandas radīšana bija iemesls, kāpēc Ducmanim bija uzdots šādu grāmatu uzrakstīt. Tas pie viena arī attaisnotu Latvijas okupāciju. Šis moments bija ārkārtīgi būtisks,” norāda bijusī Prezidente.

Vaira Viķe-Freiberga uzsver, ka Latvijas gadījumā bijis ārkārtīgi svarīgi, lai Saeima pieņemtu likumu par trīs noziegumu veidiem, kam nav noilguma – kara noziegumi, noziegumi pret cilvēci un piedalīšanās genocīdā. “Latvija šādus noziedzniekus ir gatava tiesāt jebkad, noilguma nav. Tas bija ļoti būtisks solis,” viņa uzsver intervijā. Mītu klievēšanā būtiskas ir bijušas personiskas attiecības ar ebreju kopienām Latvijā, Vēsturnieku komisijas darbība, Prezidentes pirmā vizīte ANO, kā arī daudzas citas vizītes, kas iekļāva tikšanos ar ebreju kopienu. “Un toreiz man bija jāpiedalās gandrīz kā nopratināšanā, klāt bija ap 35 organizāciju pārstāvji, kas mani iztaujāja, un dažas pat atļāvās nepamatotus apvainojumus. Taču ir jāsaprot, ka padomju okupācijas gados bija rūpīgi veidoti ļaundabīgi un tīšām izplatīti mīti. Runa nebija par to, vai kādi latvieši ir piedalījušies genocīdā. Tas bija labi zināms. Debates bija par to, vai latviešiem kā tautai ir jāuzņemas kolektīva vaina par dažu savu tautiešu noziegumiem,” saka Vaira Viķe-Freiberga.

Vaicāta par ārvalstu draugu palīdzību šajos centienos, viņa kā īpaši nozīmīgu soli min braucienu uz Vīni pie Simona Vīzentāla. Vaira Viķe-Freiberga stāsta: “Es biju vairākas reizes tikusies ar Zurofu un redzēju, ka tas

ir apmāts cilvēks, kuram nacistu vajāšana bija faktiski kļuvusi par karjeru. Tādēļ es aizbraucu pie Vizontāla, un mēs no sirds izrunājām situāciju. Es viņam teicu: "Jā, latviešu tautā ir bijuši kolaboranti, ir bijuši noziedznieki, bet lielākoties viņi jau ir zem zemes." Katrā ziņā, es gribēju pārliecināt, ka tā nav kolektīva tautas vaina, un viņš man teica: "Es nekad neesmu domājis, ka latviešiem ir kolektīva vaina ebreju iznīcināšanā, kas notika Latvijā. Es vienmēr esmu iestājies par to, ka atbildīgie ir tie, kas tur piedalījās. Nav tādas lietas kā kolektīvā vainas apziņa tautai." Pašās sarunas beigās mēs ļoti sirsnīgi apkampāmies, viņš apraudājās, es apraudājos, un mēs vienojāmies, ka briesmu lietas ir notikušas, un ka ne viņš, ne es negribētu, ka tās atkārtojas. Es esmu gatava tikpat lielā mērā cīnīties pret slepkavām un bēdēm, kā viņš. Ja mēs tādus varam atrast un viņiem pelnīto sodu izgādāt, tad viņam tur ir mans atbalsts. Taču manu tautu noniecināt ir netaisnīgi. Un viņš teica, ka viņa centra darbības mērķis noteikti tāds nav bijis. Viņa centra mērķis ir bijis sameklēt vainīgos individuus."

Bijusi prezidente sarunas laikā atkārtoti uzsver, ka patiešām ļoti augstu vērtē šo privāto tikšanos ar Vizontālu. Tāpat viņa Davosā iepazinusies ar Izraēlas premjerministru Šimonu Peresu un Nobela prēmijas laureātu Eli Vīzeli, kurš runājis par piedošanu un samierināšanos, un arī viņai šis jautājums šķitis pietiekami smags un būtisks. "Tāpat uz Latviju ir braucis Izraēlas prezidents, un es esmu bijusi valsts vizītē Izraēlā. Mēs ar šiem cilvēkiem tīri cilvēcīgi sadraudzējāmies un atradām kopīgu valodu. Es domāju, ka ebreju starptautiskā sabiedrība novērtēja to, ka es no sirds nosodu noziegumus pret cilvēci, nedomāju jebkādā veidā tos attaisnot, taču tas nav visas tautas grēks," intervijā stingri savu nostāju pauda Vaira Vīķe-Freiberga.

Latvijas vēsturi kopš 90. gadu sākuma ir skaidrojuši ne tikai politiķi, bet arī diplomāti, eksperti un vēsturnieki. Šis darbs ir pielīdzināms Sīzifa liktenim, kurš veļ akmeni mūžam, jo cilvēkiem ir vieglāk uztvert vienkāršā propagandas veidā pasniegtus mītus, nevis uzklaut argumentētus, kompleksus un ar līdzšinējo vēstures izpratni nesaskanīgus skaidrojumus. Šos centienus vēl vairāk apgrūtina fakts, ka arī mūsdienās sabiedrības ir ārkārtīgi viegli ietekmējamas ar ideoloģizētu valodu jeb, kā teicis Francis Rozencveigs, – valoda ir vairāk nekā asinis. Viktora Klemperera grāmatas "LTI. Trešā Reiha valodas. Filologa piezīmes" tulkotāja, bijusi politiķe un

kvēla Latvijas eiroatlantiskā kursa aizstāve Helēna Demakova grāmatas pēcvārdā raksta: “Ilgstoši atrodoties saindētas valodas vidē, kurā cilvēks bieži tiek iesviests pats pret savu gribu, viņš sāk domāt un rīkoties atbilstoši ārējiem štampiem, kurus pārņēmis.”¹⁰ Latvijai savā eiroatlantiskajā ceļā nācās piedzīvot daudzas smagas cīņas pret “saindēto valodas vidi,” kas nosaka cilvēka domāšanu, politisko rīcību un Latvijas gadījumā ir bijusi izšķiroša sava demokrātiskā brieduma pierādīšanai.

Tomēr šis darbs nav bijis veltīgs. 2004. gadā uz to ir skaidri norādījis vēsturnieks, profesors Aivars Stranga, kurš pats ir veicis milzu ieguldījumu Latvijas vēstures pētniecībā un skaidrošanā: “Pirms diviem gadiem es jau lasīju lekciju Stenfordā par latviešu darbību holokaustā, un tad kādi trīs klātesošie bija neapmierināti, jo ticēja, ka leģions šāvis ebrejus. Bet tagad tas vairs absolūti netiek uztverts tā, ka visi latvieši būtu neapraktāmi antisemīti un šāvēji. Amerikā ļoti daudz kas gājis uz priekšu Austrumeiropas izpētē. Stenfordā gandrīz katru dienu bija kāds pasākums, kurā ļoti korekti skaidroja, piemēram, Staļina laika genocīdu pret ukraiņiem vai Krimas tatāriem.”

Demokrātiskā sabiedrībā nav iespējams uzturēt ārpolitisko kursu, kurš nav radis atsaucību un laidis savas saknes sabiedrībā. Šim apgalvojumam ir gan demokrātiski filozofisks, gan praktiski politisks segums. Proti, demokrātija neparedz valsts dzīves organizēšanu, ko šauri noteiktu politiķi vai ierēdniecība, bet sabiedrība uz to mulsi noskatītos. Šādi lēmumi demokrātijā nav dzīvotspējīgi. Turklāt par Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā 2003. gada referendumā lēma Latvijas tauta, un tas norādīja uz praktiski politisko identitātes apzināšanās nepieciešamību.

Ņemot vērā iepriekš aprakstīto sabiedrības noskaņojumu, Latvijas eiroatlantiskās domas nostiprināšanā svarīga bija līdera vīzija. Tomēr līdera liktenis nav viegls. Kā raksta Edvards Bērnijs savā slavenajā 1928. gada grāmatā *Propaganda*, vidējā vēlētāja politiskā apātija ceļas no tā, ka politiķi nesaprot, kā sasniegt cilvēku prātus, nespēj sevi dramatisēt tā, lai piekļūtu cilvēku ikdienas vajadzībām. Automāts nespēj radīt publikas interesi, bet līderis, cīnītājs, diktators gan. Kā līderim piesātinātajā ikdienas darbā būt radošam, nekļūt par automātu vai diktatoru? Viena no spilgtākajiem Latvijas līderiem, bijusī Valsts prezidente Vaira Viķe-Freiberga atbild šādi: “No līderiem sagaida, lai viņi vada, lai iet pa priekšu. Taču, ja viņi sāk uzņemties pārāk daudz iniciatīvas vai atbildības, tad viņiem pārmet, ka viņi

klūstot par tirāniem, kas viņi arī nereti klūst. Liderim ir jāstaigā pa naža asmeni, jo sabiedrība sagaida, ka līderis ne tik vien reprezentē un simbolizē Latvijas valsti, kā tas ir Latvijas parlamentārās iekārtas prezidenta gadījumā, bet tomēr arī viņu virza un vada.”

Vaira Viķe-Freiberga, atbildot uz jautājumu, kas bija galvenie punkti, par ko bija jārunā ar mūsu sabiedrību un par ko tā bija jāpārlicina, min, ka ārzemēs bija jācinās ar to, ka mūsu tautu mēģina noniecināt, un būtībā tas pats esot noticis arī šeit – “mums notika ļoti aktīva pašnoniecināšanās. It kā demokrātijas vārdā, it kā preses atklātības vārdā, taču pašapziņas trūkums starp latviešiem bija ļoti izteikts. Un otra doma – ka mēs jau neesam tā kā visi citi, kā dziedāja Edgars Liepiņš.” Viņa arī min piemērus: “Ja eiroatlantiskās virzības vārdā teica, ka mums jāuzlabo sava tiesu sistēma, tad atbilde bija – tādi nu mēs esam, un tur neko nevar darīt. 1994. gadā, vēl neesot Latvijas prezidentei, es teicu runu Spīdolas balvas pasniegšanā. Šī runa ārzemēs manā 18. novembra turnejā saņēma ovācijas, bet šeit, Latvijā, bija ļoti nepopulāra. Ar retiem, bet svarīgiem izņēmumiem daudzi pēc tās pagriezta muguru, jo es runāju par to, ka pieeja “tādi nu mēs esam, un tur neko nevar darīt” nav pareiza, ir kaut kas jā dara.” Runājot par plaši izplatīto bezspēcības sajūtu sabiedrībā, viņa min arī citas atrunas: “Piemēram, tieslietu sistēmā mēs neko nevaram darīt, jo mums nav pietiekams daudzums tiesas zāļu, mums nav šis, mums nav tas. Mums būtu jātiek no punkta A līdz punktam B, bet tā kā mēs nevaram šobrīd tikt no A līdz Z, tad diemžēl iet nav iespējams nemaz. Vai arī – ja mēs mainām sistēmā vienu elementu, tad mums ir jāmaina arī daudz kur citur, un, ja tik daudz jāmaina, tad mēs beigu beigās nevaram mainīt neko.” Bijusi prezidente secina, ka šī ir bijusi ļoti izteikta vispārējā noskaņa tautā visos līmeņos, dažādās izpausmēs, un savu nostāšanos pret nevarību, bezspēcību, negribēšanu viņa atceras kā “cīņu pa visu fronti uzreiz.”

Nepopulāri lēmumi eiroatlantiskās virzības vārdā

Latvijas iestāšanās process Eiropas Savienībā pieprasīja sabiedrības konsensu divās jomās uzreiz: gan identificēšanos ar eiroatlantisko virzienu iepretim Austrumu virzienam, gan likumdošanas izmaiņas un lēmumu pieņemšanu, kas tika uzskatīti par priekšnoteikumu sarunu uzsākšanai

ar Latviju. Lai to nodrošinātu, bija nepieciešama rīcība, ko zinātniskajā literatūrā dēvē par strukturālo līderību (spēja uz rīcību vai varas resursu pielietošanu, kas rada stimulu, vērtību un ieguvumus konkrētā jomā) un idejisko līderību (saistīta ar problēmu apzināšanos un ielikšanu konkrētu politisko risinājumu ietvarā).

Viena no situācijām, kas norādīja uz sarežģītu izšķiršanos starp sabiedrībā populāru un valstij nepieciešamu lēmumu, 1999. gadā bija saistīta ar grozījumiem Valsts valodas likumā. Īpaši iebildumi pret likuma grozījumiem bija EDSO, jo tie paredzēja, ka valsts regulē valodu lietošanu visos uzņēmumos, iestādēs, sabiedriskajās organizācijās, tajā skaitā privātajās, reliģiskajās un kultūras iestādēs. Prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, norādot uz likuma grozījumu neatbilstību Satversmei un Latvijas starptautiskajām saistībām, atdeva to Saeimai otrreizējai caurlūkošanai. Viņa toreizējo situāciju apraksta šādi: “Man jau pašās pirmajās prezidentūras dienās bija jāmaina Valodas likums, lai tas atbilstu EDSO un Eiropas Komisijas prasībām. Man bija jāpieņem ārkārtīgi būtiski lēmumi, kas bija ļoti nepopulāri. Likuma grozījumi bija Saeimā pieņemti ar 73 balsu vairākumu, taču man bija momentā jāstājas preti konstitucionālajam vairākumam un jāsaka – nē, es šo likumu sūtu atpakaļ un iesaku pārdomāt, jo citādi Helsinku samitā mūs uzsākt sarunas par iestāšanos Eiropas Savienībā neaicinās. To mums tiešā veidā bija pateikuši mūsu starptautiskie draugi. Jāņem vērā, ka mēs jau vienreiz bijām noraidīti: Madrides samitā Latviju noraidīja, bet Igauniju paņēma. Mums bija teikts – ar šo Valodas likumu, jo sevišķi ar pēdējiem grozījumiem, un Pilsonības likumu, jūs Eiropas Savienībā neņems.”

Vērtējot, cik plašas vai ierobežotas bija Prezidenta iespējas iespaidot Latvijas eiroatlantisko virzību, viņa min, ka viens Prezidenta varas aspekts bija “nemitīgi skatīties Saeimai uz pirkstiem, sekot līdz un saskaņot to ar vispārējām valsts interesēm, tai skaitā arī tādā veidā, kā tās tiek uztvertas no mūsu novērtētāju un novērotāju viedokļa. Visā manā kalpošanas laikā mēs tikām izvērtēti, svērti, mērīti, sijāti caur dažādiem sietiem.” Intervijā viņa atzīst, ka “mūsu reālā vērtība iestāšanās procesā Eiropas Savienībā un NATO citu acīs karājās tiešā mata galā.” Taču – “Mans lēmums atgriezt likuma grozījumus tautā bija ļoti nepopulārs, bet tas bija jādara. Tas nozīmē – ir jāvar uzņemties atbildību par to, kas ir valsts interesēs, teorētiski pat riskējot ar sava amata zaudēšanu, vai katrā ziņā ar nopietnu popularitātes zudumu.”

Kā galveno jautājumu, kurš bija izšķirošs vērtējumā par mūsu gatavību pievienoties Eiropas Savienībai un NATO, bijusi prezidente min problēmu, ka “daudzu acīs mēs bijām nestabila valsts, kurā ir par daudz nepilsoņu.” Esot pastāvējis pat uzskats, ka Latvijā tūlīt sāksies etniskie nemieri, kaut kas līdzīgs, kas Balkānos jau bija noticis.

Līdzās grozījumiem Valsts valodas likumā otrs svarīgākais likums, kura pieņemšana tika uzskatīta par ceļa karti vispirms uz dalību Eiropas Padomē un pēc tam – Eiropas Savienībā, bija Pilsonības likums. Arī šeit sadūrās politikas veidotāju un sabiedrības viedokļi, un abām pusēm bija taisnība. Proti, padomju okupācijas laikā īstenotā Latvijas sabiedrības pārkrievošana, lingvistiskais imperiālisms un latviešu īpatsvara samazināšanās sabiedrībā radīja nepieciešamību aizsargāt latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu. No otras puses, Eiropas Padome un EDSO normatīvo aktu formā gaidīja apstiprinājumu, ka Latvija ir demokrātiskā valsts, kurā pilnā mērā tiek ievērotas cilvēktiesības un minoritātes nekādā veidā netiek apspiestas. Pirmais mēģinājums, 1994. gadā pieņemot likumu ar tajā iestrādātu pilsonības kvotu sistēmu, Eiropas Padomē netika akceptēts, un savu artavu vispārējās neapmierinātības uzkurināšanā deva Krievija. Kad Valsts prezidents Guntis Ulmanis likuma atdeva parlamentam otrreizējai caurskatīšanai, kvotu sistēma no tā tika izņemta, tādējādi atbrīvojot Latvijas ceļu uz Eiropas Padomi. Tas vienlaikus arī bija sākums Latvijas ilgajam ceļam uz Eiropas Savienību.

Vaira Viķe-Freiberga uzsver: “Latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas statuss un minoritāšu jautājums bija ļoti aktuāls un mums tajā brīdī šķietami nepārvarams un neatrisināms. Tā bija nemītīga cīņa pierādīt, ka pie mums viss notiek taisnīgi un ka tas nav nekas nenormāls prasīt ļaudīm iemācīties valsts valodu.”¹¹ Viens no smagākajiem pārbaudījumiem Latvijas sabiedrības izturēspējai un mūsu valsts eiroatlantiskajai stabilitātei bija 2008. gada finanšu un ekonomiskā krīze, tai sekojošais Latvijas lūgums pēc starptautiskā aizdevuma un vispārējais politiskais konteksts. 2009. gadā pēc Ivara Godmaņa valdības krišanas valdību izveidoja partija “Jaunais Laiks” ar Latvijas vēsturē visos laikos jaunāko premjeru Valdi Dombrovski priekšgalā. Toreiz prese par viņu rakstīja šādi: “Pametot ērto un apmēram divas reizes labāk apmaksāto Eiropas parlamenta deputāta krēslu, viņš piekrita vadīt Latvijas valdību. Kāds valdībai tuvu stāvošs

VALDIS DOMBROVSKIS. 2014. gadā ievēlēts par Eiropas Parlamenta deputātu, kopš 2014. gada novembra – Eiropas Komisijas priekšsēdētāja vietnieks eiro un sociālā dialoga jautājumos, no 2016. gada augusta pilda arī Eiropas Savienības finanšu pakalpojumu komisāra pienākumus, jo pēc britu referendumā par izstāšanos no Eiropas Savienības par atkāpšanos no amata paziņojis līdzšinējais komisārs Džonatans Hils no Lielbritānijas. Bijis Ministru prezidents trīs valdībās (2009–2014) un finanšu ministrs (2002–2004), kā arī Saeimas un Eiropas Parlamenta deputāts. Valdis Dombrovskis īpaši aktīvs bija, veicinot Latvijas ciešāku ekonomisko integrāciju Eiropas Savienībā. Kā viņš atzina, atskatoties uz savu darbu ekonomiskās krīzes pārvarēšanā, “...pazīstamais ekonomists P. Krugmans 2008. gada decembrī paziņoja, ka “Latvija ir jaunā Argentīna”, uzsverot, ka valsts bankrots ir neizbēgams. Turpmākajos gados man radās tāds kā neklātienēs dispuāts ar P. Krugmanu. Latvija nekļuva par “jauno Argentīnu”, gluži otrādi – jau pēc dažiem gadiem tā bija starp visstraujāk augošajām ES ekonomikām.”* Kopā ar Andersu Aslundu Dombrovskis publicēja grāmatu *Kā Latvija pārvarēja finanšu krīzi (How Latvia Came Through the Financial Crisis)* (Peterson Institute for International Economics, Washington DC, May 2011)).

Foto no Valda Dombrovskā personīgā arhīva

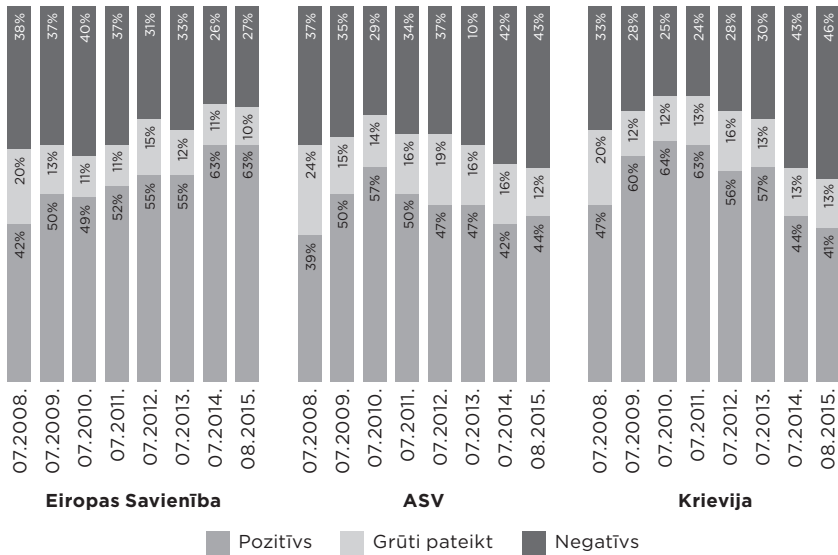
Valdis Dombrovskis savu redzējumu par Latvijas nākotni pauž šādi: “Es Latviju redzu kā nacionāli spēcīgu valsti, kura pilnvērtīgi izmantojusi savas iespējas starptautiski, nostiprinot valsts ietekmi un aizsargājot to pret ārējiem draudiem. Valsti, kas izmantojusi iespējas, ko dod dalība starptautiskās organizācijās, lai celtu labklājību Latvijā. Lai to panāktu, Saeimā un valdībā nepieciešams kārtīgs komandas darbs, lai stingri turpinātu iesākto, veiksmīgi sadarbojoties ar Latvijas pārstāvjiem starptautiskās organizācijās, mūsu valsts draugiem un partneriem visā pasaulē.”**

* Valdis Dombrovskis, “Latvijas ekonomiskā attīstība ES integrācijas ietekmē” no Kristīne Kozlova, red., *Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejās*, 284.

** <http://www.valdisdombrovskis.lv/>

žurnālists trāpīgi jautāja – vai Dombrovskis vispār saprata, ka uzņemties sliedēm trakas bankrota lokomotīves priekšā, kurai sabojājušās bremzes?”¹² Un tomēr Dombrovskis ne tikai apturēja bankrota lokomotīvi un izveda Latviju no krīzes, bet šajā nebūt ne mazsāpīgajā procesā spēja

Vai Jūsu viedoklis par Eiropas Savienību, ASV un Krieviju ir pozitīvs vai negatīvs?

Bāze: n= -1000 katrā no aptaujām
Avots: SKDS, 07.2008.-08.2015.

Latvijas sabiedrības eiropisko orientāciju ne vien saglabāt, bet pat palielināt. Tas atspoguļojas gan sabiedriskās domas aptaujās, gan tālākajos Latvijas eiropiskās praktiskās integrācijas soļos.

Par hrestomātisku jau kļuvis Dombrovska teiciens “Tērējam vairāk, nekā nopelnām.” Pie tam šie vārdi krīzes laikā nozīmēja nevis fakta konstatāciju, bet bija signāls nākamajiem krīzes pārvarēšanas pasākumiem. Sakot, ka process nebija mazsāpīgs, ar to jāsaprot lēmums nedevalvēt latu, fiskālā konsolidācija jeb milzīga apjoma taupības pasākumi, vienošanās ar starptautiskajiem aizdevējiem, ka valsts budžeta deficītu Latvija var atļauties 10 % nevis 5 % apmērā, kā to bija parakstījis iepriekšējais Ministru prezidents Ivars Godmanis, un vispārējās strukturālās reformas.

Iespējams, Dombrovska paveiktais Latvijas sabiedrībā tā līdz galam vēl nav novērtēts, jo valsts bankrotam pēc “treknajiem gadiem,” šķiet, neviens neticēja. Taču liels pārsteigums tas bija Starptautiskajam Valūtas fondam, kam bankrotējušas ekonomikas ir darba ikdiena. Savu patiesos

sajūsmu par Latvijā īstenoto starptautiskā aizdevuma programmu Starptautiskā Valūtas fonda izpilddirektore Kristīne Lagarda pauda šādi: “Tā ir valsts, kurā dzīvo drosmīgi cilvēki. Kad Eiropas Komisijas un Starptautiskā Valūtas fonda aizdevuma programma tika sākota, mēs paredzējām, ka tā būs ļoti sarežģīta un smaga tieši iedzīvotājiem. Pateicoties tam, ka jūsu valsts vadība uzņēmās drosmīgi cilvēkiem izskaidrot patieso situāciju, un arī tam, ka sabiedrība bija gatava drosmīgi uzņemties grūtības, aizdevuma programmu izdevās sekmīgi pabeigt. Jūsu ekonomika atkal ir uz kājām, šeit ir stabilitāte un iespējas ekonomiskai izaugsmei. Samazinās bezdarba līmenis. Jūs esat ne vien skaista zeme, bet arī valsts, kurā dzīvo ļoti drosmīgi cilvēki.”¹³

Pārvarot krīzi, tika ne vien spēcināta Latvijas eiropeskā piederība, bet radīts pamats dziļākai integrācijai – 2014. gada 1. janvārī Latvija kā pilntiesīga locekle pievienojās eirozonai. Kā atzīmē Valdis Dombrovskis, tas notika sešus gadus vēlāk, nekā iepriekš bija plānots: “Sākotnēji noteiktais mērķa datums eiro ieviešanai Latvijā – 2008. gada 1. janvāris – tā arī palika vēlmju līmenī, jo pirmskrīzes gados inflācija būtiski pārsniedza Māstrihtas kritērijos noteikto līmeni. Savukārt, sākoties krīzei, Latvija nespēja izpildīt budžeta deficīta kritēriju. Atbilstību ilgtermiņa procentu likmju kritērijam pat nevarēja izmērīt, jo Latvijai vienkārši nebija pieejas starptautiskajiem finanšu tirgiem.”¹⁴

Pievienojoties eirozonai, tā pati Latvija, kas pirms dažiem gadiem tika uzskatīta par Eiropas Savienības vājāko posmu, kļuva par vienu no Eiropas Savienības kodola valstīm. Mūsu valsts eiropeskās identitātes dinamikā tas ir vērtējams ne vien kā liels, bet arī, ņemot vērā politisko kontekstu, neparasts vai netipisks sasniegums. To noteikti nesasniedza Valdis Dombrovskis viens; viņa kā līdera vadībā to sasniegta sociālie partneri, privātais un publiskais sektors, visa sabiedrība kopā. Arī šo faktu, šķiet, sabiedrība nav vēl līdz galam apzinājusies, un šeit vietā būtu atgādināt Vairas Viķes-Freibergas teikto par tieksmi pašņonicināties – tā vietā, lai apšaubītu Latvijas veiksmes stāstu, Latvijas sabiedrībai patiesībā ir iemesls sajūties stiprai un spējīgai pašai sevi pārvaldīt. Kā atzīmē Valdis Dombrovskis, pievienošanās eirozonai arī “uzliek pienākumu aktīvi piedalīties un dot ieguldījumu svarīgākajos ar Eiropas nākotni saistītajos jautājumos. Latvijas dalība Eiropas Savienībā ir vēsturiska iespēja aktīvi līdzdarboties Eiropas nākotnes veidošanā, bet tā ir arī Latvijas atbildība par Eiropas nākotni.”¹⁵

Secinājumi

Par Latvijas dalību Eiropas Savienībā un NATO runā kā par atgriešanos tur, no kurienes esam nākuši un no kurienes padomju okupācijas režīms Latviju vardarbīgi bija atšķēlis. Valsts tēls veidojas no divām pamata daļām – ko par mums domā citi un ko par sevi domājam mēs paši. Lai kļūtu par eiroatlantiskās saimes dalībnieku, ir bijis gan jāpierāda partneriem savas valsts un sabiedrības demokrātiskais briedums, gan jāpārliecina pašiem sava sabiedrība par izvēlēta ārpolitikas kursa pareizību. Ir bijis jāpieņem izšķiroši svarīgus, bet nepopulārus lēmumus un jācinās ar sakropļotas vēstures rēģiem. Šajā procesā Latvija ir ne tikai apliecinājusi sevi kā pilnvērtīgu un uzticamu eiroatlantisko partneri, bet arī devusi savu unikālo pienesumu Eiropas kopējam vēstures redzējumam. Ņemot vērā, ka pēckara Eiropas politiskais dalījums novilka arī skaidru robežu starp Eiropas rietumu daļas un Eiropas austrumu daļas vēstures skaidrojumu, Latvijas ceļš uz Eiropas Savienību un NATO ir arī kalpojis kā veids kopīgas Eiropas vēstures izpratnes veidošanai.

Tiesību eksperts Egils Levits pamatoti norādījis, ka “pie identitātes pieder arī skaidrība par savas nācijas ģeopolitisko atrašanās vietu. Tas nav tas pats, kas ģeogrāfiskā atrašanās vieta.”¹⁶ Citiem vārdiem, ļoti lielā mērā no svara ir mūsu identitāte kā mentāls koncepts. Lai arī politikas veidotāji un eksperti ir ieguldījuši daudz, lai Latvija kļūtu par Eiropas Savienības un NATO dalībvalsti, eiroatlantiskās identitātes zemā iesakņotība Latvijas sabiedrībā ir acīmredzama. Tās iemesli ir gan plaisa starp sabiedrību un varu, atsvešinātības sajūta, okupācijas pieredze un no tās izrietošās bailes, gan korupcijas skandāli un banku un ekonomiskās krīzes, taču lielu daļu šīs identitātes vājināšanā jau gadu desmitu laikā ir ieguldījusi Krievija ar Latvijas valsts starptautiskā tēla graušanu. Krievija ir pielikusi milzu pūles, lai konstruētu Latvijas identitāti, balstoties uz fragmentētu vēstures apziņu, deformētu atmiņu politiku, mītiem par Krieviju kā Latvijas atbrīvotāju, latviešiem kā nacistu pakalpiņiem, kā arī vēstures politizāciju un visaptverošu propagandu. Visi iepriekš minētie aspekti ir noveduši līdz Latvijas iedzīvotāju zināmai neskaidrībai par savu ģeopolitisko identitāti. Taču Krievijai patīk vājas demokrātijas, kam pietrūkst viendabības to nacionālajā un eiroatlantiskajā identitātē, jo šādi apstākļi pieļauj dažāda veida, arī politiskas un militāras, operācijas.

Tādēļ šķiet, ka politisko un sabiedrības līderu darbs pie Latvijas integrācijas Eiropas Savienībā un NATO patiesībā nebūt vēl nav beidzies. Pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā un NATO politikas veidotāji un eksperti meklēja jaunus ārpolitikas mērķus un izaicinājumus, tomēr nekur tālu nebija jāmeklē: pat 2016. gadā, ņemot vērā iekšpolitikas un ārpolitikas ciešās saiknes, vienam no ārpolitikas mērķiem ir jābūt mūsu sabiedrības eiroatlantiskās identitātes spēcīnāšanai. To 2013. gada 18. novembrī, atskatoties uz Latvijas neatkarības vēsturi, ir atzīmējis arī Dainis Īvāns: “Latvija, pievienojoties Eiropas Savienībai un NATO, sev ir nodrošinājusi lielāku drošības pakāpi, kāda Latvijai iepriekš vēsturē nav bijusi, bet mums ir jāapzinās, ka tas viss ir trausls.”¹⁷ Šādu situāciju jau bija paredzējis arī Edvards Kušners, kurš vēl tālajā 2002. gadā teica: “Zinot Rietumvalstu pieredzi, sabiedrība nekad neteiks, ka informācijas daudzums ir pietiekams. Daudziem cilvēkiem ir pieeja – kas man būs no iestāšanās Savienībā? Es domāju, ka ir pienācis laiks uzdot jautājumu: kas būs valstij no tā? Ja mēs grasāmies Eiropas Savienībā stāties kā indivīdu kopums, nevis valsts, tad droši vien tā arī būs, ka viens teiks, ka ir iestājies, otrs – ka nav. Patiesībā Eiropas Savienībā stājas valsts, un primārās tai ir sabiedrības un ekonomiskās intereses.”¹⁸

Uzdevums spēcīnāt Latvijas eiroatlantisko identitāti ir prioritārs. Uz to savā jaunākajā ziņojumā “Kremļa stratēģijas rokasgrāmata: Izpratne par Krievijas ietekmi Austrumeiropā un Centrāleiropā” ir norādījuši arī Vašingtonā bāzētās domnīcas “Stratēģisko un starptautisko pētījumu centrs” (CSIS) pētnieki.¹⁹ Latvijai ir nopietni jāuztver tajā paustais, ka “zināmās valstīs Krievijas ietekme kļuvusi tik visaptveroša un endēmiska, ka tas apdraud nacionālo stabilitāti, kā arī valsts rietumniecisko orientāciju un eiroatlantisko stabilitāti” un “krievi ir iesaistīti ilgstošā kampaņā, lai atgūtu to, ko Putins uzskata par viņu likumīgo buferzonu Austrumeiropā, nolūkā graut ne tikai NATO un ES, bet arī abu institūciju demokrātiskos pamatus.”

Lai eiroatlantiskā identitāte laistu dziļākas saknes Latvijā, ir nepieciešams mūsdienīgs darbs ar sabiedrību, kas iet ārpus ierastās Eiropas Savienības un NATO jautājumu skaidrošanas, birokratizētās un formālās pieejas. Citiem vārdiem – nepieciešama iedvesmošana, pārliecināšana, apvienošana un kopīgas nākotnes saskatīšana sabiedrībā: “Līderi ... var radīt un

formulēt mērķus, kas paceļ cilvēkus pāri viņu sīkajām raizēm, notur pāri konfliktiem, kas sadala sabiedrību un apvieno viņus, lai sasniegtu mērķus, kas ir viņu lielāko centienu vērti.”²⁰

Atsauces

- ¹ “Saruna ar Tautas Frontes priekšsēdētāju Daini Īvānu, intervē Juris Kaža,” 1988. gada 18. novembris, <http://www.bing.com/videos/search?q=Dainis+%c4%aaav%c4%81ns+&&view=detail&mid=D8B19DCAA07EDBA0D6BBD8B19DCAA07EDBA0D6BB&FORM=VRD GAR>
- ² “Ārlietu ministrs Valdis Birkavs pēc vizītes Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālās asamblejas 52. sesijā Ņujorkā — “Latvijas Vēstnesim,”” *Latvijas Vēstnesis*, 1997. gada 1. oktobris.
- ³ Valdis Birkavs, “Pirmie izšķirošie gadi: Krievijas armijas izvešana un Latvijas nonākšana Eiropas Savienības priekšvēstulī” no Kristīne Kozlova, red., *Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejās. No starptautiskās atzīšanas līdz pirmajai prezidentūrai Eiropas Savienībā 1990–2015* (Rīga: Zinātne, 2016), 66.
- ⁴ Intervijā īpaši šim izdevumam.
- ⁵ Runu skat. šeit: “President Bush Discusses NATO Alliance During Visit to Latvia,” President George W. Bush, Grand Hall, Latvia University, Riga, Latvia, November 28, 2006, US Department of State, <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/76986.htm>
- ⁶ Intervijā īpaši šim izdevumam.
- ⁷ Valdis Birkavs, “Pirmie izšķirošie gadi...,” 44.
- ⁸ Evija Cera, “ES stājas valsts, nevis indivīdi”, intervija ar Eiropas Integrācijas biroja vadītāju Edvardu Kušneru (pārpublicēts no *Neatkarīgā Rīta Avīze*), Providus, 2002. gada 3. aprīlis, <http://providus.lv/article/es-stajas-valsts-nevis-individi>
- ⁹ Nirnbergas militārā tribunāla secinājumi (1946. gada 1. oktobris) ietver precīzu cilvēku sarakstu, kas var tikt uzskatīti par kriminālās SS organizācijas biedriem. Tribunāls ir secinājis, kas izņēmums ir jāizdara attiecībā uz tām personām, kas ir tikušas mobilizētas pret savu gribu un ar varu (kā Latvijas gadījumā), un šīs personas nav veikušas nekādus kara noziegumus. Vairāk skat. *Nuremberg Trial Proceedings*, Yale Law School, Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy, <http://avalon.law.yale.edu/imt/count.asp>
- ¹⁰ Helēna Demakova, “Viktors Klemperers un valodas ideoloģizācijas pētniecība” no Viktors Klemperers, *LTI. Trešā Reiha valoda. Filologa piezīmes* (Rīga: AGB, 2004), 285.
- ¹¹ Intervijā īpaši šim izdevumam.
- ¹² Otto Ozols, “Valdis Dombrovskis – premjers, kurš uzšķīlis gaismu tuneļa galā,” TVNET, 2012. gada 4. maijs, http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/420345-valdis_dombrovskis_premjers_kurs_uzskilis_gaismu_tunela_gala
- ¹³ Intervijā Latvijas Televīzijas raidījumam “De facto,” 2012. gada 10. jūnijs.
- ¹⁴ Valdis Dombrovskis, “Latvijas ekonomiskā attīstība ES integrācijas ietekmē” no Kristīne Kozlova, red., *Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejās*, 299.
- ¹⁵ Turpat, 304.
- ¹⁶ Egils Levits, “Par nacionālo identitāti un demokrātisku atmiņu politiku,” Runa Cicerona balvas saņemšanas sarīkojumā, 2011. gada 28. novembris, http://www.cicerons.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=51:egils-levits-cicerona-balvas-laurets-2011&catid=5:runas-2011&Itemid=22

- ¹⁷ Elīna Aupe, "Dainis Īvāns: Neviens mums neatkarību nav dāvinājis. Tā ir nopelnīta un izcīnīta," intervija ar Daini Īvānu, Aprinkis.lv, 2013. gada 18. novembris, <http://www.aprinkis.lv/sabiedriba/dzive-un-ticiba/item/14213-dainis-ivans-neviens-mums-neatkaribu-nav-davinajis-ta-ir-nopelnita-un-izcinita>
- ¹⁸ Evija Cera, "ES stājas valsts, nevis indivīdi."
- ¹⁹ CSIS, "The Kremlin Playbook: Understanding Russian Influence in Eastern and Central Europe," October 13, 2016, <https://www.csis.org/analysis/kremlin-playbook?block1>
- ²⁰ John W. Gardner, *No Easy Victories* (New York: Joanna Cotler Books, 1968), 5.

Austrumu virziens Latvijas ārpolitikā

ANDIS KUDORS

Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā ir pagājuši divdesmit pieci gadi – nozīmīgs laika posms, kas, tuvojoties Latvijas simtgadei, ļauj ieskatīties nesenaajā vēsturē un izdarīt secinājumus par ārpolitikas izvēļu pareizību un kļūdām. Šajā laika sprīdī Latvijas ārpolitikā ir dominējuši Rietumu attīstības vektori, kuru izvēle bijusi saistīta gan ar lielākās Latvijas pilsoņu daļas pašidentifikāciju un vērtībām, gan pragmatiskiem apsvērumiem par ātrāko ceļu uz labklājību un drošību. Daļa sabiedrības ir vērsusi skatus arī uz Austrumiem, kur Krievija ir ne tikai energoresursiem un kodolieročiem bagāta kaimiņvalsts, bet arī cita veida iekšējās attīstības simbols un alternatīvas reģionālas integrācijas centrs.

Kā vērtēt Latvijas un Krievijas attiecības 2016. gada rudenī? Eiropas Savienība turpina ar Krimas aneksiju un karadarbību Ukrainas austrumos saistītās sankcijas pret Krieviju. Maskava īsteno pretpasākumus, kas mazina Latvijas pārtikas preču noietu Krievijā. Krievijas un Baltkrievijas kopīgo militāro mācību scenārijos tiek izspēlēta karadarbība ne tikai Kaļiņingradas apgabalā, bet arī Baltijas valstu teritorijās. Kanādas karavīri pošas uz regulārām mācībām Latvijā. Latvijas puse jau ir pieradusi dzirdēt Krievijas pārstāvju kritiku par it kā krievu diskriminēšanu Latvijā. Liela daļa Krievijas iedzīvotāju uzskata Latviju par sev naidīgu valsti, kamēr citi joprojām kā tūrisma galamērķi labprāt izvēlas Rīgu un Jūrmalu. Sadarbība ārlietu ministriju un nozaru ministriju līmenī notiek ikdienišķi un regulāri. Vai varēja būt citādi? – tas ir viens no jautājumiem, uz kuru šajā rakstā tiek meklēta atbilde. Pat paliekot pie Rietumu virziena, vai varējām izveidot labākas attiecības ar Krieviju? Kuri ir Latvijas ārpolitikas “Austrumu (lasi – Krievijas!) virziena” īstenošanas idejiskie strāvojumi un svarīgākās iesaistītās personas? Šis raksts nav skatāms kā klasisks ārpolitikas vai ārpolitikas vēstures pētījums, drīzāk jau kā mēģinājums atrast laikmeta zīmes,

kas izgaismo ceļu, kuru esam veikuši, nonākot līdz šodienas attiecībām ar Krieviju. Jau sākumā jāuzsver, ka ne visi notikumi Latvijas–Krievijas attiecībās un ne visas šajā ārpolitikas virzienā iesaistītās personas tiek apskatītas šajā darbā. Tas ir saistīts, pirmkārt, jau ar raksta ierobežoto apjomu un autora subjektīvo izvēli. Otrkārt, politiologi var strādāt tikai ar atklātiem avotiem.

Raksts tiek būvēts daļēji hronoloģiskā secībā, daļēji pārlecot laikā turp un atpakaļ, lai uzsvērtu galvenos Latvijas ārpolitikas strāvojumus attiecībās ar Krieviju. Tiek izdalīti trīs šādi strāvotumi, kuru ietvaros ir meklētas idejas un tām atbilstīgākā rīcība attiecību uzlabošanai ar Krieviju. Pirmais ir “idejiskais” virziens, kas saistīts ar vēlmi iedzīvināt “Krievu pasaules” koncepcijas principus. Otrais – Latvijas “krievu pragmatiskais” virziens jeb “ekonomika vispirms, un Krievija ir labs sadarbības partneris.” Trešais strāvotums ir “latviešu pragmatiskais” ar līdzīgu saukli – “ekonomika vispirms, un Krievija der kā sadarbības partneris.” Robežas starp strāvotumiem nav stingri novilktas, tās dažkārt var pārklāties. Piemēram, gan “idejiskajā,” gan “krievu pragmatiskajā” virzienā var tikt runāts par Latvijas krievu un krievvalodīgo iedzīvotāju tiesību jautājumiem. Vārds “pragmatisks” šajā rakstā tiek saistīts vairāk ar valsts materiālajām interesēm, pretstatā jēdzienam “normatīvs,” kas priekšplānā izceltu demokrātijas un cilvēktiesību jautājumus. “Pragmatisma” strāvotuma daļījums “latviešu” un “krievu” apakšvirzienos ir saistīts ar joprojām pastāvošo etnisko daļījumu Latvijas politikā, kā arī ar atšķirīgajiem skatījumiem uz Latvijas iekšpolitiku viena ārpolitikas strāvotuma ietvaros. Ja daļa “krievu pragmatiskā” strāvotuma pārstāvju ir gatavi izdarīt oficiālajai Krievijai tīkamas iekšpolitikas pārmaiņas Latvijā (piemēram, pilsonības un valodas likumdošanā), tad “latviešu pragmatiskā” virziena atbalstītāji vēlas labas kaimiņattiecības, kas dod ekonomiskos ieguvumus, bet ne par katru cenu iekšpolitikas dimensijā.

Jāatzīst, ka atsevišķas personas ir grūti ierāmēt tikai vienā vai tikai otrā strāvotumā. Tekstā ievietotajos rāmjos ir izceltas trīs personas, katra simbolizē kādu strāvotumu. “Idejiskajā” – “Krievu pasaules” veidotāju virzienā spilgta personība ir Tatjana Ždanoka, kura, līdzīgi kā “krievu pragmatiskā” strāvotuma pārstāvis Nils Ušakovs, nav piedalījies oficiālajā Latvijas ārpolitikas veidošanā, tomēr ar savu praktisko darbību

veido daļu no Latvijas–Krievijas attiecībām. “Pragmatiskajā latviešu” strāvotumā ir izceļams Valdis Zatlers, kura vizītes Krievijā mērogs un līmenis ļauj viņam apsteigt tādus personāžus kā Aigars Kalvītis, Jānis Jurkāns, Jānis Urbanovičs, Aivars Lembergs u. c. Te gan jāpiezīmē, ka “pragmatisko latviešu” virziens varētu tikt dalīts vēl sīkāk, izceļot valsts prezidentus – Gunti Ulmani, Vairu Viķi-Freibergu, kuri jau pirms Valda Zatlera ir mēģinājuši veidot labas kaimiņattiecības ar Krieviju, bet ar mazākiem panākumiem. Ne visi Krievijas virziena atbalstītāji vadās pēc vieniem un tiem pašiem principiem, ne visiem ir vienāda izpratne par šāda ārpolitikas vektora sniegtajiem labumiem. Tāpat ne visas izceltas personas ir skatāmas kā “pro-kremliski” orientētas, ar to domājot pozitīvu skatījumu uz mūsdienu Krievijas politiskās elites rīcību iekšpolitikā un ārpolitikā.

Armijas izvešana un trauksmainie deviņdesmitie

Latvijas neatkarības reālā nodrošināšana sākas ar svarīgu soli – Latvijas Republikas Augstākā Padome (AP) 1991. gada 29. augustā izvirza oficiālu prasību Padomju Savienībai izvest savu karaspēku no Latvijas. Ar AP lēmumu vien, protams, nepietika. Jautājuma internacionalizācija, iesaistoties Zviedrijai un ASV, bija neatsverams atbalsts baltiešiem atbrīvojoties no okupācijas karaspēka, kas gan toreiz dažādu iemeslu dēļ tika nosaukts par “ārvalstu karaspēku.” Daļa no Latvijas politiķiem un diplomātiem, kuri tādā vai citādā veidā iesaistījās Krievijas armijas izvešanas veicināšanā, bija Jānis Dinevičs (sarunu delegācijas vadītājs), Mārtiņš Virsis (sarunu delegācijas vadītājs sākot ar 1993. gada 3. augustu), Georgs Andrejevs (ārlietu ministrs), Valdis Birkavs (premjermministrs), Guntis Ulmanis (valsts prezidents), Dainis Turlais (aizsardzības ekspertu grupas vadītājs) u. c. Sarunas par sākotnēji PSRS, bet vēlāk Krievijas armijas izvešanu turpinājās līdz 1994. gada pavasarim, kad 30. aprīlī Maskavā Latvijas valsts prezidents Guntis Ulmanis un premjers Valdis Birkavs parakstīja vienošanos ar Borisu Jeļcinu par armijas izvešanu.

Ceļš līdz minētajam brīdim bija sarežģīts. Sarunas bija grūtas, Krievijas puse izvirzīja jaunas un jaunas prasības. Diemžēl Latvijas delegācija pakļāvās Krievijas spiedienam un piekrita 22 320 Krievijas armijas

pensionāru palikšanai Latvijā. Kā norāda Tālavs Jundzis, reāli palikušo skaits bija no 75 līdz 100 tūkstošiem, ņemot vērā, ka lielākā daļa virsnieku Latvijā dzīvoja kopā ar ģimenēm.¹ Jundzis raksta, ka izvešanas process un maksa par to ir drīzāk skatāma kā mācība Latvijai nevis veiksmes stāsts.² Ja šādos gadījumos vadāmie nevis pēc starptautisko tiesību principiem, bet pēc reālpolitikas uzstādījumiem, tad daļēji var piekrist Valda Birkava teiktajam, ka tā bija cena par armijas izvešanu. Starptautisko tiesību principi (kas ne tikai neļautu Krievijai uzstādīt prasības, bet kā PSRS mantinieci liktu, piemēram, kompensēt videi nodarītos zaudējumus) netika ievēroti ne tikai Latvijas puses pakļāvības, bet zināmā mērā arī ASV un Zviedrijas nostājas dēļ. Tālavs Jundzis notikušo komentē šādi: “ASV un Zviedrijas palīdzība Krievijas karaspēka izvešanā no Latvijas koncentrējās uz termiņiem un Skrundas radara problēmas risināšanu, atstājot novārtā Krievijas pieaugošās prasības nodrošināt īpašas tiesības krievvalodīgajiem Latvijā un sociālās garantijas tur palikušajām militārpersonām.”³

Tikai pēc Krievijas armijas izvešanas, 1995. gadā Saeimas pieņemtajā dokumentā “Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam” Latvija definēja galvenās ārpolitikas prioritātes – iestāšanos NATO un Eiropas Savienībā. Tajā pašā dokumentā tika minēts, ka “Latvija ar Krieviju uzturēs kaimiņattiecības, balstoties uz starptautisko tiesību normām un starptautisko saistību ievērošanas pamata.”⁴ Tātad ne “prioritāte,” ne “stratēģiska partnerība,” bet “kaimiņattiecības.” Šāda izvēle bija loģiska, vēl nesen, 1993. gadā, Maskavā armijas tanks šāva pa Krievijas parlamenta ēku, kaimiņvalsts demokratizācija bija tikai cerība, savukārt Krievijas pilsoņu jaunie identitātes meklējumi nebija noveduši pie sabiedrības daudz- maz kopīgas izpratnes par labāko Krievijas attīstības scenāriju. Turklāt pat liberāli noskaņotā Krievijas ārlietu ministra Andreja Kozireva vadītie diplomāti jau bija paspējuši kritizēt Latviju par it kā diskriminācijas īstenošanu pret krieviem, aktualizējot šo jautājumu starptautisko organizāciju redzeslokā.

Diemžēl Krievijas politiskās elites mentalitāte un PSRS lielvaras statusa zaudēšana neļāva skatīties uz Latvijas valsti kā uz starptautiskās politikas subjektu, drīzāk jau kā uz objektu, kam ierādīta kāda neliela loma Krievijas ārpolitikā un iekšējā elektorāta mobilizēšanā. Saproto, ka

Latvija izraujas no Maskavas gravitācijas lauka, Boriss Jeļcins un Krievijas premjers Viktors Černomirdins 1997. gadā izdarīja pēdējo mēģinājumu paturēt Baltijas valstis savā orbītā, piedāvājot tām drošības garantijas, kuras tika noraidītas. Sekoja Krievijas centieni diskreditēt Latviju, specifiski interpretējot pensionāru protesta akcijas izkļiedēšanu Rīgas centrā 1998. gadā. Iespējams, ka vēl viens iemesls Krievijas asajai reakcijai bija tās neveiksmīgais mēģinājums kļūt par Ventspils ostas līdzīpašnieci. 1998. gads bija pagrieziena gads, kas principiāli izmainīja Krievijas nozīmi Latvijas ārējā tirdzniecībā. Krievijas finanšu sektora krīze lika Latvijas uzņēmējiem pārorientēties uz Eiropas Savienības tirgiem. Turklāt būtiski pieauga izredzes iestāties ES un NATO. Žaneta Ozoliņa un Airis Rikveilis, analizējot Krievijas reakciju uz Latviju no 1995. līdz 1998. gadam, norādīja, ka “jo veiksmīgāka Latvija bija, īstenojot ES un NATO integrācijas politikas, jo agresīvāka kļuva Krievijas retorika.”⁵

Līdztekus oficiālajai Latvijas ārpolitikai, kurā 90. gadu beigās arvien skaidrāk iezīmējās Rietumu vektori, notika mēģinājumi akcentēt arī Krievijas nozīmi. Jau ar nevalstiskās organizācijas “Kustība par sociālo taisnīgumu un līdztiesību”⁶ (vēlāk partija “Līdztiesība”) izveidi 1993. gadā un “Tautas saskaņas partijas”⁷ (TSP) izveidi 1994. gadā, bija redzams, ka ne visi Latvijas iedzīvotāji, un līdz ar to arī ne visas politiskās partijas, uzskatīja, ka attiecības ar Krieviju ir jāatstāj otrajā plānā. TSP un “Līdztiesība” aizstāvēja viedokli, ka Latvijas–Krievijas attiecības nav iespējams uzlabot bez sevišķas attieksmes pret Latvijā dzīvojošajiem krieviem. Šo pārliecību labi ilustrē divi Jāņa Jurkāna izteikumi: “Attiecības ar Krieviju ir jāuzlabo, un vispirms jāsāk pašiem ar savām slimībām”⁸ un “Nemainot savu attieksmi pret šeit dzīvojošajiem krieviem, mēs neizmainīsim attiecības ar Krieviju.”⁹

Uz sadarbību ar Krieviju orientētie politiskie spēki ir piedzīvojuši divus nozīmīgus konsolidācijas posmus. Pirmais bija apvienības “Par cilvēktiesībām vienotā Latvijā” (PCTVL) izveide 1998. gadā, kurā sākotnēji apvienojās TSP, “Kustība par sociālo taisnīgumu un līdztiesību” un “Latvijas Sociālistiskā partija.”¹⁰ Otrs – politisko partiju apvienības “Saskaņas Centrs” (SC) izveide 2005. gadā, kurā apvienojās “Tautas saskaņas partija,” “Jaunais Centrs”¹¹ un “Daugavpils pilsētas partija.”¹² Abi konsolidācijas posmi notika neilgi pirms Saeimas vēlēšanām.

Jauns gadsimts – jauna realitāte

Pirmā – 90. gadu – konsolidācijas viļņa pārstāvju centieni tapt pamanītiem un ietekmēt attiecības ar Krieviju vainagojās ar četru PCTVL Saeimas deputātu vizīti Krievijā pirms Latvijas pašvaldību vēlēšanām 2001. gadā. Parlamenta deputāti Jāņa Jurkāna vadībā Maskavā tikās ar prezidenta administrācijas, valdības un parlamenta pārstāvjiem. Nozīmīgākā bija tikšanās ar Krievijas premjeru Mihailu Kasjanovu, kuram Latvijas parlamentārieši apliecināja, ka PCTVL gatavojas pēc vēlēšanām strādāt valdošajā koalīcijā, rēķinoties ar sociāldemokrātu atbalstu. Krievijas puse izteica vēlmi piedāvāt Latvijai vairākas līgumu paketes, kurās tiktu apvienoti ekonomiskās un humānās sadarbības jautājumi, citiem vārdiem sakot, ja vēlaties slēgt jaunus ekonomisko attiecību līgumus, jāmaina ar Latvijas krieviem saistītā politika! Latvijā minētā vizīte izpelnījās valsts prezidentes Vairas Viķes-Freibergas kritiku: “Ir pilnīgi normāli, ka parlamentārieši rīko tikšanās ar savai politikajai ideoloģijai atbilstošām, brālīgām partijām citas zemēs, taču starptautiskajā praksē normāla būtu situācija, kad speciāla vienas valsts parlamentāriešu delegācija tiek uzņemta pie citas valsts premjera, bet atsevišķiem opozīcijas pārstāvjiem šāda iespēja būtu liegta. Nesen Latvijas parlamentārieši oficiāli viesojās Krievijā un netika pieņemti pie Krievijas premjera.”¹³ Krievijas varas selektīvā attieksme, tiekoties ar noteiktu politisko spēku pārstāvjiem un ignorējot citus, bija vērojama arī turpmākajos gados. Šāda prakse ir izaicinājums koordinētas Latvijas ārpolitikas īstenošanai.

Vladimira Putina kļūšana par prezidentu 2000. gadā mainīja Krievijas reģionālo ārpolitiku. Lai gan Latvija nepiedalījās NVS – “civilizētās šķiršanās” projektā, tomēr Maskavas vēlme kontrolēt kaimiņvalstis attiecās arī uz Baltijas valstīm. Putina laikā NVS telpas integrācija kļuva par vienu no ārpolitikas prioritātēm. Cits jautājums ir, cik veiksmīgi vai neveiksmīgi ir notikuši reģionālie integrācijas procesi. Lai gan likums par Krievijas tautiešu politiku tika pieņemts jau 1999. gadā, tieši Putina laikā tautiešu politika ieguva to formu un saturu, kādu mēs redzam arī šodien. Tautiešu politikas ietvaros Latvija ir tikusi kritizēta vēl skarbāk nekā 90. gados. Līdz “Saskaņas centra” radīšanai Krievija lika cerības uz apvienību “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā,” kuras līderis Jānis Jurkāns 2002. gadā devās uz Maskavu, lai Kremli tiktos ar Vladimiru Putinu. Putins bija

gatavs veltīt laiku neilgai sarunai ar Jurkānu, jo toreiz Kremlī vēl cerēja, ka viņš varētu kļūt ja ne par Latvijas premjeru, tad vismaz nonākt valdībā un īstenot Krievijai labvēlīgāku politiku. Pēc tikšanās bijušais Latvijas ārlietu ministrs Jurkāns pavēstīja žurnālistiem, ka Krievijas prezidents lieliski orientējoties Latvijas situācijā un zinot, kā abu valstu attiecības uzlabot. Līdzīgi kā par parlamentāriešu vizīti Krievijā 2001. gadā, arī par Jurkāna tikšanos ar Putinu 2002. gadā Latvijā izskanēja daudz kritikas. Premjers Andris Bērziņš televīzijas raidījumā jautāja Jurkānam, kāpēc viņš pēc tikšanās ar Krievijas prezidentu izvairījās no tikšanās ar Latvijas vēstnieku Krievijā un Ārlietu ministrijas valsts sekretāru? Jurkāns atbildot cita starpā teica, ka "...man nedēļu pirms vēlēšanām galīgi negribas stāstīt ārlietu ministram vai kādam citam, par ko es runāju ar Putinu."¹⁴ Putins savukārt teica, ka esot gandarīts, ka Latvijā ir politiķi, kuri vēlas atjaunot abu valstu attiecības pilnā apjomā. Jā, pilnvērtīgu attiecību tajā laikā nebija, trūka atklāta dialoga starp valstu vadītājiem klātienē.

2003. gadā notikušā intervijā Latvijas sabiedriskajā televīzijā LTV 1 uz žurnālista jautājumu, kāda ir Krievijas politika attiecībās ar Baltijas valstīm, Krievijas varai pietuvinātais politologs Sergejs Karaganovs atbildēja, ka "nav tādas politikas." Daļēji jau var piekrist, Krievijai nebija labi izstrādātas ilgtermiņa vīzijas, kā veidot attiecības ar Baltijas valstīm. Starp citu, arī Latvijai ilgu laiku vairāk par "labu kaimiņattiecību" veidošanu ar Krieviju citu formulējumu tikpat kā nebija. Tomēr ir būtiska atšķirība starp abu valstu nostājām. Pirmkārt, lai ko arī teiktu Krievijas propagandisti, Latvija oficiālā līmenī Krieviju par tās demokrātijas problēmām publiski ir pamācījusi maz, atšķirībā no Krievijas diplomātiem un augstākajām amatpersonām, kuras mums ir regulāri norādījušas, kā dzīvot Eiropā. Otrkārt, Latvijas prezidenti ir devušies vizītēs uz Maskavu un aicinājuši arī Krievijas kolēģus uz Latviju. Zīmīgi, ka kopš 1991. gada Latvijā vizītē joprojām nav ieradies ne Krievijas valsts prezidents, ne premjers. Bijušais Latvijas vēstnieks Krievijā Jānis Peters šo situāciju 2010. gadā raksturoja šādi: "Tas bija nenormāli, ka starp Krieviju un Latviju 16 gadu (kopš 1994. gada Ulmaņa vizītes Krievijā – aut. piezīme) nebija attiecību visaugstākajā līmenī."¹⁵ Toties ir notikušas "bijušo" vizītes. Bijušie premjeri Sergejs Stepašins un Jevgēņijs Primakovs, kā arī bijušais prezidents Boriss Jeļcins ir viesojušies Latvijā jau pēc amata atstāšanas.

Latvijas puse tomēr spēra soļus, lai “labas kaimiņattiecības” kaut ko nozīmētu. Vaira Vīķe-Freiberga pēc ievēlēšanas par Latvijas prezidenti 1999. gadā sacīja Krievijas žurnālistiem: “Latvieši ir draudzīgi noskaņoti pret Krieviju. Katrā ziņā es tā esmu noskaņota. Krievija ir mūsu lielā kaimiņvalsts, un Latvija ir izdarījusi visu, kas tās spēkos, lai nodibinātu ar Krieviju draudzīgas attiecības.”¹⁶ Latvijas prezidente, neskatoties uz savu Baltijas kolēģu atšķirīgo lēmumu, 2005. gadā piedalījās Uzvaras dienas svinībās Maskavā. Vaira Vīķe-Freiberga pirms došanās uz Maskavu starptautiskajai sabiedrībai skaidroja 9. maija divējādo nozīmi Latvijas vēsturē. Minētā iniciatīva izraisīja Krievijas varas pārstāvju nepatiku, jo uzvara Lielajā Tēvijas karā Krievijā tiek saistīta ar vienotas sociālās atmiņas konstruēšanu un nacionālās identitātes veidošanu. Minētais iezīmē būtisku jautājumu – vai Latvija, neejot uz kompromisiem ar savu izpratni par 20. gs. vēsturi, var cerēt uz attiecību uzlabošanu ar Krieviju?

Putins spiež roku Kalvītim

Latvijas drošības politikas eksperts Airis Rikveilis 2007. gadā rakstīja, ka Latvijas un Krievijas attiecības veidojas atbilstoši pulksteņa svārstam, kurš ik pa laikam novirzās uz attiecību uzlabošanos vai pasliktināšanos.¹⁷ 2007. gada 26.–28. martā Latvijas premjerministrs Aigars Kalvītis darba vizītes ietvaros Krievijā parakstīja līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu. Svārsta kustību kontekstā tas pavirzīja attiecību atmosfēru uz pozitīvo pusi, bet ne tik daudz, cik Latvijā bija cerēts. “Tautas partijas” pārstāvju komunikācija ar Krieviju bija kas jauns arī Krievijas pusei, kas mainīja selektīvās partneru izvēles taktiku, uzrunājot ne tikai Latvijas krieviskos politiskos spēkus, bet arī valdošās koalīcijas pārstāvjus. “Tautas partijas” likvidēšana šo svārsta kustību noslēdza ar vietējās “šrēderizācijas”¹⁸ piemēru, kad Kalvītis 2015. gadā ieņēma “Latvijas Gāzes” vadītāja amatu. Pēc stāšanās jaunajā amatā Kalvītis teica, ka gaidāmajām sarunām brīvā tirgus sakarā ar Krievijas kompāniju “Gazprom” nevajadzētu tikt politizētām, jo “visa pamatā tomēr ir biznesa intereses.”¹⁹ Krievijā gan neviens nešaubās, ka “Gazprom” pilda arī Kremļa uzdotos politiskos uzdevumus.

Sešus gadus pirms minētā notikuma – 2009. gadā – Putins promientu personu klātbūtnē un televīzijas kameru uzmanībā Maskavā spieda

roku Kalvītim. Minēto rokasspiedienu un trīs stundas ilgušās vakariņas divatā ar Putinu Latvijas ekspremjers skaidroja šādi: “Pirmo reizi 15 gadus izveidojās labas attiecības starp Latviju un Krieviju tāpēc, ka mēs spējam sarunāties. Tādēļ mani Putins uzaicināja uz vakariņām pagājušajā gadā. Ne jau tāpēc, ka viņam kaut ko baigi vajadzētu no Latvijas bijušā premjera, bet tāpēc, ka mana reputācija Krievijā tiešām bija ļoti laba: “Vīrs un vārds, sarunājām un izdarījām.””²⁰ Kalvīša loma abu valstu robežliguma parakstīšanā Kremli tika labi novērtēta, jo Krievijai, kura aktīvi lobēja sev bezvīzu režīmu ar ES, bija pēc iespējas jāsakārto robežas. Savukārt tiem, kuri atļāvās apšaubīt Abrenes atdošanas tiesiskumu, Putins piesolīja beigta ēzeļa ausis... Minētais iezīmē vēl vienu svarīgu elementu Latvijas–Krievijas attiecību dinamikā, proti, uzlabojumi ir iespējami, ja Latvijas puse piekāpjas kādos būtiskos jautājumos.

Kalvīša un Putina tuvināšanās posms sakrita arī ar izmaiņām eiropeiešu izpratnē par Krieviju kā energoresursu piegādātāju. 2006. gada Krievijas un Ukrainas strīds par energoresursu piegādes un tranzīta jautājumiem Eiropas Savienībai lika domāt par enerģētikas drošību un resursu piegādes diversifikāciju. Latvijas enerģētiskās attiecības ar Krieviju ir savijušās ar Putina iniciētās Kontinentālās hokeja līgas (KHL) darbību Latvijā. Šīs sadarbības simboliskā dimensija ir redzama Rīgas Dinamo kluba spēlēs “Arēnā Rīga,” kur VIP ložā draudzīgi tādā vai citādā sastāvā ir sēdējuši dabasgāzes kompānijas “Itera Latvija” vadītājs Juris Savickis, bijušais valsts prezidents Guntis Ulmanis, bijušais premjers Aigars Kalvītis, premjers Valdis Dombrovskis, Valsts prezidents Andris Bērziņš u. c. Ekonomiskā argumentācija, pamatojot nepieciešamību uzlabot attiecības, ir bijusi ierasta kopš 1991. gada. Salīdzinoši bieži ir izskanējusi kritika par to, ka Latvija neizmanto savas ģeogrāfiskā stāvokļa priekšrocības un negūst visus iespējamus labumus no sadarbības ar kaimiņvalsti Krieviju. Lai gan jau pagājis kāds laiks, tomēr joprojām interesants ir ekonomikas speciālistu Vjačeslava Dombrovska un Alfa Vanaga 2004. gadā veiktais pētījums, kurā tika izmantots gravitācijas modelis²¹: tas palīdzēja atklāt, ka “lielās neizmantotās iespējas” drīzāk bija liels pārspilējums. Abi eksperti norādīja, ka, neskatoties uz zināmu politisko retoriku, faktiskā situācija liecina, ka starp Latviju un Krieviju pastāv normālas ekonomiskas attiecības un nav pierādījumu tam, ka pastāvētu kāda

“iztrūkstoša tirdzniecība” (*missing trade* – angļu val.).²² Ekonomiskās attiecības starp abām valstīm darbojas normāli, ja vēlamies ko vairāk, tad Maskava, diemžēl, prasīs būtiskas politiskās piekāpšanās.

No Interfrontes līdz “Krievu pasaulei”

Papildus “pragmatiskajam” strāvojumam, kas akcentēja potenciālos ekonomiskos ieguvumus attiecībās ar Krieviju, par saikni ar kaimiņvalsti ir priests arī etniskajās un kultūras kategorijās. Ideja par sabrukušās PSRS atjaunošanu varbūt vēl dzīvo tikai kādu Krievijas kompartijas uzticamāko biedru galvās, bet Krievijas ārpolitikas veidotāji mūsdienu NVS telpas integrācijai ir aktualizējuši refinētāku idejisko ietvaru – “Krievu pasaules” koncepciju. Viens no “Krievu pasaules” ideju formulētājiem Krievijas rakstnieks un kultūras eksperts Andrejs Stoļarovs savā rakstā “Krievu pasaule” norādīja, ka nacionālās valstis erodē, līdz ar to Krievijai ir jāiet laikam līdzī un jāspriež par pārnacionālu veidojumu, kura robežas būtu nevis ģeogrāfiskas, bet kultūras dabas. Viena no Krievijas tautiešu politikas veidotājām Krievijā Tatjana Poloskova savulaik laikrakstam *Izvestija* teica, ka “Krievijas valstij ir uzkrītusi nevis problēma, bet dāvana, sapnis – mēs ieguvām diasporu, kuru vajag tikai strukturēt.”²³ Šajā kontekstā Poloskova vienā no saviem rakstiem norāda, ka Tatjanai Ždanokai esot jāuzceļ piemiņklis par to, ka viņa vēlas veidot Krievijas diasporu kā pašpietiekamu veidojumu Eiropas Savienībā.

“Pašpietiekamībai” palīdz arī Eiropas Parlamenta sniegtās iespējas. 2014. gadā Tatjana Ždanoka apmeklēja Krimas pussalu, kur skaidroja, ka referendums par pievienošanos Krievijai esot noticis demokrātiski – bez pārkāpumiem. Krievijas propagandistiem šī ir laba palīdzība – Eiroparlamenta deputāte leģitimē referendumu... Iejutusies starptautiskas vidutējās lomā, Ždanoka kopā ar EP delegāciju 2016. gadā uzturējās Sīrijā, kur tikusies ar Sīrijas prezidentu Bašaru al Asadu. Ždanoka regulāri ir rīkojusi dažādas krievu tiesību aizstāvības akcijas Eiropas Parlamentā, kuru mērķis ir pārliecināt Briseles ierēdņus un EP deputātus, ka Latvijā masveidā tiek pārkāptas cilvēktiesības. Centienos graut Latvijas valdības reputāciju viņa nav vientuļa. Sniedzot meistarklasi Maskavas Valsts universitātes Augstākās ekonomikas skolas studentiem 2007. gada vasarā, bijušais Krievijas Ārlietu ministrijas

TATJANAS ŽDANOKAS, kā uz Krieviju vērsta "idejiskā" strāvājuma sejas, mūsdienu politiskā darbība ir labāk saprotama, ja tiek ņemta vērā viņas iesaistišanās "Latvijas PSR darbaļaužu Internacionālās frontes" ("Interfronte") darbībā 1989. gadā. Darbojoties "Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejā," "Interfronte" ļoti aktīvi atbalstīja arī 1991. gada augusta puču, ko bija sarīkojuši PSRS spēka institūciju vadītāji un varas elites pārstāvji. "Interfronte" iestājās par PSRS saglabāšanu un tika likvidēta tūlīt pēc 1991. gada puča mēģinājuma. Tomēr tās "gars" saglabājās Tatjanas Ždanokas un līdzīgu aktivistu darbībā. 1993. gadā Ždanoka kļuva par vienu no "Kustības par sociālo taisnīgumu un līdztiesību" vadītājām. Viņa aktīvi iesaistās Krievijas tautiešu politikas veidotāju iniciatīvā – "Krievu pasaules" konsolidācijā. Tatjana Ždanoka 2003. un 2004. gadā atbalstīja "Krievu skolu aizsardzības štāba" darbību, kas protestos iesaistīja skolniekus, lai kavētu izglītības reformas īstenošanu Latvijā. Kopš 2004. gada viņa ir Eiropas Parlamenta deputāte. Ždanoka Eiropas Parlamentā ir izveidojusi Eiropas Krievu forumu un cenšas popularizēt Krievijas tautiešu politikas idejas ES līmenī. Zīmīga ir Tatjanas Ždanokas atbilde laikrakstam *Diena* par viņas dalību PSRS atjaunošanas kongresā 2014. gadā: "Tā nebūs PSRS atjaunošana tās vecajā versijā, bet gan, programmēšanas valodā runājot, PSRS versija 2.0."

Foto: no Tatjanas Ždanokas personīgā arhīva

Otrā Eiropas departamenta direktora vietnieks Mihails Demurins norādīja, ka ekonomiska rakstura politika attiecībā uz Baltijas valstīm ir jāpapildina ar politiska un informatīva rakstura līdzekļiem. "Un visu šo līdzekļu kompleksam ir jābūt orientētam uz to, lai padarītu Igauniju, Latviju un Lietuvu par galēji neērtiem Eiropas Savienības un NATO partneriem."²⁴ Poloskovas minētā pieminekļa Ždanokai (pagaidām) nav, bet Kremlī tomēr ir novērtējuši bijušās Interfrontes aktīvistes līdzdalību Krievijas ārpolitikas mērķu sasniegšanā, 2009. gadā Ždanoka tika apbalvota ar Draudzības Ordeni par ieguldījumu kultūras sakaru ar Krievijas Federāciju attīstībā.

Tatjana Ždanoka un līdzīgi domājoši Latvijas politiķi – Vladimirs Buzajevs, Jakovs Pliners, kā arī sabiedriskie aktīvistu – Aleksandrs Gaponenko

un Vladimirs Lindermans – nevar tiešā veidā ietekmēt Latvijas ārpolitiku attiecībā ar Krieviju, tomēr viņi palīdz veidot “Krievu pasauli,” kurai atbilstīgi Krievijas ārpolitikas uzstādījumiem ir jāvairo Krievijas ietekme ārvalstīs. Tatjanas Ždanokas līdzdalība “Krievu pasaules” konsolidācijas pasākumos rāda to, ka viņa ir mēģinājusi nevis nodrošināt “vairāk Latvijas Krievijā,” bet gan “vairāk Krievijas Latvijā un Briselē.” Krievijas ārpolitikas veidotāji pirms “Saskaņas centra” izveides 2006. gadā cerēja, ka ar šādu nostāju varētu pietikt, lai Kremļa atbalstīts spēks tiktu Latvijas valdībā. Iepriekšējā sadaļā aprakstītā Jāņa Jurkāna tikšanās ar Vladimiru Putinu bija Kremļa atbalsta žests arī Tatjanas Ždanokas aktivitātēm, jo Jurkāna “Tautas saskaņas partija” toreiz bija vēl apvienības “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā” locekle. Tomēr laiks rādīja, ka ar asu konfrontāciju Latvijas valdībā netikt, un 2006. gadā arī Kremlī izvēlējās atbalstīt nedaudz maigāku pieeju.

Nils Ušakovs un ārpolitikas decentralizācija

Nils Ušakovs kā galvaspilsētas mērs pirmajā ārvalstu vizītē 2009. gada septembrī devās uz Maskavu, kur viņu draudzīgi sagaidīja Krievijas tautiešu politikas kvēls īstenotājs, toreizējais Maskavas mērs Jurijs Lužkovs. Šāds žests ir vērtējams kā no Latvijas ārpolitikas prioritātēm atšķirīgs solis. Ja Tallina un Viļņa liekas par mazu Rīgai, tad varbūt varētu pievērst lielāku uzmanību kādai no citām divdesmit deviņām sadraudzības pilsētām, piemēram, Stokholmai vai Varšavai? “Saskaņas” pārstāvju skaidrojums par šo jautājumu parasti izskan ideja par nepieciešamību uzturēt saimnieciskus sakarus starp divām kaimiņvalstu galvaspilsētām. Bet vai tiešām tikai saimnieciskus? Aktīva komunikācija starp Rīgu un Maskavu sākās jau sociāldemokrāta – Rīgas mēra Gundara Bojāra – laikā. Kad Jurijs Lužkovs 2004. gadā viesojās Rīgā, protestētāji pret Latvijas izglītības reformu viņam uzdāvināja T-kreklu ar savu simboliku. Lužkovs uz brīdi pielika T-kreklu pie krūtīm, “etiķete” – kāds teiks, “politika” – atbildēs citi. Gundars Bojārs toreiz teica šādi: “Deviņpadsmit procenti Latvijas ekonomikas saistās ar tranzīta un transporta jomu. Šīs jomas saistās arī ar Krievijas tirgu, kurš Rīgai ir ļoti interesants. Tās arī ir mūsu galvenās intereses Maskavā.”²⁵ Savukārt Maskavas mērs neaprobežojās tikai ar saimniecisko tematiku un teica, ka “Maskava, tāpat kā Krievija, palīdzēs saviem

NILS UŠAKOVS politisko darbību uzsāka 2005. gadā, iestājoties “Tautas saskaņas partijā,” un tā paša gada novembrī kļuvis par tikko izveidotās apvienības “Saskaņas centrs” (SC) priekšsēdētāju. 2009. gadā Ušakovs kļuva par Rīgas mēru. 2012. gada referendumā viņš atbalstīja ideju par krievu valodu kā otru valsts valodu Latvijā. Kā Rīgas mērs Nils Ušakovs ir aktīvi sadarbojies ar Maskavas mēru Juriju Lužkovu – aktīvu Krievijas tautiešu politikas īstenotāju. 2011. gadā medijos tika izplatīta Nila Ušakova e-pastu sarakste ar Krievijas vēstniecības darbinieku Aleksandru Hapilovu, uz kuru Latvijā krita aizdomas par spiegošanu. Nils Ušakovs tiesājās ar portāla *kompromat.lv* pārstāvi Leonīdu Jākobsonu par e-pasta sarakstes zādzību, bet 2016. gada 20. septembrī tiesa Jākobsonu attaisnoja. Nils Ušakovs attiecībās ar Krieviju akcentē ekonomiskos ieguvumus, sevišķi sadarbībā starp galvaspilsētām Rīgu un Maskavu. Intervijā televīzijas kanālam “Doždj” 2014. gadā viņš teica, ka “mums šobrīd vislabākais, kas var būt, ir prezidents Vladimirs Putins, jo, ja viņa nebūs, tad pie varas nenonāks Navaļņijs.”

Foto: Rīgas Dome, www.riga.lv

tautiešiem ārzemēs. Pēc Padomju Savienības izjukšanas ārpus Krievijas palika 45 miljoni krieviski runājošu cilvēku, un viņiem ir jāpalīdz.”²⁶ 1998. gadā, “rūpējoties” par tautiešiem ārvalstīs, Lužkovs apsūdzēja Latvijas varas iestādes genocīdā un salīdzināja mūsu valsti ar Kambodžu Pola Pota laikā.²⁷ Tas gan netraucēja 2010. gadā Krievijas prezidenta nežēlastībā kritušajam Lužkovam meklēt pastāvīgās uzturēšanās atļauju tieši Latvijā...

Rīga attiecībās ar citām ārvalstu pilsētām oficiāli nepārstāv valsti, Krievijā situācija ir citāda. Maskavas Ekonomisko un starptautisko sakaru departaments nodarbojas ne tikai ar pilsētas ārējiem ekonomiskajiem sakariem. Tā nolikumā teikts, ka departaments nodrošina dalību valsts politikas attiecībā uz tautiešiem ārvalstīs izpildē. Turklāt departamenta pārziņā ir pārstāvniecības ārvalstīs – “Maskavas nami,” kuros tiek rīkoti visdažādākie pasākumi, tai skaitā ar Krievijas tautiešu politiku saistītie.

Nila Ušakova un Jāņa Urbanoviča vadītais “Saskaņas centrs” 2009. gadā slēdza sadarbības līgumu ar Vladimiru Putinu atbalstošo partiju “Vienotā Krievija” (VK), kura savā 2003. gada ar patētiskiem saukļiem (par Krievijai pienākošos pasaules lielvaras statusu) piesātinātā manifestā vēstīja šo: “Pagājušā gadsimta beigās lielākā daļa no mums uztvēra Padomju Savienības sabrukumu kā personīgo traģēdiju.” Pat Krievijas agresiju pret Ukrainu 2014. gadā “Saskaņas centrs” neuzskatīja par pietiekamu iemeslu, lai lauztu līgumu ar tiem, kuri skumst par PSRS sabrukumu.

2014. gadā Nils Ušakovs LNT raidījumam “900 sekundes” teica, ka sankciju ieviešana pret Krieviju, lai apturētu tās agresiju Ukrainā, bija murgaina ideja. Arī 2016. gadā Ušakovs puda viedokli, ka cer uz ES sankciju pret Krieviju atcelšanu. Minētā gada 2. augustā Rīgā neoficiālā vizītē ieradās Krievijas vicepremjers Arkādijs Dvorkovičs, kurš tikās gan ar Rīgas mēru, gan (prom no žurnālistu acīm) arī ar trim Zaļo un zemnieku savienības (ZZS) biedriem – finanšu ministri Danu Reiznieci-Ozolu, satiksmes ministru Uldi Auguli un zemkopības ministru Jāni Dūklavu. Sauklis “ekonomika vispirms” attiecībās ar Krieviju atrod dzirdīgas ausis ne tikai Latvijas krievu politiķu, bet arī latviešu vidū.

Labas kaimiņattiecības – Valda Zatlera mēģinājums

Būtisks “pragmatiskā” strāvojuma mēģinājums pietuvoties labu kaimiņattiecību mērķim bija Valda Zatlera vizīte Krievijā 2010. gadā. Vizītes iespējamību daļēji nodrošināja Krievijas tā laika vēlme uzlabot attiecības ar ASV un ES, lai saņemtu atbalstu modernizācijai Krievijā, un Angelas Merkeles paskubinājums Dmitrijam Medvedevam uzlabot attiecības ar baltiešiem. Tomēr vizīte nebūtu iespējama bez paša Valda Zatlera centieniem panākt pozitīvas izmaiņas Latvijas–Krievijas attiecībās. Viens no šādiem signāliem Krievijas pusei bija Zatlera dalība Otrā pasaules kara beigu svinībās Maskavā 2010. gada 9. maijā. Tā kā Zatlers neņēma līdzi vēstures grāmatu, tad šoreiz gāja gludāk nekā Vairai Viķei-Freibergai. Kā ziņoja Latvijas Valsts prezidenta kancelejas mājaslapa, Zatlers attiecību veidošanā ar Krieviju izvirzīja trīs galvenos mērķus: veidot politisko dialogu augstākajā līmenī; veicināt Latvijas un Krievijas ekonomiskos kontaktus un mazināt spriedzi jautājumos, kas saistīti ar atšķirīgajiem vēstures

VALDIS ZATLERS bija Latvijas Valsts prezidents no 2007. līdz 2011. gadam. 2011. gada 28. maijā Zatlers parakstīja rīkojumu Nr. 2 "Par Saeimas atļaušanas ierosināšanu." Tajā pašā gadā viņš kļuva par paša dibinātās "Zatlera Reformu partijas" priekšsēdētāju un 11. Saeimas deputātu. Starp galvenajiem Zatlera politiskajiem mērķiem var minēt šos: mazināt oligarhu ietekmi Latvijas politikā, uzlabot latviešu un mazākumtautību attiecības un uzlabot Latvijas–Krievijas attiecības. 2010. gadā Valdis Zatlers devās oficiālā vizītē uz Krieviju, kur tika noslēgta virkne divpusēju Latvijas–Krievijas līgumu un notika tikšanās ar Krievijas amatpersonām Vladimiru Putinu, Dmitriju Medvedevu un Sergeju Mironovu. Sarunu gaitā Zatlers solīja Krievijai atbalstu vīzu režīma liberalizācijā ar ES. Valda Zatlera vizīte Krievijā ir līdz šim nozīmīgākais šāda veida notikums Latvijas–Krievijas attiecībās kopš 1994. gada. Viens no spilgtākajiem Zatlera politiskajiem izteikumiem bija saistīts ar viņa atbalstu "Saskaņas centra" iesaistīšanai valdības darbā 2011. gada valdošās koalīcijas veidošanas sarunu procesā: "Ja mēs to esam garās stundās izdiskutējuši gan valdē, gan valdei kopā ar jaunievēlētās Saeimas deputātiem, tad paklausieties – mūs tikai ar tankiem var piespiest mainīt šo lēmumu." Varam izdarīt drošu pieņēmumu, ka Valda Zatlera īstenotā ārpolitika pret Krieviju būtu citāda, ja viņa aktīvās politiskās darbības laikā Krievija jau būtu īstenojusi agresiju pret Ukrainu. Līdz ar to Zatlers, kā "latviešu pragmatiskā" Latvijas–Krievijas attiecību strāvojuma seja, atbilst tikai noteiktam – isam laika periodam.

Foto: Valsts prezidenta kanceleja, www.president.lv

skaidrojumiem. Latvijas prezidents 2010. gada 19.–21. decembrī tikās ar Krievijas prezidentu Dmitriju Medvedevu, valdības vadītāju Vladimiru Putinu u. c. Tā bija pirmā tāda līmeņa oficiālā vizīte Latvijas–Krievijas attiecību vēsturē. Tika parakstīta virkne divpusēju līgumu, kā arī panākta vienošanās par kopīgas Vēsturnieku komisijas izveidi. Uz brīdi likās, ka pavasaris ir klāt...

2012. gads parādīja, ka Zatlera cerības izrādījās veltīgas. Zīmīgs ir Krievijas vēstniecības Latvijā publicētais vēstījums: "Sākot no 2011. gada vidus parādījās divpusējo attiecību atvēsināšanās, kas jūtami pastiprinājās

pēc V. Dombrovska vadītās valdošās koalīcijas izveidošanās 11. Saeimā.”²⁸ Toreiz valdošajā koalīcijā netika iekļauts “Saskaņas centrs,” lai gan bija tik tuvu. Maskavas sarūgtinājums norāda uz to, ka uz vietu valdībā cerēja ne tikai SC, bet arī cilvēki Kremlī un Krievijas Ārlietu ministrijā. Nav jau tā, ka Valdis Zatlers necentās, viņš solīja SC iekļaut valdošajā koalīcijā, ko stiprināja ar vārdiem: “Mūs tikai ar tankiem var piespiest mainīt šo lēmumu.”²⁹ Zatlera izvēli par labu SC iekļaušanai valdošajā koalīcijā lielā mērā veicināja vēlme mazināt Aivara Lemberga ietekmi uz Latvijas politiku ar ZZS palīdzību. Tankus nevajadzēja, ne visi Latvijas politiskie spēki vēlējās strādāt kopā ar “Vienotās Krievijas” partneriem. Tālākais jau izskatījās kā atreibība. 2011. gada 28. decembrī Krievijas Ārlietu ministrija publicēja ziņojumu “Par cilvēktiesību situāciju vairākās pasaules valstīs.” Līdztekus Krievijas uztraukumam par demokrātijas problēmām ASV un Lielbritānijā, arī Latvijai tika sava kaunināšanas deva minētajā ziņojumā.

Tuvojās 2012. gada “Krievu pasaules” veidotāju iniciētais referendums par krievu valodu kā otru valsts valodu Latvijā, kuru īsi pirms tā rīkošanas izlēma atbalstīt arī Rīgas mērs Nils Ušakovs. Krievijas ārlietu ministrs Sergejs Lavrovs 2012. gada 18. janvāra preses konferencē Maskavā komentēja referendumu rīkošanu: “Es neuzņemos paredzēt referendumu rezultātus, bet te svarīgi ir tas, ka cilvēki vēlas tikt uzklausi. Viņi vēlas, lai tiktu cienītas viņu tiesības runāt, domāt, audzināt bērnus savā dzimtajā valodā.”³⁰ Vai pieredzējušais Krievijas diplomāts tiešām domāja, ka bez valsts valodas statusa Latvijas krieviem ir problēmas “domāt krieviski”? Uz Lavrova komentāriem reaģēja Latvijas ārlietu ministrs Edgars Rinkēvičs: “Tiem cilvēkiem Krievijā, kas ļoti uztraucas par to, kas notiek Latvijā, es ieteiktu brīvā brīdī palasīt pašu prezidenta kandidāta Putina kunga rakstu, kurā viņš visnotaļ precīzi norāda, ka faktiski arī Krievijas Federācijā jautājumi, kas skar nacionālo identitāti un valsts veidošanu, balstās uz valodu. Lavrova kungam vajadzētu pasekot līdzi tam, kas notiek pašu mājās.”³¹ 2012. gada 25. maijā Krievijas vēstnieks Latvijā Aleksandrs Vešņakovs Baltijas Forumā sacīja, ka pēc Valda Zatlera vizītes Maskavā viņam esot šķitis, ka abu valstu attiecībās iestājies pārmaiņu laiks. Līdzīgi kā gadījumā ar ASV un Krievijas attiecībām, arī Rīgas un Maskavas starpā esot spriests par Latvijas un Krievijas attiecību “pārstartēšanu.” Krievijas vēstnieks sacīja, ka, neskatoties uz šiem

panākumiem, pēdējā pusotra gada laikā noskaņojums Rīgā ir mainījies. ASV pieminēšana ir zīmīga, vai ASV arī nevēlējās uzlabot attiecības ar Krieviju?

Nobeigums: kāpēc Putins nebrauc ciemos?

Kāpēc oficiālā vizītē Latvijā nav ieradušies aicinātie Boriss Jeļcins, Dmitrijs Medvedevs un Vladimirs Putins? Šis jautājums ir svarīgāks nekā sākumā varētu likties. Ārpolitikā gan “darīšana,” gan “nedarīšana” ir politika. Lai gan Krievija jau kopš 90. gadu sākuma kritizē Latviju par krievvalodīgo iedzīvotāju it kā cilvēktiesību pārkāpumiem, tomēr tas nevar būt uzskatāms par reālo iemeslu šim salīdzinoši vēsajām attiecībām. Krievijas klusēšana par krievu problēmām Centrālajā Āzijā 90. gados neļauj šo argumentu atstāt kā galveno. Latvijas–Krievijas ekonomiskās attiecības kopumā ir attīstījušās drīzāk labi nekā slikti. Pat iestājoties NATO, Latvija nekad nav bijusi militārs drauds Krievijai. Latvija ir droša kaimiņvalsts, kas centīgi un regulāri maksā par Krievijas dabasgāzi un sevišķi “neaiztiek” Krieviju arī starptautiskajā arēnā, normatīvo kritiku par cilvēktiesību un pilsoņu fundamentālo brīvību pārkāpumiem Krievijas virzienā visbiežāk atstājot Briseles ziņā. Situācija, protams, izmainījās pēc Krimas nelikumīgās aneksijas, tomēr arī pirms kara Ukrainā Krievijas valsts galvas varēja atbraukt ciemos, kā to ir darījuši gan ASV prezidenti Bills Klintons un Džordžs Bušs, gan Vācijas kanclere Angela Merkele.

Apmeklēt Latviju oficiālā vizītē nozīmētu, ka Vladimirs Putins izrāda zināmu cieņu Latvijas valstij, tas nozīmētu arī, ka Maskava tiešām vēlas kaut kā palīdzēt Latvijā dzīvojošajiem krieviem, ja jau uzskata, ka tie tiek diskriminēti. Vai sarunas klātienē nebūtu efektīvākas par apsūdzēšanu no attāluma? Diemžēl liela daļa no tā, ko Krievija dara tautiešu politikas ietvaros, ir vērsta nevis uz to, lai palīdzētu krieviem integrēties mītnes zemēs, bet gan lai šādu integrāciju kavētu. “Klusā” politika – ekonomiskās attiecības strādā salīdzinoši labi, sankcijas pret Latviju tautiešu problēmas dēļ netiek īstenotas, lai gan to bieži ir prasījuši populistu Krievijā. Savukārt Krievijas “skaļajā” politikā Latvijai ir ierādīta neliela loma – būt par atbildes kārti, reaģējot uz Eiropas institūciju normatīvo kritiku par demokrātijas problēmām Krievijā. Tas ir izdevīgi arī Krievijas sabiedrības

mobilizēšanai pret “naidīgajiem” kaimiņiem, apvienojoties ap “nacionālo līderi.” Ko Latvija izdarīs? Ekonomiskā sadarbība turpināsies, arī neskatoties uz Krievijas centieniem mūs diskreditēt starptautiski, tāpēc ierasties vizītē Latvijā nav nepieciešams.

Oficiālā Krievija attiecībās ar Latviju bieži rīkojas selektīvi, izvēloties tos sarunu biedrus, kuri atbalsta Krievijas ārvalstīs dzīvojošo tautiešu politikas idejas. Ja kāds no Latvijas *mainstream* (pamatstraume – latv. val.) politikas, kā, piemēram, Valdis Zatlers, vēlas uzlabot attiecības augstākajā līmenī, tad Latvijai ir jābūt gatavai atkāpties no fundamentālām valsts interesēm vai jāielaiž valdībā tie politiķi, kurus atbalsta oficiālā Maskava. Jau sākot ar Krievijas armijas izvešanu no Latvijas, tika pieredzētas Krievijas prasības Latvijai piekāpties un upurēt savas intereses par labu kaimiņvalstij. Krievijas reakcija 2012. gadā norādīja uz to, ka Zatlera centieni uzlabot attiecības ar Krieviju dotu būtiskākus rezultātus, ja “Saskaņas centrs” ar vai bez Alfrēda Rubika sociālistiem tiktu uzņemts valdošajā koalīcijā. Ja labu kaimiņattiecību vārdā valdības sastādīšanas brīdī Latvijas politiķiem ir jāuztraucas par Maskavas reakciju, tad par kādām cieņas pilnām kaimiņattiecībām var būt runa?

Valda Zatlera mēģinājums un tā rezultāti ir būtisks piemērs, kas ļauj precīzāk atbildēt uz raksta sākumā uzdoto jautājumu – vai varēja būt citādi? Jā, – varēja būt citādi, bet tikai tad, ja Latvija atteiktos no starptautisko tiesību izpratnes par pilsonības institūtu; ja Latvija atteiktos no vēlmes saglabāt latviešu valodu turpmākajām paaudzēm; ja Latvija atteiktos no solidaritātes ar tām valstīm, kuras mēģina īstenot neatkarīgu ārpolitiku un izrauties no Maskavas reģionālās dominances. Izdarot minēto, Latvija nebūtu tā valsts, kādu mēs to nākotnes vīzijā redzējām, stāvot uz barikādēm 1991. gadā, tāpēc pašreizējās attiecības ar kaimiņvalsti Krieviju ir tik labas, cik tās varēja būt. Nav iespējams pagriezt vēstures ratu atpakaļ un uzzināt, kas notiktu, ja Latvijas valdībā savulaik tiktu iesaistīti PCTVL vai SC politiķi. Vai minēto spēku pārstāvji spētu izdarīt tās izmaiņas iekšpolitikā, kuras sagaida Maskava? Šis jautājums paliek neatbildēts. Cita jābūtības dimensija ir saistīta ar iespējamām politiskām izmaiņām Krievijā. Varam pieņemt, ka ar demokrātisku Krieviju Latvijai būtu vieglāk izveidot labas kaimiņattiecības, tomēr cerības par Krievijas demokratizāciju Vladimira Putina valdīšanas laikā ir radikāli mazinājušās. Turklāt 2016. gada rudenī

Krievijas ārpolitikas retorika ir sasniegusi visaugstāko agresivitātes pakāpi kopš 1991. gada. Šādos apstākļos būtiskus uzlabojumus Latvijas–Krievijas attiecībās nevaram gaidīt.

Atsauces

- ¹ Tālavs Jundzis, “Krievijas karaspēka izvešana no Latvijas 1992-1994: diplomātiska uzvara vai politiska piekāpšanās?” *LZA Vēstis*, 2014, http://www.lza.lv/LZA_VestisA/68_3-4/1_Talavs%20Jundzis_Krievias%20karaspeka%20izvesana.pdf
- ² Turpat.
- ³ Tālavs Jundzis, “Krievijas karaspēka izvešana no Latvijas 1992-1994...”
- ⁴ “Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam,” <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/latvijas-arpolitikas-pamatvirzieni-lidz-2005-gadam>
- ⁵ Žaneta Ozoliņa and Airis Rikveilis, “Latvian and Russian Foreign Policy: Bound by a Post-Soviet Heritage” in Nils Muižnieks, ed., *Latvian – Russian Relations: Domestic and International Dimensions* (Rīga: Latvijas Universitāte, 2006), 89.
- ⁶ Redzamākās personas kustībā bija Tatjana Ždanoka un Sergejs Dīmanis.
- ⁷ Partijas vadītājs – Jānis Jurkāns.
- ⁸ Nellija Ločmele, “Kreisajiem pieprasa paskaidrojumus par attiecībām ar Krieviju,” *Diena*, 1999. gada 3. marts, <http://www.diena.lv/arhivs/kreisajiem-pieprasa-paskaidrojumus-par-attiecibam-ar-krieviju-10408632>
- ⁹ “Duelis: Bērziņš-Jurkāns,” *Diena*, 2002. gada 3. oktobris, <http://www.diena.lv/arhivs/duelis-berzins-jurkans-11470650>
- ¹⁰ No 1999. līdz 2015. g. partijas priekšsēdētājs bija Alfrēds Rubiks.
- ¹¹ Vadītājs – Sergejs Dolgopolovs.
- ¹² Vadītājs – Vitālijs Azarevičs.
- ¹³ Roalds Liepkalns, “Krievija Jurkānam sola kaulēties par nepilsoņu tiesībām,” *Diena*, 2001. gada 20. februāris, <http://www.diena.lv/arhivs/krievija-jurkanam-sola-kauleties-par-nepilsonu-tiesibam-10945259>
- ¹⁴ “Duelis: Bērziņš-Jurkāns.”
- ¹⁵ Uldis Rācenis, “Peters: Zatlera vizīte iezīmē aukstā kara beigas,” *Diena*, 2010. gada 22. decembris, <http://www.diena.lv/sodien-laikraksta/peters-zatlera-vizite-iezime-auksta-kara-beigas-760942>
- ¹⁶ “Krievija un Baltija – II,” *Latvijas Vēstnesis*, 1999. gada 5. oktobris, Nr. 325/327 (1785/1787), <https://www.vestnesis.lv/ta/id/16165>
- ¹⁷ Airis Rikveilis, “Latvijas – Krievijas attiecību 15 gadi: no optimisma līdz bezcerībai un atpakaļ” no Žaneta Ozoliņa, red., *Latvija – Krievija – X* (Rīga: Zinātne, Stratēģiskās analīzes komisija, 2007), 17.
- ¹⁸ Ar “šrēderizāciju” tiek domāta bijušo Eiropas politiķu augstu amatu ieņemšana ar Krieviju saistītos uzņēmumos pēc politiskās karjeras beigām, kā spilgtāko domājot Vācijas bijušo kancleru Gerhardu Šrēderu.
- ¹⁹ ““Latvijas Gāzes” vadītāja amatā iecelts Aigars Kalvītis,” *IR*, 2015. gada 14. augusts, <http://www.irlv.lv/2015/8/14/latvijas-gazes-vaditaja-amata-iecels-aigars-kalvitis>
- ²⁰ Baiba Rulle, “Kalvītis: “Es nevienu neko sliktu neesmu izdarījis!”” *Pietiek.com*, 2010. gada 6. novembris, http://m.pietiek.com/raksti/kalvitis_es_nevienu_neko_sliktu_neesmu_izdarijs!

- ²¹ Gravitācijas modelī tiek vērtēts liels skaits abu valstu ekonomisko indikatoru, lai atrastu, vai ir kādas neizmantotas iespējas savstarpējā tirdzniecībā.
- ²² Nils Muižnieks, red., *Latvian – Russian Relations: Domestic and International Dimensions* (Rīga: LU, 2006), 107.
- ²³ Andis Kudors, “Sagaidām “Krievu pasaules” cementētāju – Tatjanu Poloskovu!” DELFI, 2013. gada 22. marts, <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/andis-kudors-sagaidam-krievu-pasaules-cementetaju-tatjanu-poloskovu.d?id=43167264>
- ²⁴ Мастер-класс М.В. Демурина “Прибалтика и европейская политика России: история вопроса, положение сегодня, взгляд в будущее.” 17-е заседание Клуба мировой политической экономики, 19 июня 2007 года, ГУ-ВШЭ.
- ²⁵ Ivars Āboliņš, “Lužkovs Rīgā sola palīdzību tautiešiem,” *Diena*, 2004. gada 29. maijs, <http://www.diena.lv/arhivs/luzkovs-riga-sola-palidzibu-tautiesiem-12027673>
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ Nils Muižnieks, red., *Latvian – Russian Relations: Domestic and International Dimensions*, 121.
- ²⁸ “Krievijas un Latvijas attiecības,” Krievijas vēstniecība Latvijā, http://www.latvia.mid.ru/ruslat_lat.html
- ²⁹ “Zatlers: Mūs tikai ar tankiem var piespiest mainīt šo lēmumu,” *Diena*, 2011. gada 3. oktobris, <http://www.diena.lv/latvija/politika/zatlers-mus-tikai-ar-tankiem-var-piespiest-mainit-so-lemumu-13906830>
- ³⁰ “Lavrov prokomentiroval provedenie referendumu po russkomu iazyku v Latvii,” *Vzgliad*, 18 ianvaria 2012, <http://vz.ru/news/2012/1/18/554493.html>
- ³¹ BNS, “Rinkēvičs mudina Lavrovu iepazīties ar Putina uzskatiem par valodas lomu nacionālajā identitātē,” 2012. gada 24. janvāris, <http://nra.lv/latvija/politika/64637-rinkevics-mudina-lavrovu-ipezities-ar-putina-uzskatiem-par-valodas-lomu-nacionalaja-identitate.htm>

Baltijas jūras reģiona strāvojums Latvijas ārlietās

DIDZIS KĻAVIŅŠ

2016. gads ir Baltijas valstu un Ziemeļvalstu sadarbības gads, kas ir zīmīgs ne vien ar to, ka Latvija ir prezidējošā valsts Baltijas Asamblejā (BA), Baltijas Ministru padomē (BMP) un ir atbildīga par Baltijas un Ziemeļvalstu sadarbības ietvara NB-8 (Ziemeļvalstu un Baltijas valstu astoņnieka) koordinēšanu, bet arī ar to, ka ir apritējuši divdesmit pieci gadi, kopš Latvija kopā ar kaimiņvalstīm Igauniju un Lietuvu atguva neatkarību. Šajā laikā Latvija ir spējusi iestāties ANO, EDSO, NATO, ES, OECD un citās starptautiskajās organizācijās, kā arī palīdzējusi veidot daudzveidīgus sadarbības formātus Baltijas jūras reģionā. Baltijas jūras valstu padome (BJVP), Ziemeļu dimensija, BA, BMP un NB-8 ir tikai daļa no institucionalizētiem sadarbības modeļiem, kuru izveidošanā un attīstībā ir piedalījušies Latvija. Ceturtdaļgadsimts ir piemērots laiks, kad atskatīties un izvērtēt padarīto, un rakstā tiks aplūkota Baltijas jūras reģiona strāvojuma attīstība un rezultāti Latvijas ārlietās šajā periodā. Apzinoties informācijas pārbagātību šajā laika posmā, rakstā tiks akcentētas galvenās iezīmes, kas raksturoja Baltijas jūras reģiona strāvojumu Latvijas ārlietās.

Atgriešanās Eiropā

Līdz ar Latvijas neatkarības atjaunošanu iestāšanās starptautiskajās organizācijās un dalība Baltijas jūras reģiona valstu¹ sadarbības formātos kļuva par vienu no Latvijas ārpolitikas svarīgākajiem uzdevumiem. Apzinoties aukstā kara beigu sniegtās iespējas, kā arī novērtējot tā brīža ģeopolitiskās situācijas unikalitāti, integrācija Rietumvalstu organizācijās kļuva par svarīgu ārpolitikas mērķi. Ar Rietumeiropas valstu, jo īpaši Ziemeļvalstu, atbalstu un pamudinājumu Latvija kopā ar Igauniju un Lietuvu apzināja iespējas, lai pēc iespējas īsākā laikā tuvinātos Eiropai pēc pusgadsimta

okupācijas. Lai arī pirmajos gados pēc neatkarības atgūšanas valdija nacionālās pašapziņas pacēlums un sabiedrībā dominēja vēlme ātrāk atgriezties Eiropā, ar to bija par maz, lai Latvija varētu tuvināties nozīmīgākajām Rietumeiropas valstu politiskajām organizācijām un sadarbības formātiem. Šajā laikā bija nepieciešams skaidri formulēt politiskos mērķus un uzdevumus, kā arī veidot ciešas attiecības ar sabiedrotajiem ārvalstīs. Tā kā šajā pārmaiņu laikā bija jānokomplektē vienots valsts ārlietu dienests, neskatoties uz to, ka tā bija vienīgā iestāde Latvijas Republikas institūcijā, kas bez pārtraukuma bija darbojusies kopš valsts dibināšanas 1918. gadā, apbrīnas vērts ir fakts, ka ar salīdzinoši maziem cilvēkresursiem un priekšzināšanām par diplomātisko praksi Latvijas politiskajai elitei un ārlietu dienestam izdevās būt sadzirdētiem starptautiskajā arēnā. Politiskie mērķi un uzstādījumi ātri vien tika saklausīti un, lai arī ne bez grūtībām, salīdzinoši ātros tempos deva rezultātu jau konkrētos darbos un sasniegumos. Tomēr, pirms Latvijas lomas, attīstot Baltijas valstu un Baltijas jūras reģiona sadarbību dažādos formātos, un apakšstrāvojumu aplūkošanas šajā Latvijas ārpolitikas virzienā, nedrīkst nepieminēt divas ārvalstu personības, kurām bija liela nozīme Baltijas valstu neatkarības atjaunošanā.

Ufe Elemans-Jensens un Hanss Dītrihs Genšers

Viens no ietekmīgākajiem baltiešu aizstāvjiem starptautiskajā arēnā vēl pirms Latvijas neatkarības atjaunošanas bija Ufe Elemans-Jensens, ilggadējais Dānijas ārlietu ministrs (1982–1993). Kopš 1989. gada Ufe Elemans-Jensens aktīvi aizstāvēja Baltijas iedzīvotāju intereses, un bija ne vien ievērojams sabiedriskās domas veidotājs Dānijā, bet arī augsti respektēts un ietekmīgs politiķis starptautiskajā arēnā. Kā savās atmiņās dalās bijušais ārlietu ministrs Jānis Jurkāns, Dānija diplomātiskajā cīņā par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu bija čempions, un nozīmīga loma šajos procesos bija tieši Elemanam-Jensenam, kura viedokli ieklausījās citu valstu vadītāji, politiķi un diplomāti.² Vēl pirms Latvijas neatkarības pasludināšanas Dānija bija pirmā valsts, kas parakstīja starpvaldību sadarbības protokolu ar Latviju, kā arī pirmā, kuras parlamenta delegācija 1991. gada februārī ieradās Rīgā,³ tādējādi apliecinot jau 1921. gadā izveidojušos attiecību leģitimitāti un kontinuitāti.⁴ Neapšaubāmi, Dānijas konsekventais

atbalsts Latvijas, kā arī Igaunijas un Lietuvas neatkarības centieniem nepalika nepamanīts un izraisīja Padomju Savienības vadības nosodījumu.⁵ Nepakļaujoties Maskavas draudiem, Elemans-Jensens norādīja, ka rēķinās ar Maskavas pretreakciju. Kā uzsvēra Dānijas ārlietu ministrs, pastāv taču tiesības dzīvot brīviem, un no šīm tiesībām neatteiksies nedz Dānija, nedz tā pasaules daļa, pie kuras mēs piederam.⁶ Arī pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas Elemans-Jensens ieņēma nozīmīgu lomu Baltijas un Ziemeļvalstu sadarbības veidošanā un jaunu starpvalstu politisko institūciju izveidošanā, kā, piemēram, Baltijas jūras valstu padome un Baltijas attīstības forums. Hanss Dītrihs Genšners, bijušais vācu politiķis un ilggadējais Vācijas Federatīvās Republikas ārlietu ministrs, ir vēl viena ārvalstu personība, bez kuras aktīvā atbalsta Baltijas valstīm būtu bijis grūtāk atgūt savu neatkarību un vēlāk integrēties Eiropas struktūrās. Jau 1991. gada 27. augustā Genšners paziņoja, ka, ja triju Baltijas valstu ārlietu ministri to vēloties, viņš iestāšoties par šo valstu sasaistīšanos ar Eiropas kopību. Kā akcentēja VFR ārlietu ministrs, “mēs atbalstīsim Baltijas valstis ceļā uz Eiropu.”⁷ Līdzīgi kā Elemanam-Jensenam, arī Genšneram bija liela nozīme starptautisko organizāciju valstu politiskajos sadarbības formātos. Kā pieredzes bagātākie ārlietu ministri, viņi spēja pārliecināt un ietekmēt citu valstu pārstāvjus atbalstīt baltiešus neatkarības atjaunošanā.⁸

Baltijas valstu vienotība – mīts vai realitāte

Līdz ar neatkarības atjaunošanu viena no galvenajām Latvijas prioritātēm bija sadarbības attīstīšana ar Igauniju un Lietuvu. Viens no pirmajiem baltiešu projektiem bija Baltijas Asamblejas izveide, kuras idejas autori bija Latvijas Republikas Augstākās Padomes deputāti, kā, piemēram, Māris Budovskis un Aleksandrs Kiršteins. Pēc viņu ierosinājuma 1991. gada 8. novembrī Tallinā tika pieņemts lēmums par BA nodibināšanu, kuras loma būtu konsultatīva un koordinējoša. Atceroties Baltijas Antantes pastāvēšanu pirms Baltijas valstu okupācijas 1940. gadā, kā arī apzinot pieļautās kļūdas vēsturē un vēlmi izveidot ciešāku sadarbību starp trijām valstīm, ar BA izveidi aizsākās Baltijas valstu parlamentārās sadarbības aizsākums. Lai arī var šķīst, ka Baltijas valstis jau sākotnēji bija ieinteresētas BA izveidošanā, tomēr parlamentārā sadarbība jau no pirmsākumiem nebija

gluda. Kā atceras Māris Budovskis, kurš bija viens no BA izveides iniciatoriem: “Pirmajā darba apspriedē, kas notika 1991. gada rudenī, tikai ar lielu diplomātisku piepūli mēs dabūjām Igaunijas delegācijas parakstu zem dokumenta par Baltijas asamblejas sasaukšanu. Rezultātā Igaunijas darba grupas vadītāja Marju Lauristina tika “izbalsota” no Igaunijas delegācijas. Tātad bija pietiekami daudz dramatiskuma.”⁹⁹ Šajā laikā, kad ne visiem Baltijas valstu deputātiem bija vienāds redzējums par Baltijas valstu kopību, par galveno BA darbības mērķi deputāti izvirzīja Baltijas valstīm interesējošu jautājumu apspriešanu un parlamentāriešu nostājas sinhronizēšanu.

Savukārt 1994. gada 13. jūnijā tika izveidota Baltijas Ministru padome ar mērķi nodrošināt sadarbības nepārtrauktību Baltijas izpildvaru līmenī. Ņemot vērā, ka pēc BA un BMP izveidošanas abu sadarbības institūciju darbs nebija sinhronizēts, atzinīgi ir vērtējams lēmums 2003. gadā grozīt trīspusējo līgumu par BA prezidentūras rīkošanu vienā laikā ar BMP. Ne mazāk svarīgi pieminēt, ka jau gadu vēlāk tika parakstīts protokols, kas precīzi definē sadarbības mehānismus abos Baltijas valstu sadarbības formātos. Proti, 2004. gadā tika sakārtots BMP Sadarbības padomes (Baltijas valstu ārlietu ministru tikšanās) un Baltijas Padomes (Baltijas Asamblejas prezidija un BMP Sadarbības padomes tikšanās) darbs. Savukārt 2005. gadā BMP reformu rezultātā 18 Vecāko amatpersonu komitejas tika samazinātas līdz piecām (aizsardzība, enerģētika, iekšlietas, vide, transports un sakari). Gan pārmaiņas laika posmā no 2003. līdz 2005. gadam, gan pēdējo divu gadu izvirzītās BA un BMP prioritātes liecina par abu politisko sadarbības formātu spējām organizacionāli transformēties, piedāvājot parlamenta deputātiem un izpildvarai fokusēties uz aktuāliem darba kārtības jautājumiem, tajā skaitā drošības izaicinājumiem Krievijā. 2016. gadā, piemēram, par vienu no galvenajām prioritātēm tika izvirzīts drošs Baltijas reģions (reģionālās drošības stiprināšana, stratēģiskā komunikācija un kibernetiskā drošība reģionā).

Kopš 1990. gada 22. maija, kad par pirmo atjaunotās Latvijas ārlietu ministru apstiprināja Jāni Jurkānu – un Latvijas Republikas Ārlietu ministriju ir vadījuši vienpadsmit politiķi un diplomāti – Baltijas valstu sadarbība BA un BMP ir tikusi uzskatīta par permanentu politisku prioritāti. Lai gan katrs no ārlietu ministriem ir atstājis savu nospiedumu Baltijas valstu vienotības veicināšanas procesos, tajā skaitā Latvijas integrācijā Baltijas

jūras reģiona struktūrās, Sandra Kalniete, Valdis Birkavs, Artis Pabriks, Ģirts Valdis Kristovskis un Edgars Rinkēvičs uzrunās un vēstījumos ir biežāk akcentējuši Baltijas valstu nozīmi visos līmeņos. Ja Sandrai Kalnietei un Ģirtam Valdim Kristovskim Baltijas valstu vienotība bija vairāk politiski un pret Krievijas imperiālo un agresīvo ārpolitiku motivēta, tad Artis Pabriks un Valdis Birkavs Baltijas valstu sadarbību uzlūkoja caur ekonomisko dimensiju un sadarbības veicināšanas iespējām Baltijas jūras reģionā. Artis Pabriks, piemēram, kopā ar savu bijušo kolēģi Karlu Biltu, Zviedrijas ārlietu ministru, 2007. gada vidū uzrakstīja rakstu par Baltijas jūras reģionu kā visdinamiskāko pasaulē. Kā izcēla autori: "Baltijas jūras valstu reģions var kalpot par modeli un piemēru pārējiem Eiropas reģioniem, pierādot, ka augsti ekonomiskās attīstības rādītāji un atrašanās globalizācijas priekšējās līnijās ir savienojami ar visaugstākajiem vides rādītājiem un ilgtspējīgu attīstību."¹⁰ Savukārt vēlākajos gados Artis Pabriks vairāk akcentēja nepieciešamību stiprināt ne vien Baltijas valstu iesaisti reģionālajos sadarbības formātos, bet vairāk uzmanības pievērst Baltijas valstu bruņoto spēku integrācijai. Tāpat arī Sandra Kalniete, kļūstot par Eiropas Parlamenta deputāti, akcentēja citus jautājumus, kā, piemēram, Kopējās lauksaimniecības politikas reformas pieņemšanu atbilstoši Baltijas valstu interesēm.

Jaunu ideju piedāvāšanā par Baltijas valstu sadarbību un iespējām Baltijas jūras reģionā, kā arī vēlāk par Baltijas jūras reģiona iespējām kļūt par nopietnāko spēku ES visredzamākais politiķis ir bijis Valdis Birkavs, kurš 1997. gada izskaņā starptautisko sabiedrību iepazīstināja ar "Dzintara vārtu" ideju. Tā paredzēja veidot plašu ekonomiskās sadarbības savienību Baltijas jūras reģionā, balstot to uz BJVP bāzes, kā arī iesaistot ASV un vadošās Rietumeiropas valstis. Kā norādīja Birkavs, uzstājoties ar runu starptautiskajā konferencē "Drošība un labklājība Baltijas reģionā": "Dzintara vārti veras visos virzienos, nodrošinot brīvu tirdzniecību gan starp Austrumiem un Rietumiem, gan starp Ziemeļiem un Dienvidiem. Tie ir visaptveroši arī tādā ziņā, ka kalpo visām valstīm, kas atrodas uz šiem ļoti svarīgajiem Ziemeļeiropas tirdzniecības ceļiem neatkarīgi no tā, vai tām ir vai nav robeža Baltijas jūrā."¹¹ Apzinoties, ka Baltijas jūras stratēģiskajām ostām un tranzīta ceļiem var būt pieaugoša ietekme pasaules ekonomiskajā attīstībā, bijušais Latvijas vēstnieks ASV

VALDIS BIRKAVS, Dr.iur., ir bijušais Latvijas Republikas Ministru prezidents (1993–1994), kurš pēc valdības izjukšanas kļuva par ārlietu ministru (1994–1999). Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas ir bijis viens no redzamākajiem politiķiem, kurš uzsvēris ciešāku Baltijas valstu sadarbības nozīmi un nepieciešamību dziļāk integrēties Baltijas jūras reģionā, jo īpaši stiprinot politiskās, ekonomiskās un sociālās saites ar Ziemeļvalstīm. Laikā, kad Valdis Birkavs ieņēma ārlietu ministra amatu, Saeima pieņēma dokumentu “Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam” un tā pielikumu “Latvijas Republikas ārpolitikas koncepcija.” Kopš 1995. gada Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni skaidri noteica valsts ilgtermiņa intereses, tajā skaitā Latvijas turpmākos sadarbības virzienus ar Igauniju un Lietuvu, kā arī Ziemeļvalstīm. Uztāstojoties kā ārlietu ministrs starptautiskajā konferencē “Drošība un labklājība Baltijas reģionā,” kas notika Latvijas Nacionālajā operā 1997. gada 17. novembrī, Valdis Birkavs plašāku starptautisku sabiedrību iepazīstināja ar “Dzintara vārtu” koncepciju – ideju par plašas ekonomiskas sadarbības savienības izveidi Baltijas reģionā. Kā norādīja Birkavs: “Dzintara vārti ir savstarpēji saistītu tirgu tīkls, ko vieno ostas un lidostas, tā attīstību virza brīva uzņēmējdarbība, un to atbalsta demokrātiskas valdības ar kopējiem uzskatiem par mieru, tirdzniecību un labklājību. Tā ir koncepcija par to, kā mēs Baltijas reģionā veiksīm darījumus 21. gadsimtā.”* Koncepcija paredzēja, ka “Dzintara vārti” darbosies uz BJVP bāzes, vienlaikus iesaistot ASV un lielās Rietumeiropas valstis. Savukārt 2010. gada 26. un 27. augustā Baltijas valstu un Ziemeļvalstu (NB-8) ārlietu ministru sanāksmes laikā Rīgā viena no centrālām tēmām bija Valda Birkava un bijušā Dānijas aizsardzības ministra Sērena Gādes sagatavotais ziņojums par Baltijas uz Ziemeļvalstu sadarbību “NB8 Wise Men Report.” Ziņojumā tika izvērtēta līdzšinējā sadarbība un sniegti priekšlikumi Baltijas valstu un Ziemeļvalstu sadarbības attīstīšanai ārpolitikā, kopīgu diplomātisko misiju izmantošanā, pilsoniskās sabiedrības stiprināšanā, sadarbībai kibernetiķībā, aizsardzības un enerģētikas jomā. Lai arī pēdējo 25 gadu laikā daudzi Latvijas ārlietu ministri ir uzsvēruši Baltijas jūras reģiona strāvojuma nozīmi Latvijas ārlietās, tomēr ir pietrūcis oriģinālu ideju vai priekšlikumu, kā sekmēt reģiona valstu praktisko sadarbību visos līmeņos. Gan “Dzintara vārtu” koncepcija, gan Birkava un Gādes ziņojums ir piemērs tam, kā ar jaunu ideju palīdzību sniegt konceptuālu ieguldījumu reģionālisma strāvojuma stiprināšanā un iekrāsot jaunus vaibstus Latvijas ārlietās.

Foto: Ārlietu ministrija

* “Mūsu un kaimiņu drošībai un labklājībai,” *Latvijas Vēstnesis*, 1997. gada 19. novembris, <https://www.vestnesis.lv/ta/id/31003>

Ojārs Ēriks Kalniņš arī norādīja, ka Baltija isā laikā var kļūt par vienu no pasaules veiksmīgākajiem starptautiskās tirdzniecības reģioniem.¹² Kā Kalniņš minēja 1997. gada nogalē: “Ja meklējam Latvijas vietu 21. gadsimtā, mums atliek vienīgi paskatīties kartē. Latvija ir šī apgabala centrā! Mūsu ostas ir logi uz pasauli. Tie ir mūsu “dzintara vārtu ceļi” uz pasaules zemēm, pilsētām un nākotni.”¹³ Diemžēl, raugoties no mūsdienu skatupunkta, ir pietrūcis konsekventa atbalsta šīs idejas tālākai attīstīšanai un integrēšanai citās stratēģijās un, kas ir pats galvenais, iedzīvināšanai praktiskās darbībās. Savukārt 2010. gadā Baltijas valstu un Ziemeļvalstu (NB-8) ārlietu ministru sanāksmes laikā Rīgā viena no centrālajām tēmām bija Valda Birkava un bijušā Dānijas aizsardzības ministra Sērena Gādes sagatavotais ziņojums par Baltijas un Ziemeļvalstu sadarbību (“NB8 Wise Men Report”).¹⁴ Ziņojumā, kas tapa pēc Latvijas iniciatīvas, tika izvērtēta līdzšinējā sadarbība un sniegti priekšlikumi Baltijas valstu un Ziemeļvalstu sadarbības attīstīšanā, kā, piemēram, diplomātijā un vides jautājumos. Mūsdienās daļa no 38 ieteikumiem jau tiek īstenoti un veicināta pārējo “iedzīvināšana” Baltijas un Ziemeļvalstu sadarbībā. Viena no sadarbības jomām, kur šī sadarbība ir bijusi visciešākā, ir Baltijas valstu drošības un aizsardzības joma.¹⁵

1992. gada 2. jūnijā, kad Baltijas valstu aizsardzības ministri Pērnāvā parakstīja vienošanās protokolu par visu triju valstu sadarbību kopējās drošības jomā, Latvija kopā ar kaimiņvalstīm lika pamatus praktiskai sadarbībai starp sauszemes, gaisa un jūras spēkiem (BALTRON). Savukārt 1999. gadā izveidoja vispārējās militārās izglītības iestādi – Baltijas aizsardzības koledžu (BALTDEFCOL) – ar mērķi piedāvāt Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un citu valstu studentiem studijas militārajā jomā. Viena no motivācijām, kas skaidro, kādēļ pēc neatkarības atjaunošanas sākotnējā prioritāte bija Baltijas valstu drošības kapacitātes veicināšana, ir tāda, ka daļība ES un NATO bija vēl diezgan nereāla. Tajā pašā laikā svarīgi atcerēties, ka kopš 1995. gada aprīļa, kad tika pieņemta jaunā Latvijas ārpolitikas koncepcija, par galvenajām prioritātēm tika noteikta integrācija ES un NATO. Lai arī visu šo laiku reģionālās drošības un aizsardzības politikas veidošana ir permanenti deklarēta kā visu triju Baltijas valstu ārpolitiskā prioritāte, tomēr iestāšanās sarunām ES un NATO, kā arī dziļākai integrācijai šajās organizācijās bija piešķirta lielāka uzmanība.

2014. gadu var uzskatīt par būtisku impulsa gadu ciešākai Baltijas valstu sadarbībai aizsardzības jomā, kā arī daudz pragmatiskākas sadarbības attīstīšanai ar citām NATO dalībvalstīm. Lai arī Krievijas–Gruzijas karā 2008. gada augusta sākumā vajadzēja būt par “modinātājzvanu” Baltijas valstīm un Eiropai kopumā, tomēr kara izraisītā plašā rezonanse Baltijas valstīs un Rietumu sabiedrībā pakāpeniski noklusa. Neskatoties uz to, ka notikumi Gruzijā parādīja, ka bruņoti konflikti Eiropas kontinentā nav pagātne, tam nesevoja pragmatiskāki projekti ar mērķi daudz ciešāk stiprināt Baltijas valstu sadarbību aizsardzības jomā. Arī Krievijas bruņoto spēku militārās mācības “Zapad” (“Rietumi”) un “Proriv” (“Pārīvējums”) nebija pietiekami nozīmīgs signāls Baltijas valstu sadarbības pārskatīšanai aizsardzības jomā un lielākas NATO klātbūtnes panākšanai visās trijās valstīs. Lai arī 2013. gadā parakstītais Baltijas valstu militārās sadarbības ietvardokuments akcentēja tās savietojamību ar Ziemeļvalstu sadarbību aizsardzības jomā (NORDEFCO), tas tomēr neapliecināja, ka kaut kas ir ievērojami mainījies līdzšinējā Baltijas valstu savstarpējā sadarbībā un partnerībā ar Ziemeļvalstīm. Jaunu lapaspusi attiecībās ar Krieviju atšķirra prettiesiskā Krimas aneksija un destabilizācija Ukrainā – smags zaudējums un traģēdija gan Ukrainai, gan visai Eiropai kopumā, kā arī rupjš starptautisko tiesību pārkāpums. Tā ievērojami veicināja ciešāku Latvijas, Igaunijas un Lietuvas sadarbību drošības un aizsardzības jomā, kā arī NATO klātbūtnes palielināšanu Baltijas valstīs. Latvijas politiķi, kuru vidū ir Edgars Rinkēvičs, Artis Pabriks, Veiko Spolītis, Sandra Kalniete, Sarmīte Ēlerte, Atis Lejiņš, Inese Vaidere, Roberts Zile, ir aktīvi iestājušies pret Krievijas agresīvo ārpolitiku un akcentējuši nepieciešamību Baltijas valstīm vairāk sadarboties drošības jautājumos.

Arī NATO stratēģiskās komunikācijas izcilības centra atvēršana Latvijā ir uzskatāma par nozīmīgu soli cīņā ar pēdējo gadu izaicinājumiem, tajā skaitā cīņu pret Krievijas oficiāli nomelnojošo propagandu un stratēģiskās komunikācijas jautājumiem. Turklāt, lai arī divdesmit piecu gadu laikā Baltijas valstīs ir spējušas noorganizēt augsta līmeņa kopīgas mācības, kā arī piedalīties starptautiskajās misijās, viena no jomām, kurā iztrūka sadarbības komponentes, bija iepirkumi. Pēc Krievijas agresijas Ukrainā situācija ir mainījies, un starp Latviju un Lietuvu jau ir panākta vienošanās par sadarbību aizsardzības iepirkumu jomā. Tāpat svarīgi

pieminēt, ka Baltijas valstu militārā sadarbība parādās arī tādos projektos kā, piemēram, Baltijas Gaisa telpas novērošanas tīkls (BALTNET), Baltijas Bataljona līmeņa vienības (BALTFOR) un Baltijas valstu kopējās apmācību sistēmas (BALTRAIN) izveidošana.

Savukārt viena no interesantākajām pēdējo gadu idejām attiecībā uz Baltijas valstu sadarbību aizsardzības jomā ir saistāma ar bijušā Valsts prezidenta Andra Bērziņa izteikumu par vienotas Baltijas armijas izveidošanu. 2013. gada vasarā, esot Valsts prezidenta amatā, Andris Bērziņš nāca klajā ar paziņojumu par nepieciešamību īstenot viedās aizsardzības principu, kas nosaka pāriešanu jaunā kvalitātē, strādājot pie kopīgas bruņoto spēku struktūras un pakāpeniski virzīšanos uz kopīgas armijas izveidi. Kā norādīja Bērziņš: “Ja runājam par to, kā attīstīt mūsu aizsardzību, domāju, ka mums būs daudzās pozīcijās kopumā jāmaina pieeja. Ja NATO koncepts ir “smart defence,” kas jau šobrīd izpaužas tā, ka mēs nepērkam Baltijā savas lidmašīnas, bet izmantojam citu NATO valstu atbalstu, domāju, ka ir jāiet uz priekšu, sākot kaut vai Baltijas līmenī ar mūsu militāro spēku koncentrēšanu.”¹⁶ Runājot par kopīgu Baltijas valstu bruņoto spēku izveidi, Bērziņš retoriski vaicāja: “Kāpēc gan tos nevar veidot kopā? Kas tur slikts? Ja lidotāji var atlidot no vienalga kuras zemes un sargāt visu Baltijas gaisa telpu, tad kāpēc arī bruņoto spēku jomā nevar spēkus apvienot. Domāju, ka Baltijas līmenī tas ievērojami stiprinātu mūsu aizsardzības spējas. Visu Baltijas valstu virsniekus apmāca kopā, un tas ir kolosāli. Līdz ar to viņiem ir viena izglītības kvalitāte un vienota izpratne par notiekošo.”¹⁷ Zīmīgi, ka šo ierosinājumu prezidents izteica vēl pirms Krievijas atbalstīto kaujinieku cīņām Ukrainā un nelikumīgās Krimas pussalas aneksijas un tās iekļaušanu Krievijas sastāvā.

Lai arī pašu ideju Latvijas un Igaunijas aizsardzības ministri novērtēja kā interesantu, tomēr visai drīz sekoja izsvērts paskaidrojums, kādēļ tā ir praktiski nerealizējama. Kā viens no galvenajiem iemesliem tika minēts, ka Baltijas valstu bruņotie spēki sadarbības apmēros jau ir priekšā citām NATO dalībvalstīm. Pēc tā laika aizsardzības ministra Artā Pabrika domām, ir jārunā nevis par ciešāku sadarbību, bet gan par integrāciju. Tāpat ministrs norādīja, ka pasaulē nav tādu piemēru, kur vairākām neatkarīgām valstīm būtu sava kopīga armija. Turklāt Igaunija, kuras aizsardzības budžets sasniedz 2 % no iekšzemes kopprodukta, visticamāk nevēlēsies

ARTIS PABRIKS, Dr.sc.pol., ir politologs un bijušais Latvijas Republikas ārlietu ministrs (2004-2007) un aizsardzības ministrs (2010-2014). Pēdējos divdesmit gadus ir aktīvs sabiedriskās domas veidotājs par ārpolitiskajiem procesiem, tajā skaitā par aktualitātēm ES un Baltijas jūras reģionā, kā arī ir veicinājis ciešāku Baltijas valstu sadarbību aizsardzības jomā. Kļūdamas par ārlietu ministru neilgi pēc Latvijas iestāšanās ES, Artis Pabriks izveidoja daudz personīgāku dialogu ar Ziemeļvalstu ārlietu ministriem un politiķiem, tādējādi sekmējot padziļinātāku sadarbību ar Baltijas jūras reģiona valstīm un saskaņotāku pozīciju starptautiskajās organizācijās. 2006. gada 30. maijā Ministru kabinets apstiprināja Pabriku vadībā izstrādātās "Latvijas ārpolitikas pamatnostādnes 2006.–2010. gadam," kurās liels akcents tika likts uz Baltijas jūras reģiona konkurētspējas veicināšanu. Vadot Ārlietu un Aizsardzības ministrijas, Artis Pabriks regulāri ir uzsvēris nepieciešamību paplašināt Baltijas valstu un Ziemeļvalstu sadarbību tādos jautājumos kā drošība, ekonomika, enerģētiskā neatkarība, inovācijas, izglītība un zinātne. 2007. gadā, kad Latvija uzsāka pildīt prezidentūras darbu BJVP, Artis Pabriks uzsvēra nepieciešamību koncentrēties uz tām sadarbības jomām, kas sekmē reģiona konkurētspēju un ilgtspējīgu attīstību. Nodēfinējot izglītību, enerģētiku un civilo drošību kā Latvijas BJVP prezidentūras prioritātes, atbalstīja BJVP reformēšanu, lai tādējādi veicinātu Baltijas jūras reģiona ekonomisko izaugsmi. Kā šajā laikā uzsvēra Artis Pabriks, Baltijas jūras valstu reģions var kalpot par piemēru ne vien pārējiem Eiropas reģioniem, bet arī kļūt par vienu no konkurētspējīgākajiem reģioniem pasaulē. Paužot atbalstu Baltijas jūras reģiona strāvojumam, Pabriks ir norādījis, ka "mēs esam daļa no "Reģionu Eiropas." Tā ir mūsu stingra pārlicība, ka Baltijas jūras valstu reģions var kalpot par modeli un piemēru pārējiem Eiropas reģioniem, pierādot, ka augsti ekonomiskās attīstības rādītāji un atrašanās globalizācijas priekšējās līnijās ir savienojami ar visaugstākajiem vides rādītājiem un ilgtspējīgu attīstību."* Ja politiskās karjeras sākumā Artis Pabriks vairāk akcentēja reģiona ekonomisko un politisko potenciālu, tad pēdējos gados priekšplānā ir izvirzījusies Baltijas valstu sadarbība aizsardzības un militārajā jomā.

Foto: Ārlietu ministrija

* Artis Pabriks un Karls Bilts, "Baltijas jūras reģions – visdinamiskākais pasaulē," *Diena*, 2007. gada 2. jūlijs, <http://www.diena.lv/arhivs/baltijas-juras-regions-visdinamiskakais-pasaule-13178723>

veidot vienotu armiju ar Igauniju un Latviju, kuras bruņotajos spēkos investē mazāk finanšu līdzekļu.¹⁸ Arī Igaunijas aizsardzības ministrs Urmas Reinsalu un Igaunijas parlamenta Nacionālās aizsardzības komisijas priekšsēdētājs Mati Raidma norādīja, ka pašreizējā aizsardzības struktūra ir visoptimālākā no visām alternatīvām un par vienotas armijas izveidi runāt ir pārāgri.¹⁹ Pēc Baltijas valstu aizsardzības ministru paziņojumiem un reakcijas diskusijas par kopīgas Baltijas valstu armijas izveidi drīz vien beidzās.

Lai arī ārēji var šķist, ka Baltijas valstis ir vienotas savā ārpolitikā un saskanīgas, sadarbojoties dažādos ar tautsaimniecību saistītos projektos, tomēr realitātē viss nav bijis tik vienkārši un gludi. Kopš 1990. gadu sākuma ir bijuši gan strīdi Baltijas valstu starpā, gan jautājumi, kuriem nav rasts kompromiss. Latvijas jūras robežas strīds ar Igauniju, kas pazīstams kā "reņģu karš," bija viens no pirmajiem strīdiem, kad valstis ilgi nevarēja vienoties par abpusēji apmierinošiem zvejas noteikumiem Baltijas jūrā. Vēl viens strīds aizsākās starp Latviju un Lietuvu par jūras teritoriju, kas galvenokārt bija saistīta ar iespējamām naftas iegulām. Savukārt kā viens no redzamākajiem projektiem, kurš ir prasījis daudz laika un nav devis rezultātus, ir jāizceļ Visaginas atomelektrostacija (AES). Patlaban darbs pie Visaginas AES uz laiku ir atlikts, ņemot vērā pašreizējo kodolenerģijas pārdošanai nelabvēlīgo tirgus situāciju.

Savukārt viens no tuvāko gadu lielākajiem Baltijas valstu kopprojektiem ir "Rail Baltica," kura mērķis ir integrēt Baltijas valstis Eiropas dzelzceļu tīklā, izveidojot savienojumu starp Tallinu un Kauņu un tālāk ar Vācijas dzelzceļa tīklu, līdz 2026. gadam. Turklāt svarīgi pieminēt, ka arī Somija apsver iespēju iesaistīties "Rail Baltica," ja redzēs, ka šis projekts pēc ilgu gadu diskusijām tiek realizēts. Šāda veida piesardzīgums ir skaidrojams ar to, ka iecere par šāda veida projektu tiek īstenota kopš Baltijas valstu neatkarības atgūšanas. Proti, pirmo reizi ideja par šādu kopprojektu tika izteikta Paneiropas transporta konferences laikā Prāgā 1991 gadā un skaidrāk noformulēta Krētā (1994) un Helsinkos (1997). Lai arī vienošanās par jaunās Eiropas standartiem atbilstošas dzelzceļa līnijas "Rail Baltica" iekļaušanu Eiropas transporta tīkla (TEN-T) prioritāro projektu sarakstā tika īstenota 2004. gadā, tomēr līdz pat 2016. gadam iesaistītās valstis īpaši tālāk par apņemšanos, saprašanās memorandiem un attīstības

deklarācijām nebija tikušas. Tikai salīdzinoši nesen, 2016. gada 30. septembrī, triju Baltijas valstu galvaspilsētās tika parakstīta vienošanās par “Rail Baltica” projekta finansēšanu un izpildes nosacījumiem.²⁰ Lai arī Baltijas valstu kopuzņēmuma AS “RB Rail” priekšsēdētāja Baiba Rubesa atzīst, ka šī vienošanās nenāca viegli, jo katras valsts atšķirīgie likumi un juridiskie procesi ir traucējuši uzsākt šo ES starpvalstu projektu,²¹ tomēr, atskatoties vēsturē, var redzēt, ka domstarpību pamatā ir bijuši daudzi citi jautājumi – piemēram, atšķirīgais Baltijas valstu politiķu skatījums uz dzelzceļa līnijas maršrutu vai domstarpības par AS “RB Rail” valdes locekļu iecelšanu. Apzinoties šī projekta svarīgumu, vairākas Latvijas amatpersonas, kuru vidū ir Anrijs Matīss, Lolita Čigāne, Solvita Āboltiņa, Zanda Kalniņa-Lukaševica, vairāku gadu garumā ir regulāri paudušas atbalstu “Rail Baltica” projektam un ātrākai Latvijas integrācijai Eiropas dzelzceļa infrastruktūrā. Turklāt, kā norādīja bijusī Saeimas priekšsēdētāja Solvita Āboltiņa, atklājot Baltijas asamblejas 23. sesiju, Baltijas valstīm ir jāspēj pārvarēt iekšējās pretrunas un vienoties par “Rail Baltica” projekta īstenošanu, jo tas ir ne tikai ekonomisks, bet arī ļoti nozīmīgs ģeopolitisks jautājums.²² Viens no redzamākajiem “Rail Baltica” atbalstītājiem ES ir bijis Eiropas Parlamenta deputāts Roberts Zīle, kurš iniciējis “Rail Baltica draugi” izveidi EP. Tā apvieno Baltijas valstu deputātus, ierēdņus un aktīvistus, kuri dod atbilstošus politiskos signālus valstu valdībā par ātrāku “Rail Baltica” uzsākšanu. Pēc Zīles ierosinājuma, 2016. gada 13. maijā 16 Baltijas valstu deputāti parakstīja atklātu vēstuli Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Ministru prezidentiem un satiksmes ministriem, tostarp arī Polijas un Somijas satiksmes ministriem, un aicināja nevilcināties ar projekta uzsākšanu, kas var apdraudēt ES līdzfinansējuma saņemšanu. Atklāto vēstuli no Latvijas puses parakstīja Roberts Zīle, Krišjānis Kariņš un Artis Pabriks.²³ Svarīgi arī atzīmēt, ka 2016. gadā EP ir apstiprinājusi Eiropas Konservatīvo un reformistu grupas koordinators Transporta un tūrisma komitejā Roberta Zīles izstrādāto ziņojumu, saistītu ar dzelzceļa tirgus tehnisko, administratīvo un drošības regulējumu. Tā saucamā “Zīles–Matīsa” regula iestājas pret sociālā dempinga retoriku starptautisko pārvadājumu jomā un nosaka, ka Baltijas uzņēmumu sertifikācijas maksājumi paliks Baltijā.²⁴ Nenoliedzami, ka tuvāko gadu laikā šis kopprojekts apliecinās, vai Baltijas valstu vienotības veidošana tik tiešām nav mīts. Lai gan publiskajā

telpā visai bieži izskan nepieciešamība Baltijas vienotību apliecināt ar patiesiem darbiem, šī ir viena no tām reizēm, kad tik tiešām “Rail Baltica” būs lakmusa papīrs Baltijas valstu vienotībai. Kā precīzi norādījusi Saeimas Eiropas lietu komisijas priekšsēdētāja Lolita Čigāne: “Ātrgaitas dzelzceļa projekts “Rail Baltica”, kas Baltijas valstis savienos ar Rietumeiropu, ir gadsimta ieguvums Latvijas ekonomikai, taču svarīgs arī no reģiona saliedētības un drošības viedokļa.”²⁵

Apkopojot iepriekš sacīto, jāsecina, ka divdesmit pieci gadi ir bijis pietiekami ilgs laiks, lai konstatētu, ka Baltijas vienotību un reģionālo pašidentifikāciju nav bijis iespējams izveidot tikai uz kopīgām atmiņām par Atmodas laika sasniegumiem un Baltijas valstu nacionālo kustību (Latvijas Tautas fronte, “Rahvarinne” Igaunijā un “Sajūdis” Lietuvā) pārstāvju pašai dziedzīgo rīcību. Visus šos gadus Baltijas valstu strāvojumā ir vienlaicīgi izpaudušās sadarbības un sacensības tendences. Tieši konkurences iezīmes ir traucējušas veidot vēl vienotāku Baltijas valstu sadarbības modeli. Ja pēc neatkarības atjaunošanas Latvijas ārpolitiskajā domāšanā dominēja Baltijas vienotības idejas pacēlums, tad ceļā uz iestāšanos ES jautājums par ciešo sadarbību aizvirzījās tālākā plānā, un katra no Baltijas valstīm lielāku uzmanību pievērsa Kopenhāgenas kritēriju izpildei un savas valsts ātrākai dalībai šajā apvienībā. Kā šajā laikā norādīja bijusī Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga: “Latvijas mērķis ir uzsākt sarunas ar iespēju katrai valstij virzīties uz priekšu savā tempā, atkarībā no Kopenhāgenas kritērijiem, kas noteiktu katras valsts gatavību. Mēs nevēlētos, lai valstis tiktu sargrupētas mākslīgi, pēc ģeopolitiskiem apsvērumiem.”²⁶ Vērtējot kopumā, līdz 2004. gadam Baltijas vienotības idejā bija vērojams atslābums. Arī Valda Birkava “Dzintara vārtu” ideja nedeva rezultātus ciešākā Baltijas vienotībā. Līdz ar ES paplašināšanos, kā arī dalību NATO, situācija mainījās, jo bija svarīgi veidot koordinētāku un vienotāku pozīciju ES un NATO. Savukārt ekonomiskās krīzes iespaidā Latvijas ārpolitiskajā domāšanā dominēja daudz lielāks pragmatisms attiecībā ar Igauniju un Lietuvu, ko samazināta budžeta apstākļos noteica pārdomātāka un sinhronizētāka darbība Baltijas valstu politiskajos formātos. Savukārt jaunas vēsmas Baltijas valstu strāvojumā ienesa Krievijas prettiesiskā Krimas aneksija un destabilizācija Ukrainā. Lai gan aizsardzības joma ir bijusi visnoturīgākā sadarbības dimensija starp Baltijas valstīm, kopš 2014. gada tā

ir ieguvusi jaunu elpu un pacēlumu. Arī ārlietu ministra Edgara Rinkēviča paustā nostāja pēdējos gados apliecina, ka Baltijas valstu aizsardzības stiprināšanas vektors paliks nemainīgs un tā stiprināšanai tiks ieguldīti papildu resursi. Turklāt Baltijas valstu sadarbība politikā, ekonomikā, kultūrā, pētniecībā un inovācijās ilgus gadus ir bijusi permanenta prioritāte ārlietas. Tajā pašā laikā ir pietrūcis daudz jaunu ideju un iniciatīvu, kā “pašsaprotamo” Baltijas vienotības prioritāti iedzīvināt lielprojektos. Ņemot vērā visu triju valstu vēsturisko pieredzi, ģeogrāfisko tuvumu un vienojošos drošības izaicinājumus mūsdienās, ir tikai pašsaprotami lūkoties pēc sadarbības stiprināšanas formātiem un jaunām iniciatīvām, un, kas ir pats galvenais, pēc atbilstīga un pragmatiska saturiskā piepildījuma.

Dalība Baltijas jūras reģiona sadarbības formātos

Mainoties ģeopolitiskiem nosacījumiem, Latvijai, līdzīgi kā Igaunijai un Lietuvai, radās iespēja aktīvāk iesaistīties starptautiskajos procesos. Reģionālā sadarbība bija viens no veidiem, kādā Latvija varēja palielināt savu ietekmi un sadarbību. Viena no redzamākajām starpvaldību organizācijām Baltijas jūras reģionā ir Baltijas jūras valstu padome, kuras ietvaros vienpadsmit Baltijas jūras reģiona valstis (Dānija, Igaunija, Islande, Krievija, Latvija, Lietuva, Norvēģija, Polija, Somija, Vācija, Zviedrija) un Eiropas Komisija diskutē un cenšas rast risinājumus aktuālām problēmām reģionā. Šo organizāciju pēc Ufes Elemāna Jensena un Hansa Dītriha Genšnera ierosinājuma dibināja 1992. gada 5.–6. martā Kopenhāgenā. Kopš 1998. gada BJVP darba kontinuitāti un analītisko atbalstu rotējošai prezidentūrai nodrošina pastāvīgs starptautisks sekretariāts Stokholmā, kura finansējumu nodrošina visas organizācijas dalībvalstis. Kopš BJVP izveidošanas ir īstenoti tādi projekti kā *Ars Baltica*, *BalticLab* un Eiropafakultāte, kura mērķis bija palīdzēt Baltijas valstu universitātēm pilnveidot studiju programmas un mācību kvalifikāciju. Savukārt, kā reakciju uz pēdējo gadu izaicinājumiem reģionā, BJVP 2014. gadā pieņēma ilgtermiņa prioritātes: reģionālā identitāte, ilgtspējīgs un plaukstošs reģions un drošs reģions. Latvijas iesaisti BJVP Valdis Birkavs ir raksturojis kā iespēju veicināt Baltijas jūras telpas politisko un ekonomisko homogenitāti, tādējādi veidojot pamatus tās kopīgai identitātei Eiropas kontekstā. Akcentējot BJVP eko-

nomiskās dimensijas priekšrocības, Birkavs ir arī norādījis iespēju veidot “kopēju Baltijas jūras valstu makroekonomisko identitāti.”²⁷ Arī Artis Pabriks ir norādījis uz BJVP sniegtajām priekšrocībām, kas ļauj vēl vairāk nostiprināt Baltijas un Ziemeļvalstu sadarbību. Kā uzsvēris Pabriks: “Šī orientācija ir mūsu valstij dabiska un patiesībā tai nav alternatīvas.”²⁸ Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas arī citas valsts augstākās amatpersonas ir uzlūkojušas BJVP un sadarbību Baltijas jūras reģionā kā iespēju attīstīt Baltijas jūras reģiona konkurētspēju, nostiprināt Baltijas un Ziemeļvalstu sadarbību, aktualizēt inovāciju un pētniecības nozīmi.

Aplūkojot Baltijas jūras reģiona sadarbības ietvarus, svarīgi izcelt vēl vienu formātu – Ziemeļu dimensijas (ZD) iniciatīvu, kura kā oficiāla ES dalībvalstu politika tika apstiprināta 1999. gadā ar mērķi radīt kopīgu ietvaru sadarbības veicināšanai Ziemeļeiropā. Šīs iniciatīvas realizāciju pēc Luksemburgas samita 1997. gadā sāka Somijas valdība. ZD darbībā ir iesaistītas ES dalībvalstis, Krievija, Norvēģija un Islande. Savukārt novērotājas statusā darbojas ASV un Kanāda. Lai gan Baltkrievija nav ZD dalībvalsts, tā vairāku gadu garumā praktiski ir bijusi iesaistīta Vides partnerībā un Transporta un loģistikas partnerībā. Latvijas ieguvumi no dalības ZD sākotnēji tika stipri apšaubīti. Ventpils mērs Aivars Lembergs un ekonomikas ministrs Laimonis Strujevičs bija divas redzamākās amatpersonas, kuras kritizēja ZD izdevīgumu Latvijai, uzskatot, ka Somija ar šo projektu vēlas attīstīt savu tranzīta infrastruktūru un tautsaimniecību. Aivars Lembergs vairākkārt uzsvēra, ka ZD apdraud tranzītu caur Latviju. 1999. gadā viņš, uzstājoties starptautiskajā konferencē “Investīcijas enerģētikā Baltijas jūras reģionā,” asi kritizēja ZD projektu, norādot, ka Somija piedāvā “pēc būtības slēgt esošo Latvijas naftas tranzīta koridoru un tā vietā izbūvēt jaunu naftas vadu uz Somiju. To savādāk kā par Latvijas ekonomiskās izolācijas politiku nosaukt nevar.”²⁹ Vēlākajos gados vairs neizskanēja šāda veida kritika. Turklāt būtisku impulsu ZD turpmākajai attīstībai deva ES paplašināšanās 2004. gadā, kad tika uzņemtas desmit jaunas dalībvalstis, tai skaitā Baltijas valstis. Drīz vien, sākot ar 2006. gadu, ZD savā attīstībā sāka piedzīvot renesansi, jo bija vērsta uz konkrētu sadarbības projektu īstenošanu.³⁰

Kā vēl viens nozīmīgs Baltijas jūras reģiona valstu ekonomiskās konkurētspējas atbalstošs formāts ir minams Baltijas attīstības forums (BDF, *Baltic Development Forum* – angļu val.), kas dibināts 1998. gada novembrī

pēc bijušā Dānijas ārlietu ministra Ufes Elemana-Jensena ierosinājuma. Lai gan BDF ir samitu organizācija, kuras izveidi iedvesmojušas Davosas tikšanās Šveicē, tā kopš izveidošanas brīža ir palīdzējusi veicināt ciešāku Latvijas integrāciju Baltijas jūras reģionā, jo īpaši stiprinot sadarbību ar Ziemeļvalstīm visos līmeņos. Ņemot vērā, ka BDF mērķis ir veicināt izaugsmes potenciālu reģionā, sekmējot vadošo politiķu un augsta ranga valsts amatpersonu, uzņēmēju, zinātnieku, masu informācijas līdzekļu pārstāvju un ievērojamu kultūras personību kontaktus, BDF rīkotie samiti ir pateicīga vieta, kur Latvijas politiķiem un uzņēmējiem nākt klajā ar jauniem ierosinājumiem Baltijas jūras reģiona sadarbības stiprināšanā. Latvijas valsts augstākās amatpersonas, politiķi un zinātnieki, kuru vidū ir Vaira Viķe-Freiberga, Andris Piebalgs, Valdis Dombrovskis, Daniels Pavļuts, Žaneta Ozoliņa un Toms Rostoks, ir aktīvi iesaistījušies BDF rīkotajos samitos un pasākumos, tādējādi veicinot reģionālo sadarbību visos līmeņos. Kā norādījis bijušais Ministru prezidents Einars Repše: “BDF paver plašas iespējas valsts, privātā sektora un mediju pārstāvjiem radīt vienotu platformu diskusijām par reģiona attīstībai nozīmīgiem jautājumiem, kā arī jaunu kontaktu un partnerību izveidei.”³¹

Savukārt ekonomiskā krīze, kas aizsākās 2008. gadā, ir labs piemērs tam, ka samazināta finansējuma apstākļos Latvija spēja ne vien izmantot Baltijas jūras reģiona piedāvātās sadarbības priekšrocības, bet mācēja arī veidot daudz pragmatiskāku pieeju reģiona sadarbības formātos. Latvijas ieguldījums reģionālās sadarbības stiprināšanā no 1990. gadu sākuma kalpoja par vērtīgu ārpolitikas kapitālu finanšu krīzes situācijā, kā arī iezīmēja vairākas jaunas tendences. Pirmkārt, daudz nopietnāk tika saskaņoti darba kārtības jautājumi Baltijas valstu starpā, akcentējot ekonomiskās sadarbības nozīmi. Lielāka nozīme tika piešķirta arī Baltijas jūras reģionu valstu konsultācijām pirms sanāksmēm ES un NATO. Otrkārt, šajā laikā, proti, 2009. gada oktobrī, Eiropadomē tika pieņemta ES Stratēģija Baltijas jūras reģionam, tādējādi apliecinot sekmīgo sadarbību starp ES dalībvalstīm Baltijas jūras reģionā un Eiropas Komisiju (EK). Turklāt Latvijai kopā ar Dāniju un EK tika uzticēta enerģētikas politikas jautājumu koordinēšana ES līmenī, kas ir viena no svarīgākajām Stratēģijas rīcības plāna prioritātēm un paredz veicināt kopīga Baltijas enerģētikas tirgus starpsavienojuma plāna īstenošanu. Sabiedrības

ŽANETA OZOLIŅA, Dr.paed., ir Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātnes nodaļas profesore un ilgus gadus tās vadītāja. Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas Žaneta Ozoliņa ir devusi nozīmīgu ieguldījumu Latvijas ārpolitikas veidošanā un prioritāšu definēšanā, kā arī Latvijas politikas formulēšanā attiecībā uz Latvijas iesaisti Baltijas jūras valstu reģionālajās organizācijās un starpvalstu sadarbības formātos. Ir piedalījies vairāku stratēģisku attīstības dokumentu izstrādē, ieskaitot “Latvijas stratēģiju darbībai Baltijas jūras valstu reģionālajās organizācijās.”

Foto no Žanetas Ozoliņas personīgā arhīva

Vadot Valsts prezidenta paspārnē izveidoto Stratēģiskās analīzes komisiju, aktualizēja diskusiju par Baltijas jūras reģiona sadarbību un turpmākajiem attīstības scenārijiem. Tāpat ir bijusi iesaistīta augsta līmeņa starptautisku konferenču un ekspertu semināru organizēšanā, kā arī palīdzējusi īstenot starpdisciplinārus pētījumus par ES nākotni, Baltijas jūras reģionu un Latvijas vietu tajā. Savās lekcijās, pētījumos un publiskajās runās ir akcentējusi gan Baltijas jūras reģiona strāvojuma nozīmi (piem., Baltijas un Ziemeļvalstu apakšstrāvojuma nozīmi, ES dimensiju Baltijas jūras reģiona aktivitātēs, ekonomiskās konkurētspējas veicināšanu, sadarbību zinātniskajos projektos), gan Baltijas valstu strāvojumu, jo īpaši pievēršot uzmanību Latvijas, Igaunijas un Lietuvas sadarbības jautājumiem aizsardzības un drošības jomā. Patlaban ir Ārlietu ministrijas Ārpolitikas ekspertu padomes priekšsēdētāja, Latvijas Politologu biedrības vadītāja un žurnāla *Latvijas intereses Eiropas Savienībā* zinātniskā redaktore, kā arī domnīcas “Eiropas Ārlietu padome” (ECFR) locekle.

informēšanā par ieguvumiem no ES Stratēģijas Baltijas jūras reģionam aktīvi iesaistījās Latvijas Universitātes mācību spēki Žaneta Ozoliņa, Iveta Reinholde un Toms Rostoks. Treškārt, šajā laikā NB-8 kā neformāls reģionāls ietvars kļuva daudz konsolidētāks, vienlaikus veicinot viedokļu apmaiņu jaunos sadarbības apakšstrāvojumos, kā, piemēram, NB-8+Apvienotās Karalistes samits (Ziemeļu nākotnes forums) un NB-8+Višegradas grupa (Čehijas Republika, Polija, Slovākija un Ungārija).³² Ceturtkārt, 2003. gadā pēc ASV ierosinājuma izveidotā iniciatīva Paplašinātā sadarbība Ziemeļeiropā (E-PINE), kas aptver Ziemeļvalstis,

Baltijas valstis un ASV, arī ir novērtējama kā veiksmīgs formāts politisko drošības jautājumu apspriešanā reģionā.

Reģionālismam kļūstot par vienu no mūsdienu starptautiskās politikas tendencēm, Latvija kopā ar kaimiņvalstīm Igauniju un Lietuvu, Ziemeļvalstīm, kā arī Krieviju, Poliju un Vāciju ir izveidojušas dažādas sadarbības formas un formātus valstiskajā un nevalstiskajā līmenī. Lai gan ārēji var šķist, ka Baltijas jūras reģiona valstu izveidotās politiskās organizācijas un sadarbības formāti liecina par saskaņotu valsts rīcību, tomēr praksē atšķirīgā valstu ieinteresētības pakāpe sadarboties ir bijis viens no galvenajiem traucēkļiem veidot saliedētāku un savstarpēji integrētāku Baltijas jūras reģionu. Nemaz nerunājot par Krieviju, kuras pozīcija attiecībā pret reģionu ir svārstījies no neieinteresētības un neskaidras pozīcijas līdz agresīvai un joprojām neprognozējamai rīcībai. Neskatoties uz to, ka Baltijas jūras reģiona veidošana ir devusi iespēju mazajām dalībvalstīm līdzsvarot lielo valstu intereses Rietumeiropā un Austrumeiropā, un jo īpaši Krieviju, tomēr atšķirīgais valstu ārpolitiskais redzējums uz darba kārtības jautājumiem nav veicinājis pilnvērtīgu mazo reģiona valstu saskaņotību. Turklāt tādi formāti un iniciatīvas kā Eirofakultāte, VASAB 2010, Via Baltica, HELCOM, Baltic 21, Visaginas AES, Rail Baltica u.c. ir apstiprinājums Baltijas jūras reģiona valstu sadarbības dažādībai. Tie atklāj ne vien iesaistīto reģiona valstu kopīgās intereses un potenciālu, bet arī parāda katras valsts individuālās intereses un gatavību iziet uz kompromisiem.

Ne mazāk svarīgs aspekts ir reģionalizācija no apakšas uz augšu (*bottom-up* – angļu val.), veidojot kontaktus starp kaimiņvalstu sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem un iedzīvotājiem kopumā. Kopš 90. gadu sākuma ir realizēti daudzi pārrobežu sadarbības projekti, tomēr nevar teikt, ka šajā laikā būtu izveidotas daudzveidīgas un iedzīvotāju plaši pārstāvētas reģionālas nevalstiskās organizācijas. Tāpat ir daudz jautājumu, uz kuriem atbildot skaidri parādās, ka daudzas Baltijas jūras reģiona piedāvātās iespējas vēl līdz galam nav izmantotas. Piemēram, pieņemot, ka Baltijas iedzīvotāju interese par Ziemeļvalstu valodām, kultūru, sadzīvi un politiskajām norisēm kopš neatkarības atjaunošanas ir pieaugusi, vai pietiekami bieži Baltijas valstu sabiedriskajos televīzijas kanālos tiek rādīti oriģinālrādījumi un programmas par aktuālajiem notikumiem šajās piecās reģiona valstīs? Vai arī Ziemeļvalstu plašsaziņas līdzekļos tiek regulāri

veidoti un rādīti raidījumi par aktuālo situāciju Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, tādējādi veicinot kopīgas Baltijas un Ziemeļvalstu identitātes veidošanos? Vai Ziemeļvalstu studenti plaši izmanto Baltijas valstu augstskolu piedāvātās studiju iespējas? Vai pēdējo gadu laikā ir vērojams tāds pats Ziemeļvalstu studētgrībētāju skaita pieaugums, kāds tas ir no Austrumu partnerības reģiona un Centrālāzijas valstīm? Šie ir tikai daži jautājumi. Uz tiem atbildot apstiprinās, ka vēl ir daudz darāmā, lai vēl vairāk stiprinātu Baltijas un Ziemeļvalstu identitātes veidošanos praksē. Tajā pašā laikā nedrīkst nenovērtēt jau sasniegto, panākot daudz ciešāku sadarbību visos Baltijas un Ziemeļvalstu sadarbības līmeņos. Turklāt nekad iepriekš vēsturē nav bijusi tik liela sadarbība Baltijas un Ziemeļvalstu starpā, kāda tā ir patlaban.

Secinājumi

Pirms vairāk nekā desmit gadiem Ufe Elemans-Jensens, atbildot uz jautājumu, vai vienotības zudums Baltijas valstu starpā ir vērtējams kā negatīvs notikums, vai arī tas ir tikai loģiski, norādīja, ka tas ir pašsaprotami, ka Baltijas valstis, kuras tik daudzos veidos ir atšķirīgas, pēc neatkarības atjaunošanas ir centušās spodrināt savu individualitāti.³³ Atsaucoties uz Beniluksa valstu vienotību, Elemans-Jensens izteica cerību, ka “kā dūdien Latvija, Lietuva un Igaunija nonāks pie slēdziena, kas tas ir tikai viņu pašu interesēs apvienot spēkus, cik vien ir iespējams.”³⁴ Lai gan kopš šīs intervijas ir pagājuši desmit gadi, izteiktā cerība vēl nav piepildījusies. Tādi projekti kā, piemēram, Visaginas AES, kas uz laiku ir iesaldēta, un “Rail Baltica,” kuras uzsākšana ilgu gadus kavējās, parāda, ka praksē ir vēl daudz darāmā, lai panāktu ātru, izlēmīgu un vienotu Baltijas valstu rīcību, tajā skaitā, īstenojot vēsturiski svarīgus kopprojektus. Kā ir atzinis EP deputāts Roberts Zīle, komentējot Lietuvas dzelzceļa kompānijas “Lietuvos geležinkeliai” kavēšanos parakstīt līgumu par “Rail Baltica,” ziņāmā mērā ar Eiropas Komisijas rīcību un spiediena palīdzību ir panākta pilnīga visu iesaistīto pušu līdzdalība šajā projektā. Tā kā priekšā vēl ir šī projekta īstenošana, Roberts Zīle paredz, ka tā arī turpmāk “nebūs gluda.”³⁵ Tas savukārt apstiprina, ka, lai arī Latvijas ārpolitikā, līdzīgi kā kaimiņvalstīs Igaunijā un Lietuvā, tiek akcentēta Baltijas valstu sadarbība,

tomēr, iedziļinoties rūpīgāk šī ārpolitiskā strāvojuma izpausmēs un praktiskajā darbībā, parādās nevienprātība dažādos Baltijas valstu sadarbības līmeņos.

Baltijas valstu politiskā retorika joprojām ir tendēta uz pārāk lielu individualitāti un valsts unikalitāti. Raugoties no mūsdienām, var pieminēt Igaunijas izrāvienu ekonomikā, IT un inovāciju attīstībā, salīdzinot ar Latviju un Lietuvu, nemaz nerunājot par Igaunijas vēlmi sevi asociēt ar Ziemeļvalstu identitāti, pateicoties kopējam kultūras mantojumam ar Somiju. Arī atsevišķu Igaunijas politiķu un valsts augstāko amatpersonu izteikumi ir iezīmējuši Igaunijas skepsi par Baltijas valstu identitāti. Igaunijas prezidents Tomass Henriks Ilvess vairākkārt ir atzinis, ka ir kritisks, ja kāds izsakās visu Baltijas valstu vārdā vai lieto Baltijas valstu identitātes jēdzienu. Arī Lietuva nekautrējas akcentēt savas vēsturiskās attiecības ar Poliju un atrašanos tuvāk Centrāleiropai. Neapšaubāmi, ka šāda retorika jau kopš 90. gadu vidus ir mudinājusi Latvijas politiķus un ārlietu ministrus, kā, piemēram, Valdi Birkavu, veidot ciešu sadarbību ar Skandināvijas valstīm un akcentēt nepieciešamību attīstīt reģionālo sadarbību, kur Latvijai un Baltijas valstīm kopumā ir ierādīta centrāla vieta.³⁶ Arī “Dzintara vārtu” koncepcija ir lielā mērā saistīta ar sadarbības formātu attīstīšanu Baltijas jūras reģionā un Latvijas pievienošanu ES un NATO. Šajā gadījumā var runāt par Baltijas jūras reģionu kā tiltu uz darbību šajās starptautiskajās organizācijās.

Baltijas jūras reģiona strāvojums Latvijas ārpolitiskajā domāšanā turpina transformēties un meklēt pragmatiskākus veidus, kā veicināt reģionālo sadarbību un identitāti. Nereti literatūrā Beniluksa valstis (Beļģija, Nīderlande un Luksemburga) tiek apzīmēta kā politiski visintegrētākā ES valstu grupa. Līdzīgi kā Beniluksa valstis, kuru motivāciju sadarboties noteica ārējie faktori un apdraudējums jau Otrā pasaules kara laikā, arī Baltijas valstu sadarbība ir veidojusies un turpina attīstīties lielā mērā kā reakcija uz ģeopolitiskajām pārmaiņām reģionā. Lai arī Krievijas agresīvā ārpolitika ir uzskatāma par šķērslī vienotāka, vēl dinamiskāka un konkurētspējīgāka Baltijas jūras reģiona veidošanā, ir svarīgi sasaistīt dažādas reģionu valstu intereses politiskajos, ekonomikas, sociālajos un drošības jautājumos. Turklāt situācijā, kad Krievija rīkojas ne vien neparedzami, bet arī agresīvi, šiem jautājumiem ir jābūt ar prioritāru nozīmi. Svarīgi saprast, kā saturiski

un, pats galvenais, praktiski veicināt gan Baltijas valstu sadarbību, gan ciešo partnerību starp Baltijas un Ziemeļvalstīm. Ne mazāk svarīgs jautājums ir jaunu projektu veidošana ar Poliju un Vāciju. Turklāt svarīgi atcerēties, ka tieši Vācija bija viena no reģionālās sadarbības iniciatorēm, kura 1992. gadā kopā ar Dāniju ierosināja veidot BJVP. Ja 90. gadu sākuma šķīta, ka Vācijai būs vadošā loma visos ar reģionu saistītajos jautājumos, tad politiskajā un drošības jomā Vācijas loma ir bijusi vājāka nekā Skandināvijas valstīm. Ņemot vērā Baltijas jūras reģiona ģeogrāfisko izvietojumu, ar sadarbību ekonomikā, kultūrā un sociālajā jomā nepietiek. Ir nepieciešama Vācijas aktīva iesaiste arī tā saucamajos augstās politikas jautājumos.

Noslēgumā jāsecina, ka Baltijas jūras reģiona strāvojums ir bijis viens no noteicošajiem aspektiem Latvijas ārpolitiskajā domāšanā. Pirmajos gados pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas iesaiste Baltijas jūras reģiona formātos tika uzlūkota kā iespēja ātrāk atgriezties Eiropā. Jo īpaši labvēlīgā Ziemeļvalstu attieksme pret Baltijas valstīm un jaunizveidotie starpvaldību sadarbības formāti reģionā pavēra iespējas būt labāk sadzirdētiem starptautiskajā arēnā, kā arī deva iespēju pārņemt Ziemeļvalstu labās prakses piemērus valsts pārvaldes un demokrātiskas valsts veidošanā. Sākot ar 1995. gadu, kad Latvijas noteicošās prioritātes bija integrācija ES un NATO, reģionālā strāvojuma ideja pakāpeniski aizbīdījās tālākā plānā. Izņemot atsevišķas idejas un iniciatīvas, kā, piemēram, Valda Birkava “Dzintara vārtu” koncepcija, līdzdalība reģionālos formātos un Baltijas vienotības ideja kļuva par vienu no daudzajiem ārpolitikas virzieniem. Bieži vien politiķu izteikumiem par Baltijas valstu un Ziemeļvalstu tuvināšanos un paziņojumiem par nepieciešamību sekmēt Baltijas valstu sadarbību nebija seguma un nesevoja praktiskas darbības. Līdz ar iestāšanos ES un NATO reģionālās dimensijas nozīme Latvijas ārpolitiskajā domāšanā pieauga un bija vērojama liela interese par viedokļu apmaiņu un nostāju saskaņošanu aktuālos ārpolitikas jautājumos. Savukārt daudz pragmatiskāka pieeja Latvijas dalībai reģionālajos formātos aizsākās 2008. gada ekonomiskās krīzes iespaidā, kad samazināta budžeta apstākļos Latvija bija spiesta izsvērtāk un tālredzīgāk izmantot reģionālo formātu priekšrocības. Tāpat jāatzīmē, ka Krievijas prettiesiskā Krimas aneksija un destabilizācija Ukrainā ir likusi pārskatīt līdzšinējo Baltijas valstu sadarbību un domāt par veidiem, kā to stiprināt, piemēram, drošības un

aizsardzības jomā. Paredzams, ka tuvākajos gados šī sadarbība vēl vairāk nostiprināsies, ko lielā mērā noteiks Krievijas neprognozējamā un agresīvā ārpolitika. Tajā pašā laikā nevar prognozēt, ka sadarbība būs tikpat raita arī citās jomās un projektos. Baltijas valstu kopprojekts “Rail Baltica” zināmā mērā būs lakmusa papīrs Baltijas valstu vienotības idejai. Līdz šim arī ārējie draudi un izaicinājumi, nevis kopīgas iniciatīvas un daudzveidīgi projekti ir bijuši motivējošāki faktori ciešākai Baltijas valstu sadarbībai. Lai arī varam būt droši, ka Baltijas valstu sadarbības veicināšana arī turpmāk būs viens no prioritārajiem Latvijas ārpolitikas virzieniem ne vien aizsardzības jomā, bet arī ekonomikā, kultūrā, inovācijas un pētniecībā, varam izteikt cerību, ka ārlietās būs daudz vairāk oriģinālu reģionālo iniciatīvu, kuras arī turpmāk tiks attīstītas un praktiski iedzīvinātas Baltijas valstu kopprojektos. Turklāt ar neatlaidīgu Latvijas politiķu, diplomātu un sabiedriskās domas veidotāju atbalstu un idejām šāds vienots Baltijas sadarbības modelis pavērs lielākas iespējas veiksmīgāk attīstīt novatoriskus un pat ambiciozus projektus Baltijas jūras reģionā.

Atsauces

- ¹ Ar Baltijas jūras reģiona valstīm tiek saprastas Baltijas valstis (Latvija, Lietuva, Igaunija), Ziemeļvalstis (Dānija, Islande, Norvēģija, Somija, Zviedrija), Ziemeļvācija, Ziemeļpolija un Krievijas Ziemeļrietumu reģions.
- ² Intervija ar Jāni Jurkānu, Rīga, 2016. gada 14. jūlijs.
- ³ Jānis Silis, “Rīgā ierodas Dānijas parlamentieši,” *Diena*, 1991. gada 13. februāris, 1.
- ⁴ “Rīgā ieradīs Dānijas ārlietu ministrs,” *Diena*, 1991. gada 10. septembris, 1.
- ⁵ Mihails Gorbačovs, kas, piemēram, 1991. gada jūnijā apmeklēja Norvēģiju un Zviedriju, neizsacīja ne vismazāko vēlēšanos apmeklēt Dāniju. Turklāt šajā laikā izskanēja ierosinājumi veikt pretpasākumus attiecībā uz Dāniju. Izgūts no: LETA – “Baltija,” “Gorbačovs dusmojas uz Dāniju,” *Jelgavas ziņotājs*, 1991. gada 22. maijs, 1.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ “J.S. Genšera paziņojums. Brīvā Latvija: Apvienotā “Londonas Avīze un Latvija,”” *Diena*, 1991. gada 2. septembris.
- ⁸ Intervija ar Jāni Jurkānu, Rīga, 2016. gada 14. jūlijs.
- ⁹ “Baltijas asamblejai – 5,” *Latvijas Vēstnesis*, 1996. gada 8. novembris, <https://www.vestnesis.lv/ta/id/41199>
- ¹⁰ Artis Pabriks un Karls Bilts, “Baltijas jūras reģions – visdinamiskākais pasaulē,” *Diena*, 2007. gada 2. jūlijs, <http://www.diena.lv/arhivs/baltijas-juras-regions-visdinamiskakais-pasaule-13178723>
- ¹¹ “Mūsu un kaimiņu drošībai un labklājībai,” *Latvijas Vēstnesis*, 1997. gada 19. novembrī, <https://www.vestnesis.lv/ta/id/31003>
- ¹² “Latvijai – “Dzintara vārtus,”” *Laiks*, 1997. gada 27. decembris, 5.
- ¹³ Turpat.

- ¹⁴ Valdis Birkavs and Søren Gade, *NB8 Wise Men Report*, August, 2010, <http://www.mfa.gov.lv/en/news/press-releases/2010/august/27-01/>
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ BNS, "Prezidents nākotnē pieļauj kopīgu Baltijas valstu armijas izveidi," *Lauku Avīze*, 2013. gada 13. jūlijs, <http://www.la.lv/prezidents-nakotne-pielauj-kopigu-baltijas-valstu-armijas-izveidi-2/>
- ¹⁷ Turpat.
- ¹⁸ "Pabrikas vienotas Baltijas armijas izveidošanu atzīst par interesantu ideju, taču nerealizējamu," Sargs.lv, 2013. gada 23. jūlijs, <http://www.sargs.lv/Zinas/Latvija/2013/07/23-01.aspx>
- ¹⁹ "Igaunijas ministrs skeptiski vērtē Bērziņa ideju par kopīgu Baltijas armiju," Sargs.lv, 2013. gada 22. jūlijs, <http://www.sargs.lv/Zinas/Baltija/2013/07/22-02.aspx>
- ²⁰ Lietuvas dzelzceļa kompānija "Lietuvas geležinkelīai" bija vienīgā no deviņām projektā iesaistītajām institūcijām, kura līgumu par "Rail Baltica" izpildes un finansēšanas nosacījumiem parakstīja 8. oktobrī. Kavēšanās iemesls bija saistīts ar pastāvošo konfliktu starp kopuzņēmuma vadību un Lietuvas dzelzceļa kompāniju "Lietuvas geležinkelīai."
- ²¹ LETA, "Rubesa: Vienošanās par Rail Baltica līgumu panākta, Baltijas valstis to paraksta," *Diena*, 2016. gada 30. septembris, http://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/rubesa-vienosanas-par-rail-baltica_ligumu-panakta-baltijas-valstis-to-paraksta-papildinats-1607-14156335
- ²² Saeimas Preses dienests, "S.Āboltiņa Baltijas parlamentāriešiem: sadarbība enerģētiskā un Rail Baltica projekts ir ne tikai ekonomisks, bet arī svarīgs ģeopolitiskais jautājums," Latvija Republikas Saeima, 2013. gada 29. novembris, <http://www.saeima.lv/lv/par-saeimu/saeimas-darbs/saeimas-priekssedetaja-solvita-aboltina/saeimas-priekssedetajas-aktualitates-2>
- ²³ Members of the European Parliament, "Open Letter to the Governments of Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Poland," Brussels, May 13, 2016, http://www.robertszile.lv/wp-content/uploads/2016/05/RZ-OpenLetter_LV_20160517.pdf
- ²⁴ Eiropas Parlaments – Informācijas birojs Latvijā, "Latvijas eiroparlamentāriešu atskaite par 2. darba gadu, darbojoties EP komitejās," 2016. gada 19. septembris, http://www.europarl.lv/lv/jaunumi/2016_/septembris_jaunumi/latvijas-eiroparlament-riestu-atskaite-par-2.-darba-gadu--darbojoties-ep-komitej-s.html
- ²⁵ Saeimas Preses dienests, "Lolita Čigāne: dzelzceļa projekts "Rail Baltica" ir gadsimta ieguvums Latvijas ekonomikai," Latvijas Republikas Saeima, 2016. gada 30. septembris, <http://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/25157-lolita-cigane-dzelzcela-projekts-rail-baltica-ir-gadsimta-ieguvums-latvijas-ekonomikai>
- ²⁶ "Intervija ar Latvijas Republikas prezidenti Vairu Viķi-Freibergu," *Latvijas Vēstnesis*, 1999. gada 26. oktobris, <https://www.vestnesis.lv/ta/id/16680>
- ²⁷ Ainārs Dimants, "Latvijas prezidentūra pie Baltijas jūras," *Diena*, 1997. gada 27. janvāris, <http://www.diena.lv/arhivs/latvijas-prezidentura-pie-baltijas-juras-10002267>
- ²⁸ Artis Pabriks, "Latvijas ārpolitika vienkāršotā redzējumā," *Diena*, 1998. gada 24. augusts, <http://www.diena.lv/arhivs/latvijas-arpolitika-vienkarsota-redzejuma-10315383>
- ²⁹ Osvalds Zebris, "Lembergs atkārtoti kritizē Ziemeļu dimensijas projektu," *Diena*, 1999. gada 8. aprīlis, <http://www.diena.lv/arhivs/lembergs-atkartoti-kritize-ziemelu-dimensijas-projektu-10426898>
- ³⁰ Ņemot vērā, ka Baltijas jūras reģions ir viena no ES prioritātēm atbilstoši 2009. gada oktobrī Eiropadomē pieņemtajai ES Stratēģijai Baltijas jūras reģionam, tad pēdējo desmit gadu laikā īstenotie ZD projekti ir apliecinājums šādas iniciatīvas nepieciešamībai un nozīmīgumam. Skatoties no Latvijas pozīcijām, ZD ir vērtīga starpvalstu platforma, ar kuras

palīdzību īstenot konkrētus pārrobežas un nozaru partnerības sadarbības projektus, iesaistot Krievijas ziemeļu reģionu un Baltkrieviju. ZD Vides partnerība, ZD Sabiedrības veselības un sociālās labklājības partnerība, ZD Transporta un loģistikas partnerība, ZD Kultūras partnerība, ZD Institūts un ZD Biznesa padome ir nozīmīgākie ZD sadarbības ietvari, kuri apliecina ZD nozīmi Baltijas jūras reģiona identitātes veidošanā.

- ³¹ “Rūpēs par Baltijas jūras tautu nākotni,” *Latvijas Vēstnesis*, 2003. gada 7. oktobris, <https://www.vestnesis.lv/ta/id/79624>
- ³² Didzis Kļaviņš, Toms Rostoks, and Žaneta Ozoliņa, “Foreign Policy “On the Cheap: Latvia’s Foreign Policy Experience from the Economic Crisis,” *Journal of Baltic Studies*, Vol. 45, Iss. 4 (2014), 10-12.
- ³³ Edijs Bošs, TVNET/LTV Panorāma, ““100. pants.” Dānijas ārpolitikas biedrības vadītājs Ufe Elemans Jensens,” TVNET, 2005. gada 4. maijs, http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/293122-100_pants_danijas_arpolitikas_biedribas_vaditajs_ufe_elemans_jensens
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ LSM.LV ziņu redakcija, “Beidzot parakstīts līgums par “Rail Baltica” izpildes un finansēšanas nosacījumiem,” 2016. gada 8. oktobris, <http://www.lsm.lv/lv/raksts/ekonomika/zinas/beidzot-parakstits-ligums-par-rail-baltica-izpildes-un-finansesanas-nosacijumiem.a204532/>
- ³⁶ Daunis Auers, “Igaunija, Latvija un Lietuva Eiropa Savienībā. Vai Baltijas valstu sadarbība?” no Žaneta Ozoliņa, red., *Latvijas ārpolitika un “robežu paplašināšana”* (Stratēģiskās analīzes komisija, Rīga: Zinātne, 2006), 50.

Ekonomiskais pragmatisms Latvijā – business pāri visam

ALDIS AUSTERS

Ekonomiskais pragmatisms ir politiskās domas virziens, kurš priekšplānā izvirza valsts ekonomiskās attīstības problemātiku, pārējos jautājumus, tajā skaitā ideoloģiskos, iekšpolitiskos un ārpolitiskos, pakārtojot attīstības izaicinājumiem. Proti, saskaņā ar ekonomisko pragmatismu, ārpolitika ir veidojama, pirmkārt, vadoties pēc valsts ekonomiskajām interesēm, citus aspektus, tajā skaitā integrāciju Eiropas Savienībā, dalību NATO un citās Rietumu organizācijās izvērtējot no šīs dalības potenciālā pienesuma valsts ekonomikai. Precīzāk, (a) valsts tēriņiem ārējās politikas īstenošanai, t. sk., diplomātisko pārstāvniecību tikla izvēršanai, jābūt ekonomiski pamatotai; (b) integrācija kādā no ekonomiskajiem blokiem, piemēram, Eiropas Savienībā, nevar notikt uz attiecību pavājināšanās rēķina ar alternatīvajiem tirgiem, kā, piemēram, Krieviju un citām bijušās PSRS valstīm; (c) integrācijai ekonomiski spēcīgāku valstu apvienībās ir jābūt samērīgai ar valsts konkurētspējas attīstību un nedrīkst apdraudēt iedzīvotāju sociālekonomiskos apstākļus un (d) morāla rakstura ārpolitikas iniciatīvas pieļaujamas tikai tādā apmērā, cik tās neapdraud valsts ārējās ekonomiskās intereses.

Latvijā pragmatiskās domas virzienam vislielākais atbalsts vienmēr ir bijis starp uzņēmējiem, kuri, izmantojot dažādus ietekmēšanas līdzekļus, nereti ir spējuši iespaidot politisko un valsts pārvaldes institūciju lēmumus savās interesēs. Līdz šim pragmatismam ir bijis sporādisks raksturs un to nevar uzskatīt par apzināti patstāvīgu politiskās domas virzienu. Ir bijuši mēģinājumi formulēt Latvijas pragmatiskās ekonomiskās intereses arī akadēmiskā līmenī – šeit jāpiemin profesora Ervida Grinovska, akademiķa Pētera Guļāna un citu ekonomistu domas – taču joprojām nav radīta aptveroša ekonomiskā pragmatisma programma nedz akadēmiskā, nedz politiskā līmenī. Šeit vietā bijušā premjera un ārlietu ministra Valda Birkava novērojums, ka “spēcīga, analītiska opozīcija [Eiropas Savienības atbalstītājiem] būtu devusi Latvijai lielāku labumu nekā neargumentēta kladzināšana.”¹

Ekonomiskā pragmatisma domas virziena vektoru Latvijā lielā mērā ir noteikusi ekonomisko aktoru uztvere par to, kā uz vienu vai otru Latvijas valdības iniciatīvu reaģēs ekonomiski nozīmīgākās partnervalstis. Šādas kritiskās iniciatīvas Latvijas gadījumā ir bijušas saistītas ar Latvijas ģeopolitisko orientāciju uz Rietumiem, sabiedrības saliedētību un krievvalodīgo iedzīvotāju kopienas tiesībām, attieksmi pret valstīm, kuras ir ierobežojušas demokrātiju un pārkāpj cilvēktiesības, attieksmi pret valstīm, kuras ir īstenojušas agresiju pret trešajām valstīm.

Jāatzīmē gan, ka bez pragmatiskajiem uzņēmējiem un viņu intereses pārstāvošajiem politiskajiem spēkiem Latvijā ir arī tādas partijas kā, piemēram, Latvijas Sociālistu partija (aizliegtās Latvijas Komunistiskās partijas mantiniece), “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā,” “Saskaņa,” kuras neatbalsta valsts rietumniecisko kursu un popularizē ciešākas attiecības ar Krieviju ideoloģisku un etnisku interešu motivētas. Tā kā šos spēkus ekonomiskie jautājumi primāri neinteresē, tie nav uzskatāmi par ekonomiskajiem pragmatikiem.

Nozaru griezumā ekonomiskie grupējumi, kuri visaktīvāk ir atbalstījuši pragmatisko ārējās ekonomiskās politikas virzienu, ir pārtikas ražotāji, kuru produkcijai ir plašākās noieta iespējas tradicionālajos tirgos Austrumos. Pārējās nozares, kurām ir izteiktas intereses Austrumos un kuras tiks aplūkotas šajā apskatā, ir tranzīta un loģistikas bizness un finanšu sektors.

Ekonomiskais pragmatisms un politika

Pirmajos gados pēc neatkarības atgūšanas, pēc bipolārā pasaules dalījuma sabrukuma, Latvijas lideriem bija jaušamas grūtības noorientēties jaunajā pasaules situācijā. Pēc tam, kad Krievija bija atzinusi Latvijas valstiskumu jau 1991. gada augustā, valdība eiforiska pārliecība, ka Krievija būs uzticams ekonomiskās sadarbības partneris. Turklāt Rietumu valdību un starptautisko organizāciju kavēšanās ar Latvijas atzišanu veicināja šaubas par Latvijas izredzēm integrēties Rietumu pasaulē pārredzamā nākotnē. Pirmais atjaunotās Latvijas ārlietu ministrs Jānis Jurkāns valsts ārpolitiskos virzienus raksturoja kā vienlaicīgu darbību gan Rietumu, gan Austrumu virzienā.² Viņaprāt, Latvijai ideālais variants bija demilitarizācija un neitralitāte. Līdzīgās domās tolaik, 1990. gada maijā, bija arī pirmās valdības vadītājs Ivars Godmanis, kurš redzēja Latvijas attiecības ar PSRS

pēc analogijas ar Somijas attiecībām kā finlandizāciju. Arī valsts augstākā amatpersona Anatolijs Gorbunovs uzstāja, ka Latvijai ir jāisteno savs īpatnais ģeopolitiskais un kultūrvēsturiskais stāvoklis, ceļot tiltu starp Rietumiem un Austrumiem.³

Tikai pamazām, skaidrāk iezīmējoties iespējam Eiropas Savienības virzienā un pasliktinoties attiecībām ar Krieviju, veidojās Latvijas rietumnieciskā orientācija. Šo pragmatisma un rietumnieciski-liberālo ideju mijiedarbi labi raksturo trīs 90. gadu Latvijas valdību deklarācijas par iecerēto darbību. Proti, runa ir par Valda Birkava (1993–1994), Māra Gaiļa (1994–1995) un Viļa Krištopāna (1998–1999) valdībām, precīzāk – to pozicionēšanos ārējās ekonomiskās darbības jomā. Visu šo trīs valdību vadītāji pārstāvēja vienu politisko spēku, tolaik ietekmīgo liberālo un rietumniecisko partiju “Latvijas ceļš.”⁴ Salīdzinot šīs deklarācijas, kļūst redzams, kā deviņdesmitajos gados Latvijā ir evolucionējusi ārējā ekonomiskā doma.

Birkava valdības fokusā, spriežot pēc deklarācijas, 1993. gadā bija tikai saimnieciskās transformācijas jautājumi. Integrācija Eiropas ekonomiskajā sistēmā tiek izvirzīta kā valsts ilgtermiņa ekonomiskās stratēģijas doktrīna, kuras galamērķis ir pievienošanās Eiropas Savienībai (tobrīd Eiropas Kopienai). Vienlaicīgi deklarācijā tiek runāts par to, ka sākotnējā posmā Latvijai ir jāspēlē starptautiska vidutāja loma, kurā galvenā nozīme būs tirdzniecības, transporta, tūrisma, telekomunikāciju, kā arī biržu un banku sistēmas attīstībai. Turklāt atsevišķā paragrāfā tiek atzīmēts, ka ir atbalstāma tikai tāda ieauģšana Eiropā, kas neiznīcina Latvijas savdabību, un ka Latvijai jāpaliek atvērtai pret citām ekonomiskām telpām kā Rietumos, tā Austrumos.⁵

Valda Birkava valdība bija koalīcijas valdība starp liberālo “Latvijas ceļu” (LC) un mēreni konservatīvo “Latvijas Zemnieku savienību” (LZS). Tas, ka deklarācijā netiek runāts par ārpolitiku, turklāt ārpolitiskās darbības virzieni tiek definēti, izejot no saimniecisko interešu skatupunkta, tam laikam ir ļoti raksturīgi. Pirmkārt, pati partija tapšanas stadijā ir tiekusies veidot ciešas saiknes ar noteiktiem topošās ekonomiskās elites grupējumiem. Otrkārt, Latvijas ekonomiskais stāvoklis bija nepaskaužams – “šoka terapijas” un transformācijas iespaidā turpinājās tautsaimniecības sabrukums, turklāt bija problēmas ar izejvielu piegādēm no Austrumiem. Treškārt, tobrīd vēl nebija pārliecības, vai un kad Krievija izvedīs karaspēku no Latvijas, tāpēc, lai nekaitinātu draugus

Krievijā, t. sk. Borisu Jeļcinu, un apmierinātu tolaik ietekmīgo padomju saimniecisko aprindu rūpes, kurām bija nesalīdzināmi lielāks iespaids uz LZS nekā uz LC, tiek izvēlēta šāda pragmatiska pieeja. Jāatzīmē, ka Birkava valdības mūžs nebija ilgs: LC un LZS pretrunīgās intereses, kuras bija iebūvētas jau valdības deklarācijā, ātri vien pārvērtās atklātā konfliktā un koalīcijas sabrukumā 1994. gada jūlijā.⁶

Nākamā valdība Māra Gaiļa vadībā tika izveidota drīz pēc Birkava valdības demisijas, un pretstatā Birkava valdībai Gaiļa valdība tika veidota kā plašas koalīcijas valdība, kuras kodolu veidoja LC un no partijas “Saskaņa Latvijai – atdzimšana tautsaimniecībai” atšķēlušies deputāti, kuri bija apvienojušies “Tautsaimnieku politiskajā apvienībā.” Valdības apstiprināšanas brīdī Krievijas armija jau bija pametusi Latviju, tāpēc valdības darba priekšplānā tika izvirzīts jautājums par valsts iekšējās un ārējās drošības stiprināšanu. Attiecībā uz valsts ārpolitisko orientāciju deklarācijas valoda bija daudz skaidrāka. Tika akcentēta integrācija Eiropas politikajās, ekonomiskajās un drošības struktūrās kā priekšnosacījums dzīves līmeņa kāpumam Latvijā, kas hipotētiski varētu pat “pacelties līdz pasaules attīstīto valstu pirmajam desmitam.” Par savu mērķi valdība atzina pēc iespējas drīzāku iestāšanos Eiropas Padomē, kā arī – vēlāk – iekļaušanos Eiropas Savienībā. Līdzīgi kā Birkava valdības deklarācijā arī Gaiļa valdība akcentēja tikai tādu ieaugšanu Eiropā, kas neiznīcinātu Latvijas savdabību un ļautu tai vispusīgi attīstīties. Attiecībās ar Krieviju Gaiļa valdība priekšplānā izvirzīja šo attiecību, tajā skaitā saimniecisko, normalizēšanu.⁷ Gaiļa valdības laikā Saeima apstiprināja pirmo Latvijas ārpolitikas koncepciju. Valdības vēlme bija šādā veidā dot starptautiski skaidru signālu par konsekventu Latvijas ārpolitiskā kursa uzturēšanu. Balsojums notika 1995. gada 7. aprīlī un, kā atceras tā laika ārlietu ministrs Valdis Birkavs, kura vadībā stratēģija tika izstrādāta, debates bija neauglīgas, kas, viņaprāt, liecināja par Saeimas vairākuma nepārprotamu atbalstu noteiktajiem pamatvirzieniem.⁸ Debatēs gan ieskanējās arī pa kritiskai notij, turklāt no LC pārstāvju puses. Ojārs Kehris, piemēram, kritizēja ārpolitikas koncepciju par saimnieciskās dimensijas iztrūkumu. Viņaprāt situācijā, kad pienāk signāli par plāniem Krievijas naftas eksportu novirzīt prom no Latvijas, ārpolitikas uzdevumam ir jābūt piedāvāt Krievijai un citām NVS valstīm starptautiski visizdevīgāko tranzīta ceļu no Austrumiem uz Rietumiem.⁹

6. Saeimas vēlēšanu rezultāts, kā bija gaidīts, bija sadrumstalota Saeima (11 partijas) un, Birkava vārdiem runājot, “raiba kā dzeņa vēders.” Tas sagādāja ievērojamas grūtības valdības veidošanā. Šajā laikā uz politiskās skatuves parādījās vairākas partijas, kuras atbilda ekonomiskā pragmatisma nišai. Vispirms jāmin Alberta Kaula veidotā Latvijas Vienības partija (ieguva 8 vietas), kurā bija apvienojušies bijušo kolhozu priekšsēdētāji un kuri uzstāja uz kolektīvo saimniecību saglabāšanu un ciešu ekonomisko saišu veidošanu ar Krieviju. Otrs spēks bija demokrātiskā partija “Saimnieks” (ieguva visvairāk – 18 – vietas). Partija radās 1995. gada pavasarī, apvienojoties Demokrātiskajai partijai un partijai “Saimnieks.” Tā bija kreisi orientēta partija, kura puda atbalstu lielākai valsts lomai tautsaimniecībā, banku sektora regulācijai, subsīdijām zemniekiem un valsts uzņēmumiem, palielinātām pensijām. Partija arī uzstāja, ka nepieciešams jūtami uzlabot attiecības ar Krieviju, kas ir Latvijas ražojumu galvenais noietu tirgus. No šejienes arī izrietēja partijas piesardzīgā attieksme pret Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā un NATO.¹⁰

Pēc neveiksmīgiem mēģinājumiem izveidot kreisi centrisko valdību populistiski spēki faktiski sašķēlās, atsloddami labēji centrisko valdību darbu. LC, nespēdams panākt sava pārstāvja izvirzīšanu premjera amatam, kopā ar koalīcijas partneriem tomēr veidoja visas valdības 6. Saeimas laikā (ar Andri Šķēli un Gundaru Krastu priekšgalā).¹¹

Viļa Krištopāna valdība tika veidota tūlīt pēc 7. Saeimas vēlēšanām, kuras notika 1998. gada oktobrī. 7. Saeimā mandātus ieguva sešas partijas: trīs no iepriekšējās Saeimas (LC, TB/LNNK, Saskaņa) un trīs jauni politiskie spēki (Tautas partija, Latvijas Sociāldemokrātu apvienība un Jaunā partija). Sociāldemokrātu apvienība bija mēreno padomju laika nomenklatūristu un arodbiedrību partija, savukārt Tautas partija un Jaunā partija bija orientētas uz uzņēmēju, tātad kapitāla interesēm. Visas trīs jaunās partijas atbalstīja Latvijas virzību uz Eiropas Savienību, taču katra no sava skatupunkta: Jaunā partija un sociāldemokrāti uzstāja vienlaikus uz vienlīdz aktīvu politiku Austrumu un Rietumu virzienā, tomēr, ja Jaunā partija saskatīja nozīmi valsts saimniecisko interešu lomas palielināšanai ārpolitikā, tad sociāldemokrāti – lielo valsts uzņēmumu privatizācijas apstādināšanā un valsts monopolu atjaunošanā. Tautas partijas skatījums bija racionālāks un vienlaikus liberālāks – proti, aktīvs darbs liberālas

tirgus ekonomikas reformu īstenošanā. Līdz ar to par ekonomiskā pragmatisma tradīcijas turpinātāju var uzskatīt Jauno partiju.

Starplaikā, košs pēdējo reizi valdību veidoja LC pārstāvis, Latviju bija skāruši vairāki nozīmīgi notikumi. Pirmkārt, atšķirībā no Igaunijas Latvija netika uzaicināta uz iestāšanās sarunām Eiropas Savienībā. Otrkārt, 1998. gada augustā Krievija pasludināja maksātnespēju, kas nesa ievērojamus zaudējumus Latvijas ekonomikai. Krištopāna valdību veidoja četri spēki: LC, TB/LNNK, Latvijas Sociāldemokrātu apvienība un Jaunā partija. Izveidojies politiskais un ekonomiskais izmisums atrada atspoguļojumu Krištopāna valdības deklarācijā, kurā melns uz balta bija rakstīts, ka “Latvijas valdība apzinās, ka iestāšanās Eiropas Savienībā ir latviešu tautas un Latvijas valsts izdzīvošanas garantija.” Vienlaikus jaunā valdība iestājās par stabilām, uz savstarpējas cieņas un partnerības pamata veidotām kaimiņattiecībām ar Krieviju un ka jāpanāk jauns sākums attiecībām ar Krieviju, brīvs no vēsturiskiem un ideoloģiskiem aizspriedumiem.¹²

Krištopāna valdība darbojās līdz 1999. gada jūlijam, tātad tikai pusgadu. Lai arī tās mūžs nebija ilgs, tā noslēdza zināmu ārpolitisko ideju formācijas ciklu: no integrācijas Rietumu struktūrās kā saimnieciskas nepieciešamības līdz identitātes līmeņa apņēmībai būt pilntiesīgiem dalībniekiem Rietumu ekonomiskajās un politiskajās organizācijās. Tālākās Latvijas valdības no šī uzstādījuma nav atkāpušās. Piemēram, Indulis Emsis (pārstāvēja Zaļo un Zemnieku savienību), savā uzrunā Saeimai 2004. gada 9. martā pirms balsojuma par viņa valdību brīdināja nepārprast eirointegrāciju un nekaunēties atbalstīt nacionālā kapitāla izaugsmi, pretējā gadījumā Latvija var kļūt par koloniālu valsti, kura ļauj nesaudzīgi ekspluatēt savas dabas vērtības. Emsis arī atzīmēja, ka iestāšanās Eiropas Savienībā nebūt nenozīmē, ka Latvijas ekonomiskajai ģeogrāfijai jānoslēdzas tikai Eiropas kontinentā. Tieši otrādi – jāizmanto Eiropas Savienības dalībvalsts statuss, lai meklētu ekonomiskos partnerus arī citās pasaules malās, un šādā kontekstā ir jāpadomā par jaunu vēstniecību atklāšanu un ekonomisko interešu pārstāvniecības kadru nostiprināšanu jau funkcionējošajās vēstniecībās.¹³

Kopš 1999. gada ekonomiskā pragmatisma “stafetes nūjiņas” nesēji Saeimā ir nomainījuši viens otru, tāpat kā tās noticis arī liberālo un eiropeisko spēku flangā. 2000. gadu sākumā Jaunās partijas vadībā izvirzījās Ainārs Šlesers, kurš vēlāk partiju pārveidoja par Latvijas Pirmo partiju un pēc tam par apvienību

“Latvijas Pirmā partija/Latvijas ceļš,” un līdz ar kura personīgo turību auga arī ekonomiskās intereses Krievijas virzienā. Līdzīgi arī Andra Šķēles vadītā Tautas partija, iepinoties arvien jaunus korupcijas skandālos, pamazām sāka atkāpties no agrākajiem liberālajiem uzstādījumiem, dodot priekšroku sadarbībai ar Austrumiem.¹⁴ Pirms 10. Saeimas vēlēšanām Šlesers un Šķēle apvienoja spēkus, izveidojot kopīgu apvienību “Par labu Latviju.” Visbeidzot, Zaļo un Zemnieku savienība, pēc 2002. gada vēlēšanām atguvusi jaunu elpu, arvien izteiktāk ir sliekusies uz sadarbību ar Krieviju. Par partijā pieaugošo pragmatisko noskaņojumu liecināja partijas neformālā lidera Aivara Lemberga arvien biežākie nedraudzīgie izteikumi par Eiropas Savienību un NATO. Arī Māra Kučinska valdības trīs “zaļzemnieku” ministru slepenās sarunas ar Krievijas amatpersonām par eksporta ierobežojumu atvieglošanu 2016. gada vasarā un partijas pārstāvju iebildumi pret Latvijas dalību Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijā (OECD) liecina par partijā dominējošo pragmatisko noskaņojumu.¹⁵ Ekonomisko pragmatismu pārstāvošo partiju apkopojums dažādos Saeimas sasaukumos kopš neatkarības atjaunošanas ir attēlots tabulā.

Ekonomisko pragmatismu pārstāvošie politiskie spēki Saeimā kopš 1993. gada			
Sasaukums	Partijas nosaukums	Vietas Saeimā	Līderis(-i)
5. Saeima (1993-1995)	Demokrātiskā Centra partija “Saskaņa Latvijai – atdzimšana tautsaimniecībai”	5 13	Aivars Kreituss Jānis Jurkāns
6. Saeima (1995-1998)	Demokrātiskā partija “Saimnieks” Latvijas Vienības partija	18 8	Ziedonis Čevers Alberts Kauls
7. Saeima (1998-2002)	Jaunā partija	8	Ainārs Šlesers
8. Saeima (2002-2006)	Latvijas Pirmā partija	10	Ainārs Šlesers
9. Saeima (2006-2010)	Latvijas Pirmā partija/Latvijas ceļš	10	Ainārs Šlesers
10. Saeima (2010-2011)	Partiju apvienība “Par Labu Latviju!”	8	Ainārs Šlesers, Andris Šķēle
11. Saeima (2011-2014)	Zaļo un Zemnieku savienība	13	Aivars Lembergs
12. Saeima (2014-šobrīd)	Zaļo un Zemnieku savienība	21	Aivars Lembergs

Naivais pragmatisms – Latvija kā “maizes klēts” plašajai Krievijai

Ekonomiskais pragmatisms bija izteikti populārs pirmajos gados pēc neatkarības atgūšanas 1991. gadā. Tā dzinuļi bija vairāki. Pirmkārt, pārliecība, ka arī pēc Latvijas neatkarības atgūšanas ekonomiskās attiecības ar Krieviju saglabāsies agrākajā līmenī, jo “Krievija taču nevarēs iztikt bez Latvijas pārtikas un rūpnieciskajiem ražojumiem.” Šo pārliecību stiprināja fakts, ka 80. gadu nogalē Latvija bija viens no PSRS industriāli attīstītākajiem reģioniem un, neskatoties uz hronisku pārtikas un rūpniecības preču deficītu vietējos veikalos, Latvijā tolaik bija bāzēti daudzi vissavienības mēroga uzņēmumi, kuri ražoja produkciju ne tikai plašajam padomju tirgum, bet arī PSRS sadraudzības valstīm. Ciešie personīgie kontakti ar citu PSRS republiku līderiem radīja pārliecību, ka lietas, neskatoties uz kardināli izmainīto politisko fonu, varēs tikt turpinātas kā agrāk – “sirojot par Maskavas gaitenīem un izsītot fondus.”

Otrkārt, padomju ekonomiskais mantojums izrādījās pārāk smags slogs. Vietējam tirgum nesamērīgas ražošanas jaudas, tehnoloģiskā atpalicība un neatbilstība Rietumu konkurētspējīgo tautsaimniecību struktūrai, ražotāju atkarība no subsidētajām piegādēm no PSRS republikām un tirgzinību, kā arī Rietumu valodu zināšanu trūkums apvienojumā ar brūkošo ekonomiku bija radījis iespaidu par nepārvaramu – vismaz ne tuvāko desmitgažu laikā – ekonomisko atpalicību. Šādos apstākļos ideja par Rietumu integrāciju nešķita īpaši saprātīga. Latvijas Tautas frontes priekšsēdētājs Dainis Īvāns tā laika stāvokli ir raksturojis gana daiļrunīgi, proti: “Mums taču pat sapnī nerādījās, ka Latviju kādreiz uzņems Eiropas Savienībā – nekas tāds mums pat prātā nenāca.”¹⁶

Reizē ar PSRS sabrukumu pajuka arī iestrādātā izejvielu piegādes shēma un norēķinu sistēma, kas likumsakarīgi noveda pie valsts uzņēmumu gala.¹⁷ Darba kārtībā izvirzījās jautājums par to, kā mazināt atkarību no bijušās PSRS noieta tirgiem un panākt, lai mūsu valstī ražotā produkcija būtu vajadzīga arī Rietumos un citur pasaulē.¹⁸ Tolaik bija cilvēki, kā Alberts Kauls, kuri paredzēja šādas sekas. Jau 1990. gadā Kaulam bija bažas par pārāk straujas atšķelšanās no Krievijas negatīvo ietekmi uz Latvijas tautsaimniecību. Viņa ieskatā “pasludināt neatkarību vēl nenozīmē to iegūt,” it īpaši,

ja nav konsekvantas ekonomiskās programmas, “no kurienes ņemsim to, ko agrāk Latvijā ievada no citām republikām” un “ko iesākt ar mūsu mašīnbūves, radioelektronikas un tekstilrūpniecības uzņēmumiem, kuri var pastāvēt, tikai uzturot ciešus ekonomiskos sakarus ar Padomju Savienību?”¹⁹

Kā alternatīva ekonomiskā programma tika piedāvāts saglabāt nozīmīgākos ražošanas uzņēmumus valsts īpašumā, saglabāt arī kooperatīvos lauksaimniecības uzņēmumus un uzturēt ciešas ekonomiskās saites ar Krieviju un citām PSRS republikām. Šīs programmas ierosinātais bija Padomju Savienības mērogā pazīstamās agrofirmas “Ādaži” priekšsēdētājs Alberts Kauls (“visslavenākās lielsaimniecības visslavenākais vadītājs”²⁰) un citi tā dēvētie “sarkanie baroni” – Latvijas lielāko kolhozu priekšsēdētāji, kuri sākotnēji pulcējās ap Latvijas Lauksaimnieku savienību, bet pēcāk pievienojās Kaula izveidotajai Vienības partijai. Pašpārliciecināti, problēmu risināšanā paļāvās uz personīgo kontaktu nozīmi, turklāt pieraduši pie centra subsidijām pārāk riskēja, tāpēc nebija pielāgoti darbībai atklātas konkurences apstākļos, tāpēc viņu agrofirmas viena pēc otras bankrotēja jau drīz pēc PSRS izjukšanas. Piedevām, pārtrūkstot piegādēm, viņu recepte bija doties uz Maskavu ierastajos “fondu sirojumos,” taču izrādījās, ka kapitālistiskās attiecības valdīja arī citās bijušās PSRS republikās un apmaiņā pret simboliskām dāvanām, kā “kažokādām, dārgiem dzērieniem un delikatesēm,” vairs nebija iespējams piekļūt nozīmīgiem labumiem. Tā teikt, valdīja princips “dots pret dotu.”

Kauls ticēja lauksaimnieku kooperācijai, tāpēc bija uzticīgs sociālisma idejai. Viņš uzskatīja, ka nedrīkst pieļaut “Latvijas pārvēršanu par trīsdesmito gadu muzeju.” Lielāka saimnieciskā patstāvība un privatizācija bija nepieciešama, atzina Kauls, taču atzīmēja arī, ka “[m]ūsdienu privatizācijas ceļš nav tas, kas gadsimta sākumā ienāca mūsu dzīvē” un ka tā jāsaista ar “šodienai atbilstošām formām – akciju sabiedrībām, paju sabiedrībām.” Būdams Latvijas zemkopības ministrs Andra Šķēles pirmajā valdībā (1995–1997), vērtējot stāvokli laukos, Kauls bija skarbs: “Galējais ekonomiskais liberālisms ir sekmējis saimniecisko anarhiju, laukos ir zaudēti iepriekšējo gadu kapitāla uzkrājumi, sagrauta ražošanas un sociālā infrastruktūra.”²¹

Alberts Kauls savā ziņā bija Andrieva Niedras līdzinieks. Lai gan Kaula elks no pirmās brīvas Latvijas laikiem bija Ulmanis, viņa personība,

domas un liktenis daudzējādā ziņā līdzinās Andrievam Niedram. Arī Niedra bija pragmatīks – bieži gan dēvēts par konservatīvu domātāju un, pretēji Kaulam, nebūt ne sociālisma piekritējs. Niedru, līdzīgi kā Kaulu, satrauca gan “nacionālā taisnīguma” vārdā īstenotā nepārdomātā zemes reforma, gan sekas no pārmērīgi straujās atdalīšanās no Krievijas (Padomju Savienības), jo kā viens, tā otrs neticēja, ka Latvija var būt saimnieciski veiksmīga atrauti no Krievijas. Turklāt Kauls līdzīgi Niedram nebija veiksmīgs politiķis.²² Kauls 1990. gada decembrī intervijā laikrakstam atzina, ka “politiskā situācija republikā ir jāraksturo ne tikai kā saspīlēta, tai ir skaidri izteiktas iezīmes, kas liecina, ka tuvojas konfrontācija, kuras sekas nav paredzamas. Bet nekādā ziņā latviešu tautai nebūs labvēlīgas.”²³

Runājot par ārpolitiku, Kauls atzina, ka, viņaprāt, Latvijai vajadzēja palikt neitrālai valstij kā Šveicei, jo tad “šurp plūstu gan Austrumu, gan Rietumu nauda.”²⁴ Kauls arī uzstāja, ka zemniekiem ir jākooperējas un ka valdībai kopā ar kooperatīviem ir jāplāno iekšējais patēriņš un jāmeklē ārējais tirgus. Kauls arī norāda, ka Latvijā jāveido Baltijas reģiona finanšu un banku servisa centrs, “kas apkalpotu biznesa pasauli starp Austrumiem un Rietumiem” un kas dotu iespēju “sagatavot augsti kvalificētus kadrus Austrumu pasaulei,” ar to saprotot bijušās sociālistiskās nometnes valstis. Šajā intervijā Kauls runā arī par otru virzienu, proti, tranzīta pakalpojumiem un visām ar to saistītājam nozarēm. Kaula ieskatā tranzīta infrastruktūras attīstīšana dotu Latvijas rūpniecībai skaidru attīstības ceļu un cerību zinātnei. Latvijas tirgus ir “Austrumi–Rietumi, Rietumi–Austrumi.”²⁵

Alberts Kauls no politikas aizgāja 1997. gadā, gadu pirms Krievijas maksātnespējas krīzes. Šī krīze nesa smagu triecienu Latvijas pārtikas nozarei, kura, neskatoties uz 90. gadu sākuma grūtībām, bija spējusi atgūt Krievijas tirgu. Pēc krīzes ražotāji centās diversificēt eksportu, taču Krievija turpināja būt un joprojām ir viens no nozīmīgākajiem Latvijas pārtikas noieta tirgiem, it īpaši zivjrūpniecības produkcijai. Lauksaimnieki un pārtikas rūpnieki ir likuši par sevi manīt krīzes brīžos. Vispirms tas notika saistībā ar Krievijas maksātnespēju 1997. gadā, kas nesa ievērojamus zaudējumus Latvijas pārtikas ražotājiem, ekonomisko sankciju noteikšanas laikā pret Baltkrieviju 2004. gadā un pret Krieviju 2014. gadā. Kā apliecina diskusijas Saeimā, arī gadījumos, kad tika spriests par morāla atbalsta sniegšanu, piemēram,

ALBERTS KAULS 1974. gadā kļuva par kolhoza “Ādaži” vadītāju, savukārt 1986. gadā – par agrofirmas “Ādaži” vadītāju. 1988. gadā tika ievēlēts par Latvijas Kolhozu padomes priekšsēdētāju. Dibinoties Latvijas Tautas fronteī 1988. gadā, tika ievēlēts tās pirmās Domes sastāvā. 1989. gadā Kauls kļuva par PSRS Augstākās Padomes deputātu un 1990. gadā tika iecelts par PSRS Prezidenta konsultatīvās padomes locekli.

Foto: Boriss Koļesņikovs / Latvijas Vēstnesis

1990. gadā Kauls iesaistījās reakcionārajā Vislatvijas sabiedriskās glābšanas komitejā un bija tās līdzpriekšsēdētājs (kopā ar Alfrēdu Rubiku). Kauls to vēlāk nožēloja un 1991. gadā Latvijas televīzijas ēterā lūdza Latvijas iedzīvotājiem par to piedošanu. Neskatoties uz aizliegumu kandidēt Saeimas un pašvaldības vēlēšanās, Kauls kļuva politiski aktīvs. Viņš kopā ar domubiedriem – galvenokārt citiem bijušo kolhozu priekšsēdētājiem – nodibināja Latvijas Vienības partiju, un visā šīs partijas darbības laikā bija tās priekšsēdētājs.* Partija 6. Saeimas vēlēšanās (1995. gadā) ieguva 8 vietas, un Kauls kļuva par zemkopības ministru un Ministru prezidenta biedru. Saasinoties domstarpībām ar valdības vadītāju par lauksaimniecībā īstenojamo reformu principiem, pēc Ministru prezidenta pieprasījuma Kauls 1996. gada maijā bija spiests demisionēt. Drīz pēc neveiksmīgajām 1997. gada Saeimas vēlēšanām partija beidza pastāvēt; daļa to Vienības partijas biedru, kuri turpināja politisko darbību, pievienojās Zemnieku savienībai vai Demokrātiskajai partijai “Saimnieks.”

Laikabiedri Kaulu raksturo kā darbīgu un prasīgu saimnieku, kā cilvēku, kuram patiesi rūpēja zeme, manta, lopī un cilvēki,** taču ar smagu raksturu, kurš neatzina diplomātiskus gājienus.*** Kā vienu no Kaula vājajām vietām min labas izglītības trūkumu, kas izpaudās viņa nespējā izprast 90. gadu sākuma norises.****

* Ēriks Hānbergs, *Alberts Kauls. Triumfā un traģismā*, 162.

** Aivara Berķa saruna ar Robertu Melni, “Godīgāks nekā daudzi citi” no Ēriks Hānbergs, *Alberts Kauls. Triumfā un traģismā* (Rīga: Jumava, 2010), 22–25.

*** Ēriks Hānbergs, *Alberts Kauls. Triumfā un traģismā*, 168.

**** Aivara Berķa saruna ar Robertu Melni, 22–25.

Čečenijas neatkarības centieniem, Gruzijas atbalstam pret Krievijas agresiju un Krimas nelikumīgas aneksijas nosodījumam no Krievijas puses, gan pārtikas ražotāji, gan citi pragmatisti lika manīt savas bažas par iespējamo tirgus zaudējumu, pasliktinoties attiecībām ar Krieviju un Baltkrieviju.

Patiesi, ja sākotnēji pārtikas ražotāju grupas ietvaros dominēja tradicionālo lauksaimniecības nozaru pārstāvji: graudu audzētāji, piena un gaļas ražotāji un pārstrādātāji, tad pēdējos gados, vismaz spriežot pēc viedokļu intensitātes masu medijos, ir dominējusi zivsaimniecības nozare. Šo situāciju var izskaidrot ar to, ka tradicionālās lauksaimniecības nozares atšķirībā no zivsaimniekiem saņem ievērojamu finansiālo atbalstu no Eiropas Savienības. Piemēram, laikā, kad ir piemērotas sankcijas pret Krieviju tās uzbrukuma Ukrainai dēļ, Latvijas zivju pārstrādātāji ir uzstājīgi, lai ārlietu resors “ārpus sankciju rāmja Krieviju nekaitina” un nerada liekus zaudējumus, pat ja runa ir par civiliedzīvotāju nogalināšanu Sīrijā, kodolieroču žvazdināšanu un nesējraķešu izvietošanu Kaļiņingradā no Krievijas puses.²⁶

Bez pārtikas rūpniekiem Krievijas, Baltkrievijas un citu NVS valstu tirgus ir būtisks arī Latvijas farmācijas kompānijām, kā “Grindeks” (Kirovs Lipmans) un “Olainfarm” (Valērijs Maligins), kosmētikas ražotājam “Dzintars” (Ilja Gerčikovs), daudziem mašīnbūves uzņēmumiem. Visus šos uzņēmumus vieno tas, ka to īpašnieki vai vadītāji ir ar padomju pagātni, turklāt produkti ir bijuši populāri padomju gados. Šodien tirgus apsvērumu dēļ šīs nozares ir jūtīgas pret attiecību pasliktināšanos ar Krieviju, piemēram, sankciju dēļ. Atšķirībā no tranzīta pārtikas imports nav Krievijai stratēģiski nozīmīga sfēra, tāpēc viegli manipulējama politisku mērķu sasniegšanai, piemēram, importa aizliegumi sanitāro un veselības prasību dēļ pārtikas jomā ir Krievijai tipiski. Latvijas uzņēmumu mēģinājumi veidot ražotnes otrpus robežas arī nav bijuši īpaši veiksmīgi – kā paši norāda, sliktās uzņēmējdarbības vides dēļ.

Tranzīta pragmatisms un reālpolitika – “jo mazāk nopelnīsim, jo mazāk naudas Latvijai”²⁷

Atjaunotās Latvijas ekonomikā – un arī politikā – dažādu kravu tranzītam no Austrumiem uz Rietumiem ir bijusi ļoti nozīmīga loma. Latvijas tranzīta koridoru veido trīs ostas, kuras savienotas ar autoceļiem un dzelzceļu, kā arī divi naftas un viens naftas produktu maģistrālais cauruļvads uz Ventspili. Tranzīta un saistītajās nozarēs ir nodarbināti teju 85 tūkstoši cilvēku un 2015. gadā apgrozījums sasniedza 841 miljonu eiro (3,4 procenti no IKP).²⁸

Kā atzīst eksperti, ostu starpā valda sīva konkurence: konkurē gan Latvijas ostas savā starpā, gan Latvijas ostas ar kaimiņvalstu – Igaunijas un Lietuvas – ostām. Tādējādi, salīdzinot ar 1991. gadu, 2015. gadā nosūtīto kravu apgrozījums Latvijas ostās ir pieaudzis no 30 līdz 70 miljoniem tonnu, un tas ir noticis galvenokārt uz apgrozījuma pieauguma rēķina Rīgas brīvostā. Tīkmēr Ventspils – 90. gadu vadošās ostas – apgrozījums ir saglabājies nemainīgs: nedaudz virs 20 miljoniem tonnu.²⁹ Neaizsalstošās dziļūdens Ventspils ostas nozīme ir saistīta ar padomju laikos izbūvēto infrastruktūru – naftas cauruļvadiem un beramkravu pārkraušanas termināļiem; 1988. gadā caur Ventspili tika transportēta septiņā daļa no Padomju Savienības naftas eksporta.³⁰

Ventspils ostas stratēģiskā nozīme atjaunotās Latvijas ekonomikā kļuva skaidra jau 1990. gadā. Toreizējais valdības vadītājs Ivars Godmanis ātri saprata, ka Latvijas saimniecisko neatkarību nebūs iespējams uzbūvēt, proti, gūt ienākumus brīvi konvertējamās valūtās nedz uz gaļas un piena eksporta, nedz uz Latvijā dislocēto lielo vissavienības uzņēmumu rēķina. Cerības bija uz Ventspils ostu. “Jums, ventspilniekiem, ir jāsaprot viena lieta – Ventspils ir visdārgākā, visvērtīgākā vieta Latvijā. Jūsu uzdevums – nepārdot to pārāk lēti,” bija Godmaņa vārdi, adresēti pilsētas vadībai laikā, kad vēl bija aktuāli ostas slēgšanas plāni tās ekoloģiskā un veselības apdraudējuma dēļ 1990. gadā.³¹

Ventspils osta uz sevi liktās cerības attaisnoja. Nafta un citas kravas turpināja plūst, Krievija un Baltkrievija maksāja par ostas pakalpojumiem, un gan Ventspils, gan Latvijas valdības kasēs ieplūda tik vērtīgā konvertējamā valūta. Privatizācijas procesa rezultātā Ventspils ostas aktīvi nonāca vairāku ar pašu ostu un pilsētas pašvaldību saistītu personu rokās. Koloritākais un politiski ietekmīgākais, protams, ir bijis Ventspils pašvaldības vadītājs, miljonārs Aivars Lembergs. Citas sabiedrībā zināmas personas, kuras saistītas ar Ventspils ostas biznesu, ir, piemēram, Oļegs Stepanovs, Jānis Blaževičs, Ojārs Berķis, Igors Skoks, Mamerts Vaivads un Valentīns Kokalis. 1996. gadā ostas uzņēmums “Ventspils nafta” bija kļuvis par Eiropas lielāko naftas pārkraušanas termināli – tam līdzī nāca gan ostas saimnieku pārlicība, ka “Krievijas naftas un naftas produktu eksportā Ventspilij īstas alternatīvas nav,”³² gan arī ietekme uz Latvijas politiskās skatuves.

Šobrīd naftas produktu eksports caur Ventspils ostu ir praktiski apstājies. Tam ir bijuši vairāki iemesli. Pirmkārt, tā kā naftas eksports ir viena

no Krievijas nozīmīgākajām stratēģiskajām nozarēm, tai nebija pieņemams, ka viena no nozīmīgākajām pārkraušanas ostām atrodas ārpus tās uzņēmumu kontroles, turklāt – Krievijas uztverē – naidīgas valstu savienības teritorijā. Krievijas uzņēmumu, piemēram, “Lukoil” mēģinājumi iegūt savā īpašumā gan ostas, gan cauruļvadu aktīvus 1996. un 1997. gadā nebija veiksmīgi gan tāpēc, ka Latvijas valsts tos uzskatīja par stratēģiski nozīmīgiem objektiem, gan arī tāpēc, ka, izmantojot politisko ietekmi, ar ostām saistītie cilvēki lobēja savas intereses.³³ Otrkārt, Krieviju neapmierināja augstie ostas pakalpojuma tarifi un ostas operatoru prasība slēgt līgumus ar ofšoros dibinātiem starpnieku uzņēmumiem. Krievijas uzņēmumi Ventspils ostā jutās diskriminēti. Šādam lietu stāvoklim sekoja drīza atbilde – Krievijas lēmums attīstīt pašmāju ostas un naftas kravas novirzīt caur tām. Tā rezultātā, 2002. gada nogalē tika apstādināts cauruļvada naftas tranzīts un 2008. gadā – dīzeļdegvielas tranzīts. Turklāt tiek ziņots, ka Krievija plāno pilnībā, t. sk. arī pa dzelzceļu, pārtraukt naftas produktu eksportu caur Baltijas valstīm līdz 2018. gadam.

Līdz ar Krievijas naftas kravu apsūkumu, Ventspils un citām ostām bija jādomā par cita veida kravu piesaisti, turklāt diversificējot reģionus, no kuriem šīs kravas piesaistīt. Lai noturētu tranzīta apjomu, no Krievijas tika piesaistītas akmeņogles un citas beramās kravas. Taču ap 2002. gadu iezīmējās vairāki faktori, kuri vēlāk būtiski pasliktināja Ventspils un Latvijas pozīcijas tranzīta tirgū. Pirmkārt, attiecību pasliktināšanas ar Krievijas naftas piegādātājiem noveda pie Ventspils tranzīta aprindu sašķelšanās divās konfliktējošās grupās: Lemberga grupējuma, par kura interešu pārstāvi ir kļuvusi Latvijas Tranzīta biznesa asociācija (LTBA) ar pašu Lembergu priekšgalā, un Lemberga opozicionāriem (Olafu Berķi, Oļegu Stepanovu, Igoru Skoku un Genādiju Ševcovu), kuru intereses pārstāv biedrība “Baltijas asociācija – transports un loģistika” (BATL). Otrkārt, paralēli Ventspils ostas darbībai attīstījās arī naftas un cieto kravu tranzīts caur citām ostām, īpaši Rīgas ostu. Rīgas ostā ietekmi ieguva uzņēmumi, kuru īpašnieki bija saistīti ar PSRS drošības struktūrām, militāro sektoru vai padomju nomenklatūru. Nozīmīgākās “Rīgas” personas ir Guntis Indriksons (“Skonto”), Aivars Gulbis (“SWH”), Jūlijs Krūmiņš (“Man-Tess”) un Vladimirs Komogorcevs (“Lat-East-West”). Rīgas priekšrocība ir tā, ka tā par nepilniem diviem simtiem kilometru ir tuvāk Austrumiem nekā Ventspils, līdz ar to mazāk naudas jātērē kravu pārvietošanai pa

dzelzceļu. Treškārt, mazinoties Krievijas kravu apjomiem, lielāku nozīmi ieguva Baltkrievijas kravas, galvenokārt minerālmēslojums. Par nelaimi, Krievijas kravu nozīmes kritums ir vājinājis Latvijas tranzīta pozīcijas pret Lietuvu.

Šobrīd kā perspektīvie virzieni tiek pieminēti reversās naftas piegādes Baltkrievijas un Mažeļķu naftas pārstrādes rūpnīcām un pārstrādes produktu eksports, un minerālmēslojuma kravas no Krievijas. Tiek veidotas iestrādes arī attiecībā uz Melnās jūras reģionu, Ķīnu un Centrālāzijas valstīm, piesaistot Latvijai konteinerkravas, kuras domātas Skandināvijas reģionam. Kopš 2003. gada regulāri kursē konteinervilciens "Baltika-Tranzit," kurš savieno Baltijas valstu ostas ar Kazahstānu, Kirgīziju, Tadžikistānu un Uzbekistānu, savukārt sākot ar 2016. gadu šī vilciena maršrutu plānots pagarināt līdz Ķīnai.³⁴ Tiek strādāts arī pie tā, lai NATO militārās kravas Afganistānai, kuras tika piegādātas caur Latviju tā dēvētā Ziemeļu koridora ietvaros, tiktu aizvietotas ar civilajām kravām.

Tranzītbiznesa pārstāvju attieksme pret Latvijas ārpolitikas prioritātēm ir bijusi atkarīga no tā, kādi vēji pūtuši no Krievijas, un tā, kāds ir bijis Latvijas sabiedrības noskaņojums. Piemēram, 2003. gadā, kad Krievija pārtrauca naftas piegādes pa cauruļvadu, Lembergs pauda atbalstu ASV nostājai Irākas krīzes risinājumā un norādīja, ka "Latvijai kā potenciālajai NATO dalībvalstij jārikojas atbilstoši ASV un tās sabiedroto pozīcijai," neskatoties uz to, ka īsi pirms tam bija dēvējis Krieviju par Latvijas īsteno draugu un Ventspili – par Krievijas ostu.³⁵ Sākot ar 2005. gadu, Lemberga noskaņojums mainījās atkal, un turpmāk NATO, ASV un it īpaši starptautiskais filantrops un politiskais aktivists Džordžs Soross kļuva par Lemberga nicinājuma objektiem un savvērestības perinātājiem pret Latviju un viņu personīgi. Lembergs ir uzsvēris, ka NATO ir drauds Latvijai, un ASV savu deklarēto stratēģisko partnerību ar Latviju izprot tikai savās personiskajās interesēs, turklāt konflikta eskalācijā Ukrainā galvenokārt ir ieinteresētas tieši ASV.³⁶ Līdzīgi, tuvojoties noslēgumam sarunām par Latvijas dalību OECD, kurās, citu lietu starpā, tika uzsvērta nepieciešamība Latvijā ierobežot naudas atmazgāšanu caur valsts uzņēmumiem un uzlabot to darbības caurspīdīgumu, Latvijas publiskajā telpā parādījās Lemberga un citu, Lembergam pietuvinātu politiķu šaubas par Latvijas pievienošanās lietderību šai organizācijai.

Lembergs ir harizmātiska personība, kura savu ekonomisko ietekmi īsteno caur virkni politisko spēku, tāpēc viņa izteikumi spēj izraisīt

ievērojamu rezonansi gan Latvijā, gan ārpus tās. Tajā pašā laikā Lemberga izteikumos ir grūti nošķirt to, kādas ir viņa patiesās domas par lietu stāvokli, no tā, kas ir tukša retorika sabiedrības uzmanības piesaistīšanai un politisko interešu realizācijai. Šķiet, ka viena no Latvijas tranzītbiznesa pēdējo gadu galvenajām problēmām ir sadarbības trūkums dažādu biznesa frakciju starpā. Savstarpējā konkurence ir novedusi pie cīņām politiskajā arēnā starp resoriem, piemēram, satiksmes resoru no vienas puses un ārlietu resoru no otras puses. Dažādām asociācijām ir dažāds viedoklis, arī atšķirīgs darbības lauks. Vieni vēlas fokusēties uz Baltkrievijas minerālmēslu transportu, otri – uz Krievijas kravām. Jau pieminētā BATL vēlas, lai Latvija izstrādā vienotu konkurētspējīgu piedāvājumu (apvienots dzelzceļa un ostas tarifs, turklāt tāds, kas nediskriminētu Ventspils ostu tās lielākā ģeogrāfiskā attāluma dēļ), savukārt LTBA uzstāj uz brīvas konkurences saglabāšanu. Turklāt, kā liecina publikācijas presē, politiskās iejaukšanās rezultātā Ventspils osta ir zaudējusi minerālmēslojuma kravas no Baltkrievijas par labu Lietuvai, turklāt tas noticis Latvijas valsts uzņēmuma “LDz Cargo” noteikto nesamērīgi augsto tarifu dēļ,³⁷ un apstākļos, kad, kā apgalvo Latvijas Ārlietu ministrijas pārstāvji, Latvijas attiecības ar Baltkrieviju ir “vislabākās visos līmeņos.”³⁸

Jaunas vēsmas Latvijas tranzīta biznesā ir ienesis bijušais satiksmes ministrs, miljonārs un par vienu no oligarhiem dēvētais Ainārs Šlesers, kurš 2015. gadā kļuva par starptautiska (Latvijas, Krievijas un Baltkrievijas) dzelzceļa transporta konsorcijs “Euro Trail Cargo” valdes locekli. Šī kompānija pretendē uz reģionā vadošo lomu loģistikas un transporta pakalpojumu sniegšanā, un tas, ka šīs kompānijas pretenzijas ir vērā ņemamas, liecina, ka tajā piedalās gan Latvijas, gan Baltkrievijas, gan Krievijas dzelzceļa kompānijas, turklāt Krievijai pieder nozīmīga daļa kopuzņēmumā. “Euro Trail Cargo” intereses ir arī citiem ietekmīgiem uzņēmējiem un politiķiem, kā Andrim Šķeļem un Aivaram Lembergam. Jaunā kompānija – vismaz nomināli – būs konkurents valstij piederošajai “LDz Cargo.” Turklāt Lemberga intereses šajā kompānijā liecina par viņa darbības centra pārvirzīšanu no Ventspils uz Rīgas ostu.

2016. gada 22. oktobrī notikušajā “Baltijas forumā” Ainārs Šlesers aicināja neklūt par “sankciju ķilniekiem” un “parādīt pasaulei piemēru, ka Latvija un Krievija var veiksmīgi sadarboties transporta un citās jomās.”³⁹

AIVARS LEMBERGS, ekonomists pēc izglītības, kādreiz aktīvi darbojies Padomju Savienības Komunistiskajā partijā, bet 1990. gadā tika ievēlēts Latvijas Republikas Augstākajā Padomē kā Latvijas Tautas frontes pārstāvis. Bija viens no tiem, kas 1990. gada 4. maijā balsoja par Latvijas neatkarības deklarāciju. Apbalvots ar III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni un 1991. gada Barikāžu dalībnieka piemiņas zīmi.

Aivars Lembergs ir bijis Ventspils pašvaldības vadītājs kopš 1988. gada. 1994. gadā izveidoja politisko organizāciju "Latvijai un Ventspilij" un tika ievēlēts par tās valdes priekšsēdētāju. Šī partija uzsāka sadarbību ar Zaļo un Zemnieku savienību (ZZS), tās biedri tika ievēlēti Saeimā un iesaistījās vairāku valdību koalīcijās. 2006. gada 20. jūlijā ZZS pirms 9. Saeimas vēlēšanām izvirzīja Lembergu par savu kandidātu Ministru prezidenta amatam. Līdztekus politiskajai darbībai nodarbojas ar uzņēmējdarbību un bijis gan privātu, gan valsts, galvenokārt ar tranzīta un ostas biznesa saistītu, uzņēmumu valžu un padomju loceklis. No 1994. gada ir Latvijas Tranzīta biznesa asociācijas prezidents, Ventspils Brīvostas valdes priekšsēdētājs un Basketbola kluba "Ventspils" prezidents.

Lembergs tiek uzskatīts par vienu no Latvijas bagātākajiem cilvēkiem un, līdzās Andrim Šķēlem un Aināram Šleseram, tiek dēvēts par vienu no trim ietekmīgajiem Latvijas "oligarhiem"; saistībā ar nelikumīgām darbībām viņš ir apsūdzēts vairākos kriminālnoziedzumos.

Bijušais Valsts prezidents Valdis Zatlers raksturo Lembergu kā aizrautīgu cilvēku, kurš allaž ir labā garastāvoklī, nav sikumains, ar smalku humora sajūtu, taču "īstajā brīdī novāc sliktos."*

---

* Valdis Zatlers, *Kas es esmu* (Rīga: Jumava, 2015), 320.

Foto: LETA, autors: Ieva Čīka

Līdzīgi, runājot par Latvijas ārpolitikas atbilstību tranzīta interesēm, senā TV debatē LTBA pārstāvis Imants Sarmulis norādīja, ka, ņemot vērā to, ka konteinerkravu savienojums starp Ķīnu un Latviju var iet tikai caur Krieviju, ir reizes, kad "labāk paklusēt" un ka dažreiz "labāk padomāt trīs reizes, pirms pateikt." Sarmulis ar to bija domājis ārlietu ministra pausto nosodījumu par Krievijas atbalstīto agresiju Sīrijā, nesējraķešu izvietošanu Kaļiņingradā un atteikšanos no līguma ar ASV par kodolieročos

izmantojamā plutonija pārstrādi.⁴⁰ Taču par to, ka Sarmuļa un arīdzan Šlesera teiktais ir politiska retorika, liecina novērojums, ka par spīti politiski vēsajām attiecībām starp Latviju un Krieviju, Krievija ir ieinteresēta resursu tranzītā caur Latvijas ostām to izdevīgā stāvokļa dēļ. Turklāt, kā atzīmēts, labās attiecības starp abu valstu biznesa cilvēkiem un daļu politiskās elites veicina Krievijas kompāniju darbību Latvijā.⁴¹ Uz šādu lietu stāvokli netieši ir norādījis arī pats Aivars Lembergs, atzīmējot, ka tranzīta biznesā lielākie izaicinājumi nāk no Eiropas Komisijas, kura “grib ieviest virkni maksājumu attiecībā uz trokšņiem, izmešiem gan ostās, gan dzelzceļam” un kas sadārdzinās Latvijas ostu pakalpojumus, salīdzinot ar Krievijas ostām.⁴²

Finanšu pragmatisms – “mēs esam tuvāk nekā Šveice”⁴³

Finanšu pakalpojumi – sākumā valūtas maiņa un nedaudz vēlāk banku bizness – bija viena no nozarēm, kura, par spīti vispārējam ekonomiskajam pagrimumam, 90. gadu sākumā Latvijā attīstījās ļoti strauji. Nozares sekmes valsts elitē pat radīja vīziju par to, ka Latvija varētu kļūt par visas bijušās PSRS finanšu centru un nozīmīgu finanšu spēlētāju starp Rietumiem un Austrumiem līdzīgi kā Šveice. Lai to panāktu, politiķu ieskatā bija svarīgi ieturēt neitralitāti ārpolitikā, nodrošināt brīvu kapitāla plūsmu pāri Latvijas robežām un uzturēt bankām draudzīgu uzraudzības režīmu (pēc *laissez faire* principa, t. i., sliktās bankas izzudīs pašattīrīšanās ceļā).

90. gados bankas un valūtas maiņas centri Latvijā auga kā “sēnes pēc lietus.” Latvijas Banka licences banku darbībai sāka izsniegt 1991. gadā, un 1994. gadā Latvijā jau bija 62 bankas – lielākais banku skaits, kāds jebkad Latvijā ir darbojies. Dažas bankas veidojās, pārveidojoties padomjuvalsts bankām, piemēram, “Latvijas Krājbanka,” citas formējās no jauna kā, piemēram, “Banka Baltija” un “Rīgas Komercbanka.” Šajā laikā Latvijā praktiski nebija ārvalstu bankām piederošu banku aktīvu – banku kapitālam bija vietēja izcelsme, turklāt tajā laika kapitāla prasības bija ļoti zemas – 1993. gadā komercbankas nodibināšanai pietika ar 100 tūkstošiem latu.⁴⁴

Kopš 90. gadiem Latvijas banku sistēma ir piedzīvojusi būtiskas pārmaiņas. Pārdzīvoto banku krīžu iespaidā (“Banka Baltija,” “Rīgas

Komercbanka,” “Parex Banka,” “Latvijas Krājbanka”) Latvijā praktiski ir izzudušas “nacionālās” bankas. Saskaņā ar Latvijas Bankas atzinumu, 90. gadu “liberālo attieksmi pret banku darbību noteica valdības vēlme pēc straujas ekonomiskās attīstības, kas topošās valsts attīstības vīzijās nebija iedomājama bez tikpat straujas banku izaugsmes.”⁴⁵ Taču, kā atzīmē pati Latvijas Banka, vairākumā gadījumu grūtības bankās izraisīja nevis objektīvi, bet gan subjektīvi, no banku darbības atkarīgi cēloņi – vadītāju neprofesionāla darbība, nespēja prognozēt situācijas attīstību, negodīgums un apzināta bankas līdzekļu izsaimniekošana.⁴⁶

Pēc pirmās banku krīzes 1995. gadā, pateicoties stingrākai uzraudzībai, banku skaits sāka samazināties, līdz 2000. gadā Latvijā bija tikai 22 bankas. Turpmākajos gados banku skaits pamazām atsāka augt, arī krīzes gados – galvenokārt uz ārvalstu banku filiāļu rēķina.

No banku aktīvu viedokļa nozare savu maksimumu sasniedza 2008. gadā, kad banku aktīvu apjoms bija līdzvērtīgs 33 miljardiem eiro (135 procenti no IKP). Īpaši strauju pieaugumu sektors piedzīvoja laikā no 2004. līdz 2008. gadam, pateicoties iekšzemes kreditēšanai. Pēc krīzes banku aktīvos bija vērojams neliels kritums, taču, sākot ar 2012. gadu, situācija sāka atkal uzlaboties. Būtiska nozīme banku pēckrīzes darbībā ir bijusi ārvalstu klientiem – uz ārvalstīm izsniegto kredītu un iegādāto parāda vērtspapīru apjoms ir dubultojies, kamēr iekšzemes kreditēšanas apjoms ir samazinājies. No banku pasīvu viedokļa aina ir mazliet citādāka. Kopš 2004. gada Latvijas banku nozarē ir dominējuši noguldījumi no ārvalstīm, savu maksimumu sasniedzot 2008. gadā, kad 20,3 miljardi eiro jeb 61 procents no kopējā depozītu apjoma nāca no ārvalstīm. Pēc krīzes ārvalstu depozītu apjoms ir samazinājies, savukārt vietējo – pieaudzis. 2016. gadā vietējo un ārvalstu depozītu apjoms ir praktiski izlīdzinājies.

Latvijas finanšu sektora uzplaukums un vietējo banku noriets lielā mērā ir bijis saistīts ar vienu kompāniju – nozares flagmani – akciju sabiedrību “Parex banka” un tās īpašniekiem Valēriju Karginu un Viktoru Krasovicki.

Pareks bankas pirmsākumi ir saistīti ar ārvalstu tūrisma braucienu organizēšanu un ar to saistītām valūtas maiņas operācijām vēl pirms Latvijas neatkarības atjaunošanas. Lai arī padomju rubļu maiņa pret konvertējamām valūtām PSRS tika stingri kontrolēta un tūrisma nolūkiem bija iespējama tikai ļoti ierobežotā apmērā, Valērijs Kargins un Viktors Kraso-

vickis jau padomju laikos atrada iespēju, kā šos ierobežojumus veiksmīgi apiet ar valūtu-starpnieku palīdzību. Valūtas maiņa Latvijā tika legalizēta 1991. gada 1. janvārī, turklāt drīz vien, ieviešot pārejas valūtu – Latvijas rubli –, Latvijas Banka sāka īstenot brīvu valūtu konvertējamību, kas nozīmēja, ka divkāršas valūtas maiņas ceļā (Krievijas rubļi pret Latvijas rubļiem un Latvijas rubļi pret konvertējamu ārvalstu valūtu) varēja brīvi apmainīt nekonvertējamās padomju republiku valūtas pret konvertējamu valūtu. Šo reformu rezultātā Latvija sāka attīstīties kā nozīmīgs finanšu centrs bijušās PSRS republiku starpvalstu norēķiniem.⁴⁷ Latvija bija vienīgā bijušās Padomju Savienības republika, kur šādas operācijas bija iespējamās, turklāt nebija absolūti nekādas kontroles pār naudas izcelsmi.⁴⁸

“Parex” bija pirmais uzņēmums, kurš no Latvijas Bankas saņēma licenci valūtas maiņas operāciju īstenošanai. Uzņēmuma darbības rezultāti bija iespaidīgi – kamēr citi Rīgas ielās iemainīja valūtu vien dažu simtu dolāru apjomā, “Pareks” piesaistīja valūtu daudzu miljonu apmērā no visām PSRS republikām. Kā apraksta pats Kargins, tad “[p]rocess ieguva tādus mērogus, ka reizēm mēs nedēļā aizsūtījām vairākas ar naudu piebāztas lidmašīnas ...”,⁴⁹ turklāt, “pa mūsu iemīto ceļu virzījās tūkstošiem cilvēku visās PSRS malās.”⁵⁰ Sekmēm biznesā sekoja ievērojama ekonomiskā un politiskā ietekme – brīdī, kad Latvijas Banka sāka emitēt Latvijas rubli, “Parex” praktiski bija monopolizējis valūtas tirgu Latvijā un spēja diktēt savus noteikumus. Lai gan Latvijas Banka sākotnēji bija liegusi “Parex” kļūt par banku, nobažījusies par saņemtajiem draudiem “padarīt Latvijas rubļa kursu tik zemu kā Itālijas liras kursu,” 1992. gadā tā izsniedza “Parex” bankas licenci, pretī saņemot solījumu pieturēties pie Latvijas Bankas noteiktā Latvijas rubļa maiņas kursa.

Turpmākajos gados Parex banka veiksmīgi attīstījās gan Latvijas, gan Latvijas kaimiņvalstu – Lietuvas un Krievijas – tirgos, neskatoties uz 1995. un 1998. gada satricinājumiem. “Parex” atvēra filiāles arī Vācijā un Šveicē. Kā to savā grāmatā atzīmē Valērijs Kargins: “Smelt dzīvības spēkus ārpusē [Austrumos] izdevās vienīgi tranzītniekiem ... un banku nozarei, kas aktīvi atjaunoja zaudētos sakarus.” Kargins arī norāda, ka “1998. gada krīze parādīja, ka tie, kas pārāk koncentrēja ekonomisko aktivitāti Krievijā un Ukrainā, panākumus neguva,” tāpēc “jāmeklē iespēja iekļauties ES tirgū, iestāties globalizācijas procesu radītāju valstu klubā.” Kargina ieskatā

1995. gadā viņš pats un Latvija atradās izvēles priekšā: orientēties uz Eiropu vai nikuļot stagnācijā.⁵¹ Vienlaikus viņš tajā laikā secinājis, ka bankas attīstība tikai Latvijas un Baltijas tirgos nav iespējama un ka nepieciešams reklamēt savus pakalpojumus Krievijā un NVS valstīs. Kā atzīst Kargins, atsalums politiskajās attiecībās starp Latviju un Krieviju bija komersantiem izdevīgs, jo “radās garantija, ka baltieši nesniegs nedraudzīgas valsts varai informāciju par banku noguldījumu noslēpumiem.” Kargins bija pārliecināts, ka Latvija aizstāvēs banku nozari tāpēc, ka tā ir valsts uzplaukuma avots, un rezultātā “Krievijas ļaudis deva priekšroku glabāt naudu pie mums,” jo tas “likās mazāk bīstami nekā turēt to mājās.”

No Valērija Kargina rakstītā jāsecina, ka “Parex” un citas Latvijas komercbankas, kuras strādāja NVS valstīs, augstu vērtēja Latvijas dalību Eiropas Savienībā. Tā dēvētā Eiropas Savienības bankas pase bija kā garantija labai reputācijai Austrumos. Tas ļāva baņķieriem pozicionēt Latviju kā “mazu un klusu Eiropas valsti, kurā ir ērti pelnīt naudu” un kurā “gadsimtiem ilgi tiekas Austrumu un Rietumu kapitāls.” Galu galā, piederība Eiropas Savienībai ļāva komercbankām prezentēt sevi ne vairs kā “mēs esam tuvāk nekā Šveice,” bet gan “mēs jau esam Šveicē!”⁵² 2008. gada krīze nāca kā nelaime un spēcīgi satricināja Latvijas banku sistēmu. Zīmīgi, ka “Parex” struktūrās darbu atrada daudzas bijušās Latvijas valsts amatpersonas, piemēram, bijusī Finanšu ministrijas augsta ranga darbiniece, vēlāk valsts kontroliere Inguna Sudraba un bijušais ģenerālprokurors Jānis Skrastiņš. “Parex” banka bija arī dāsns ziedotājs politiskajām partijām – praktiski neesot bijis neviena nozīmīga politiskā spēka, kuram “Parex” nebūtu ziedojis. “Parex” banku vāju padarīja sīvā konkurence ar Rietumu bankām par Latvijas tirgu, kurš laikā no 2005. līdz 2007. gadam piedzīvoja kreditēšanas bumu – tā kā “Parex” nebija mātes bankas, no kuras smelties resursus, tas naudu aizņēnās starptautiskajos tirgos, turklāt – tuvojoties krīzei – uz aizvien neizdevīgākiem noteikumiem, līdz piekļuve aizņēmumiem nebija iespējama vispār. Parex banka bankrotēja 2008. gada decembrī un tā tika nacionalizēta.

Lielāka daļa no Latvijas komercbankām šobrīd ir tā dēvētās nišas jeb kabatas bankas – tās savus pakalpojumus turpina sniegt turīgiem Latvijas vai ārvalstu klientiem (sekojot privātā baņķiera konceptam). No 24 bankām, kuras 2016. gadā darbojās Latvijā, par bankām, kuras orientējas uz

VALĒRIJS KARGINS 1989. gadā kopā ar Viktoru Krasovicki iegādājās reāli nefunkcionējošu komjaunatnes komercstruktūru *Parex*, kuru pārveidoja par Latvijā nozīmīgu tūrisma firmu. 1991. gadā abi kopā Rīgā atvēra pirmo valūtas maiņas punktu PSRS, bet 1992. gadā – komercbanku “Parex banka.” Laikā no 1992. gada līdz bankas bankrotam 2008. gadā Kargins bija tās prezidents un valdes priekšsēdētājs, bet Krasovickis – viceprezidents.

1997. gada 20. novembrī Saeima nolēma par īpašiem nopelniem piešķirt Karginam Latvijas pilsonību. 1994. gada 29. septembrī gan Rīgas pilsētas tiesa spriedumā atzina, ka Valērijs Kargins nav Latvijas Republikas pilsonis, jo 1993. gadā nelikumīgi saņēmis Latvijas pilsoņa pasi.

Daudzu gadu garumā atradās Latvijas bagātāko cilvēku sarakstā. Pēc Parex bankas nonākušanas finanšu grūtībās un bankas nacionalizācijas zaudēja gan ieņemamo amatu, gan īpašumdaļas bankā.

Foto: LETA, autors: Ieva Čīka

universālu banku pakalpojumu klāstu un plašu klientūru, var uzskatīt tikai piecas. Kā jau tika atzīmēts, banku īpašniekiem bija izdevīga Latvijas dalība Eiropas Savienībā un NATO, taču, no otras puses, tām ir bijis būtiski uzturēt ciešus sakarus ar bijušās PSRS valstīm. Kopumā baņķieru uzvedības “labais stils” pagērē atturību no aktīvas politiskās darbības, taču aizkulisēs Latvijas komercbanku īpašnieki ir bijuši gana aktīvi. Nozīmīgākās ar bankām saistītas personības, kuras vienā vai otrā veidā bijušas saistītas ar politiskajām aprindām, ir Aleksandrs Lavents (“Banka Baltija”), Vladimirs Kuļiks (“Rīgas Komercbanka”), Valērijs Kargins (“Parex banka”), Oļegs Fiļs (“ABLV”) un Valērijs Belokoņs (“Baltic International Bank”). Dažas no šīm personībām jau ir izcietušas cietumsodu, pret dažām turpinās tiesu prāvas, bet dažas vēl turpina aktīvu darbību.

Latvijas tuvošanās dalībai OECD (pievienošanās notika 2016. gada vasarā) radīja Latvijas nišas baņķieriem nopietnas neērtības, proti, OECD uzstāja uz banku stingrāku uzraudzību saistībā ar cīņu pret naudas atmazgāšanu. Kopš 2000. gadu sākuma Latvijas nišas bankas ir iekūlušās ne vienā vien starptautiskā noziedzīgi iegūtas naudas atmazgāšanas skandā-

lā.⁵³ ASV ir regulāri sūdzējušās par Latvijas banku iesaisti starptautiskās naudas atmazgāšanas shēmās, taču rīcība no Latvijas uzraugu puses sekoja vien tad, kad pastāvēja reāli draudi, piemēram, atslēgt Latvijas bankas no starptautiskās ASV dolāru norēķinu sistēmas vai aizkavēt Latvijas pievienošanās OECD.⁵⁴ Bankas savu interešu lobēšanai izmanto gan Latvijas Komerbanku asociāciju, gan Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameru, gan nesen nodibināto domnīcu “Certus.”⁵⁵

Secinājumi

Ekonomiskā pragmatisma idejas Latvijā, lai arī populāras, tomēr nekad nav dominējušas. Turklāt pastāv vairāki pragmatiskās domas virzieni, kuri variē, piemēram, atkarībā no iesaistīto personu darbības sfēras (piemēram, rūpniecība, tranzīts vai finanses) un interešu ģeogrāfiskās lokācijas (Krievija, Baltkrievija vai Centrālāzija). Neskatoties uz “otrā plāna” lomu, atsevišķos brīžos pragmatiski ir spējuši “torpedēt” vienu vai otru proeuropeisku politisko iniciatīvu. Jaunākie piemēri ir saistīti ar Latvijas nodomu pievienoties OECD un ar to saistīto cīņu ar naudas atmazgāšanu un nosodījumu Krievijai par tās rīcību saistībā ar Sīrijas konfliktu un nolīgumu par kodolieroču arsenāla ierobežošanu.

Ekonomiskās attiecības ar Krieviju ir sarežģījuši ne tik daudz politiskie faktori, cik konkurence par abpusēji stratēģiski nozīmīgiem ekonomiskajiem objektiem. Piemēram, Latvijas transporta infrastruktūra – dzelzceļš, cauruļvadi un ostas – bija Krievijai stratēģiski svarīgi, tāpēc tā centās pār tiem iegūt kontroli. Tajā pašā laikā šie objekti arī Latvijā tika klasificēti kā stratēģiski nozīmīgi, un Krievijas potenciālā kontrole pār tiem tika uzverta kā drošības apdraudējums. Atšķirībā no Krievijas Baltkrievija Latvijā vienmēr ir tikusi uzverta kā parocīgs partneris. Izņemot atsevišķas epizodes, kad Latvija mēģināja izdarīt spiedienu uz Lukašenko režīmu, kopumā attiecības ar Baltkrieviju ir bijušas stabilas un uz sadarbību vērstas. Latvija nekad nav atbalstījusi ekonomiskās sankcijas pret šo valsti un, it īpaši pēc Gruzijas konflikta, augstu vērtējusi Baltkrievijas suverenitāti.

Kopumā skatoties, attiecības starp Latvijas un tās kaimiņvalstu uzņēmējiem ir labas, daudz labākas nekā oficiālās valstu attiecības. Vairākās starpvalstu attiecību epizodēs, piemēram, attiecībā uz robežšķērsošanas

šķēršļu novēršanu tranzītam un Latvijas robežliguma ar Krieviju noslēgšanu, liela nozīme ir bijusi uzņēmēju lobijam.⁵⁷ Uzņēmēju ieskatā, starpvalstu domstarpības galvenokārt ir bijušas politiski motivētas un saistītas ar iekšpolitiskām norisēm, un ne tik daudz ar ekonomisko konkurenci. Latvijas un kaimiņvalstu uzņēmēji redz sevi kā partnerus, nevis kā konkurentus.

Runājot par pastāvošiem šķēršļiem ciešakai ekonomiskajai sadarbībai ar Krieviju un Baltkrieviju, problēmas rada, no vienas puses, politiski ietekmīgu ekonomisko grupējumu destruktīvi konflikti Latvijā, kas kavē vienotas politikas izveidi konkurētspējīgu tranzīta pakalpojumu veidošanai, un, no otras puses, nesakārtotā un neparedzamā biznesa vide Latvijas austrumu kaimiņvalstīs. “Krieviju ar prātu nesaprast,” ir atzīmējis Lembergs.⁵⁸

Viennozīmīgi, Latvijai pēc iespējas pilnvērtīgāk ir jāizmanto tās dabiskās priekšrocības, t. sk. ģeogrāfiskais izvietojums starp Rietumiem un Austrumiem, neaizsalstošās ostas un salīdzinoši labi attīstītā transporta infrastruktūra. Pēdējos gados Latvija ir sasniegusi visu savu ārējo politiku politiskos mērķus un izveidojusi ievērojamu ekonomisko līgumattiecību bāzi, nosedzot praktiski visas pasaules valstis. Tajā pašā laikā Latvijas ekonomiskās attīstības potenciāls nav pilnībā izmantots. Varam diskutēt, vai ekonomiskā attīstība būtu bijusi veiksmīgāka, balstoties uz pragmatisma apsvērumiem, taču šobrīd, kad politiskā integrācija Rietumu struktūrās ir pabeigta, priekšplānā dabiski ir izvirzījies jautājums par politiskās ietekmes izmantošanu valsts ekonomiskās attīstības veicināšanā.

Runājot par nākotnes attīstību, nozīmīgs izaicinājums attiecībā ar Krieviju būs tās pašizolācijas tendences. Tas padarīs šo valsti mazāk atkarīgu no produktu un pakalpojumu importa no ārvalstīm, tajā skaitā arī no Latvijas, un, līdz ar to, vēl mazāk paredzamu. Nav noslēpums, ka laba biznesa sadarbība ar Krieviju ir iespējama tikai tad, ja ir labi kontakti tās politiskajās aprindās. Šobrīd uzņēmēju labās attiecības ir balstītas padomju laikos iedibinātos kontaktos. Mainoties paaudzēm, šie kontakti izzudīs. Tajā pašā laikā zināma savstarpējās kultūras izpratne saglabāsies, kas, domājams, ļaus Latvijas biznesiem saglabāt pašreizējo īpatnējo nišu postpadomju telpā.

Visbeidzot, ekonomiskā pragmatisma idejas Latvijā noteikti turpinās pastāvēt un, ļoti iespējams, pat izvirzīsies politiskās dienaskārtības priekšplānā, ņemot vērā nozīmīgos izaicinājumus Latvijas ekonomiskajai attīstībai, kādi šobrīd pastāv. Prognozējams, ka jau tuvākajā nākotnē sagaidāms

ļoti intensīvas diskusijas starp ekonomiskajiem pragmatistiem, protekcio-
nisma atbalstītājiem un liberālajiem eiropeskajiem spēkiem par vēlamāko
Latvijas ekonomiskās attīstības virzienu.

Atsauces

- ¹ Valdis Birkavs, "Pirmie izšķirošie gadi: Krievijas armijas izvešana un Latvijas nonākšana Eiropas Savienības priekšvērtībā" no *Atgriešanās Eiropā. Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejās*, red. Kristīne Kozlova (Rīga: Zinātne, 2016), 68.
- ² Lato Lapsa, Sandris Metzāls un Kristīne Jančevska, *Mūsu Vēsture 1985–2005. I* (Rīga: Atēna, 2008), 426.
- ³ Turpat, 427–428.
- ⁴ 5., 6. un 7. Saeimas laikā "Latvijas ceļš" bija faktiski valdošā partija, jo ideoloģisku iemeslu dēļ bez tās nebija iespējams izveidot nevienu valdību. Šai partijai tajā laikā bija visvairāk Ministru prezidentu no visām partijām un arī ministru portfeli. Sk. Imants Mednis, "Politiskās partijas "Latvijas ceļš" izveidošanās un darbība 20. gs. 90. gados," Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII Zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture, VI sējums, I daļa (Daugavpils: Daugavpils Universitātes izdevniecība Saule, 2003), 122, 132.
- ⁵ Skatīt Valda Birkava uzrunu Saeimai par savas valdības iecerēto darbību, "Latvijas Republikas 5. Saeimas ārkārtas rīta sēdes 1993. gada 20. jūlijā stenogramma," Latvijas Republikas Saeima, http://www.saeima.lv/steno/st_93/200793.html un "Valda Birkava valdības deklarācija," Delfi, 2006. gada 9. augusts, <http://www.delfi.lv/news/national/politics/valda-birkava-valdibas-deklaracija.d?id=15057886>
- ⁶ Koalīciju izjauca LZS, kura pameta valdību. Formālais iemesls bija LC atteikšanās paaugstināt ievadmitas tarifus importējamai lauksaimniecības produkcijai. Patiesais iemesls bija izdarīt spiedienu uz LC, lai tas ierobežotu liberālismu un aizsargātu vairāk vietējo ražotāju intereses. LZS gan vēlāk nožēloja šo aiziešanu. Sk. Māris Gailis, *Varas tehnoloģijas* (Rīga: Jumava, 1997), 127.
- ⁷ "Māra Gaiļa uzruna Latvijas Republikas 5. Saeimas 1994. gada 15. septembra sēdē," Latvijas Republikas Saeima, http://www.saeima.lv/steno/st_94/st1509.html.
- ⁸ Valdis Birkavs, "Pirmie izšķirošie gadi...", 65–66.
- ⁹ Ojārs Kehris, "5. Saeimas 1995. gada 7. aprīļa sēdes stenogramma," Latvijas Republikas Saeima, http://www.saeima.lv/steno/st_95/st0704.html.
- ¹⁰ Imants Mednis, *Partiju laiku Latvijā (1988-2002)* (Rīga: SIA Drukātava, 2007), 262–263.
- ¹¹ Imants Mednis, "Politiskās partijas "Latvijas ceļš" izveidošanās un darbība 20. gs. 90. gados," Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII Zinātnisko lasījumu materiāli, <http://www.old.historia.lv/publikacijas/konf/daugp/012/1dala/mednis.htm>
- ¹² "Deklarācija par Ministru kabineta iecerēto darbību (Viļa Krištopana valdība)," Providus, publicēts 2002. gada 17. februārī, <http://providus.lv/article/deklaracija-par-ministru-kabineta-icereto-darbibu-vila-kristopana-valdiba>
- ¹³ Indulis Emsis, "Saeimas 09.03.2004. sēdes stenogramma," Latvijas Republikas Saeima, http://www.saeima.lv/steno/2002_8/st_040309/st0903.htm.
- ¹⁴ Par Andra Šķēles Tautas partijas un Aināra Šlesera Latvijas Pirmās partijas attieksmi Gruzijas konfliktā laikā var lasīt Wikileaks nopludinātajos ASV diplomātu ziņojumos. Sk. Jānis Bērziņš, *WikiLeaks. Nošaut nedrīkst apžēlot* (Rīga: Kontinents, 2011), 36.

- ¹⁵ “ZZS apšauba nepieciešamību Latvijai iestāties OECD,” Baltic News Network, 2015. gada 2. novembris, <http://bnn.lv/zzs-apsauba-nepieciemamibu-latvijai-ietaties-oecd-171345>
- ¹⁶ Lato Lapsa, Sandris Metuzāls un Kristīne Jančevska, *Mūsu Vēsture 1985-2005.I* (Rīga: Atēna, 2008), 427.
- ¹⁷ Turpat, 282.
- ¹⁸ Turpat, 292.
- ¹⁹ Ēriks Hānbergs, *Alberts Kauls triumfā un traģismā* (Rīga: Jumava, 2010), 118–119.
- ²⁰ Turpat, 69.
- ²¹ Turpat, 217–218.
- ²² Turpat, 167–168 un 201.
- ²³ Turpat, 196.
- ²⁴ Turpat, 204.
- ²⁵ Turpat, 225–232.
- ²⁶ Juris Paiders, “Didzis Šmits: Zivrupnieki pieprasa Rinkēviča atkāpšanos,” *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2016. gada 19. septembris, <http://nra.lv/latvija/185329-didzis-smits-zivrupnieki-pieprasa-rinkevica-atkapsanos.htm>
- ²⁷ Bens Latkovskis, “Imants Sarmulis: Jo mazāk nopelnīsim, jo mazāk naudas Latvijai,” *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2016. gada 2. maijs, <http://nra.lv/latvija/171176-imants-sarmulis-jo-mazak-nopelnisim-jo-mazak-naudas-latvijai.htm>
- ²⁸ 2015. gadā ar jūras transportu nosūtīto kravu apjomā joprojām dominēja naftas produkti (37 procenti), ogles (30 procenti) un konteinerkravas (2 procenti). Salīdzinot ar 90. gadiem, no kravām ir praktiski pazudusi nafta, arī koksnes un metāllūžņu kravu apjoms ir būtiski apscis. Savukārt sauso ķīmisko kravu apgrozījums līdz 2005. gadam kāpa, sasniedzot 13 procentus, taču pēc tam ir bijis mainīgs, līdz 2015. gadā tika reģistrēts būtisks kritums (0,4 procenti no kopējā kravu apgrozījuma).
- ²⁹ Precizitātes pēc, Ventspils osta savu kravu maksimumu – 36 miljoni tonnu – sasniedza 1998. gadā. Pēc tam apjoms pakāpeniski samazinājās līdz 22 miljoniem tonnu 2015. gadā.
- ³⁰ Lato Lapsa, Sandris Metuzāls un Kristīne Jančevska, *Mūsu vēsture – 1985–2005. II* (Rīga: Atēna, 2008), 203.
- ³¹ Turpat, 200.
- ³² Turpat, 216–217.
- ³³ Victoria Panova, “Foreign Economic Policy of the Russian Federation: The Constraints and Opportunities of the Baltic Dimension” in *The Economic Presence of Russia and Belarus in the Baltic States: Risks and Opportunities*, ed. Andris Sprūds (Rīga: Latvian Institute of International Affairs, Centre for East European Policy Studies, Soros Foundation-Latvia, 2012), 55–56.
- ³⁴ Latvijas Republikas Satiksmes ministrija, “Augulis Ķīnā pavada ceļā testa vilcienu no Ķīnas uz Latviju,” 2016. gada 20. oktobris, http://www.sam.gov.lv/?cat=8&art_id=6271.
- ³⁵ Aivars Ozoliņš, “Aivars Ozoliņš: Lembergs. Vējrāža intereses,” Apollo, 2005. gada 6. septembris, <http://apollo.tvnet.lv/zinas/aivars-ozolins-lembergs-vejraza-intereses/314485>
- ³⁶ Первый канал, “Дипломаты, политологи и журналисты активно обсуждают события на Украине,” 16 апреля 2014, https://www.ltv.ru/news/2014/04/16/48302-diplomaty_politologi_i_zhurnalisty_aktivno_obsuzhdajut_sobytiya_na_ukraine, un TVNET, “Lembergs redz NATO kā draudu, bet Krieviju – kā savu draugu”, 2014. gada 16. aprīlis, http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/506322-lembergs_redz_nato_ka_draudu_bet_krieviju_ka_savu_draugu
- ³⁷ Grigorijs Zubarevs, “Latvija piespiež Baltkrieviju pārorientēt savu tranzītu uz Krievijas ostām,” Pietiek, 2012. gada 25. novembris, http://pietiek.com/raksti/latvija_piespiez_baltkrieviju_parorientet_savu_tranzitu_uz_krievijas_ostam?nomob

- ³⁸ Sandra Sondore-Kukule, "Vai Latvija var nonākt tranzīta izolācijā?," raidījuma "Nacionālo interešu klubs videoieraksts, 2016. gada 19. septembris, <http://play24.lv/video/5670/vai-latvija-var-nonakt-tranzita-izolacija>
- ³⁹ TVNET/LETA, "Oligarhs Šlesers mudina nepamest Krieviju vienu pašu cīņā ar "Briseli un Vašingtonu,"" 2016. gada 22. oktobris, http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/631201-oligarhs_slesers_mudina_nepamest_krieviju_vienu_pasu_cina_ar_briseli_un_vasingtonu
- ⁴⁰ Imants Sarmulis, "Vai Latvija var nonākt tranzīta izolācijā?"
- ⁴¹ The Centre for Eastern Studies (OSW), "The Russian-Latvian Transit Consortium," April 15, 2015, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2015-04-15/russian-latvian-transit-consortium>
- ⁴² Nozare.lv, "Ventpils tranzīta konfliktā zaudēts vismaz miljards ASV dolāru," 2010. gada 8. janvāris.
- ⁴³ Šādu reklāmas saukli sākot ar 1991. gadu savu pakalpojumu reklamēšanai bijušās PSRS republikās izmantoja tolaik valūtas maiņas kompānija "Parex," vēlāk "Parex Banka."
- ⁴⁴ Somijas Banka 1993. gada pētījumā norāda, ka Latvijā īstenotā libertārā pieeje nav ilgtspējīga – Latvijai kā mazai sabiedrībai ir raksturīgas neformālas aizkulišu vienošanās, par ko liecina valsti satricinājušie finanšu skandāli, tāpēc, pētījuma autoru ieskatā, lai Latvija kļūtu par respektablu finanšu centru, tai ir būtiski jāuzlabo banku uzraudzība un kontrole. Sk. Seija Lainela un Pekka Sutela, "Introducing New Currencies in the Baltic Countries," *Review of Economies in Transition*, Bank of Finland, No. 8 (2003), 23.
- ⁴⁵ Mārtiņš Bitāns un Vilnis Purviņš, "Latvijas tautsaimniecības attīstība (1990-2004)," *Latvijas Bankai XC* (Rīga: Latvijas Banka, 2012), 152, <https://www.bank.lv/lb-publikacijas/citas-publikacijas/latvijas-bankai-xc>
- ⁴⁶ Turpat, 155.
- ⁴⁷ Turpat, 145, 152.
- ⁴⁸ Seija Lainela un Pekka Sutela, "Introducing New Currencies in the Baltic Countries," 22.
- ⁴⁹ Valērijs Kargins, *Nauda un cilvēki* (Rīga: Atēna, 2005), 110.
- ⁵⁰ Turpat, 128.
- ⁵¹ Turpat.
- ⁵² Nils Muižnieks, "The Latvian Economy – the Offshore Next Door" in *Manufacturing Enemy Images? Russian Media Portrayal of Latvia*, ed. Nils Muižnieks (Academic Press of the University of Latvia, 2008), 155.
- ⁵³ Evita Puriņa, "Banku lobijam piepulcējas arī eksministrs Dombrovskis," Re:Baltica, 2016. gada 25. janvāris, http://www.rebaltica.lv/lv/petijumi/netira_nauda/a/1310/nerezidentu_banku_slepenie_ieroci.html
- ⁵⁴ BNS, "Zakulis atstās FKTK priekšsēdētāja amatu," BNS ziņas, 2016. gada 25. janvāris, <http://www.latviannewsservice.lv/topic/1533/news/50681340/>
- ⁵⁵ Sanita Jemberga un Evita Puriņa, "Zeme, kas turpina mazgāt," Re:Baltica, 2016. gada 25. janvāris, http://www.rebaltica.lv/lv/petijumi/netira_nauda/a/1309/zeme_kas_joprojam_mazga_.html
- ⁵⁶ Edijs Bošs, "Lukashenkonomy: Belarus's Perilous "Third Way" Between Russia and the West" in *The Economic Presence of Russia and Belarus in the Baltic States: Risks and Opportunities*, 88.
- ⁵⁷ Victoria Panova, "Foreign Economic Policy of the Russian Federation: The Constraints and Opportunities of the Baltic Dimension" in *The Economic Presence of Russia and Belarus in the Baltic States: Risks and Opportunities*, 44.
- ⁵⁸ Edijs Bošs, "Lukashenkonomy: Belarus's Perilous "Third Way" Between Russia and the West," in *The Economic Presence of Russia and Belarus in the Baltic States: Risks and Opportunities*, ed. Andris Sprūds (SIA Apgāds Mantojums, 2012), 88.

Normatīvie strāvojumi Latvijā – ceļā uz vienotu izpratni

MĀRTIŅŠ DAUGULIS

Latvijas normatīvā attīstība ir maz pētīts jautājums, taču šajā gadījumā ne pētnieku slinkuma vai neieinteresētības dēļ. Apzinoties, ka pētniecības institūti bieži vien seko praktiskās politikas aktualitātēm, šo rakstu autors sāk ar gana ambiciozu hipotēzes pieteikumu: normatīvā attīstība Latvijā ir tikai ceļā uz... attīstību. Populārzinātniskais raksta stils ļauj nākt klajā ar šādu apgalvojumu, un, cik raksta apjoms to atļauj, runājot par tik niansētām un reizē apjomīgām lietām, arī pamatot šo hipotēzi. Latvijas 25 neatkarības gadi ir lielisks pieteikums uz mirkli apstāties un palūkoties, cik tālu katrā jomā esam attīstījušies, arī gana kritiski aplūkojot, kādā jomā kā valsts neesam attīstījušies pietiekami.

Normatīvās attīstības jēdziens tiek interpretēts dažādos veidos. Pirmkārt, juridiski izglītotie prāti ar valsts normatīvo attīstību izprot valsts juridiski normatīvo bāzi un valsts būvniecību. Šeit parādās tādi principi kā labas pārvaldības politika, civildienests kā “kalpotājs,” labāka regulējuma nostādnes un aspekti un t. s. “iekšējās demokrātijas” aspekti – proti, demokrātija ne tikai konstitucionālā formā, bet arī demokrātija kā funkcionāls darbības princips jebkurā no pārvaldes vai tās formēšanās posmiem (piemēram, politisko partiju iekšējā demokrātija, demokrātijas principu ievērošana ierēdņu atlasē utt.). Ja runājam par normatīvo attīstību no šāda redzes leņķa, ārpolitisko normatīvo strāvojumu ietekme primāri ir izpaudusies caur valsts integrēšanos Eiropas Savienībā – gan pirmsiestāšanās posmā (definējot, kāda institucionālā “forma” jāpiešķir Latvijai, lai tā varētu uzsākt savu iestāšanās ceļu; un kopš 2004. gada ļoti tiešā veidā pārņemot kopienas noteikumus un arī rīcības prakses). Šāds institucionālais normatīvisms ir forma un pamats katrai valstij, lai šīs formas ietvaros varētu attīstīties vērtību sistēma, kādā šī valsts atrodas.

Līdz ar to mēs nonākam pie normatīvisma ārpolitikas un starptautisko attiecību ekspertu izpratnē jeb vērtību normatīvisma, kas nozīmē valsts attīstību konkrētās starptautiskās vides vērtību sistēmā. Šādā griezumā ar normatīvismu tiek saprasta valsts “jābūtība” jeb kādai būtu jābūt valstij un tās iedzīvotājiem attieksmēs, uzskatos un izpausmēs vai precīzāk, kuru tai būtu jātiecas – kas ir tās kā valsts, kā sabiedrības un arī kā civilizācijas daļas mērķi. Civilizācijas jēdziens šajā diskursā nav rets viesis – visbiežāk, runājot normatīvisma kategorijās, tiek piesaukta Rietumu civilizācija, Apvienoto Nāciju kontekstā – arī civilizācija kopumā, ņemot vērā ANO dalībvalstu plašo sastāvu. Katrai starptautiskās sistēmas hemisfērai ir savi ieskati par to, kas ir “pareiza normatīvā attīstība” – tā, piemēram, Ķīnas Tautas republikas gadījumā normatīvās kategorijas ir atšķirīgas no Rietumu, kas balstās universālās cilvēktiesībās un demokrātijas panacejā, – ĶTR normatīvisms liek uzsvāru uz politisko/ekonomisko režīmu hibrīdiem, kā normu un dažādību ārpus vienotas demokrātijas izpratnes (saprotamu iemeslu dēļ). Bet, atgriežoties pie Rietumu pasaules, kam piederīga arī Latvija, tās normatīvo standartu kā attīstības virzienu šobrīd definē ANO tūkstošgades mērķi, kas tālāk jau attīstījušies par post-2015 mērķiem. ANO tūkstošgades mērķiem ir nu jau desmitgades vēsture – 2000. gadā 191 (tagad – 193) ANO dalībvalsts pieņēma Tūkstošgades deklarāciju, par vispārīgo mērķi izvirzot nabadzībā dzīvojošo pasaules iedzīvotāju procentuālā skaita samazināšanu uz pusi. Gan ANO dalībvalstis, gan starptautiskās organizācijas (Pasaules Banka, OECD u. c.) apņēmas uzlabot pasaules iedzīvotāju labklājības līmeni, īstenojot t. s. “Tūkstošgades attīstības mērķus,” kas sevī ietver nabadzības samazināšanu, pamatizglītības nodrošinājumu, vienādas iespējām sievietēm un vīriešiem, bērnu mirstības samazināšanu, mātes veselības uzlabošanu, novēršamu nāves cēloņu ierobežošanu, vides ilgtspējas nodrošināšanu, kā arī globālu sadarbību palīdzības nodrošināšanai mazāk attīstītajās valstīs.¹

Kā norāda Ārlietu ministrija, Latvijas tematiskās prioritātes post-2015. gada ietvarā ir labas pārvaldības, likuma varas stiprināšana un efektīvas institūcijas; dzimumu līdztiesības veicināšana; ilgtspējīga un iekļaujoša ekonomiskā izaugsme, nodarbinātība un infrastruktūra; veselības veicināšanas un aprūpes pakalpojumu pieejamības nodrošināšana;

universāla un visiem pieejama izglītība visos līmeņos; nodrošinājums ar pārtiku un ilgtspējīga lauksaimniecība; ilgtspējīgs patēriņš un ražošana; sauszemes ekosistēmu aizsargāšana un atjaunošana, kā arī bioloģiskās daudzveidības zuduma apstādīšana.² Līdzās ANO post-2015 mērķiem kā atsevišķs novērtējuma vektors vērtību normatīvismā ir cilvēktiesību jautājums. Kā norāda Kofi Ata Annans, bijušais (septītais) ANO ģenerālsekretārs – cilvēktiesībām ir jābūt iekļautām visu politisko lēmumu pieņemšanā un diskusijās visu valstu politiskajos līmeņos, jo cilvēktiesību jēdziens un tā attīstība ir būtiska ne tikai nabadzīgajām valstīm un to sabiedrībām, bet arī attīstītajām valstīm un to iedzīvotājiem.³ Cilvēktiesību un kopējās tiesību vides attīstības fons ir nozīmīgs atskaites kritērijs, kas jāņem vērā, runājot par valsts attīstību, kā arī tās pozicionēšanos starptautiskajā sistēmā.

Abi minētie normatīvisma skatījumi – institucionālais normatīvisms un vērtību normatīvisms (kura ietvaros atsevišķi izceļams cilvēktiesību aspekts) ir būtiski ne tikai, lai novērtētu, kur Latvijas valsts atrodas 25 gadus pēc neatkarības atgūšanas, kā to pozitīvi vai negatīvi ietekmējuši ārpolitiskie strāvotājumi un vai Latvija pati tos ietekmējusi, bet arī lai spētu izprast, kurp Latvija varētu virzīties turpmāk un izmantot savu apslēpto potenciālu normatīvajā skatījumā. Un apslēptais potenciāls šeit ir – lai arī statistikas pārskati socioloģijas procesiem allaž pakļaujas interpretācijām un katrs sniedz citu skatījumu, vadošajos demokrātijas indeksos (kas kritēriju ziņā apvieno normatīvā institucionālisma un vērtību institucionālisma elementus) Latvija atrodas ne tikai valstu grupā, kuras demokrātija ir raksturota kā “nepilnīga,” bet arī konsekventi zemāk par Lietuvu un Igauniju.⁴ Turklāt visos normatīvo vērtējumu indeksos nozīmīgs ir tieši izaugsmes rādītājs, šo jomu attīstot – vēl jo vairāk vēsturiski normu un vērtību attīstība iet roku rokā ar ekonomiskās labklājības attīstību, ļaujot secināt, ka, kaut arī nav īsti nošķirams, kas no procesa viedokļa īstenojas pirmais – ekonomiskā labklājība un tad vērtību izpratne, vai vērtību izpratne – un tad labklājība; skaidrs ir viens – ekonomiskā labklājība un pārtikusi sabiedrība Rietumu pasaulē nav nošķirama no attīstītas normatīvās vides.⁵

Līdz ar to autors nākamajās nodaļās aplūkos institucionālā normatīvisma sazobi ar ārpolitiku, kā arī atsevišķi izvērtēs vērtību normatīvismu –

ieskicējot viedokļus, personības un lēmumus, kas būtu uzskatāmi par nozīmīgiem Latvijas vietas un lomas atrašanai Rietumu vērtību sistēmā.

Institucionālais normatīvisms Latvijā – no pārvaldītas valsts uz valsts pārvaldi Eiropas kontekstā

Paveroties ceturtdaļgadsimta atpakaļgaitas spogulī, viennozīmīgi iespējams teikt, ka normatīvā institucionālisma jomā Latvija ir sasniegusi attīstīto Rietumeiropas valstu publisko administrāciju rīcībaspēju – turklāt atsevišķās jomās pat to pārspējusi – tagad Latvijai jau kļūstot par pieredzes donoru attīstības valstīs tieši valsts pārvaldes un administrēšanas reformu jomā.⁶ Tas liek uzdot jautājumu, kā pie tik izaicinošām izejas pozīcijām pēc Padomju Savienības sabrukuma – pārejas uz citu politiekonomisko sistēmu, ikdienas krīzēm šīs pārejas dēļ un “reformu žanra” īpatnībām kā tādām – Latvijas valsts pārvalde ir nonākusi tur, kur tā ir pašlaik? Kā no principā centralizēti pārvaldītas valsts mēs nonācām pie valsts pārvaldes ar demokrātiski izkļiedētiem varas centriem un pastāvīgu dzīvotspējīgu civildienestu, kas spējīgs iekļauties un integrēties Rietumeiropas struktūrās? Protams, apzinoties šodienas valsts pārvaldes problēmas, vienlaikus jāatzīst, ka tās ir visu Rietumvalstu pārvaldes problēmas – attiecīgi no šodienas skatu punkta nav iespējams apšaubīt civildienesta pamatus vai izvēles, kas noveda pie šo pamatu izveidošanas, kā arī vērtību virzienu, kādā valsts pārvalde attīstās. Vienlaikus kritiski nozīmīgs ir jautājums, kā institucionālo normatīvismu attīstīt un izmantot un kas bijuši tie lēmumi, kas devuši lielāko stimulu normatīvi institucionālās vides attīstībai.

Deivids Liptons Starptautiskā Valūtas fonda pārskatā par Centrālās un Austrumeiropas valstu pāreju un tās sekmēm 25 gadu griezumā norāda, ka pie šādām starta pozīcijām, lai kurā nozarē pārejas process notiktu un lai ar kuru valsti tas būtu sasaistāms, tā sekmīgums meklējams četros faktoros:

- **Lieliski cilvēki** (*great people* – angļu val.) – tie, kuri pieņēma drosmīgus lēmumus, patiesībā nezinot, kādu efektu tie radīs, bet paļaujoties uz citu valstu pieredzi un ieguldot pietiekami daudz enerģijas, lai skaidrotu pārejas procesu un reformu nozīmi.

- **Pārdomātas stratēģijas** (*smart strategies* – angļu val.) – stratēģiskie normatīvie akti, kas ļauj uzstādīt un īstenot ilgtermiņa mērķus, pamatā ekonomikā – liberalizējot tirgu, stabilizētu finanšu sistēmu un izveiktu privatizāciju; turklāt sagatavojot atbilstošu normatīvo bāzi un izpildījumu minētajām vajadzībām.
- **Eiropas pievilcība** (*Magnet Europe* – angļu val.) – vēlme integrēties Rietumeiropā visplašākajā izpratnē, kā arī nepieciešamība mainīties, lai integrētos kā atsevišķs dzinējspēks, kas kalpo par motivāciju normatīvajā attīstībā. Ciniskākā griezumā raugoties, pat īstenojot sabiedrībai konkrētajā mirklī nepieņemamas reformas, atbilde “Tas mums palīdzēs atgriezties Eiropā!” varēja kalpot gan kā tilts uz patiešām efektīvām sekām ilgtermiņā, gan kā vienkāršs attaisnojums neziņai, kā rīkoties pareizi pārejas laikos.
- **Ārējais atbalsts** (*external support* – angļu val.) – postpadomju valstu spēja reformēt nozares nebūtu iespējama bez ārvalstu finanšu instrumentu palīdzības. Starptautiskais Valūtas fonds, Pasaules Banka, Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banka, bilaterālie kreditori un Eiropas Savienības institūciju atbalsts (konkrēti Phare programma) – prasīja “nodrošinājumu” ieguldītajiem vai aizdotajiem līdzekļiem, proti, normatīvo reformu rezultātu. Tas nav izmērāms fenomens, taču spekulatīvi būtu iespējams diskutēt, kas sniedza lielāku labumu postpadomju valstīm – finanšu līdzekļi to atjaunošanai vai apņemšanās pildīt konkrētus nosacījumus, lai šos līdzekļus iegūtu.⁷

Raugoties politiekonomiskā kontekstā, Latvijas ekonomiskā izvēle pielietot t. s. “šoka terapiju” pārējā uz kapitālisma ekonomiku bez sociālajām konsekvencēm iezīmēja arī normatīvās attīstības savdabīgu specifiku – normatīvais regulējums radās “pēc pieprasījuma” – jebšu tirgus atbrīvošana notika, pirms tika radīts atbilstošs normatīvais regulējums seku kontrolēšanai. Kā pretmets šādai pieejai bieži tiek minēts t. s. graduālisms – normatīvā fona izveidošana pirms tirgus atbrīvošanas.⁸ Tas, savukārt, noteica faktu, ka institucionālās reformas kopš to aizsākuma allaž ir notikušas “neizdarības ēnā” – ekonomisko reformu uzliktie tempi noteica valsts administrēšanas reformu sekundāro nozīmi politiskās elites acīs, prasot no valsts pārvaldes dzēst ugunsgrēkus un tajā pašā laikā virzot tās reformu procesu, kā dēļ vēl jo vairāk Latvijas normatīvi institucionālā attīstība bija

MĀRA GAIĻA karjera valsts pārvaldē sākas 1990. gadā, sākot darbu par ģenerāldirektoru Latvijas Republikas Ministru padomes Ārējo ekonomisko sakaru departamentā. 1992. gadā viņš piedalījās politiskās partijas “Latvijas ceļš” izveidē, 1992. gada beigās Gailis ar domubiedriem piedalījās politiskās partijas “Latvijas ceļš” izveidē, eventuāli kļūstot par Ministru prezidentu (1994–1995) un tad par aizsardzības ministru.* Reformas institucionālajā vidē Māris Gailis uzsāka, esot reformu ministra statusā Valda Birkava valdībā (1993–1994), taču, vērtējot reformu pirmā posma politisko retoriku, efektīvas valsts pārvaldes izveides jautājums tika uzturēts, Gailim esot arī Ministru prezidenta postenī.

Foto: Reinis Inkēns, Saeimas Administrācija; audiovizuālā materiāla autortiesību īpašnieks – Saeimas Administrācija

---

* Māris Gailis, *Varas tehnoloģijas* (Rīga: Jumava, 1997), 52.

atkarīga no atsevišķām politiskām iniciatīvām, periodiska entuziasma un ārējiem apstākļiem.

Runājot par personībām un ietekmēm šajā jomā, uzreiz minams Māris Gailis, kura politiskā vadība un iniciatīva dominēja valsts pārvaldes reformu aizsākumā.

Minētais posms ielika pamatus mūsdienu valsts pārvaldei Latvijā – tika izveidota Valsts reformu ministrija, vēlāk arī Valsts civildienesta pārvalde un Valsts administrācijas skola pārmaiņu procesa vadībai un personāla sagatavošanai. Šeit gan jāpiezīmē, Valsts reformu ministrija 1995. gada 1. jūlijā tika likvidēta, funkcijas nododot Valsts kancelejas Valdības reformu departamentam un Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai. Šo soli eksperti vērtē pretrunīgi. Tai skaitā arī pats Gailis atzīst, ka Valsts reformu ministrijas likvidēšana bija pārags solis (to likvidēja viņš pats, kļūdams par Ministru prezidentu).⁹ Paraugoties uz šo aspektu šīs dienas acīm, Valsts reformu ministrijas likvidācija aizsāka normatīvi institucionālā jēdziena noiešanu no skatuves, efektīva valsts aparāta izveidei no prioritātes kļūstot par “sekundaritāti.” Politiskajā dienas

kārtībā vairs neparādās “kvalitatīvā lēciena” iniciatīvas normatīvi institucionālajā vidē, bet gan dominē reaktīva attieksme pret izaicinājumiem, un “vienīgā risinājuma” lomu monopolizē “saīsināšanās ideoloģija” jeb administratīvā aparāta samazināšana (būtiski, ka vietā netika radīti citi reformu instrumenti, kas būtu radikāli vērsti uz pārmaiņām un kvalitāti).

Normatīvā institucionālisma “uzplaukums” Māra Gaiļa kā reformu ministra darbības laikā cieši piesaistīts Latvijas un Eiropas politiskajam kontekstam, pirmkārt, labējo partiju paustajām idejām. Virknes autoru skatījumā “Latvijas ceļš” uzskatāms par “lokomotīvi” liberālo sociālekonomisko reformu ieviešanai Latvijā.¹⁰ Tā darbojās visās valdībās 5., 6. un 7. Saeimas laikā un nozīmīgi minēt, ka “Latvijas ceļa” ģenēze atbilda pilnīgai Maksā Vēbera shematikai – no interešu grupas pie politiskā kluba, kas, savukārt, noveda pie politiskās partijas.¹¹ Šīs norādes “nozīmīgums” meklējams tieši sākotnējās interešu grupas ideoloģijā un redzējumā par valsti, tai skaitā, valsts pārvaldes attīstību, kas radīja konkrētu augsni Gaiļa reformām.

Sākotnēji pašizveidotā iniciatoru grupa, kurās sastāvā galvenokārt bija LR Augstākās Padomes deputāti, kopā ar ekonomiskās un kultūras elites pārstāvjiem izveidoja klubu “Eiropa 21.” Kluba dalībnieki uzņēma kontaktus ar trimdas latviešu organizāciju vadītājiem, kuri vēlējās piedalīties Latvijas politiskajā dzīvē. Pasaules Brīvo latviešu apvienība nodrošināja klubā rietumnieciski demokrātisko vērtību klātesamību arī uz ikdienas lēmumu pieņemšanas bāzes, kamēr “politisko varēšanu” nodrošināja sabiedrībā pazīstami politiķi – Anatolijs Gorbunovs, Valdis Birkavs, Indulis Bērziņš u.c.¹² Balstīšanās uz vērtībām lielā mērā noteica arī “Latvijas ceļa” sekmes priekšvēlēšanu cīņā, nenodarbojoties ar kampaņām pret konkurējošām partijām, bet gan par konkrētu Latvijas virzienu. “Latvijas ceļa” politiskās programmas centrālā ass bija iespējami ātra valsts integrācija Eiropas struktūrās, proti, Eiropas Savienībā un NATO. Tieši šādu virsmērķu esamība nodrošināja arī zināmu plānveidīgumu citu lēmumu pieņemšanā.¹³ Protams, situācijā, kurā ir jārisina ikdienas ekonomiskās problēmas, lēmumu pieņemšana, kas sniedz tikai risinājumus pēc ilgstoša laika posma, ir kritiku provocējoša. Vēl jo vairāk, pieteikt reformas, kuru virsmērķis ir sagatavot valsti dalībai starptautiskās organizācijās, arī ir viegli apstrīdams ceļš, pamatojot to ar nepieciešamību risināt problēmas “šeit un tagad,”

nevis nenosakāmā nākotnē, kuras dēļ nepieciešams veikt izmaiņas.¹⁴ Tomēr spēcīga politiskā līderība kopā ar valdības ietekmi uz nepieciešamajām jomām reformu īstenošanai nodrošināja reformu uzsākšanu un gaitu.

Tieši Valda Birkava vadītā valdība, kurā Māris Gailis bija reformu ministrs, nepārprotami uzsāka ceļu uz Eiropas Savienību. Vēlāk Valda Birkava kļušana par ārlietu ministru Māra Gaiļa valdībā arī ļāva turpināt Latvijas ceļu integrācijas Eiropā virzienā, kaut arī jau tad novērojamas pirmās atslābuma pazīmes, institucionālās vides normatīvās attīstības jēdziens sāk "noiet no skatuves." Tomēr Valda Birkava ilglaicīgais ārlietu ministra postenis ir tieši tas, kas, iespējams, nodrošinājis maksimālo iespējamo "eiropizācijas" kontinuitāti tās sākotnējā iecerē. Birkavs Atmodas laikā aktīvi iesaistījies tiesu sistēmas demokratizēšanā un valsts pārvaldes reformēšanā, konsekventi aizstāvējis Latvijas integrācijas nepieciešamību Eiropas un transatlantiskajās struktūrās. "Ārpolitika. Te galvenais ir nostiprināt Latvijas valsti kā starptautisko attiecību subjektu šā vārda pilnā nozīmē. Ar to saistīta Latvijas atkaliekļaušanās starptautisko attiecību, to skaitā, arī ekonomisko attiecību sistēmā un valsts drošības nodrošināšana starptautiskajā arēnā."¹⁵ Birkavs turklāt bijis iniciators no valdības neatkarīga Cilvēktiesību biroja izveidošanai, kā arī lielu uzmanību veltījis Baltijas valstu un Baltijas jūras valstu sadarbībai.

Nākamais Latvijas institucionālais attīstības lēciens novērojams līdz ar valsts iestāšanos Eiropas Savienībā 2004. gadā, kad uzmanības fokusā nonāca institucionālā sazobe un pieredzes pārnese, institucionālām reformām atbildot reaktīvi uz Eiropas Savienības kopienas prasībām. Posmu starp Valda Birkava un Māra Gaiļa iniciētā normatīvā institucionālisma iedzīvināšanu un iestāšanos Eiropas Savienībā eksperti raksturo kā "alternatīvo risinājumu meklēšanas, bet neatrašanas posmu," jo politiskajā vidē tika kritizēts sākotnēji izvēlētais valsts pārvaldes attīstības virziens. Dažādu politisku spēku piedāvātās alternatīvas netika īstenotas, kas pamatā skaidrojams ar koordinētas un stratēģiskas vīzijas trūkumu. Kā nosacīts "restarta mirklis" minams laika posms no 1997. gada jūlija līdz 1998. gada decembrim, kad tika izveidots Valsts pārvaldes reformu birojs, kurš uzņēmās pārraudzīt Valsts civildienesta pārvaldi un Valsts administrācijas skolu. Tas gan vēlāk tiek atzīts kā juridiski sarežģīti un institucionāli nepamatots modelis.¹⁶ Minētā vajadzība pēc "restarta" nāca no

institucionālās vides, taču bez konkrēta politiskā atbalsta un tam sekojošiem finanšu līdzekļiem. Praktiskas reformas nespēja turpināties, un Valsts pārvaldes reformu birojs bija spiests risināt aktuālākas problēmas valsts pārvaldē, kļūstot zināmā mērā par visa civildienesta komunikatoru, tai skaitā krīzes komunikācijā. Mēģinājums šo situāciju labot notika 90. gadu pēdējā valsts pārvaldes reformu hronoloģiskajā posmā, proti, no 1999. gada janvārim līdz 1999. gada decembrim. Šajā posmā fokusā nonāca nepieciešamība pēc politiskās vadības valsts pārvaldes reformām, izveidojot īpašu uzdevumu ministra valsts pārvaldes un pašvaldību reformu lietās amatā. Tomēr laika posmā no reformu ministra esamības līdz īpašu uzdevumu ministra valsts pārvaldes un pašvaldību reformu lietās izveidei bija uzkrājies liels “sistēmisko kļūdu” skaits, kas netika risināts reformu ceļā, kas, protams, kavēja tālāku un straujāku attīstību.¹⁷

Atsaucoties uz raksta sākumā minētajiem četriem “vaļiem,” uz kuriem turējušās transformācijas postpadomju valstis – cilvēki, stratēģijas, Eiropas pievilcība un ārējais atbalsts – Valda Birkava un Māra Gaiļa faktors ir bijis cieši saistīts ar stratēģijas jeb vīzijas par valsts pārvaldi virzišanu. To bija motivējusi gan Eiropas pievilcība, gan ārējais atbalsts (tā, piemēram, minētajā valsts pārvaldes reformu pirmajā posmā reformu atbalstam tika piesaistīts arī projekta “Phare” finansējums, kas gāja sazobē ar Latvijas tuvināšanos dalībai Eiropas Savienībā). “Izņemot no sistēmas” spēlētājus – personības jeb normatīvā institucionālisma iniciatorus, diemžēl Latvijas politiskajā vidē ir saglabājies vakuums valsts pārvaldes vizionāristu un pasionāristu vidū, kas ir jūtams pat šobrīd. Kaut arī pastāv pārējie pamatelementi – stratēģijas tiek izstrādātas, Eiropas pievilcība jau īstenojusies caur Eiropas institucionālo prakšu pārplūšanu jeb *spill-over* (angļu val.) uz Latvijas institūcijām, arī ES un starptautisko finanšu institūciju ārējais spiediens un iesaiste ir bijusi svarīga¹⁸ – vēl joprojām valsts pārvalde saskaras ar problēmām, kas sakņojas neīstenotajā redzējumā par civildienestu kā pievilcīgu, caurskatāmu darba vietu. Vēl joprojām valsts pārvalde attīstības vērtību skalā atrodas negatīvās gradācijas pusē – tā ir “apgrīzama,” ne attīstāma; tā zaudē konkurences cīņā par personālu privātajam sektoram un arī kalpo par eksperimentu lauku politiķu iniciatīvām bez stratēģiska redzējuma. Esošais Eiropas Savienības labāka regulējuma (*better regulation* – angļu val.) strāvojums nav vērtējams kā pietiekami spēcīgs, lai kļūtu

par politiskās dienas kārtības elementu un elektorāta acīs par “pakāpienu politiķiem” aktīvai darbībai. Līdz ar ko bez politiskās iniciatīvas normatīvā institucionālisma jomā īstenojas un, prognozējami, arī īstenosies sekošanas princips ārējiem impulsiem; bet te jāatceras, ka sekošanas režīmā nav iespējams nonākt karavānas priekšgalā.

Vērtību normatīvisms Latvijā: klusā attīstība jeb – vai par vērtībām jārunā?

Ja institucionālā normatīvisma gadījumā atsevišķu personu iniciatīvas un ārējās ietekmes stimuliem ir bijusi izšķirīga nozīme, vērtību normatīvisma gadījumā atsevišķas personības ir tās, kas uzturējušas vērtību normatīvisma jautājumu politiskajā vai nevalstiskajā retorikā un diskursā atsevišķos gadījumos. Latvijas gadījumā viennozīmīgi nav iespējams runāt par ievērojamiem kvalitatīviem lēcieniem cilvēktiesību jomā, drīzāk par lēnu evolucionāru attīstību.

Runājot par cilvēktiesībām, Latvijas Republika, jau 1990. gada 4. maijā atjaunojot neatkarību, pievienojās 51 cilvēktiesību dokumentam. Savukārt 1998. gada 15. oktobrī atsevišķa, 8. nodaļa – Cilvēka pamattiesības – tika iekļauta Latvijas Republikas Satversmē. Paraugoties plašākā periodā, iespējams secināt, ka jau minētā evolucionārā attīstība iedalāma vairākos posmos. Pirmkārt, tas ir laika posms no neatkarības atjaunošanas līdz 1996. gadam, kad cilvēktiesību situācijai Latvijā tika pievērsta īpaša uzmanība. Šajā posmā cilvēktiesību jautājums bija augsti politizēts jēdziens, īpaši daudz izmantots Krievijas retorikā attiecībā uz minoritāšu tiesībām Latvijā. Tā rezultātā 1992. gadā ANO ģenerālsēdē nosūtīja uz Latviju ekspertu grupu cilvēktiesību jautājumos, kura pārliecinājās, ka Latvijas likumdošana un tās īstenošana atbilst starptautiskajām cilvēktiesību normām. Neskatoties uz to, ANO Ģenerālās asamblejas 47. plenārsēdē Krievijas prezidents Boriss Jeļcins personīgi vērsās pie ANO ģenerālsēdētāra, lai sesijas darba kārtībā papildus tiktu iekļauts jautājums “par masveida cilvēktiesību pārkāpumiem Latvijā un Igaunijā.” Taču Baltijas valstu diplomātiem pieteiktā darba kārtības punkta nosaukumu izdevās mainīt uz – “situācija cilvēktiesību jomā Latvijā un Igaunijā.” Turklāt tas sesijā kā atsevišķs jautājums netika iekļauts; par to pieņēma rezolūciju.

Tomēr, balstoties uz Latvijas vēsturiskajiem apstākļiem un argumentiem, 1993. gadā ANO Cilvēktiesību komisijas sesijā izdevās panākt Krievijas delegācijas piekrišanu priekšsēdētāja ziņojumam, ka pieņemtā rezolūcija komisijas pārskatā kā oficiāls dokuments netika iekļauta. Krievijas politiskais spiediens ANO ietvaros neatslāba, un 1994. gadā ANO ģenerālsēdētārs izlēma sūtīt uz Baltiju inspekciju augstā cilvēktiesību komisāra vadībā, taču Baltijas diplomātiskajiem korpusiem, sadarbojoties gan savā starpā, gan ar citu Rietumvalstu pārstāvjiem, šo akciju izdevās novērst. Attiecīgi lēmums par izbeigšanu skatīt cilvēktiesību situāciju Latvijā tika pieņemts 1996. gada ANO Ģenerālās asamblejas 51. sesijā.¹⁹

Minētais ārpolitiskā spiediena posms raksturojams vairākos veidos – pirmkārt, protams, pozitīvi, ka Latvijai izdevās straujā tempā “iekāpt” no principiāli maztiesiskas vides tiesiskā vidē. Tajā pašā laikā tiešā krievvalodīgo tiesību un cilvēktiesību jēdziena sasaiste ir diskreditējusi cilvēktiesību uztveres jēdzienu kopumā. Tas ir radījis divus negatīvus efektus: pirmkārt, iedzīvotāju izpratne par cilvēktiesībām padziļināti sāk veidoties tikai 2000. gadu sākumā. Otrkārt, politiskajai elitei panākot risinājumu krievvalodīgo jautājumā (vismaz Latvijas pozīcijas pareizības atzīšanu Rietumu starptautiskajā vidē), politiskajā retorikā cilvēktiesību jēdziens izteikti vairs neparādās. Tajā pašā laikā pozitīvi vērtējams, ka kopš 90. gadu beigām cilvēktiesību jēdziens aizvien biežāk parādās tiesu prasībās kā universāls pamatojums, kas nozīmē, ka jēdzieniski cilvēki aizvien vairāk apzinās šo tiesību universālismu.

Kā nākamais posms minams periods kopš 1997. gada, kad Latvijā stājās spēkā Eiropas Cilvēktiesību konvencija. Kā norāda starptautisko cilvēktiesību organizāciju pārstāvji, jautājumi, kas no Latvijas nonāk Eiropas Cilvēktiesību tiesā (ECT), liecina par lēnu, bet konsekventu progresu cilvēktiesību ievērošanā – statistika rāda, ka kopš 1997. gada ECT pēc skaidrojuma pieprasīšanas no Latvijas valdības apmēram pusi sūdzību ir noraidījusi, kas nozīmē, ka valdība ir spējusi pārliecināt ECT, ka pārkāpums nav noticis. Savukārt atlikušajos gadījumos, kuros cilvēktiesību pārkāpumi ir bijuši, kopš 1997. gada mainās pārkāpuma specifika – ECT arvien retāk norāda uz lielām sistēmiskām problēmām, kas skar kādu konkrētu Latvijas likumu vai tā piemērošanas praksi. Piemēram, līdz ar Latvijas Krimināllikuma pieņemšanu (Saeimā pieņemts 1998. gada 17. jūnijā)

situācija ir ievērojami uzlabojusies attiecībā uz termiņu ievērošanu tiesvedībās. Lidzvērtīgi pozitīvi tiek vērtēta arī nacionālā mehānisma sakārtošana attiecībā uz apstākļiem ieslodzījuma vietās – šeit ir izveidota stabila tiesu prakse Administratīvās tiesas paspārnē, atļaujot šos jautājumus atrisināt valsts iekšienē, pirms tie nonāk ECT.²⁰

Jāpiezīmē, ka šajā tiesību “klusajā evolūcijā” labākais atskaites kritērijs problemātisko jautājumu spektram ir starptautiskajās un Latvijas cilvēktiesību organizācijās iesniegto sūdzību saturiskie virzieni. Kaut arī tie savstarpēji pārklājas, iespējams identificēt piecus sūdzību viļņus – pirmais saistās ar pilsonības un migrācijas lietu jautājumiem; otrais – ar dzīvokļu un īrnieku tiesību loku, trešais – ar sūdzībām par pirmstiesas izmeklēšanas termiņiem un neizskatīto sūdzību skaitu tiesās.²¹ Ceturtajam vilnim raksturīga cilvēktiesību jomas specifizēšanās, sūdzību raksturam kļūstot detalizētākam un uz gadījumiem balstītam, ne vairs tik sistemātiskam kā pirmajos trīs viļņos (bērnu tiesības, piespiedu ārstēšanas jautājumi u. c.), un pie piektā viļņa pieskaitāma cilvēktiesību jomas sasaiste ar izpratni par cilvēktiesību tvērumu – sociālās, ekonomiskās un kultūras tiesības.

Runājot par personībām cilvēktiesību normatīvisma jomā, noteikti minams Nils Muižnieks, kurš ir Eiropas Padomes (EP) cilvēktiesību komisārs kopš 2012. gada. EP cilvēktiesību komisārs ir atbildīgs par cilvēktiesību izpratnes veicināšanu atbilstoši Eiropas Padomes noteiktajiem standartiem un sava mandāta ietvaros veic regulāras vizītes visās Eiropas Padomes dalībvalstīs. Nila Muižnieka rekomendācijas Latvijai, allaž norādot arī uz nepilsoņu jautājumu aktīvākas risināšanas nepieciešamību, ir bijušas plaši diskutētas sabiedrībā, parādot, ka tiesību jautājums vēl joprojām ir politizēts un krievvalodīgo minoritātes jautājums (un ieteikumi tā risināšanai) tiek sadzirdēts primāri pār citām cilvēktiesību sfērām, kuras EP cilvēktiesību komisārs arī vienmēr ir skāris, paužot savus ieteikumus cilvēktiesību vides attīstībai. Muižnieka izteikumi nacionāli konservatīvajā spārnā pat dēvēti par pretvalstiskiem, taču, mēģinot distancēties no jautājuma politiskā aspekta, kopsummā tie ietver normatīvu skatījumu par visu sabiedrības grupu iesaisti valsts dzīvē bez diskriminācijas elementiem. Nilam Muižniekam pašlaik strādājot pie jauna rekomendāciju apkopojuma Latvijai, ieteikums likvidēt iespēju nepilsoņu bērniem saglabāt nepilsonību arī mediju un politiskās vides

NILS MUIŽNIEKS ieguvis doktora grādu politikas zinātnē Bērklijas Universitātē Kalifornijā, ASV, specializējies Padomju Savienības un Austrumeiropas politikā, salīdzinošajā politikā, starptautiskajās attiecībās. Viņš strādājis par ANO Attīstības programmas nacionālo koordinatoru, bijis programmas “Sorosa fonds-Latvija” direktors (1994–2001). No 1994. līdz 2002. gadam Muižnieks vadījis Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centru, bijis arī īpašu uzdevumu ministrs sabiedrības integrācijas lietās. 2012. gadā Muižnieks ievēlēts par Eiropas Padomes cilvēktiesību komisāru.*

Foto: Ernests Dinka, Saeimas Kanceleja; audiovizuālā materiāla autortiesību īpašnieks - Saeimas Administrācija

“Es saprotu integrācijas būtību kā līdzdalību un sadarbību. Neintegrēts iedzīvotājs ir tāds, kam nav prasmes, vēlmes vai iemaņas sadarboties ar citiem. Līdz ar to viņš ir drīzāk pašizolējies. Viņš nezina, nemāk, viņam neinteresē, viņš ir pasīvs. Arī pilsoņi var būt neintegrēti. Sadarbība, līdzdalība plus piederības nostiprināšana Latvijai, latviešu valoda kā svarīgs vienojošais faktors, jo bez tās ir grūti sadarboties.”**

* Nils Muižnieks, Commissioner for Human Rights, Biography, Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/commissioner/biography>

** “Nils Muižnieks: Integrācija ir sadarbšanās,” Delfi, 2003. gada 4. novembris, <http://www.delfi.lv/archive/nils-muiznieks-integracija-ir-sadarbosanas.d?id=6702531>

diskusiju telpā nomācis citu jautājumu loku – kā sieviešu tiesību jautājumus (arī Stambulas konvencijas kontekstā), bērnu tiesību jautājumus u. c. Tas tikai pierāda apsvērumu, ka cilvēktiesību jautājums kā vērtību jautājums ir maz diskutēts sabiedrībā, un, kādam uzsākot diskutēt par šiem jautājumiem, tie tiek nonivelēti līdz nepilsoņu jautājumam, kas ir tikai neliela daļa no kopējā cilvēktiesību problēmu loka. Nila Muižnieka statuss atļauj šīs rekomendācijas izteikt, ierindojoties starp citiem ārējiem impulsiem. Visticamāk, iekšpolitiskā diskusijā Muižnieka apsvērumi tiktu “izņemti no diskusijas,” kas atļauj izdarīt savdabīgu secinājumu – iespējams, tieši viņa klātesamība cilvēktiesību strāvojumā, kas nāk “no ārpusēs,” ir ļāvusi tik aktīvi mudināt Latviju cilvēktiesību vides attīstības virzienā. Muižniekam vienlaikus esot gan “vietējam,” gan

“ārējam” spēkam, ņemot vērā īpašo Latvijas kontekstu cilvēktiesību uz-
tverē, ir iespējami labākais risinājums.

Kā nozīmīgs viedoklis kopējā Latvijas cilvēktiesību diskursā un poli-
tiskajā retorikā minama arī tiesībsarga institūcija, kas izveidota 2007. gada
1. janvārī, stājoties spēkā Tiesībsarga likumam (pirms tam Latvijā darbo-
jās Valsts cilvēktiesību birojs). Par pirmo tiesībsargu 2007. gada 1. martā
Latvijas Republikas Saeima ievēlēja Romānu Apsiti. Saskaņā ar likumu
tiesībsargs ir Saeimas ievēlēta amatpersona, kas rūpējas par cilvēktiesību
un labas pārvaldības principa ievērošanu. Tiesībsargs savā darbībā ir neat-
karīgs un pakļaujas vienīgi likumam.²²

Šeit īpaši būtu jāmin pašreizējais tiesībsargs Juris Jansons, kurš savā
ziņā ir veicinājis un aktualizējis cilvēktiesību tvēruma jautājumu, akcentē-
jot politiskajā dienas kārtībā, ka sociālās, ekonomiskās un kultūras tiesības
ir jāņem vērā arī, piemēram, valsts budžeta izstrādē, medicīniskās aprūpes
reformas jautājumos u. c. gadījumos – tiešā veidā uzrunājot cilvēktiesību
klātesamības aspektu līdzās ekonomisko vajadzību un izdevīguma prin-
cipiem. Kaut arī tiesībsargs juridiski nav piesaistīts ārpolitikas jomai, Jura
Jansona izpildījumā cilvēktiesību jautājumu aktualizēšana pamatā saist-
tās ar starptautisko normu, tai skaitā raksta sākumā minēto ANO prin-
cipu, lietošanu argumentācijā. Līdz ar to Jansons kalpo zināmā mērā par
garantu Latvijas pašpozicionēšanai starptautiskajā sistēmā cilvēktiesību
un citu Rietumu vērtību jomā, atgādinot, ka, valstij atrodoties konkrētās
vērtību sistēmās, šīs sistēmas ir jārespektē un jāievēro. No tiesībsarga Jura
Jansona aktivitātes zināmā mērā ir atkarīgs, ka vērtību un normu jēdzieni
izskan aktīvajā politikā. Protams, paralēli notiek institucionālā evolūcija
šajā jomā, reaģējot uz ECT nolēmumiem un citām starpinstitucionālām
sazobēm, taču tas nerada pietiekami stabilu vērtību fonu brīžos, kad jāpie-
ņem tieši politiski vai ārpolitiski lēmumi.

Ņemot vērā iepriekš minēto, cilvēktiesību jautājums Latvijā ir tiešā
veidā saistīts ar ārpolitiskajiem procesiem gan pozitīvā, gan negatīvā no-
zīmē. Krievvalodīgo minoritāšu jautājums ir “novirzījis uzmanību” no
pilnā cilvēktiesību spektra; savukārt ECT (ar spriedumu starpniecību) un
Eiropas Padomes Cilvēktiesību komisāra norādes ir kalpojušas pilnvērti-
gas cilvēktiesību jautājuma izpratnes veidošanai sabiedrībā. Neapšaubāmi
nozīmīga ir tiesībsarga loma Latvijā, kurš savu argumentāciju, norādot uz

JURIS JANSONS, pēc izglītības jurists un ekonomists, ir bijis “Rīgas slimokases” valdes priekšsēdētājs, strādājis Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijā, vadījis Īpašo uzdevumu ministra elektroniskās pārvaldes lietās sekretariātu. 2011. gadā Jansons ievēlēts par Latvijas Republikas tiesībsargu un pēc pirmā termiņa beigām ievēlēts otrreiz.

Foto: Saeima; audiovizuālā materiāla autoritāšu īpašnieks – Saeimas Administrācija

“Pamatproblēma ir nabadzība. Te varam runāt arī par izglītību, tiesībām uz drošu vidi... Varam runāt par to, ka valsts garantē veselības aprūpes minimumu, bet, ja paskatāmies situāciju kontekstā ar starptautisko regulējumu, ar ANO Starptautisko paktu par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām, tad tajā skaidri un gaiši teikts, ka šis te sabiedrības veselības minimums ir visaugstākais fiziskās un garīgās veselības līmenis. Tātad jautājums vairs nav par to, cik augstu veselības aprūpes sistēmā likt latīņu, bet – kā nodrošināt augstāko līmeni.”*

* Viktors Avotiņš, “Juris Jansons: Pamatproblēma ir nabadzība,” *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2014. gada 3. decembris, <http://nra.lv/latvija/130033-juris-jansons-pamatproblema-ir-nabadziba.htm>

cilvēktiesību pārkāpumiem, pamato tieši ar ārvalstu piemēriem un normatīvajiem apsvērumiem. Cilvēktiesību, normu un vērtību lietošana ikdienas politikas retorikā ir cieši piesaistīta šo jēdzienu izprašanai un pastāvīgai klātesamībai, pieņemot jebkuru jaunu normatīvo aktu vai veicot politisko lēmumu.

Tas pats attiecas uz sabiedrību – tā var prasīt rīcībpolitiku, balstītu universālās cilvēktiesībās, ja vien apzinās un izprot šo tiesību spektru. Šādā griezumā raugoties, jebkuras personas, kurām ir iespējas izteikt saistošu viedokli politiskajai elitei, kā rakstā minētie Nils Muižnieks un Juris Jansons, kalpo par vērtību normatīvo strāvojumu. Tās nostājas iepretim diskursam par to, ka pietiek ar pakāpenisku attīstību institūcijās, pārņemot pieredzi un starptautiskās normas, un ka cilvēktiesību jautājums jāskata tikai krievvalodīgo minoritāšu politiskajā kontekstā. Zināmā mērā jebkurai cilvēktiesību jautājuma aktualizētājam politiskajā vidē ir

sākotnēji jāsastopas ar politiski vēsturiskā konteksta pretreakciju – tomēr katra šāda sastapšanās minēto kontekstu maina. Tajā pašā laikā, aplūkojot situāciju no nedaudz kritiskāka skatu punkta, vērtību normativistu balsis vēl joprojām tiek uztvertas kā marginālas, pat ja ir saistošas un uzliek pienākumu veikt izmaiņas. Tas nozīmē, ka tieši politiskā vidē normu un vērtību jautājuma aktualizēšana ir nepieciešama, lai Latvija pilnvērtīgi varētu ierindoties attīstīto valstu rindās.

Protams, aplūkojot Latvijas 25 gadu neatkarības vēsturi ārpolitikas prizmā, atrodami arī atsevišķi spilgti piemēri, kad normatīvie aspekti ir parādījušies politiskajā un mediju dienas kārtībā. Vienlaikus katra reize arī parādījusi ideju fragmentētību un savā ziņā arī Latvijas sekošanu modernām (uz nacionālajām interesēm centrētām), ne postmodernām (uz cilvēku centrētām) vērtībām. Kā košs ilustratīvs piemērs minama Latvijas ārpolitiskā un drošības pozicionēšanās Irākas kara kontekstā 2003. gadā, kad Latvija izvēlējās atbalstīt sabiedrotos (proti – ASV) militārā uzbrukumā bez ANO rezolūcijas.²³ Politiskajai elitei bija jāizlemj, kam sekot – sabiedroto aicinājumam, pašiniciatīvai vai miermīlīgam norisinājumam, ko ieteica ANO, kā arī citas Eiropas Savienības valstis. Latvijas politiskās elites loģika un lēmumu pieņemšanas process minētajā posmā nav plaši dokumentēts, tāpēc arī motivācija ir vērtējama tikai pēc rezultātiem. Bet rezultāti norāda uz lielu vērtību pretrunu, turklāt ne tikai Latvijas iekšienē, bet arī vērtību sadursmē starp t. s. “jaunajām” un “vecajām” Eiropas valstīm, kur sadursmes ass bija izvēle – atbalstīt ANO vai ASV. Tas atspoguļojās Latvijas līdzerosinātajā 2003. gada 5. februāra t. s. Viļņas desmitnieka paziņojumā,²⁴ kurā pausta gatavība piedalīties starptautiskajā koalīcijā Irākas atbrūnošanai un prasīta stingrāka ANO nostāja, lai gan nav sniegta viennozīmīga atbilde uz to, kas notiks, ja ANO akcepts netiktu saņemts.²⁵ Turklāt līdzīgu nostāju Latvija pauda arī ANO Drošības padomē.²⁶ Viļņas desmitnieka nostāja skaidri iezīmēja šķelšanos Eiropā, arī ES un NATO iekšienē, jo tikmēr citas valstis vēl prasīja pagarināt ANO inspekcijas Irākā, nevis draudēt tai ar militāru spiedienu, un visā pasaulē, arī Latvijā, notika protesta akcijas pret karu. Īsi pēc kara sākuma gan ASV sabiedrotās, gan pret karu esošās valstis sāka meklēt kopīgus risinājumus, un sašņinājums to attiecībās mazinājās, tomēr Irākas karš palika par simbolu “vecās” un “jaunās” Eiropas atšķirīgajām izpratnēm par drošību.

Šajā gadījumā tiešā un nepārprotamā veidā parādījās Latvijas sekošana interesēm, kas balstījās atbalstā sabiedrotajam iepretim ANO proponētajai vērtību sistēmai.

Minētā vērtību šķelšanās plaši parādījās arī mediju, viedokļu līderu un citu politisko grupu retorikā Irākas kara un Latvijas ārpolitisko izvēļu kontekstā. Politiskā elite pēc būtības izdarīja izvēli par labu Savienotajām Valstīm pretstatā ES (sevišķi Vācijai un Francijai), kaut arī par šo pretrunu atklāti nediskutēja. Savukārt citi spēlētāji skaidri runāja par nepieciešamību “manevrēt starp divu spēku ietekmes cīņām”²⁷; daudzi akcentēja nepieciešamību saglabāt vienotu NATO, kas nozīmēja arī ieklausīšanos Eiropas sabiedrotajos, un tādēļ bija pret Džordža Buša kontraversiālo retoriku. Mērenāk noskaņotie Latvijas mediji un citi aktori aicināja atbalstīt ASV operāciju ar nemilitāru piesešumu, piemēram, nosūtot uz Irāku mediķus un sapierus, jo tad “nesakaitināsim Eiropas lielvaras.”²⁸ Virknē protesta akciju piedalījās radikālāk noskaņotais Vides aizsardzības klubs, Klubs 415, Latvijas Nacionālā fronte, kuru argumentācija bija nacionālāka, taču vairs neietvēra ANO kā normatīvo faktoru. Sabiedriskajā retorikā līdzās minētajam politiskās elites redzējumam spēcīgi iezīmējās arī postmoderno vērtību aspekts – šeit parādījās gan atsevišķi politiķi, gan nevalstiskās organizācijas. Tika rīkotas daudzveidīgas sabiedriskas akcijas pret karu: parakstu vākšana, piketi, mūzikas festivāli (“Nē – karam” Iecavā un Vecpiebalgā²⁹), pretkara izstādes. Kustība “Es par mieru,” kurai atbalstu pauda Linda Leen, Kaspars Dimīters, Elita Veidemane un citas sabiedrībā pazīstamas personas (Ēriks Stendzenieks bija viens no līdzrīkotājiem), aicināja cilvēkus parakstīties pret karu un nest tuvinieku fotogrāfijas uz Doma baznīcu, kā arī rīkoja parakstu vākšanu internetā. Pirmajā dienā pret karu internetā parakstījās vairāk kā 8300 cilvēki – un tas tālajā 2003. gadā.³⁰ Kaut arī domas par akciju rīkotāju motivāciju var atšķirties, tās nepārprotami guva plašāku sabiedrisku atbalstu. Šajās protesta formās parādījās arī tādi argumenti kā civiliedzīvotāju intereses Irākā, civilizētas pasaules normu ievērošana, miera un pacifisma jautājumi. Kā arī, un ne mazsvarīgi, iespējas demokrātiskā valstī demokrātiski lemt par atbalstu karam vai sabiedrotajiem, kas “dodas karā.” Arguments, ka ASV un sabiedrotie rīkojas vienpusēji un savtīgi ar savu vienpusējo rīcību noniecina starptautisko – ANO normu nozīmi,

kamēr “tieši Baltijas valstis ir lielu pateicību parādā starptautiskām tiesībām,” un Latvija var paļauties uz šo kolektīvās drošības sistēmu, minētājā diskusijā arī parādās “sabiedriskā kārtībā.”³¹

Secinājumi

Aplūkojot normatīvo attīstību Latvijā, gan institucionālo, gan vērtību – iespējams secināt vairākas būtiskas lietas:

Pirmkārt, valsts normatīva attīstība nav iespējama bez konkrēta iekšpolitiska impulsa jeb iekšējās balss, kas konkrēto jautājumu pastāvīgi uztur dienas kārtībā. Tajos nedaudzajos gadījumos, kad politiskā iniciatīva ir parādījusies, ir novērots straujš sistēmisks progress, taču, tiklīdz politiskais fokuss apsīkst, Latvijā, kā jau jaunā valstī, institucionālie mehānismi vēl nav gana stabili, lai attīstība turpinātos.

Otrkārt, kaut arī ārpolitiskie impulsi bieži tiek saistīti ar normatīvajiem aspektiem (galu galā, dalība ES un NATO ir tā, kas Latvijas sabiedrībai bieži vien saistās ar tiesību prasībām “no ārpusēs”). Ja valstī vērtību sistēma nav attīstījusies iekšēji, arī ārpolitikā tiek pieņemti modernismā, ne postmodernismā balstīti lēmumi. Vienkāršākā valodā izsakoties, ekonomika ir pārāka par tiesībām un normām, un, ja tā ir iekšpolitikā, arī ārpolitikā dominē merkantīlas intereses.

Treškārt, valsts normatīvās attīstības jautājumi nav mazsvarīgi. Kā to pierāda Latvijas vēsture pēc Padomju Savienības sabrukšanas, spraiģākās diskusijas valsts ārpolitisko izvēļu sakarā ir bijušas tieši saistībā ar dialektiku – ekonomiskie (arī drošības) ieguvumi pret starptautiskajām normām. Raksturīgi, ka darbā minētais Irākas kara gadījums ir tikai viens līdzās citiem klusākiem gadījumiem – piemēram, sadarbība ar Baltkrievijas valdību iepretim Baltkrievijas demokrātiskās opozīcijas atbalstīšanai; sadarbība ar Ķīnas Tautas republiku iepretim oficiālam dialogam ar Tibetas garīgo līderi u. c. Katrā gadījumā, kad sabiedrībā ir uzvirtojusi vajadzība pēc normatīvās rīcības ārpolitikā, bet ignorēta no politiskās elites puses, ir diskreditēts vērtību jēdziens kā tāds. Tā rezultātā politiskā elite, zināmā mērā ignorējot vai paturot normatīvisma jautājumu ārpus politiskās dienas kārtības, grauj šī virziena attīstību Latvijā.

Visbeidzot, jautājumi, kuros sabiedrība un politiskā elite sastopas ar ētiskajām dilemmām, no kurām nobrieduši Rietumu pasaulei palīdz iziet stingra vērtību sistēma, nekur nav pazuduši un, turpinoties globalizācijai, parādīsies vēl vairāk. Kā piemērs minams Sīrijas bēgļu jautājums Eiropā, kur “vecās” Eiropas valstis šo jautājumu skata no cilvēktiesību viedokļa, kamēr postpadomju valstis – no nacionālo interešu viedokļa. Abas pieejas nav nosodāmas, jo katrai valstij un sabiedrībai ir sava vēsturiski specifiskā pieredze, tomēr jāatceras, ka novērojama konkrēta korelācija – jo labklājīga valsts, jo augstāk attīstītas vērtības. Turklāt politekonomisti min mirkli, kad vērtības sāk definēt labklājības tempus, ne otrādi – citiem vārdiem, sabiedrībā un politiskajā elitē kopumā nepieņemot starptautiskās vides normatīvos virzienus, arī augstāka un tālāka labklājība nav sasniedzama. Nav iespējams virzīt valsts ārpolitiku uz kopēju ilgtermiņa sadarbību, ja valsti veido fragmentētas un bieži vien klaji pretrunīgas intereses. Normativisms kā konsolidējošais elements ir klātesošs, kad valstij ir jāpārvar ekonomiskās vai politiskās grūtības lokāli vai globāli – tomēr, ja normatīvie jautājumi nav ikdienas politiskās retorikas sastāvdaļa, pienākot krīzei, pēkšņi sākt atsaukties uz vērtībām nevar ne sabiedrība, ne valsts. Līdz ar to, lai panāktu ārpolitikā pasaulīgu, normās balstītu un visas sabiedrības akceptētu normatīvo strāvotumu ar vērtībām, to izpratni un pielietojamu, jāsāk iekšpolitikā.

Atsauces

- ¹ “Globālā attīstības politika,” 2016. gada 10. oktobris, Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/attistibas-sadarbiba/globala-attistibas-politika>
- ² Turpat.
- ³ Kofi Atta Annan, *In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All*, Report of the Secretary-General, March 21, 2005, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/S/2005
- ⁴ “The Economist Intelligence Unit’s Democracy Index 2015: Democracy in an Age of Anxiety,” 2015, <http://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf>
- ⁵ Demokrātisko indeksu interpretācijas un pārskati laika nogriežņi valstu grupās pieejami šeit: Democracy Barometer, http://www.democracybarometer.org/links_en.html
- ⁶ Valsts kancelejas preses relīze, “Latvija iepazīstinās Gruziju ar valsts pārvaldes reformu pieredzi”, Latvijas Vēstneša portāls, 2016. gada 13. septembris, <http://m.lvportals.lv/visi/preses-relizes?id=281676>
- ⁷ James Roaf, Ruben Atoyan, Bikas Joshi and Krzysztof Krogulski, *25 Years of Transition: Post-Communist Europe and the IMF*, Regional Economic Issues Special Report (Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2014), https://www.imf.org/external/pubs/ft/ro/2014/eur/pdf/erei_sr_102414.pdf

- ⁸ Anders Åslund, *Building Capitalism: The Transformation of The Former Soviet Bloc* (New York, Cambridge University Press, 2002), 12.
- ⁹ Viktors Avotiņš, "Māris Gailis: Valsts pārvaldei jābūt servisa organizācijai," *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2016. gada 5. oktobris, <http://nra.lv/latvija/187053-maris-gailis-valsts-parvaldei-jabut-servisa-organizacijai.htm>
- ¹⁰ Valdis Blūzma u.c., *Latvijas valsts atjaunošana 1986–1993* (Rīga: LU žurnāla "Latvijas vesture" fonds, 1998), 406; Imants Mednis, *Partiju laiki Latvijā (1998-2002)* (Drukātava, 2007), 139.
- ¹¹ Imants Mednis, *Partiju laiki Latvijā (1998-2002)*, 140.
- ¹² Turpat.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Anders Åslund, *How Capitalism Was Built*, Second Edition (New York: Cambridge University Press, 2012), 58.
- ¹⁵ Valdis Birkavs, Māris Gailis, "Latvijas Republikas S.Saeimas ārkārtas rīta sēde 1993.gada 20.jūlijā. Saeimas stenogramma," Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/webroot/steno/st_93/200793.html
- ¹⁶ "Informatīvais ziņojums "Par valsts funkciju dublēšanos un pārklāšanos"" (izskatīts Ministru kabinetā 1998. gada 21. aprīli).
- ¹⁷ Armands Kalniņš, "Pa valsts pārvaldes reformas kāpnēm – raksturojums un perspektīva. 1993.–1998. gads," *Latvijas Vēstnesis*, 1999. gada 7. aprīlis, <https://www.vestnesis.lv/ta/id/23372>
- ¹⁸ Tanel Kerikmäe and Archil Chochia, *Political and Legal Perspectives of the EU Eastern Partnership Policy* (Springer International Publishing, 2016), 14.
- ¹⁹ "Cilvēktiesības," Latvijas Republikas pastāvīgā pārstāvniecība Apvienoto Nāciju Organizācijā, 2015. gada 16. marts, <http://www.mfa.gov.lv/newyork/informacija-par-ano/anodarbibas-virzieni/cilvektiesibas>
- ²⁰ "Latvijas pārstāve: ECT arvien retāk Latvijā saskata sistēmiskas cilvēktiesību problēmas," intervija Leta.lv, 2015. gada 18. maijs, <http://www.leta.lv/es/item/13378F38-5FA1-BB77-1DB9-A008F1270B01/jaunumi:interview/>
- ²¹ Ieva Leimane-Veldmeijere, "10 gadi ar cilvēktiesībām," Providus, 2001. gada 12. decembris, <http://providus.lv/article/10-gadi-ar-cilvektiesibam>
- ²² "Tiesībsargs," 2013. gada 3. janvāris, Latvijas Republikas Tiesībsargs, <http://www.tiesibsargs.lv/par-mums/tiesibsarga-institucija>
- ²³ Sk. Sanita Jemberga, Aušra Radzevičūte un Kristaps Pētersons, "Baltijas atbalsts ASV – likumsakarīgs," *Diena*, 2003. gada 3. februāris. Interesanti, ka 6. februāri šo nostāju pēc būtības apstiprināja Saeimas Irākas opozīcijas atbalsta grupa, sk. "Par Latvijas Saeimas Irākas opozīcijas atbalsta grupas nostāju," *Latvijas Vēstnesis*, 2003. gada 7. februāris, <https://www.vestnesis.lv/ta/id/71104>
- ²⁴ Viļņas desmitnieks: Albānija, Bulgārija, Horvātija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Bijusi Dienvidslāvijas Republika Maķedonija, Rumānija, Slovākija, Slovēnija.
- ²⁵ "Statement of the Vilnius Group Countries," February 5, 2003, Novinite.com, <http://www.novinite.com/articles/19022/Statement+of+the+Vilnius+Group+Countries>
- ²⁶ "Latvijas Republikas vēstnieka ANO Ginta Jegermaņa uzruna ANO Drošības padomē 2003. gada 19. februārī," Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/irakas-krize/16958-latvijas-vestnieka-ano-ginta-jegermana-uzruna-ano-drosibas-padome>; "Latvijas Republikas pastāvīgā pārstāvja Apvienoto Nāciju organizācijā Ginta Jegermaņa paziņojums Drošības padomē 2003. gada 12. martā," Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, <http://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/16961-latvijas-republikas-pastaviga>

parstavja-apvienoto-naciju-organizacija-ginta-jegermana-pazinojums-drosibas-padome-2003-gada-12-marta

- ²⁷ Žanete Vegnere, "Irāka pret Eiropu," *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2003. gada 6. februāris.
- ²⁸ "Gatavo praktisku palīdzību karam Irākā," *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2003. gada 19. marts.
- ²⁹ Sandris Vanzovičs, "Novēlota pretkara akcija," *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2003. gada 11. aprīlis.
- ³⁰ TVNET, "Pretkara akcijai "Es par mieru" milzīga atsaucība," 2003. gada 28. februāris, http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/194308-pretkara_akcijai_es_par_mieru_milziga_at-sauciba
- ³¹ Ineta Ziemele, "Irāka (2). Mazo valstu interese starptautiskajā tiesiskajā kārtībā," *Providus*, 2003. gada 25. marts, <http://providus.lv/article/iraka-2-mazo-valstu-interese-starptautiskaja-tiesiskaja-kartiba>

Simtgades pieredze un perspektīvas: secinājumu vietā

IVARS ĪJABS

Latvijas ārlietu simtgade ir gadskārta, kas pelnījusi dažādus veltījumus. Tā joprojām pelna lielu vēsturiskās pētniecības apjomu. Kā tikuši pieņemti valstij svarīgi lēmumi, kādi priekšstati vadīja to pieņemējus un kādus ierobežojumus tiem uzlika konkrētā vēsturiskā situācija? Šajos jautājumos mums joprojām ir vieta zinātniskai diskusijai par veselu virkni ārpolitisku lēmumu, kas noteica valsts turpmāko attīstību – no bēdīgi slavenā “bāzu līguma” 1939. gadā līdz Latvijas–Krievijas robežlīgumam 2007. gadā, no atbalsta “Baltijas antantei” 1934. gadā līdz pat līdzdalībai ASV vadītajā koalīcijā Irākā 2003. gadā. Tomēr līdzās akadēmiskai pētniecībai ārlietu simtgade kalpo arī par pamatu plašākai refleksijai par nepārtrauktību un pārrāvumiem Latvijas ārpolitikā tās pirmajos simt gados. Galu galā, Latvijas starptautiskie likteņi pirmajos simt gados ir bijuši ļoti svārstīgi – no necerētām, pat fantastiskām veiksmēm līdz pat faktiskai valstiskuma zaudēšanai. Tādēļ, ja nopietni uztveram Latvijas valstiskuma nepārtrauktību, ir pamats vaicāt par paliekošo un mainīgo valsts pirmajā simtgadē.

Šajā rakstā tiks iezīmētas vairākas tēmas, kuras, autoraprāt, ir veidojušas Latvijas ārpolitiskās domas specifisko veidolu abos neatkarīgā valstiskuma periodos. Runa būs nevis par konkrētiem ārpolitiskiem domātājiem (kādu latviešiem, būsīm godīgi, nav bijis daudz), bet gan par plašākiem problēmu laukiem, kas ilgākā termiņā nosaka ārpolitisko diskursu. Liela daļa no tiem ir raksturīgi visām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm, kas kā nācijvalstis Eiropas kartē parādījās 20. gadsimtā – piemēram, valsts neatkarības ilgtermiņa nodrošināšana vai kolektīvās drošības dilemmas. Citas turpretī ir šaurākas un specifiskākas – piemēram, minoritāšu problēmu internacionalizācija vai reģionālā kooperācija.

Pirmās simtgades beigas vienmēr ir nākamās simtgades sākums. Tieši tādēļ šis pārskats neaprobežosies vienīgi ar vēsturiskām paralēlēm, bet

neatturēsies arī no vienas otras provokācijas mūsu nākotnes ārpolitikas ekspertiem – tikai un vienīgi intelektuālas aktivizācijas vārdā. Ja kāda vēsturiska analogija vai tēze lasītājam liksies gana pārspilēta vai groteska, lai to kritizētu, noraidītu un precizētu, raksts savu mērķi būs sasniedzis pilnībā.

Ārpolitika pirms ārpolitikas

Fakts, ka Latvijas valsts tika proklamēta 1918. gadā, vēl nebūt nenozīmē, ka par valstu savstarpējām attiecībām topošie latviešu politiķi nedomāja jau iepriekš. Gluži pretēji, latviešu tautiskā kustība jau no saviem pirmsākumiem apzinājās savu ambīciju ārpolitisko ietvaru. Tā tas bija, kad Andrejs Spāģis 1860. gadā Leipcigā publicēja brošūru “Brīvās zemniecības stāvoklis Kurzemē,” kur latviešu zemnieku vārdā tika apelēts pie vācu publikas nolūkā ietekmēt vācbaltu attieksmi pret Baltijas provinču “iedzimtajiem.”¹ Tā tas bija, kad Frīcis Veinbergs pirmajā latviešu politiskajā traktātā “Politiskas domas iz Latvijas” latviešu autonomijas vārdā apelēja pie Franču revolūcijas pieredzes²; tā tas bija, kad Andrejam Pumpuram kaislīga iestāšanās par latviešu lietu neliedza varonīgi cīnīties 1877.–1878. gada krievu–turku karā. Arī nākamais sociāldemokrātiskais latviešu sabiedrības mobilizācijas vilnis pievērsa lielu uzmanību starpvalstu attiecībām. Lai gan liela daļa diskusijas šeit notika proletāriskā internacionālisma garā, tomēr arī šeit dažādi Latvijas autonomijas projekti tika veidoti, labi apzinoties Eiropas un starptautisko kontekstu.

Gan kreisi, gan labēji orientētajā latviešu politiskajā domā līdz pat 1917. gadam dominēja pieeja “brīva Latvija brīvā Krievijā,” ar to saprotot autonomiju jaunas, reformētas Krievijas ietvaros. Tomēr tieši šis laikmets bija noteicošs latviešu ārpolitiskās domas tapšanai. To lielā mērā noteica orientācija uz sabiedrības modernizāciju – tirgus ekonomiku, nacionālās kultūras attīstību, politiskajām brīvībām, kuras vajadzēja sniegt reformētai impērijai. Situācijā, kad Krievija, kuras idealizēts nākotnes tēls līdz šim dominēja latviešu politiskajos priekšstatos, bija ierauta asiņainā pilsoņu karā, topošās politiskās elites izvēle bija pašsaprotama. Tā bija patstāvīga demokrātiska republika, politiski orientēta uz Antantes valstīm. Citiem vārdiem, Latvijas valsts veidotāji labi apzinājās savas politiskās prioritātes,

un, kara apstākļos strauji mainoties starptautiskajai situācijai, prata tās izmantot savā labā.

Neatkarības atgūšana 1990./1991. gadā, protams, notika ļoti atšķirīgos apstākļos. Tomēr arī šoreiz ārpolitiskā doma stipri vien apsteidza reālo valsts atgūšanu. Daudziem vēstures pētniekiem reizēm piemīt tendence rakstīt vēsturi "atmuguriski," proti, skaidrojot pagātnes norises labi zināmu vēlāku notikumu gaismā un piedēvēt cilvēkiem tādas idejas un nolūkus, kādi viņiem pie labākās gribas nevarēja nākt pat prātā. Šāda pieeja ir visai problemātiska. Protams, neviens nespēja prognozēt 1991. gada augusta puču un sekojošo PSRS imploziju. Tieši tādēļ LTF, Augstākajā Padomē un citur tika izvērtētas dažādas alternatīvas. Šīs alternatīvas, kā Edija Boša aprakstītā "republikāniskās suverenitātes, ne politiskās neatkarības" ideja, kādam šodien varētu likties nepietiekami radikāla un pat naiva. Tomēr arī te mums ir darišana ar ārpolitisko domu, kas sagatavoja neatkarības atgūšanu tajā mirklī, kad tā kļuva politiski iespējama. Latvijā vadošā ārpolitiskā ideja tolaik bija: atgūt pazaudēto, pēc pusgadsimta impēriska terora un uzspiestas nabadzības atgriezties pie civilizētas "normalitātes,"³ kuru tolaik simbolizēja vārds "Eiropa."

Šai vīzijai par atgriešanos, kas pirmoreiz tika formulēta Atmodas laikā, bija noteicoša ietekme uz Latvijas ārpolitiku jau pēc faktiskās neatkarības atgūšanas. Tās visspilgtākā izpausme ir ārpolitiskais akcents uz valsts nepārtrauktību, uz faktu, ka virkne demokrātisko valstu neatzina Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā, kā arī uz padomju okupācijas noziedzīgo raksturu. Jautājumu, cik daudz Atmodas laika vīzijai par "atgriešanos Eiropā" bija kopīga ar reālo Eiropu, varam pagaidām atstāt ārpus iekavām. Katrā gadījumā par kaut ko liecina fakts, ka zināma daļa redzamu Atmodas aktivistu mūsdienās ir kļuvuši par eiroskeptiķiem un ES integrācijas pretiniekiem.

Valsts uz palikšanu

Svarīgākie darbi ir jādara vispirms. Svarīgākā Latvijas ārpolitiskās domas komponente ir bijusi saistīta ar valsts pastāvēšanas nodrošināšanu. Pirmās pēc neatkarības atjaunošanas pieņemtās Latvijas ārpolitikas pamatvirziena dokuments (1995) to sauc par "neatkarības neatgriezeniskuma nodrošināšanu."⁴ Tomēr šī tēma ir nepārtraukti klātesoša jau kopš pašas valsts

dibināšanas kā vēlme stingri iezīmēt Latviju Eiropas kartē. Jaunā un atjaunotā valstiskuma leģitimācija tādējādi ir viens no ārpolitiskās domas stūrakmeņiem, kurš gan dažādos laikmetos iegūst dažādas izpausmes. Neatkarīgs valstiskums, kas vairumā Rietumeiropas valstu tiek uztverts kā pašsaprotams, Baltijas valstu gadījumā tāds nebija.

Šāda ārpolitikas dominante savā ziņā bija loģiska gan tādēļ, ka starp Eiropas nācijvalstīm Latvija objektīvi pieder pie jaunākajām un nevar lepoties ar savu valstiskuma pieredzi viduslaikos, gan tādēļ, ka Latvijas valsts izveidi dažkārt pasaulē ir centušies iztēlot kā vēsturisku nejaušību, kā “mākslīgu” pagaidu veidojumu, kurš kalpo kādas lielvaras interesēm. Cik izplatīta šāda attieksme bija laika posmā pēc Latvijas valsts nodibināšanas, labi rāda sīvās cīņas par Latvijas atzīšanu *de iure* un uzņemšanu Tautu Savienībā. Pat draudzīgā Lielbritānija, kura, kā zināms, Latviju atzina *de facto* pat pirms valsts proklamēšanas, vēlāk kavējās to atzīt par pilntiesīgu starptautiskās sabiedrības locekli. Tieši šeit pirmās lielās diplomātiskās kaujas nācās izcīnīt pirmā neatkarības perioda redzamākajam Latvijas diplomātam Zigfrīdam Annai Meierovicam. Gan Antantes Augstākās padomes, gan vēlāk arī Tautu Savienības lēmums atzīt Latviju, Lietuvu un Igauniju bija saistīts ar faktu, ka boļševistiskajā Krievijā pēc pilsoņu kara vairs nebija gaidāma nekāda Antantes valstīm labvēlīgāka attīstība, kurai jaunās neatkarīgās valstis varētu potenciāli kalpot par kavēkli.⁵ No šejienes rodas arī viegli nicinošā un nevērīgā attieksme pret Baltijas valstīm, kura jūtama tā laika jēdzienos *cordon sanitaire* (Klemanso), un, jo īpaši, “limitrofu” (jeb pierobežas, nomales) valstis, attieksme pret kurām vienmēr ir pakārtojama “lielās” ārpolitikas vajadzībām.

Skaidrs, ka latviešu diplomāti un ārpolitikas veidotāji jūtīgi reaģēja uz šādas attieksmes izpausmēm. Tādēļ bija jāiegulda liels darbs, lai Eiropas valdību apziņā nostiprinātu Latvijas kā patstāvīga starptautisko attiecību subjekta tēlu. Līdzīgi uzdevumi cita starpā bija jārisina arī valsts neatkarības atjaunošanas posmā no 1988. līdz 1991. gadam. Arī šajā laikā prasība pēc Baltijas valstu patstāvības daudzos Rietumu valdību namos un ārlietu ministrijās ne tuvu nebija pašsaprotama. Kā intervijā Gundai Reirei norāda Vaira Viķe-Freiberga par savas prezidentūras periodu (1999–2007): “Ārzemēs bija jācīnās ar to, ka mūsu tautu mēģina noniecināt.” Attieksme pret Baltijas valstīm lielākoties bija instrumentāla, pakārtota attiecībām ar

PSRS. Baltieši varēja spēlēt pozitīvu lomu – piemēram, kā lakmusa tests PSRS demokratizācijai, kurš neļautu tai noslidēt atpakaļ totalitārisma. Tomēr tās varēja spēlēt arī negatīvu lomu, ar pārmērīgām prasībām vājinot “Gorbija” pozīcijas un destabilizējot PSRS kopējo situāciju. Taču par Baltijas valstu neatkarību kā patstāvīgu *principu* tolaik Rietumos iestājās mazākums (dažas no šādām izcilām personībām, kā Ufe Elemans-Jensens un Hanss Dītrihs Genšers, ir izvērsti aprakstītas Didža Kļaviņa rakstā). Nevajadzētu piemirst, ka pasaules slavu ieguvusi akcija “Baltijas ceļš” 1989. gadā bija ne vien baltiešu vienotības apliecinājums. Tas bija arī atgādinājums Rietumiem, kur togad valdošajā *annus mirabilis* atmosfērā tika daudz runāts par brīvu Eiropu “no Brestas līdz Brestai,” aizmirstot, ka arī Austrumos no Baltkrievijas Brestas ir okupētas Eiropas valstis, kas vēlas brīvību.

Ir pašsaprotami, ka šādos apstākļos latviešu ārpolitiskās domas centrā novietojās vajadzība uzsvērt Latvijas patstāvību, tās “subjektību” starptautiskajās attiecībās. Bija enerģiski jānoraida jebkādas insinūācijas par ārējo aktoru izšķirošo lomu valsts veidošanā un neatkarības atjaunošanā. Latvija šajā ziņā iekļaujas jau labi pazīstamajā Centrāleiropas un Austrumeiropas tradīcijā, kur kā galvenais politiskās leģitimācijas avots visbiežāk kalpo vēsture.⁶ Tieši tādēļ Latvijas ārpolitiskā diskursa neatņemams elements abos neatkarības periodos ir bijusi tieši vēstures stāstīšana, parādot Latvijas valsts izveidi un neatkarības atjaunošanu kā patstāvīgas un organiskas attīstības rezultātu. Šādas attīstības saknes ir meklējamas latviešu vēlmē pēc pašnoteikšanās un ārēju, totalitāru varu noraidījumā un nekādā gadījumā nav reducējamas uz ārēju aktoru stratēģijām.⁷

Vēstures naratīvs ir bijis neatņemams Latvijas publiskās diplomātijas elements abos neatkarīgās varas periodos. Miķelis Valters, viens no neatkarīgās Latvijas “tēviem – dibinātājiem,” divdesmito gadu sākumā sarakstīja virkni grāmatu vācu un franču valodās, kurās stāsta Latvijas oficiālo vēstures naratīvu un rietumeiropiešiem saprotamā valodā pamato latviešu tiesības uz savu neatkarīgu valstiskumu.⁸ Stāsts par latviešu tautas pašnoteikšanās centieniem, par opozīciju vācbaltu aristokrātijai šeit savijas ar tēzi, ka latvieši jau vienmēr ir bijuši eiropieši un ir piederīgi eiropiskajai kultūras telpai. Vēstures naratīvam kā valstiskuma leģitimācijas instrumentam ir liela loma arī pēc neatkarības atjaunošanas. Šeit liels akcents

ir likts uz Latvijas valstiskuma nelikumīgo pārtraukumu padomju okupācijas rezultātā, uzsverot valsts nepārtrauktību ne tikai kā valststiesisku doktrīnu, bet arī kā politisku argumentu. Ne velti par augstāko ārvalstu amatpersonu neatņemamu protokola vizīšu objektu šodien ir kļuvis tieši Okupācijas muzejs. Tas apmeklētājiem stāsta vispārpieņemto Latvijas 20. gadsimta vēstures versiju, kurā tiek izcelti tieši totalitāro režīmu nozīgumi kā nepieciešams elements Latvijas atjaunotā valstiskuma un šodienas politikas izpratnei.

Var piekrist Edijam Bošam, kurš savā esejā raksta par “jalto-fobiju” kā būtisku Atmosferas laika politiskās mentalitātes iezīmi, kas turpina darboties arī turpmāk. Runa ir par bailēm no situācijas, kurā lielvaras aizmuguriski vienotos par Latvijas likteņiem, neatvēlot tai pašai patstāvīgas lemlēmšanas iespējas. Tiesa, šādas “bailes tikt pārdotam” Latvijas ārpolitiskajā diskursā bija labi pazīstamas arī krietnu laiku pirms Jaltas. Turklāt runa nebija tikai par Vāciju un PSRS kā potenciāliem vienošanās partneriem. Piemēram, kā to apraksta Valters Ščerbinskis, Latvija reizēm vairījās no dalības militārās savienībās ar Poliju un Somiju, kas ļautu šīm lielākajām valstīm lemt par Latviju bez tās pašas līdzdalības.

Atsevišķas bažu izpausmes varētu likties mazliet pārspīlētas. Tā, piemēram, 2014. gadā grupa latviešu inteliģentu atklātā vēstulē prasīja Vācijas kanclerei Angelai Merkelei ar NATO bāzu izvietojumu Latvijā apliecināt, ka “jaunas paaudzes Molotova-Ribentropa tipa nodevības pakts Eiropā vairs neatkārtosies.”⁹ Tomēr jāņem vērā, ka Latvijas atstāšana “aiz durvīm” tur, kur lemj par tās likteņiem, patiešām ir bijusi galvenā traumatiskā pieredze 20. gadsimtā. Tādēļ nebūtu jābrīnās par tās aktualitāti ārpolitiskajā diskursā.

Arī dalība starptautiskās organizācijās tiek uztverta kā apliecinājums Latvijas spējai spēlēt augstākajā politikas līgā. Šai nepieciešamībai leģitimēt sevi kā pilntiesīgu starptautiskās vides dalībnieci noteikti nav tikai ārpolitiska, bet arī iekšpolitiska nozīme. Tā tas bija Starpkaru periodā, kad uzņemšana Tautu Savienībā 1921. gadā tika svinēta teju kā valsts svētki, un Vilhelma Muntera kļūšana par TS sesijas prezidentu 1938. gadā tika plaši novērtēta kā ārpolitisks sasniegums. Tā tas ir arī pēc neatkarības atjaunošanas, kad ar savu uzņemšanu OECD 2016. gada 1. jūlijā Latvija ir pagaidām izsmēlusi relevanto organizāciju klāstu, kurās tā vēl varētu

iestāties. Saskaņā ar valstiskuma leģitīmācijas prasību dalība daudzās organizācijās gan reizēm tiek uzskatīta par pašmērķi nevis instrumentu kādu ārpolitisku mērķu sasniegšanai. Tomēr kombinācijā ar vēsturiskās pieredzes akcentēšanu organizācijās iesaistītajai Latvijai izdodas efektīvi translēt Rietumu pasaulei savu ārpolitikas pamatformulu: “Vienreiz jūs mūs pārdevāt. Tagad mēs darīsim visu, lai jums tas tik viegli neizdotos.”

Minoritāšu jautājuma internacionalizācija

Latvija, līdzīgi vairumam Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu, ir parādījusies pasaules politiskajā kartē, sabrūkot lielākiem, impēriskiem veidojumiem. Pirmajā gadījumā tā bija Krievijas impērija, otrajā – PSRS. Abu šo veidojumu starpā bija daudz atšķirību, tomēr tās abas nebija nācijvalstis – proti, valstis, kurās vara pieder suverēnas, politiski un/vai kulturāli daudz maz integrētas tautas rokās.¹⁰ Turpretī Latvija, kas jau sākotnēji tika veidota kā nācijvalsts, abās reizēs saskārās ar lielu, ietekmīgu postimpērisku minoritāšu klātbūtni, kuras savu statusu Latvijas valstī padarīja par starptautisku problēmu, tādējādi būtiski ietekmējot arī ārpolitisko diskursu. Runa ir par pirmā neatkarības perioda vācbaltu minoritāti, kuru savā esejā lieliski apraksta Martins Hausdens, un krievvalodīgo minoritāti¹¹ pēc neatkarības atjaunošanas. Abos gadījumos minoritātēm ir bijuši ietekmīgi patroni ārpus Latvijas robežām (attiecīgi – Vācija un Krievijas Federācija), kuras dažādiem līdzekļiem centās ietekmēt Latvijas politiku sev labvēlīgā virzienā. Protams, šo “patronu” mērķi attiecībā uz Latviju abos gadījumos ir bijuši atšķirīgi. Tomēr svarīgi, ka abos gadījumos ir darišana ar revizionistiskiem starptautiskās vides spēlētājiem, kurus neapmierina Eiropā pastāvošā politiskā kārtība.

Īpašās attiecības, kas veidojas, postimpēriskajām minoritātēm nonākot jaunizveidotā nācijvalstī un izpelnoties “etniskās dzimtenes” aizgādību, jau ir aprakstītas pētnieciskajā literatūrā.¹² Abos gadījumos Latvijai ir nācies sadurties ar plašām starptautiskas difamācijas kampaņām. Tā tika apsūdzēta “boļševistiskā” attieksmē pret privātīpašumu attiecīgi pirmajā gadījumā un PSRS laika imigrantu cilvēktiesību neievērošanā – otrajā. Par to, cik labi pārdomāta un gudri organizēta ir bijusi attiecīgi starpkaru agrārreforma un mūsdienu Latvijas integrācijas politika, ir iespējams strīdēties citviet.

Skaidrs, ka abos gadījumos šīs politikas ietvēra arī politiska revanša elements pret agrāk dominējošo sabiedrības slāni. Tomēr jāuzsver, ka ārpolitiskā aspektā lielvalstis “savus” klientus, minoritātes, lielākoties ir izmantojušas tīri instrumentālos nolūkos kā ietekmes sviras mītnes politikā.

Analoģijai starp vācbaltu un krievvalodīgo postimpērisko minoritāšu vietu Latvijas ārpolitikā ir arī ļoti skaidras robežas. Vācbalti sevi diezgan pamatoti uzskatīja par Latvijas (precīzāk, Baltijas provinču) pamatiedzīvotājiem un kultūras eliti; krievvalodīgās minoritātes ietekme šodien turpreti lielākoties slēpjas kvantitatē. Vienlaikus abos gadījumos Latvijas ārpolitikas veidotājiem daudz enerģijas un izdomas ir prasījusi pretestība minoritāšu jautājuma internacionalizācijai. Tas sakāms tikpat labi par 20. gadiem, kad Latvijas diplomātiem tikai ar pūlēm izdevās izvairīties no īpašās “minoritāšu klauzulas” uzspiešanas pie uzņemšanas Tautu Savienībā, kā par šodienas Latvijas valsts pārstāvju cīņiem ar Krieviju par krievvalodīgo tiesībām, piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesā.¹³

Cilvēktiesību jēdziens, iespējams, pieder pie pašiem būtiskākajiem jaunievedumiem Latvijas ārpolitiskajā diskursā kopš neatkarības atjaunošanas. Ņemot vērā, ka Aukstā kara laikā Latvijai bija liegta patstāvīgas ārpolitikas iespēja, arī šā laika būtiskākās starptautiskās politikas kategorijas pēc neatkarības atjaunošanas bija strauji iekļaujamas un adaptējamas, kas nebūt nebija vienkārši. Kā daudzviet, cilvēktiesību diskurss arī Latvijas kontekstā bija pielāgojams specifiskām problēmām – vispirms, padomju laika imigrantu statusam Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas. Te nācās risināt virkni jautājumu gan par šo tiesību apjomu, gan par to piemērojamību konkrētajā situācijā. Tomēr cilvēktiesību jautājums arī nākotnē būs Latvijai svarīgs. Bez tā nav iedomājama mūsdienu starptautiskā politika – pat neraugoties uz to, ka pats cilvēktiesību jēdziens ir pakļauts nemitīgiem politikācijas mēģinājumiem.

Kurss uz Rietumiem

Rietumu–Austrumu dimensijai Latvijas ārpolitikā šajā krājumā jau ir pieskārušies virkne autoru. Ir pašsaprotami, ka Latvijas ārpolitikā kopš savas dibināšanas ir dominējis “Rietumu” virziens – lai cik dažādi tas nebūtu bijis saprasts. Turpreti “Austrumi” patiesībā lielākoties ir eifēmisms

Krievijai jebkurā no tās inkarnācijām – dažādiem “baltās Krievijas” projektiem pilsoņu kara laikā, KPFSR, PSRS vai, visbeidzot, mūsdienu Krievijas Federācijai. To, šķiet, lieliski apliecina krājumā iekļautais Anda Kudora raksts, kurš cieši piesaista Latvijas politikas “Austrumu virzienu” Latvijas–Krievijas attiecībām.

Turklāt jāņem vērā, ka neatkarīgai Latvijai raksturīgo rietumniecisko orientāciju lielākoties ir noteikusi tieši Krievijas attīstības trajektorija 20. gadsimtā – vai tā būtu boļševiku revolūcija, staļiniskais terors 1930. gados, Baltijas valstu okupācija, PSRS sabrukums un Krievijas jaunais ģeopolitisks aktīvisms pēc 2008./2014. gada. Latvija, kuras teritorija vismaz kopš 18. gadsimta ir bijusi Krievijas interešu sfērā, ir cieši sekojusi Krievijas attīstībai, cenšoties līdzsvarot grūti prognozējamo kaimiņvalsts attīstību ar citām partnerībām Rietumos. Latvijai kā jaunai valstij, kas augstu vērtē savu neatkarību, ir pamats un tiesības izvēlēties tādas partnerības, kas šo neatkarību var visefektīvāk nodrošināt. Tieši tādēļ Latvijas kurss uz Rietumiem ir bijis pašsaprotams un neizbēgams. Neatkarības atgūšanas posmā šo orientāciju vēl vairāk pastiprināja pēckara “trimdas” politiskā doma, kura, kā to rāda Andreja Plakana raksts, lielākoties tika veidojusies tieši Rietumvalstu politiskajā kontekstā.

Vienlaikus arī mūsdienu kontekstā ir svarīgi apzināties, ka izpratne par “Rietumiem” kā šādu attiecību līdzsvarotāju 20. gadsimta laikā ir būtiski mainījusies. Protams, Latvijas valsts izveidi 1918. gadā patiešām atbalstīja Rietumi. Ar “Rietumiem” tolaik tika saprasta pēckara Antante, vispirms Lielbritānija un Francija, mazākā mērā – arī ASV. Savukārt šo Rietumu galvenie oponenti bija Veimāras Vācija, kā arī Padomju Krievija (vēlāk PSRS) – abas revizionistiskas un potenciāli totalitāras valstis, starp kurām nu bija iespiesta Baltija. “Rietumu” iesaiste Baltijas valstu likteņos tolaik bija ierobežota. Galvenajam tā laika Rietumu spēlētājam, Lielbritānijai, bija maz intereses par to, kas notiek uz Austrumiem no Reinas vai, labākā gadījumā, no Polijas. Dažādi Eiropas kolektīvās drošības risinājumi, kā Tautu Savienība, cieta neveiksmi – arī tādēļ, ka spēlētājs ar visstraujāk augošo globālo ietekmi, ASV, pēc Versaļas miera noslēgšanas apzināti distancējās no dalības Eiropas politikā. Tieši tādēļ arī, kā to savā rakstā rāda Džordans Kuks, amerikāņu ietekme Latvijas politikā aprobežojās teju vai tikai ar Nebraskā skolotā Kārļa Ulmaņa lolotajiem mazpulkiem un

plaujas svētkiem. Rezultātā Latvija kopā ar divām pārējām Baltijas valstīm jau 30. gados bija nostādīta neapskaužamā situācijā. “Rietumu” iesaiste bija vāja, un tai nācās uz savu roku meklēt vietu starp diviem revizionistiskiem, totalitāriem spēkiem. Neitralitāte un “Latvijas orientācija,” kas 20. gadu sākumā tika diskutētas kā reālistiskas iespējas, tagad kļuva par retorisku formulu jebkādas manevrētspējas zudumam. Šo bezizejas situāciju un dezorientāciju labi ilustrē fakts, ka 30. gadu nogalē, jau sākoties Otrajam pasaules karam, PSRS Latvijā reizēm tika uzlūkota kā “mazākais ļaunums” iepretim Hitlera Vācijai. Kā to savās atmiņās apraksta rakstnieks Andrejs Skailis: “Ja jāpalien zem svešas mices, tad labāk zem utainās krie-va, nevis lepnās vācieša mices.”¹⁴

Situācija pēc neatkarības atjaunošanas, protams, bija atšķirīga. 1991. gadā, kad Latvija kļūst par pilntiesīgu ANO dalībvalsti, “Rietumi” patiešām ir konsolidēti. Te sava loma ir bijusi Aukstajam karam un ASV iesaistīšanās Eiropas politikā. Sava loma ir dažādiem integrācijas projektiem, kā NATO, Eiropas Kopiena (vēlāk – ES), Eiropas Padome un EDSK (vēlāk – EDSO), kas tagad ļauj daudz maz skaidri runāt par demokrātiju, brīvo tirgu un cilvēktiesībām kā “Eiropas vērtībām.” Lai gan Eiropu joprojām veido nācijvalstis, to sadarbība norisinās jaunā kvalitātē, globālās drošības jautājumus lielā mērā deleģējot amerikāņiem un veidojot jaunas, pārnacionālas sadarbības struktūras. Pašsaprotami, ka šādos apstākļos neatkarību atguvusi Latvija kā “ātrāko ceļu uz labklājību un drošību” (Kudors) izvēlējās piederību šādai struktūrai.

To, ko Starpkaru perioda Latvijā nozīmēja “Rietumi,” savā esejā izvērsti apraksta Jānis Taurēns. Viņam taisnība, ka “Latvijas politiskā elite un sabiedrība Starpkaru periodā bija daudz tuvāka Rietumiem, nekā elite un sabiedrība pēc neatkarības atjaunošanas.” Cits jautājums, ka šis “rietumnieciskums” visbiežāk bija tieši vācu izcelsmes, kuru noteikti nevar identificēt ar tā laika eiropeskumu kopumā. Tas izpaudās ne tikai konstitucionālajās tiesībās, kuras Latvija lielā mērā aizguva no Veimāras Republikas, bet arī tajā “eiropeskumā,” kurš atrodams tolaik latviešu daudz lasītajā Osvalda Špenglera bestsellerā *Vakarzemes noriets*, kurš savā nepatīkā pret franču un angloamerikāņu civilizāciju īsti nīčēniskā garā apelēja pie arhaiskiem, “dionīsiskiem” instinktiem. Arī Taurēns izvērsti apraksta Kārļa Ulmaņa režīma kritisko attieksmi pret Lielbritāniju un Franciju un

pieaugošo rēķināšanos ar nacistiskās Vācijas interesēm, kas liek aizdomāties par “Rietumu” jēdziena piemērojamību Latvijas Starpkaru ārpolitikas kontekstā.

Iesaiste eiroatlantiskajā telpā centrētās kolektīvās drošības organizācijās vienmēr ir bijusi Latvijas ārpolitikas prioritāte, ņemot vērā izteikti asimetriskās Latvijas attiecības ar Krieviju. Protams, arī Latvijā ir darbojušies uz Krieviju orientēti ārpolitiski strāvājumi. Te būtu vietā pieminēt divus ietekmīgus kreisā flanga parlamentāriešus abos neatkarības periodos – Frici Menderu ar viņa *Austrumeiropas savienotajām valstīm*¹⁵ un Jāni Urbanoviču ar *Nākotnes melnrakstiem*.¹⁶ Tomēr jāņem vērā, ka šīs orientācijas svars vienmēr ir bijis tieši atkarīgs no Krievijas nostājas. Situācijās, kad Krievija ir labvēlīga, ir iespējama pozitīva virzība savstarpēji izdevīgā sadarbībā – kā 1927. gadā, kad kreisajai valdībai izdevās noslēgt tirdzniecības līgumu ar PSRS, vai 90. gados, kad daudz tika runāts par Latviju kā “tiltu” starp Krieviju un Rietumiem. Taču, Krievijai ieejot ģeopolitiskā aktīvisma fāzē un aktualizējot Kominternes vai “Krievu pasaules” retoriku, uz Krieviju orientētais strāvājums Latvijas ārpolitikā strauji zaudē jebkādu leģitimitāti. Apelēšana pie “ekonomiskā pragmatisma” (sk. Alda Austera rakstu) tiek uzlūkota kā piedāvājums riskēt ar valsts drošību apšaubāmu saimniecisko ieguvumu vārdā un tādēļ – marginalizēta.

Runājot par Krievijas lomu Latvijas ārpolitikas diskursā, tā šeit funkcionē kā savdabīgs Lords Voldemorts, “tas, kuru nedrīkst saukt vārdā.” Cenšoties artikulēt attiecības ar lielo kaimiņu, visbiežāk tiek izvēlēti vispārīgi formulējumi, plūdenas frāzes, t. sk., lai izvairītos no galvenā rūpju avota saukšanas vārdā. Nebūtu pareizi domāt, ka tā pamatā ir tikai vēlme izteikties diplomātiski un izvairīties no Krievijas aizvainošanas. Tā saknes ir meklējamas dziļāk: Latvija atrodas uz divu ārpolitisko mentalitāšu robežlinijas. No vienas puses, ES politiskajā diskursā dominē sadarbības meklējumu, iesaistes, integrācijas, kopīgu vērtību un dialoga diskursi, kurā nav vietas asai konfrontācijai un principiālām domstarpībām (to var saukt arī par “politkorektumu”). Turpretī Krievijas ārpolitiskais diskursi ir atšķirīgs – šeit dominē nacionālo interešu retorika, ārējie apdraudējumi, svešinieku ļaunie nolūki, “savējo” aizsardzība, lielvaras prestižs un militarisms. Latvijas ārpolitiskā diskursa veidotāji, formulējot savu attieksmi pret Krieviju, tādējādi ir spiesti akceptēt vienu no šim pieejām: vai nu

runāt par sadarbības perspektīvām un kopīgām mājām Eiropā, vai arī izvēlēties “aplenktā cietokšņa” un permanentā apdraudējuma pieeju. Pagaidām šķiet, ka neviena no šīm perspektīvām pilnībā neatbilst Latvijas ārpolitikas veidotāju vajadzībām. Tādēļ labāk ir nevienu nesaukt vārdā.

Šī izvairība reizēm rada bažas, ka Latvijas ārpolitikai nav pašaī savas stratēģijas attiecībām ar Krieviju. Stratēģijas vietu ieņem lozungi – it īpaši jautājumā, kādu reālistisku virzību šajās sev svarīgajās attiecībās Latvija vispār vēlas panākt, un kāda rīcība mērķu sasniegšanā te būtu vajadzīga. Tā vietā lēmumi tiek lielākoties pieņemti reaktīvi, nepārtraukti atskatoties “pār plecu” uz citu aktoru spertiem soļiem. Ilustrāciju šādām bažām sniedza ažiotaža ar Krievijas vicepremjera Arkādija Dvorkoviča tikšanos ar dažiem Latvijas valdības locekļiem 2016. gada augustā, par kuras pieļaujamību nebija vienprātības pat Ministru kabineta līmenī, kā arī citi līdzīgi gadījumi. Šis pretrunas liek noprast arī Andis Kudors savā rakstā, runājot par atsevišķu augstu Latvijas amatpersonu attieksmes izmaiņām dažādos savas karjeras posmos.

Gaidot solīto attīstību

Vienlaikus “Rietumi” kā drošības politikas orientācija nebūtu jāucami ar Rietumiem kā piederību noteiktam civilizācijas tipam. Tās gan ir saistītas parādības, tomēr to starpā var pastāvēt arī spriedze un pat konflikts. Latvija tika nodibināta 1918. gadā kā “demokrātiska taisnības valsts, kurā nedrīkst būt vietas ne apspiešanai, ne netaisnībai” (Kārlis Ulmanis).¹⁷ Ar šo formulējumu tika saprasta tāda neatkarīga valsts, kurā vara ir pakļauta tautas demokrātiskai kontrolei, kur tiek aizsargātas visu iedzīvotāju tiesības un vienlaikus domāts par sociālo taisnīgumu un strādājošo interesēm. Tā bija valsts ar aizsargātu privātīpašumu un kapitālistisku saimniecību, kura līdzās latviešu kulturālai dominantei vienlaikus arī respektēja minoritātes, bija atvērta un iesaistījās Eiropas politiskajā dzīvē. Tomēr Starpkaru perioda Eiropā šāda valstiskuma izpratne daudziem likās nepieņemama. Augošu popularitāti izpelnījās totalitāras alternatīvas, kuru galvenais pretinieks bija tieši liberālā demokrātija: fašisms, nacisms un komunisms. Daudzviet, t. sk. Latvijā, virsroku ņēma sabiedrības ilgās pēc “stingrās rokas” un valsts dirģētas ekonomikas. Rezultātā pirms Otrā pasaules kara Rietumeiropā

valdija ārkārtīgi liela politisko un sociālo režīmu daudzveidība – no parlamentārām demokrātijām līdz totalitārām diktatūrām, no tirgus ekonomikām līdz faktiskām plānsaimniecībām. Nekāda “Eiropas standarta” sabiedriskās iekārtas ziņā tobrīd nebija.

Pusgadsimtu vēlāk situācija bija ļoti atšķirīga. Tādēļ pēc ilgās izolācijas Latvijai bija jāspēj funkcionēt jaunos Eiropas apstākļos, kas būtiski atšķīrās no Starpkaru perioda. Pirmskara Eiropā principi bija: nacionālisms, protekcionisms, sabiedrības militarizācija; šodienas Eiropā – suverenitātes deleģēšana, cilvēktiesības, pārrobežu ekonomiskā sadarbība. Jaunie apstākļi neskāra vienīgi ārpolitiku šaurā nozīmē, bet arī valsts iekšējo iekārtojumu un, ilgākā termiņā, arī tās politisko kultūru. Vēlme piedalīties Rietumu pasaules starptautiskajās organizācijās Latvijai bija saistīta ar iekšējiem pārkārtojumiem, kuri bija jāveic nolūkā tikt uzaicinātai piedalīties. Tas sakāms par 90. gadu ekonomiskajām reformām, kuru raksturoja visai apjomīga privatizācija, stingrs monetārisms un ļoti ierobežota sociālā politika. Tāpat tas attiecas uz dažādiem cilvēktiesību un minoritāšu tiesību jautājumiem, kad perspektīva tikt uzņemtai ES un NATO Latvijai lika piemēroties dažādām Rietumvalstu “kondicionalitātes” izpausmēm.¹⁸

Svinot savu simto gadskārtu, Latvija jau sešpadsmit gadus būs atradusies Eiropas Savienības un NATO sastāvā. Tādēļ ir likumsakarīgs jau Gundas Reires rakstā skartais jautājums: cik leģitīma sabiedrības acīs ir Latvijas politiskā piederība eiroatlantiskajai pasaulei? Reires secinājums, ka valsts rietumnieciskā izvēle nebūt nav pašsaprotama pat visu latviešu vidū – nemaz nerunājot par Latvijas krievvalodīgajiem, patiesi ir pārdomas rosinošs. Tāpat ir grūti runāt par kādām pakāpeniskām situācijas pārmaiņām par labu rietumnieciskai izvēlei – pat neraugoties uz drošības situācijas eskalāciju laika posmā kopš 2014. gada. Latvijas iedzīvotāji kopumā jūtas kā eiropieši un ES pilsoņi. Vairākās tautas nobalsošanās Latvijas pilsoņi ir pauduši atbalstu rietumnieciskai izvēlei un vēlēšanās balsojuši par eiroatlantisko integrāciju atbalstošiem politiskajiem spēkiem. Tomēr tam, ka valstij būtu ārpolitiski jāorientējas uz Rietumiem, piekrīt tikai mazāk par pusi Latvijas iedzīvotāju. Tas var radīt problēmas nākotnē, ņemot vērā samērā nestabilo situāciju pašā ES un izolacionistiska populisma ietekmes pieaugumu.

Kādus īsti secinājumus no tā vajadzētu izdarīt ārpolitikas veidotājiem? Vispirms, šādus secinājumus nevajadzētu dramatizēt. Sabiedriskā doma,

protams, ir svarīgs ārpolitikas orientieris demokrātiskā sabiedrībā. Tomēr tā noteikti nav *vienīgais* orientieris. Daudzi svarīgi ārpolitiski lēmumi pēckara Eiropā ir tikuši pieņemti par spīti sabiedriskās domas opozīcijai. Lai pieminam kaut vai VFR atkalapbruņošanas 1950. gadu sākumā, kura pavēra šai valstij ceļu uz NATO un, attiecīgi, uz politisku stabilitāti, vai, teiksim, ASV atbalstu Izraēlai atsevišķās tās pastāvēšanas epizodēs. Tomēr nepopulāra ārpolitika ir pieļaujama tikai tad, ja tā kalpo stratēģiskiem ilgtermiņa mērķiem, kas atbilst sabiedrības interesēm. Politiskā darbība neparedz nepārtrauktu sekošanu sabiedriskās domas aptaujām un izvairīšanos no jebkādiem nepopulāriem lēmumiem. Tā paredz līderību un rezultatīvu darbu – kaut arī šis rezultāts būtu visiem saskatāms pēc ilgāka laika.

Tieši šajā aspektā ir vērts pievērsties Latvijas ārpolitikas leģitimitātes jautājumiem. Latvija, par savas ārpolitikas stūrakmeni izvēloties stratēģisku partnerību ar Rietumiem, ir izšķīrusies par labu ne tikai drošībai, bet arī noteiktam sociāli ekonomiskās attīstības modelim. Šis modelis saistīts ar demokrātiju, brīvo tirgu, zinātniski tehnoloģiskajā progresā balstītu ekonomiku, augošu sabiedrības kopējo labklājību un sociālo drošību. Šādas attīstības perspektīva ir Latvijas “Rietumu izvēles” pamatelements. Tas ir bijis pēckara Eiropas “veiksmes stāsts,” kurš lielā mērā nodrošināja tās politisko stabilitāti. Tieši tas Eiropu no kara izpostīta kontinenta padarīja par nozīmīgu atdarināšanas objektu, kuram joprojām cenšas tuvināties daudzas valstis. Ja vēlamies padarīt rietumniecisko izvēli par pašsaprotamu vairākumam Latvijas iedzīvotāju, viņiem ir reāli jāizjūt no šāda modeļa izrietošās priekšrocības – iepretim dažādām autoritārām un represīvām alternatīvām.

Šajā ziņā valsts veiksmīga iekšējā attīstība ir efektīvas ārpolitikas priekšnoteikums, un ārpolitikas leģitimitātes jautājums lielā mērā ir sociāli ekonomiskā modeļa leģitimitātes problēma. Latvijas ārpolitiskajā diskursā šodien daudz tiek runāts par “maigo varu,” visbiežāk ar to saprotot vienkārši propagandu – visbiežāk Krievijas. Šāds minētā jēdziena skaidrojums ir ļoti sašaurināts, jo “maigā vara” ietver ne tikai propagandu, bet, vispirms sociāli ekonomiskā modeļa pievilcību, ar kuru vēlas identificēties citu valstu sabiedrības. Latvijas ārpolitikai šeit piemīt ievērojams potenciāls. Lai gan ne viss līdzšinējais attīstības ceļš ir bijis ļoti veiksmīgs, Latvijas attīstības perspektīvas kopumā ir labākas nekā vairumam mūsu

reģiona valstu – protams, ja tās tiks izmantotas. Tas attiecas gan uz investīciju piesaisti, gan korupcijas apkarošanu, gan izglītības un inovāciju politiku, gan sociāli ekonomisko un kulturālo izaugsmi kopumā. Šī potenciāla izmantošana ir līdzeklis, lai paaugstinātu Latvijas starptautisko profilu un skaidri iezīmētu tās vietu eiroatlantiskajā arhitektūrā.

2014. gada notikumi ir aktualizējuši jautājumu par valsts aizsardzības spējām un sabiedroto spēju adekvāti reaģēt uz negaidītiem drošības izaicinājumiem Baltijas valstīs. Tie ir uzdevumi, kas Latvijai ar tās sabiedrotajiem jārisina nekavējoties. Vienlaikus īstermiņa uzdevumiem nevajadzētu pilnībā novērst uzmanību no ilgtermiņa stratēģijas: izmantojot ārpolitikas instrumentāriju, padarīt Latviju par veiksmīgu un attīstītu valsti, kuras piederība eiroatlantiskajam reģionam un Rietumu civilizācijai ir tikpat pašsaprotama kā Zviedrijas vai Luksemburgas piederība. Šā uzdevuma realizēšanai ārpolitikai ir jāstrādā ciešā mijiedarbē ar iekšpolitiku: gan rūpējoties par Latvijas sabiedrības interešu pārstāvniecību starptautiskajā vidē, gan skaidri translējot globālo un reģionālo partneru pozīcijas Latvijas iekšpolitikā. Šajā ziņā ārlietas ir organiska un svarīga Latvijas politikas sastāvdaļa, kurai ir jābūt cieši integrētai ar valsts kopējiem mērķiem. Edgars Andersons citē Zigfrīda Annas Meierovica sekretāres Mildas Salnās atmiņas, kurās viņa attiecībā uz pirmo neatkarības periodu norāda, ka toreiz “teļu audzēšana un cūkkopība Latvijā bija populārāka nekā ārpolitika,”¹⁹ kas lielā mērā skaidrojams ar toreizējo valsts vadītāju sociālo profilu. Par to, vai šāds raksturojums atbilst arī mūsdienu situācijai, katram jāspriež pašam. Katrā gadījumā 100 gados uzkrātā pieredze liecina, ka mūsdienu Latvija šādu attieksmi vienkārši nevar atļauties.

Rekomendācijas:

- Ārpolitikas ciešāka integrācija ar valsts kopējās attīstības prioritātēm, kā arī ārpolitiskās diskusijas prestiža un kvalitātes celšana politisko lēmumu pieņemēju vidū. Ārpolitikas debates Saeimā ir viens no jau spertiem soļiem šajā virzienā, vienlaikus joprojām ir sajūtams kvalitatīvas diskusijas deficīts. Tas cita starpā sniegtu arī konstruktīvu alternatīvu dažādiem mītiem un sazvērestības teorijām, kas ārpolitikas jautājumos dominē Latvijas publiskajā telpā.

- Analītiskās kapacitātes veicināšana, skaidrāk nošķirot valsts stratēģiju no ideoloģijas. Pasaule ir kļuvusi pārāk dinamiska, un nākotnes attīstības scenāriji – pārāk dažādi, lai lēmumu pieņēmēji varētu atļauties neapsvērt savu turpmāko rīcību dažādās hipotētiskās nākotnes situācijās un pašauties vienīgi uz partneru piedāvātiem risinājumiem.
- Latvijas “maigās varas” potenciāla realizācija piesaistē valsts kopējām attīstības prioritātēm, uzsverot Latvijas sabiedrības kopējos ieguvumus no eiroatlantiskās integrācijas. Tam būtu ne tikai tieša ietekme valsts ārpolitiskā profila palielināšanai, bet arī atgriezeniska – tās sociāli ekonomiskās attīstības stimulēšanai.

Atsauces

- ¹ Andrejs Spāģis, *Die Zustände des freien Bauerstandes in Kurland nach dem Gesetz und nach dem Praxis im Lichte des modernen Rußlands, dargestellt von einem Patrioten* (Leipzig, 1860).
- ² Frīcis Veinbergs, *Politische Gedanken aus Lettland* (Leipzig, 1885).
- ³ Daina Stukuls Eglītis, *Imagining the Nation: History, Modernity, and Revolution in Latvia* (University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 2002).
- ⁴ “Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam,” Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/latvijas-arpolitikas-pamatvirzieni-lidz-2005-gadam>
- ⁵ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920-1940, Ārpolitika I* (Stokholma, Daugava: 1982), 57–71.
- ⁶ Vladimir Tismaneanu, *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism, and Myth in Post-Communist Europe* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1998).
- ⁷ Kopš 2011. gada šīs argumentācijas centrā ir nostājies ES Tiesas tiesneša Egila Levita ieviestais jēdziens “valstsgriba,” sk. Konstitucionālo tiesību komisija, “Viedoklis “Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu,”” un Dina Gailite, red., *Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli* (Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012), 27–155.
- ⁸ Michel Walters, *Le Peuple Letton* (Rīga: Valters & Rapa, 1926); Michel Walters, *Lettland, seine Entwicklung zum Staat und die baltischen Fragen* (Rom: Walters, 1923); Michel Walters, *Baltengedanken und Baltenpolitik* (Paris: Soc. gén. d'impr. et d'éd), 1926.
- ⁹ Liāna Langa u.c., “Vēstule Merkelei Molotova-Ribentropa pakta 75. gadadienā,” Ir.lv, 2014. gada 13. augusts, <http://www.irlv.lv/2014/8/13/vestule-merkelei-molotova-ribentropa-pakta-75-gadadiena>
- ¹⁰ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism, New Perspectives on the Past* (Ithaca: Cornell University Press, 1983).
- ¹¹ Par šā apzīmējuma problēmām sk. Juris Rozenvalds, “Padomju mantojums un integrācijas politikas attīstība kopš neatkarības atjaunošanas” no Nils Muižnieks, red., *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība. Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits* (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010), 33–60.
- ¹² Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge, Cambridge University Press, 1996).

- ¹³ Nils Muižnieks, "Latvian-Russian Memory Battles at the European Court of Human Rights" in Nils Muižnieks, ed., *Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations* (Rīga, University of Latvia Press), 219–238.
- ¹⁴ Andrejs Skailis, *Pliks rakstnieks laikmetu vējos. Darbu izlase*, (Rīga, Likteņstāsti: 2009).
- ¹⁵ Fricis Mendērs, *Austrumeiropas savienotās valstis kā Baltijas valstu nākotnes problēms* (Rīga, Saule: 1926).
- ¹⁶ Jānis Urbanovičs, Igors Jurgens un Juris Paidērs, *Nākotnes melnraksti I–IV* (Rīga, Baltijas Forums, 2011–2016).
- ¹⁷ *Latvijas valsts pasludināšana 18. novembrī 1918. g. Rakstu vainags H. J. sakopots* (Rīga: Apģādniecība "Astra," 1918), 19.
- ¹⁸ Nida M. Gelazis, "The Effect of EU Conditionality on Citizenship Policies and the Protection of National Minorities in the Baltic States" in *The Road to the European Union: Estonia, Latvia, and Lithuania*, eds. Vello Pettai and Jan Zielonka (Manchester: Manchester University Press, 2003), 46–74; Milada Anna Vachudova, *Europe Undivided. Democracy, Leverage and Integration after Communism* (Oxford: Oxford University Press, 2005); Geoffrey Pridham, "Securing the Only Game in Town: The EU's Political Conditionality and Democratic Consolidation in Post-Soviet Latvia," *Europe Asia Studies* No. 61 (2009): 51–84.
- ¹⁹ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920-1940, Ārpolitika I*, 27.

Ieteicamie avoti (izlase)

1. Albāts, Bruno, un Visvaldis V. Klīve. *Amerikas Latviešu Apvienība 1951–1986*. Vašingtona: ALA apgāds, 1986.
2. Annan, Kofi Atta. *In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All*. Report of the Secretary-General. March 21, 2005. United Nations, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/59/2005
3. Arteus, Gunnar, and Atis Lejiņš, eds. *Baltic Security: Looking Towards the 21th Century*. Rīga: Latvian Institute of International Affairs, Försvarshögskolan, c1998.
4. Åslund, Anders, and Valdis Dombrovskis. *How Latvia Came Through the Financial Crisis*. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, May 2011.
5. Åslund, Anders. *Building Capitalism: The Transformation of The Former Soviet Bloc*. New York, Cambridge University Press, 2002.
6. Åslund, Anders. *How Capitalism Was Built*, Second Edition. New York: Cambridge University Press, 2012.
7. Auers, Daunis, ed. *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner*. Rīga: Academic Press of the University of Latvia, 2008.
8. Beitz, Charles R. *The Idea of Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
9. Berg, Eiki, and Piret Ehin, eds. *Identity and Foreign Policy: Baltic-Russian Relations and European Integration*. Farnham, England; Burlington, VT: Ashgate, 2009.
10. Bērziņš, Alfreds. *Kārlis Ulmanis: cilvēks un valstsvīrs*. 2. iespiedums. Brooklyn: Grāmatu Draugs, 1974.
11. Birkavs, Valdis, and Søren Gade. *NB8 Wise Men Report*. Rīga, Copenhagen, August, 2010. <http://www.mfa.gov.lv/en/news/press-releases/2010/august/27-01/>
12. Blūzma, Valdis, u.c. *Latvijas valsts atjaunošana 1986.–1993*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas vesture” fonds, 1998.
13. Bukovskis, Kārlis, ed. *The Political Dimension of Euro Introduction in Latvia*. Rīga: Rīga Stradiņš University, Latvian Institute of International Affairs, 2014.
14. Conley, Heather A., et al. *The Kremlin Playbook: Understanding Russian Influence in Eastern and Central Europe*. CSIS, October 13, 2016. <https://www.csis.org/analysis/kremlin-playbook?block1>
15. Darieva, Tsypylma, and Wolfgang Kaschuba, eds. *Representations on the Margins of Europe: Politics and Identities in the Baltic and South Caucasian States*. Frankfurt; New York: Campus Verlag, 2007.
16. Deksnis, Eduards Bruno, un Kristīne Beķere. “Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā.” No Jundzis, Tālavas, un Guntis Zemītis, red. *Latvieši un Latvija. Trešais sējums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmija, 2013.

17. Dunsdorfs, Edgars. *Kārļa Ulmaņa dzīve: ceļinieks, politiķis, diktators, mocekļis. 2. iespiedums*. Rīga: Zinātne, 1992.
18. Dunsdorfs, Edgars. *Trešā Latvija*. Melburna: Miķeļa Goppera fonds, 1968.
19. Eglāja-Kristosone, Eva. *Dzelzsgriezēji: Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti*. Rīga: LU literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013.
20. Feldmanis, Inesis, Aivars Stranga, Jānis Taurēns un Antonijs Zunda. *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā, 1.–3. sējums*. Rīga: Jumava, 2015–2016.
21. Garleff, Michael, Hg. *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich. Band 2*. Cologne: Boehlau Verlag, 2008.
22. Garleff, Michael. *Deutschbaltische Politik zwischen den Weltkriegen*. Bonn: Verlag Wissenschaftliches Archiv, 1976.
23. Gemie, Sharif, Laure Humbert, Fiona Reid and Louise Ingram. *Outcast Europe: Refugees and Relief Workers in an Era of Total War 1936–1948*. London: Continuum, 2012.
24. Graudiņš, Raimonds, u.c. *Baltijas jūras reģions pēc Eiropas Savienības paplašināšanās: attīstības scenāriji*. Rīga: Zinātne, 2006.
25. Grava, Uldis. *Tālumā, bet ne svešumā*. Rīga: Jumava, 2016.
26. Grundmann, Karl-Heinz. *Deutschumpolitik zur Zeit der Weimarer Republik. Eine Studie am Beispiel der deutsch-baltischen Minderheit in Estland und Lettland*. Hannover: Verlag Harro v. Hirschheydt, 1977.
27. Hanovs, Deniss, and Valdis Tēraudkalns. *Laiks, telpa, vadonis: autoritārisma kultūra Latvijā, 1934–1940*. Rīga: Zinātne, 2012.
28. Hānbergs, Ēriks. *Alberts Kauls. Triumfā un traģismā*. Rīga: Jumava, 2010.
29. Hehn, Jürgen von. *Die Umsiedlung der baltischen Deutschen – das letzte Kapitel baltisch-deutscher Geschichte*. Marburg: Herder Institut, 1982.
30. Hiden, John. *Defender of Minorities. Paul Schiemann, 1876–1944*. London: Hurst, 2004.
31. Hiden, John. *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*. CUP, 1987.
32. Ignatieff, Michael. *Human Rights as Politics and Idolatry*. Third edition. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2001.
33. Ilmjärv, Magnus. *Silent Submission. Formation of Foreign Policy of Esonian, Latvia and Lithuania. Period from mid-1920-s to annexation in 1940*. Stokholms Universitet, 2004.
34. Indāns, Ivars, ed. *Latvia and the United States: A New Chapter in the Partnership*. Rīga: Centre for East European Policy Studies, 2012.
35. Īvāns, Dainis. *LTF Rietumos*. Rīga, 2001.
36. Jæger, Øyvind. „Securitizing Russia: Discursive Practices of the Baltic States”. *Peace and Conflict Studies* Vol. 7, No. 2 (2000): 17–36. <http://nsuworks.nova.edu/pcs/vol7/iss2/2/>
37. Jekabsons, Ēriks, un Valters Šcerbinkis, red. *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918.–1991*. Biogrāfiskā vārdnīca. Rīga, Zinātne, 2003.

38. Jundzis, Tālavš. "Krievijas karaspēka izvešana no Latvijas 1992-1994: diplomātiska uzvara vai politiska piekāpšanās?" *LZA Vēstis*. http://www.lza.lv/LZA_VestisA/68_3-4/1_Talavs%20Jundzis_Krievias%20karaspeka%20izvesana.pdf
39. Jurkynas, Mindaugas. „Brotherhood Reconsidered: Region-Building in the Baltics.” *Journal of Baltic Studies* 35, No. 1 (2004).
40. Kadilis, Jānis, red. *Jūlijs Feldmanis*. Linkolna, Nebraska: Vaidava, 1963.
41. Kalniņš, Armands. "Pa valsts pārvaldes reformas kāpnēm – raksturojums un perspektīva. 1993.–1998.gads." *Latvijas Vēstnesis*, 1999. gada 7. aprīlis. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/23372>
42. Kangeris, Kārlis. "Evakuācija/bēgšana no Latvijas 1944. gadā: jauns novērtējums uz jaunās datu bāzes." *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1 (2016).
43. Kargins, Valērijs. *Nauda un cilvēki*. Rīga: Atēna, 2005.
44. Klemperers, Viktors. *LTI. Trešā Reiha valoda. Filologa piezīmes*. Rīga: AGB, 2004.
45. Kļaviņš, Aivars, red. *Nacionālās intereses: formulējuma meklējumos*. Rīga: Zinātne, 2004.
46. Kļaviņš, Didzis, Toms Rostoks, and Žaneta Ozoliņa. "Foreign Policy "On the Cheap: Latvia's Foreign Policy Experience from the Economic Crisis." *Journal of Baltic Studies*, Vol. 45, Iss. 4 (2014).
47. *Konferences "Trimda, kultūra, nacionālā identitāte" rakstu krājums*. Rīga: Nordik, 2004.
48. Kozlova, Kristīne, red. *Atgriešanās Eiropā. Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejas. No starptautiskās atzīšanas līdz pirmajai prezidentūrai Eiropas Savienībā 1990–2015*. Rīga: Zinātne, 2016.
49. Krāslavietis, Valdis. *Tā lielā izklišana: dzeja*. Ann Arbor, Mičigāna: Ceļinieks, 1963.
50. Kuck, Jordan T. "Renewed Latvia: A Case Study of the Transnational Fascism Model." *Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies*, Vol. 2, No. 2 (2013): 183–204.
51. Kuck, Jordan T. *The Dictator without a Uniform: Kārlis Ulmanis, Agrarian Nationalism, Transnational Fascism, and Interwar Latvia*. Ph.D. diss., University of Tennessee, Knoxville, 2014.
52. Kudors, Andis, red. *Krievijas publiskā diplomātija Latvijā: mediji un nevalstiskais sektors*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, APPC, 2014.
53. Kuus, Merje. „Europe's Eastern Expansion and the Reinscription of Otherness in East-Central Europe." *Progress in Human Geography* 28, 4 (2004).
54. Lapsa, Lato, Sandris Metuzāls un Kristīne Jančevska. *Mūsu Vēsture 1985–2005. I–II*. Rīga: Atēna, 2008–2009.
55. *Latvijas Vēstnesis*.
56. Lehti, Marko. *A Baltic League as a Construct of the New Europe*. Frankfurt am Main [etc.]: Peter Lang, 1999.
57. Lejiņš, Atis, ed. *Baltic Security Prospects at the Turn of the 21st Century*. Helsinki: Aleksanteri Institute, 1999.

58. Lemberg, Hans, Hg. *Ostmitteleuropa zwischen beiden Weltkriegen (1918–1939)*. Marburg: Verlag Herder Institut, 1997.
59. Lieven, Anatol. *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven; London: Yale University Press, 1994.
60. Mälksoo, Maria. *The Politics of Becoming European: A Study of Polish and Baltic Post-Cold War Security Imaginaries*. London; New York: Routledge, c2010.
61. Mednis, Imants. *Partiju laiki Latvijā (1998–2002)*. Drukātava, 2007.
62. Mouritzen, Hans, ed. *Bordering Russia: Theory and Prospects for Europe's Baltic Rim*. Aldershot [etc.]: Ashgate, 1998.
63. Muižnieks, Nils, ed. *Latvian – Russian Relations: Domestic and International Dimensions*. Riga: LU, 2006.
64. Oberländer, Erwin, Hg. *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944*. Paderborn: Schöningh, 2001.
65. Ozoliņa, Žaneta, Iveta Reinholde and Toms Rostoks, eds. *EU Strategy for the Baltic Sea Region: A Year After and Beyond*. Riga: Zinātne, 2010.
66. Ozoliņa, Žaneta, red. *Latvija – Krievija – X*. Rīga: Zinātne, 2007.
67. Ozoliņa, Žaneta. *Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi*. Rīga: Latvijas ārpolitikas institūts, 2001.
68. Ozoliņa, Žaneta, red. *Latvijas ārpolitika un "robežu paplašināšana"*. Rīga: Zinātne, 2006.
69. Peniķis, Jānis. "Darbs brīvībai un mūsu uzskati." *Jaunā Gaita*, Nr. 22–23 (1959).
70. Ritenis, Jānis. *Diplomātiskā cīņa par Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanu*. Rīga: Fonds "Latvijas vēsture," 1999.
71. Roaf, James, Ruben Atoyán, Bikas Joshi and Krzysztof Krogulski. *25 Years of Transition: Post-Communist Europe and the IMF*. Regional Economic Issues Special Report. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2014. https://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2014/eur/eng/pdf/erei_sr_102414.pdf
72. Rozenvālds, Juris, un Aija Zobena, red. *Multiple and changing Latvian identities = Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2014.
73. Rüdiger, Wilhelm von. *Aus dem letzten Kapitel deutsch-baltischer Geschichte in Lettland 1919–1945*. Eggenfelden: self published, 1954.
74. Scheuermann, Martin. *Minderheitenschutz contra Konfliktverhuetung? Die Minderheitenpolitik des Voelkerbundes in den zwanziger Jahren*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2000.
75. Silkalns, Eduards, red. *Kārlis Zariņš. Mēs nūsim: runas un raksti 1947–1963*. Melburna, Kārļa Zariņa fonds, 1987.
76. Smith, David J., ed. *The Baltic States and Their Region: New Europe or Old?* Amsterdam; New York: Rodopi, 2005.
77. Spruds, Andris, and Diana Potjomkina, eds. *Latvia and the United States: Revisiting a Strategic Partnership in a Transforming Environment*. Riga: Latvian Institute of International Affairs, 2016.

78. Spruds, Andris, and Diana Potjomkina, eds. *Northern Distribution Network: Redefining Partnerships within NATO and Beyond/ Ed.* Riga: Latvian Institute of International Affairs, 2013.
79. Spruds, Andris, and Karlis Bukovskis, eds. *Economic Diplomacy of the Baltic States.* Riga: Latvian Institute of International Affairs, Friedrich Ebert Stiftung, 2014.
80. Sprūds, Andris, ed. *The Economic Presence of Russia and Belarus in the Baltic States. Risks and Opportunities.* Riga: LIIA, CEEPS, SFL, 2012.
81. Stern, Eric K., and Dan Hansén. *Crisis Management in a Transitional Society: The Latvian Experience.* Stockholm: Försvaghögskolan, 2000.
82. Stranga, Aivars, ed. *The First Round Enlargements – Implications for Baltic Security.* Rīga: University of Latvia; Latvian Institute of International Affairs, 1998.
83. Ščerbinskis, Valters. “Looking for Neighbours: Origins and Developments of Latvian Rhetoric on Nordic “Closeness.”” In *Post-Cold War Identity Politics. Northern and Baltic Experiences.* Eds. Marko Lehti and David J. Smith. London; Portland, OR: Frank Cass, 2003. 157-173.
84. *The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2015: Democracy in an Age of Anxiety.* 2015. <http://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf>
85. Tichovskis, Heronims, red. *Latviešu trimdas desmit gadi.* Toronto: Astras apgāds, 1954.
86. Tirmaa-Klaar, Heli, and Tiago Marques, eds. *Global and Regional Security Challenges: A Baltic Outlook.* Tallinn: Tallinn University Press, 2006.
87. Veidemanis, Juris. “Latvieši emigrācijā: Amerikas Savienotās Valstis.” No Lidija Švābe, red. *Latvju enciklopēdija: Papildinājumi.* Stokholma: Trīs Zvaigznes, 1962.
88. Verhoustinskis, Andrejs (režisors) un Nora Ikstena (scenārija autore). Dokumentālā filma “Īvāns.” <http://www.ivansfilma.lv/>
89. Winnerstig, Mike, ed. *Tools of Destabilization: Russian Soft Power and Non-military Influence in the Baltic States.* Stockholm: FOI, 2014. http://www.foi.se/Documents/FOI-R--3990--SE_reducerad.pdf
90. Wyman, Mark. *DPs: Europe's Displaced Persons 1945–1951.* 2nd ed. Ithaca: Cornell University Press, 1998.
91. Zake, Ieva. *American Latvians: Politics of a Refugee Community.* New Brunswick: Transaction, 2010.

Visi Latvijas Ārpolitikas institūta pētījumi ir brīvi pieejami elektroniski: www.liia.lv.

Par autoriem

ALDIS AUSTERS ir Latvijas Ārpolitikas institūta pētnieks un lektors. Studējis ekonomiku Rīgas Tehniskajā universitātē un starptautiskās attiecības Vīnes Diplomātijas akadēmijā. Ilgstoši strādājis Latvijas diplomātiskajā dienestā – sākumā kā Ārlietu ministrijas darbinieks un piedalījies Latvijas iestāšanās sarunās Eiropas Savienībā, vēlāk kā Latvijas Bankas pārstāvis Eiropas Savienībā. Darbojies arī nevalstiskajā sektorā – vadījis Latvijas diasporas organizāciju tīklu Eiropā un bijis valdes loceklis dažādās citās organizācijās. Pētnieciskās intereses ir saistītas ar politisko ekonomiku, starptautisko ekonomiku, Eiropas integrāciju un cilvēku migrāciju.

Kā žurnālists un pētnieks **EDIJS BOŠS** par ārpolitikas jautājumiem raksta jau nepilnus divdesmit gadus. Ieguvis zinātņu doktora grādu starptautiskajās attiecībās Kembridžas universitātē Lielbritānijā, izstrādājot disertāciju par ASV–Baltijas valstu attiecībām. Politikas zinātņu bakalaura un maģistra programmās Rīgas Stradiņa universitātē pasniedz lekciju kursus ASV ārpolitikā un starptautisko attiecību vēsturē.

RAIMONDS CERŪZIS ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļas asociētais profesors, vadošais pētnieks, VDK dokumentu izpētes zinātniskās komisijas dalībnieks. Vēstures doktors (LU, 2003). Bijis starptautisko norišu komentētājs Latvijas Radio, veidojis Latvijas starptautisko atpazīstamību veicinošas publikācijas Latvijas Institūtam. Autors un galvenais redaktors dažādām publikācijām par Latvijas vēsturi. Daudzu publikāciju autors par Latvijas vēsturi Starpkaru periodā. Zinātniskās intereses: 19.–20. gs. Baltijas vēsture, vācbaltieši un nacionālo minoritāšu vēsture, ideoloģiju vēsture.

MĀRTIŅŠ DAUGULIS ir Rīgas Stradiņa universitātes Eiropas Studiju fakultātes lektors un programmu “Politika un politiskā komunikācija” un “Politika un valsts pārvaldība” vadītājs, kā arī Latvijas Ārpolitikas institūta asociētais pētnieks. Līdz darbam RSU viņš bijis Eiropas Parlamenta deputāta padomnieks, kā arī strādājis Ekonomikas ministrijas Eiropas Savienības sadarbības koordinācijas nodaļā. Pašlaik līdztekus akadēmiskajai darbībai Mārtiņš Daugulis darbojas arī LNT Ziņu dienestā kā rīta ziņu pārraides 900” moderators un ārpolitikas analītiķis. Mārtiņš Dauguļa pētniecības lauks ir stratēģiskā un politiskā komunikācija, valsts attīstības normatīvie aspekti, kā arī starpvalstu komunikācija un ārpolitika. Daugulis ir zinātņu doktora grāda kandidāts, izstrādājot disertāciju par Ķīnas Tautas republikas stratēģisko komunikāciju.

MARTINS HAUSDENS ir mūsdienu vēstures pasniedzējs Bredfordas Universitātē. Viņš ir daudz rakstījis par Vācijas vēsturi, Tautu Savienību un vācbaltiešiem. Viņa jaunākā publikācija ir *On their own Behalf. Ewald Ammende, Europe's National Minorities and the Campaign for Cultural Autonomy 1920–1936* (Rodopi, 2014). Šobrīd viņš pēta bēgļu vēsturi, īpaši vācbaltiešu kopienā pēc 1945. gada.

IVARS ĪJABS, Dr. sc. pol., ir Latvijas Universitātes Politikas zinātnes nodaļas asociētais profesors. Viņa pētnieciskās intereses ietver politikas teoriju, politisko ideju vēsturi, kā arī starptautiskās attiecības. Viņš ir Baltijas studiju veicināšanas asociācijas (AABS) viceprezidents profesionālās attīstības jautājumos, kā arī Valsts prezidenta Tiesiskās vides pilnveides komisijas loceklis.

DIDZIS KĻAVIŅŠ ir vieslektors Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātnes nodaļā un Rīgas Juridiskajā augstskolā. Strādājis Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas Baltijas, Ziemeļvalstu un reģionālās sadarbības nodaļā un Amerikas un Karību valstu nodaļā. Doktora grādu ieguvis 2015. gadā, aizstāvot disertāciju “Ārlietu ministriju pārveide Baltijas un Skandināvijas valstīs 2004.–2012. gadā”. Ieguvis maģistra grādu Europaeum programmā Leidenes Universitātē, Sorbonas Universitātē un Oksfordas Universitātē. Didzis Kļaviņš ir papildinājis zināšanas arī Viskonsinas Universitātē, ASV, Orhūsas Universitātē, Upsalas Universitātē un Oslo Universitātē. Pētnieciskās intereses ir diplomātijas transformācija un sadarbības veidi starp Baltijas valstīm un Skandināviju.

ANDIS KUDORS 1996. gadā absolvējis Latvijas Universitātes Starptautisko attiecību institūtu, kur studēja starptautisko ekonomiku un starptautiskās tiesības. Laikā no 2005. līdz 2011. gadam Andis Kudors studēja LU sociālo zinātņu fakultātē, kur ieguva bakalaura un pēc tam maģistra grādu politikas zinātnē. Pašlaik viņš turpina politikas zinātnes studijas LU SZF doktorantūrā. Kopš 2006. gada Andis Kudors ir Austrumeiropas politikas pētījumu centra izpilddirektors un pētnieks. Viņa pētnieciskās intereses saistītas ar politiskajiem procesiem Austrumeiropā, Krievijas ārpolitiku, tai skaitā ārvalstīs dzīvojošo tautiešu politiku un publisko diplomātiju. Andis Kudors ir LR Ārlietu ministrijas Ārpolitikas padomes loceklis un lektors Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē. 2014. gada nogalē un 2015. gada sākumā A. Kudors kā ASV Fulbraita programmas stipendiāts veica pētniecisko darbu Vudro Vilsona centra Kenana institūtā Vašingtonā.

DŽORDANS T. KUKS ir vēstures docents Rietumvirdžīnijas Veslejana koledžā Bukhanonā, Rietumvirdžīnijā. Džordans absolvējis Nebraskas universitāti *summa cum laude* 2005. gadā, iegūstot bakalaura grādu vēsturē un politikas zinātnē. Kuku ieinteresēja Latvijas vēsture, pavadot laiku Latvijā 2004. gadā studiju apmaiņas

programmas ietvaros. Maģistra grādu Kuks ir ieguvis Nebraskas universitātē 2007. gadā. Viņa diplomdarbs “The Legacy of ‘Vadonis’ Ulmanis: Kārlis Ulmanis, Past, Present, and Future” ieguva otro augstāko novērtējumu maģistra diplomdarbu kategorijā. 2014. gadā Kuks ieguva doktora grādu mūsdienu Eiropas vēsturē Tenesī universitātē Noksvilā ar disertāciju “The Dictator without a Uniform: Kārlis Ulmanis, Agrarian Nationalism, Transnational Fascism, and Interwar Latvia.” Kuka publikācijas ietver *A Century of Sports at the University of Nebraska at Kearney* (Charleston, SC: Arcadia Publishing, 2007), līdzautors Marks Elliss, un vairākus rakstus un viedokļus, kas ir parādījušies tādos izdevumos kā *Fascism: The Journal of Comparative Fascist Studies*, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* un citos.

ANDREJS PLAKANS ir emeritēts Aiovas valsts universitātes (ASV) profesors. Viņa jaunākā grāmata ir *A Concise History of the Baltic States* (Kembridžas universitātes apgāds, Kembridžā, 2011) (tulkojums krieviski *Краткая история стран Балтии*, Ves' Mir apgāds, Maskavā, 2016).

DIĀNA POTJOMKINA ir pētniece Latvijas Ārpolitikas institūtā un lektore Rīgas Stradiņa universitātē. Viņa ir strādājusi arī par projektu vadītāju un padomnieci Eiropas Kustībā Latvijā un kā trīs Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinumu eksperte. Ieguvusi Rīgas Stradiņa universitātes maģistra un bakalaura grādus, abus ar izcilību. 2015./2016. akadēmisko gadu viņa pavadīja Džordža Meisona universitātē ASV kā viespētniece Fulbraita programmas ietvaros. Diānas Potjomkinas galvenās pētnieciskās intereses ietver Latvijas ārpolitiku un eiropēizācijas procesu; Latvijas attiecības ar ASV un NVS/Austrumu partnerības valstīm; ES un ASV ārējās attiecības; kā arī sabiedrības līdzdalību lēmumu pieņemšanā.

GUNDA REIRE ir Starptautisko pētījumu centra direktore un darbojas kā vieslektore Rīgas Juridiskajā augstskolā. Apvienojot politikas akadēmisko un praktisko jomu, viņa ir pildījusi Stratēģiskās analīzes komisijas, kas darbojās prezidentes Vairas Viķes-Freibergas paspārnē, priekšsēdētājas vietnieces pienākumus. Tāpat bijusi Saeimas priekšsēdētājas biroja vadītāja un vairāku ministru padomniece. Viņas pētnieciskās intereses aptver starptautisko drošību, daudzpusējo politiku, Krievijas studijas, ANO globālo politiku, kā arī starptautiskā miera uzturēšanu. Viņa ir vairāku pētniecisko rakstu krājumu zinātniskā redaktore un autore publikācijām par Latvijas ārpolitiku un starptautisko mieru un drošību.

ANDRIS SPRŪDS ir Latvijas Ārpolitikas institūta direktors un arī profesors Rīgas Stradiņa universitātē. Andris Sprūds ir ieguvis maģistra grādu Centrāleiropas vēsturē Centrāleiropas Universitātē Budapeštā, Ungārijā, un starptautiskajās attiecībās Latvijas Universitātē. Viņš arī ir ieguvis Ph. D. politikas zinātnē Jagelonijas

Universitātē (Krakovā, Polijā). Andris Sprūds ir bijis aicinātais students un pētnieks Kolumbijas, Džona Hopkina, Oksfordas un Upsalas universitātēs, kā arī Norvēģijas Starptautisko attiecību institūtā un Japānas Enerģijas ekonomikas institūtā. Viņa galvenās pētnieciskās intereses ietver enerģijas drošību un politiku Baltijas jūras reģionā, postpadomju valstu iekšpolitiku un ārpolitiku, kā arī transatlantiskās attiecības.

VALTERS ŠČERBINSKIS ir Dr. hist., vēsturnieks, Nacionālās enciklopēdijas galvenais redaktors. Ilglaicīgi bijis Rīgas Stradiņa Universitātes Eiropas studiju fakultātes docents, pasniedzis kursus politikas zinātnē un politiskajā vēsturē. Veicis pētījumus par Latvijas un Ziemeļvalstu attiecībām Starpkaru periodā (promocijas darbs: “Somija Latvijas ārpolitikā 1918.–1940. g.”), arī par šī perioda Latvijas iekšpolitiku.

JĀNIS TAURĒNS ir Latvijas Universitātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētais profesors. Vēstures doktors (LU, 1999). LU Latvijas PSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisijas loceklis (kopš 2014.), Latvijas un Krievijas kopējās vēsturnieku komisijas loceklis (kopš 2012.). LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks (2010–2016). Akadēmiskā žurnāla *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture* redaktors (kopš 2016.). Kolektīvas 3 sējumu monogrāfijas *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā* līdzautors. Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitikas vēsture, Latvijas politiskā vēsture kopš neatkarības atjaunošanas, Latvijas mūsdienu vēstures historiogrāfija.